Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

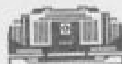
Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредицата „БЪЛГАРСКА КЛАСИКА“ излиза благодарение на любезното спомоществователство на

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

и

НАЦИОНАЛЕН ДВОРЕЦ НА КУЛТУРАТА

1000 екземпляра от всяко заглавие са предназначени за библиотеките в България.

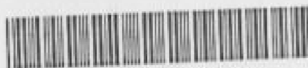
ИЗДАНИЕТО Е ОДОБРЕНО И ПРЕПОРЪЧАНО ОТ **МОН**

ГЕОРГИ П. СТАМАТОВ

МАЛКИЯТ СОДОМ

Издателство
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
София, 2003

ISBN 954–739–363–4

ОТКОГА ЗАГОРОВИ СА ЩАСТЛИВИ

Като никога в къщата на примерната домакинка Загорова всичко беше обърнато с главата надолу. Салонът, в който никой не влизаше освен мъжа ѝ, подсекретар в едно от министерствата, приличаше на еврейски пазар. Грижливо наредените преди няколко часа столове, маси, огледала бяха разхвърляни, като че в къщата е имало пожар или като че я продаваха на публичен търг. Да, цялата къща беше обърната наопаки. Даже десетгодишното момиче, дъщерята на готвачката, която никой път не се е качвала по-далеч от последното стъпало на стълбата, сега стоеше до самата спалня и преспокойно си човъркаше носа, защото господарката даже не я забелязваше. Няма съмнение, че нещо сериозно е предизвикало този безпорядък – или случайна смърт, или непредвиден годеж, или въобще нещо такова, което прави революция в женските глави. Но, за щастие, господин подсекретарят нямаше намерение да умира, първо и първо, защото 4 години му оставаха до пенсията, нито пък госпожата му мислеше за сватба, откак стана подсекретарка. Съвсем друго нещо смути щастливите съпрузи днес на обяд, когато те, едва-що бяха си обърсали устата от сладка яхния, спокойно си приказваха:

– Как мислиш, Марийке, да отидем ли на вечеря у Иванови?

– Разбира се, хората толкова пъти ни каниха и аз се обещах.

В туй време звънецът издрънка. Донесоха писмо. Това, моля ви се, не беше от някой стар познат или

забравен роднина. Туй беше покана и не на някоя семейна вечеринка, както например у Иванови, у някой шести братовчед или у брата на девера на лелината им дъщеря. Не. Туй беше покана в двореца.

– Кольо!... Писмо!... От княза!... Къде е? Кой го донесе? Де момчето?... – И Марийка скочи от стълбата да търси момчето от княза.

Подсекретарят още държеше плика в ръцете си; мъчно можеше да се определи какво мислеше той в тази минута.

Госпожата влезе в стаята, прибра поканата от ръцете му, прочете я няколко пъти, обърна я, разгледа плика и каза:

– Нали ти казвах, Кольо, че ще ми трябва една нова рокля, нямах ли право?

– Отде-накъде тази покана – каза Кольо тихо, като че говореше сам на себе си.

– Как отде? – От двореца. Слушай, Кольо, аз сега ще отида при шивача, сетне ти ще ми вземеш оная гривна, дето ти сочих завчера. Нали, Коленце? Какво е холан да дадеш 1000 лева един път. – И Мария с нежна усмивка се доближи до мъжа си.

– Че ти си имаш много хубава гривна.

– Не знаеш ли, че я счупих?

– Тя може да се направи.

– В такова късо време той само ще я развали.

– Че поканата е за други ден, а ние същата вечер сме канени у Иванови.

– Ще речеш да не отиваме в двореца – каза с ирония Мария.

– Те толкова ни каниха, при това ти се обеща.

– Аз ще им пиша. Нищо.

– Какво ще им пишеш, няма нужда.

– Какъв си чуден! Защо да се готвят напразно хората? – И тя отиде в друга стая, седна до масата и написа това писъмце:

„Миличка ми Анке,

Ние не ще можем да бъдем у вас на вечерята, защото в същия ден сме поканени у княза, вярвам, ще ме извиниш, защото знаеш, че ми си едничка приятелка в града, но не можем, имаме покана от двореца, сега ни я донесоха от палата, значи, не ще мога да ти скроя онази дрешка като моята, защото шивачът ще дойде следобед, ще си направя рокля от онзи плат „prencess", както Радкината, дето метърът струва 15 лева. Целувам те.

Твоя приятелка Мария."

„Да не е пък канена и тя – помисли си Мария, – не вярвам."

Господин подсекретарят също отиде в стаята си, отвори чекмеджето, почна да пише, смята нещо дълго време и най-сетне хвърли молива, не затвори даже чекмеджето и излезе из къщи. След половин час се яви шивачът, а с него и един куп платове, кордели, ръкавици, чепици, ветрила, чорапи и пр., и пр.

Почна се избирането. Един плат по съветите на шивача ѝ мязаше, но тя не го харесваше; друг един плат шивачът гледаше да скрие под другите, но тя го напипа и го избра. Шивачът не възрази, защото вниманието му се отвлече от един чепик, в който той не би могъл да тури двата пръста на ръката си и в който госпожата най-сериозно се мъчеше да вмести целия си, макар и мъничък крак. С една дума, скромната къщица на господин подсекретаря се обърна на малък „Printemps"* или нещо такова: шум, влизания, излизания, отваряне и затваряне на долапи, при което тя счупи случайно една скъпа любима ваза, обличания, събличания по 10 пъти през деня.

* Пролет (фр.).

———

В многоочакваният ден часовникът удари 6 часа. Мария скочи.

– Кольо, обличай се, че ще закъснеем... Стоянке, дай ми кутийката... Проклет шивач!... Много ме стиска дрешката... Я ме стегни, Кольо... Радке, дай ми пудрата... Къде ходиш?

– Мария, где ми е орденът? – попита мъжът.

– Виж там... Но я ела ми закопчей дрешката.

Напразно Кольо се потеше. Последните копчета не вървяха, та не вървяха. Мария си свиваше корема, колкото можеше, и най-после при общи усилия коремът ѝ свободно разтегна копринения плат. Мария побледня и почувства голяма слабост, но радостта и щастието ѝ бяха тъй големи, щото тя и не обърна внимание на това.

– Ти ще се задушиш, Марийке – каза усмихнато Кольо.

– Ба, тя ми е широка даже, само че лошо е скроена... Де ми е гривната? Ами ти защо не се обличаш? Я ми подай гривната. Прати ли за файтон? Я кажи на Стоянка да намери хубав файтон, да не се засрамим.

– Тя отиде отдавна.

– Видиш какъв си, Кольо, все трябва да те чакат. Защо не се облече досега?

– Аз съм готов, но де ми е орденът?

– Нали ти казах, вземи го по-скоро, че е късно... Моля ти се, дай ми поканата да видя точно в колко часа е.

Най-сетне всичко се свърши. Мария облечена стоеше пред едно голямо огледало и самодоволно се оглеждаше. Тя знаеше, че е хубавичка. Как грациозно тя слезе по стълбата и как важно държеше опашката си. Господин подсекретарят вървеше след нея. Те седнаха в колата и файтонджията силно подкара конете, когато Мария гордо му каза: „В палата!“ Мария из всичкия път се оглеждаше, дано срещне някоя приятелка да я види къде отива. Но ни една не се случи. Непознати жени ѝ се мяркаха само и тя си мислеше: „Горките! Те не са канени. Къде ли отиват?“ Файтонът спря. Те слязоха и пред тях блесна осветеното антре на двореца. Тука Мария като че се уплаши. Сърцето ѝ силно заудря по твърдите пръчки на корсета.

В двореца имаше официален прием. В големия салон се тълпяха министри, консули, офицери, между които като омаяна стоеше нашата Мария. Тя нищо не усещаше, тя като че не съществуваше. Наоколо ѝ нямаше нито едно познато лице. Даже господин подсекретарят ѝ се представяше като нещо чуждо ней; пред очите ѝ се носеха образи, ламби, пердета като мечта, като лек сън на детето пред коледните празници. Като сомнамбула се движеше тя подир другите, без да ги вижда, без да ги слуша. Най-сетне, без да усети как, тя се намери пред един файтон и до нея господин подсекретарят облича палтото си. Като че никъде не е ходила, като че нищо не е ставало. Само когато сядаше на колата, тя забеляза, че дрешката ѝ е скъсана и новата ѝ гривна паднала от ръката ѝ.

След туй събитие редовният, спокойният живот на Загорови се наруши, като че нещо ново се изпречи до тях. Спокойното досега лице на Мария стана щастливо. Веселите ѝ разговори се обърнаха в самодоволни. Старият порядък, бог знае по какви причини, малко по малко почна да изчезва. Мария съвсем се промени: инак мислеше, инак говореше, инак живееше. Седи ли с мъжа си, почне ли се разговор за службата му или за пенсията им, все ще се свърши със знаменития ден, в който Мария е ходила в двореца.

Да, Мария беше вече напълно щастлива.

– Колко е студено тия дни, Марийке – дума мъжът.

– Наистина, Кольо, аз онази вечер, когато ходихме в палата, малко изстинах даже.

Седи ли с другарките си, попита ли я някоя: „Где купуваш ръкавици" – Мария почва:

– Оставете се, нищо и никакви са, мене ме беше просто срам да отида с моите в двореца.

За каквото щете заговорете ѝ, тя все ще завърти около палата.

Но Загоров беше добър човек. Той не се сърдеше, а, напротив, един ден, когато Мария му каза:

– Днес е тъкмо един месец, откак ходихме в палата.

Той само се усмихна и ѝ каза:

– Мила Марийка, ти си тъй доволна, че аз вярвам, би желала да умреш в същия ден, в който си ходила в двореца.

Мария нищо не отговори, но самодоволна и щастлива се усмихна, като въртеше в ръцете си една картичка. Туй беше поканата.

Само едно нещо, което в един миг би пропъдило всичките ѝ златни сънища, мъжът ѝ не се реши да ѝ каже, макар той да бе го научил още на другия ден след ходенето в двореца: че поканата им била пратена по погрешка...

Но Мария беше щастлива.

КАСИНОВИ

Много души и много отдавна знаеха, че на бай Касинова не му е чиста работата. Но не за туй, че негде в провинцията излъгал две моми почти в едно и също време; не за туй, че изгонил майка си от къщи, откак замечтал само да става големец. „Майката е майка, ами кой ѝ е крив, че не се е научила на нов живот" – говореше винаги той.

И не само туй дрънкаха хората за него. Тези неща са обикновени и често се случват. Кой не ги прави...

Но да бъркаш в държавната хазна и да вземаш рушвети! А, да прощава бай Касинов... Ний с 300 лв. едвам поминваме и пак не крадем.

Но при всичките говорения Касинов горделиво се разхождаше из улиците: снемаше шапка само на княза и още на 5–6 души, и то като на равни.

На другите той гледаше, тъй както гледа жената на полковия командир на жената на един поручик; даваше обеди и вечери и в такива минути най-върлите либерали му говореха само комплименти, подмигаха за младата готвачка и цялото общество намираше, че няма по-общителен, по-прогресивен човек от Касинова.

Някои даже, като пущаха гъсти облаци от първокачествените папироси „Сосидес", си мислеха: „Не е чудно пък да е наследил тези пари... Хич открадват ли се така лесно 100 000 лв..."

И той си живееше спокойно и безгрижно...

От една страна – неговата общителност и прогресивност, от друга – хората се свикнаха с мисълта,

че Касинов е крал, но се е минало вече толкова време. И сънят му беше тих.

„Късно е сега, какво ще му направим, човекът има вече няколко къщи, акционер е на толкова дружества, дал си е кандидатурата за кмет, какво ще му направим? Под съд ли?" И те се усмихваха даже при мисълта за подобно нещо.

Синът му в туй време свърши гимназията и се готвеше да замине за странство. Касинов му издейства стипендия.

– Аз не ща стипендия, тате, ако искаш, прати ме със свои пари. Аз не искам да ми натякват, че съм взел мястото на някой сиромах. Аз не мога – прави, каквото щеш.

Напразно Касинов употреби всичкия си ум, даже се готвеше да му държи цяла реч... Той често се упражняваше в туй, откакто си бе дал кандидатурата за кмет. – Младият Касинов предпочиташе да се откаже от странство.

– Видиш, синко, но ти искаш да разполагаш с мои пари, като че ли ти си ги спечелил.

– Но и стипендията не е моя – каза почти сърдито синът. – Най-сетне и без висше образование живеят хората. Аз даже не разбирам как ти се унижи да ходиш да искаш стипендия за мен.

– Какво унижение... Още не бях свършил думата си, и той ти вписа името.

– Толкова повече не ща.

И бъдещият кмет изпрати сина си на своя сметка в Европа.

* * *

Велико нещо е младостта!

Посред най-дълбокия разврат и разлагане на обществото тя остава чиста, силна, свещена. Тя знае, че целият свят, че всичко чака от нея, и с туй се гордее. И да забелязва светската кал наоколо си, чувства, че няма нищо общо с нея.

Спокоен като всеки, който знае, че в нищо не могат го упрекна, той говореше само туй, което мислеше. Осъждаше всичко, което не бе направил.

Той се възмущаваше еднакво и от раболепията на правителствената партия, и от домогванията на опозицията на същото. От жестокостите и произволите на силните и от търпението на притеснените; препираше се с другарите си, които гледаха на своето образование като на средство, в по-малко време сетне да спечелят повече пари. Препираше се с юристи, които сами заявяваха, че тяхната професия без лъжа две пари не струвала, и бързаха по-скоро да свършат; с бъдещи доктори, които смятаха, че болестите нарочно били измислени, за да се хранят те.

Малцина се съгласяваха с него, болшинството скачаше отгоре му с яд, с дигнати юмруци.

– Лесно се разправя така – обади се един път другарят му, – когато бащата има много парици.

– И аз ще дрънкам като тебе на твое място – каза друг.

– Че тези пари не са мои, аз получавам не повече от вас, а отде знаете какво ще правя аз с тях, ако баща ми умре – възрази Касинов.

– Каквото правеше и той – прошепна един нерешително.

– Какво ще правиш! – извика най-силният българин. – Какво ще правиш! Ще крадеш!

– Да, да – заревахa другите смело... – ний с крадени пари не се учим...

Бледен като платно, неподвижен като стена, стоеше Касинов. Отначало той като че ли нищо не раз-

бра, но от всичките думи, бързо изговорени до ушите му, зазвучаха тези: „Баща ти краде..." Като всяка тълпа – от колкото души и да се състои тя – те си помислиха, че той е знаел туй и още е смеел да укорява другите и че сега се е уплашил, като му казаха истината.

Смайването тълпата винаги взема за самопризнание. И те още по-смело, по-самодоволно го обиколиха, като че ли искаха да го бият.

– Нà, чети днешния брой!...

– Вземи и вчерашния...

– Ето ти и правителствените, дето уж го защищават.

– Втелява се, че нищо не знае.

– Хайде да си ходим.

– Остави ги такива...

Младият Касинов нищо не виждаше, нищо не слушаше.

Той дойде на себе си, когато стаята беше вече празна.

Машинално той седна и още по-машинално почна да чете...

Опозиционните вестници с най-разярен патриотизъм го наричаха крадец, вагабонтин, изедник, лихвар...

„Човек, който е излъгал 4 моми в младостта си, който е изгонил от къщи майка си и баба си, който разплака мало и голямо – този човек ни готвят за кмет."

Правителственият орган го защищаваше: „Ето какво ще рече изопачаване на истината!...

Господин Касинов едно време искал да се жени, имало 2 моми – той не харесал ни едната, ни другата и опозицията пише: излъгал четири моми.

Господин Касинов изпрати майка си на село, защото градският климат ѝ вредеше, опозицията отведнъж: изгонил майка си и баба си, която умря преди 30 г.

Каква нахална лъжа!

И такива хора искат да управляват България..."

Той четеше, повтаряше по няколко пъти колоните, като че ли при всяко четене ще намери нещо друго...

„Излъгал четири моми, искал да се жени... не харесал и двете..."

Той нищо не знаеше за туй.

„Изгонил баба си и майка си."

Дойде му наум как един ден той попитал майка си за бабата. „Ти нямаш баба" – сърдито отговорила майка му...

„Изедник, крадец, доказателствата са в редакцията, утре ще ги печатаме." Той почна да прекарва през ума си целия си живот, като че ли с туй търсеше да обори всичко писано. Пред очите му възстана всичката разкош, в която той е расъл: обеди, вечери... 3 къщи под наем, 2 места, разговори, как турците всичко обрали в тях. Отде тогава туй богатство? Отде? И в невинната 18-годишна глава нахълта първият ужас, първото отчаяние от живота, от хората. „Ако баща ми е такъв – тогава какви ли са другите?" – прошепна той. И заплака, заплака тъй, както могат да плачат сега само децата. И в ума му мина онази ужасна мисъл, която в наше време минава и на 15-годишно момче: „да умре".

Но не, той трябва да види утрешните вестници... Туй е лъжа... туй е невъзможно...

* * *

Как горделиво друг път влизаше той в българската читалня и как плахо, като да бе откраднал нещо там, отвори днес вратата в 12 ч., макар да знаеше, че никой не може да има в нея.

Документи нямаше, но обвинения пълнеха цели 2 колони. Едно име особено обърна вниманието му.

„И наистина, защо този човек идеше по 2, по 3 пъти през деня вкъщи, говореше тихо, все се озърташе, когато влезеше някой..." – С още по-мрачни мисли излезе той от читалнята. Той се усъмни в баща си!

„Аз още не бях довършил, министърът ти вписа името." „Какво е туй? Защо? Какъв е баща ми? Защо го слушат? Какво да му пиша сега? Аз не мога да получавам повече тези пари." И той бързо закрачи, за да не срещне никого. Вкъщи на масата той намери едно писмо – то беше от България – от баща му.

Той не смееше да го разпечата, ръцете му трепереха, струваше му се, че там има нещо ужасно, след което той не ще може да живее повече.

Най-после той бързо разкъса плика и почна да чете. Лицето му ставаше все по-ужасно. Той нищо не разбираше от писмото... „Няколко души смятаха да ми изедат главата; трябва да си чел във вестниците, ама сега им свихме сармата... Вчера бях при министъра, пак ме пита: „Беки пак не ще стипендия твоят... да не е станал анархист."

Всички те целуваме. Твой баща Касинов. – Сакън пази си здравето."

Да бяха му писали, че баща му бесят, той нямаше толкова да се зачуди, колкото от туй весело писмо. „Този човек, значи, нищо не признава, защото от нищо не се бои. И този човек е баща ми!"

„Но какво от туй? Какво? В какво съм крив аз? И Яко можеше да ми бъде баща... Какво съм направил аз?"

Баща и син! Какво е туй? Човек и човек. Крадец и не. Той седна до масата и написа късо писмо:

„Тате,

Аз реших да не продължавам по-нататък образованието си, затуй те моля да престанеш да ми изпращаш пари." И без да го чете, както прави човек, когато върши нещо уверено, той го запечата, излезе вън и го хвърли в пощенската кутия.

Кметът Касинов получи писмото и нищо не разбра от него. Но като се минаха 2 месеца и синът нищо не отговаряше на писмата му... той каза един ден на министъра: „Чудни са станали хората!... Като че ли не ми е син."

Един месец след това другарят му Б. Р. писа на стария Касинов, че син му се убил. Отговорът на бащата гласеше: „Прибери му дрешките и ни ги изпрати."

ЗАПИСКИ НА ЕДИН МОЙ ПОЗНАТ

В 189... г. аз напуснах града К. и потеглих за София; като всеки българин, аз не можах дълго време да живея без служба, толкова повече че страшният за мене министър си даде оставката. Поет ли е българинът, художник ли, композитор ли – туй всичко е второстепенно. Главното ни призвание е казионната канцелария. До софийската гара всичко вървеше благополучно, само при Сарамбей, не знам какво се случи, тренът спря и един час не тръгваше. Пасажерите слизаха да узнаят причината. Вратата на интернационалния вагон се отвориха и се показа един наш висок големец, идещ от остров Халки със съпругата си.

– Що за безобразие е туй – извика той. – Аз още сега ще телеграфирам в София. Безобразие! Пет години ще намалим ние за туй на компанията... – И той хвърляше ядосани погледи към машиниста, като че ли искаше да му заповяда нещо, но машинистът невъзмутимо гледаше на сърдития полковник, толкова повече че той не беше тъй страшен в дълъг редингот и лека пръчица в ръка.

Наближавахме София. Мярнаха се пред мене Военното училище, казармите, но нямаше много време да се предаде човек на възпоминания. След малко тренът спря. Като повечето млади българи туристи аз нямах никакъв багаж. Пъргаво скочих от вагона и тръгнах към бюфета.

– Къде, къде там? – извика някой до мене и една ръка ме пипна за рамото.

– Върви там, гдето вървят другите!

Чак когато влязох с цялата тълпа пасажери в една голяма стая, аз забелязах до вратата една маса и до нея пристав и няколко стражари с широки тетрадки пред тях.

– Как се казвате?
– Отгде сте?
– Какъв сте?
– Отгде идете?
– За колко време?
– Защо?
– Где ще спрете?

Задаваше тържествено въпросите приставът с впити очи в пътника и всеки трябваше да чака, додето жандармската ръка с буква по буква свърши разходката си като някой пиян по широкия лист. Имаше, разбира се, някои, които даже не обръщаха внимание на пристава, на другите жандармите отдаваха чест. След един час чакане аз най-после седнах във файтона и чак сега забелязах променената столица.

София ли е туй? Че къде е Шареният мост? Какъв е този мост с лъвове? И защо са те без езици? Каква тайна можеха да издадат те, че им ги откъснаха? Грамадни хотели, високи къщи, магазини... „Св. Крал", едно време сгушен в една махала, горделиво стои сам: кога разпъди той своите вековни комшии? Где са те сега? Че само три години са минали оттогава! Чии са тези къщи? Где взеха пари тези хора, толкова пари в три години? Забелязах, че файтонджията ми имаше формена фуражка. Погледнах другите – също. Учудването ми растеше от минута на минута и аз неволно се питах, като гледах столицата: кой е накичил тази шопкиня в европейски дрехи, кой ги е купил, колко струват те? Кой е този гениален шивач и доволна ли е тя сега от новата си премяна? Взе да роси, аз помолих файтонджията да дигне покривката на колата.

– Не може, господине.

– Защо?

– Има заповед от градоначалството.

За щастие дъждът не заваля, но мене ме порази тази заповед: дали не карат и жените, както при Павел I, да слизат от файтона при среща с княза? Като казах на файтонджията да кара към Прошека, почнах да чета названията на улиците. В десет минути аз си припомних цялата ни стара история, ни един цар не липсваше. Узнах също новите ни светила: Мутkуров, Петков, Захари Стоянов. Наближихме Прошека. Едно време тука наоколо зимно време вълци виеха, а сега – разкошен мост с орли, свирепи като жандармите на гарата, до тях езеро, лодки, весел смях в тях, безкрайна пепиниера... Влязохме в новата част на града; нови улици, нови къщи, обикновени, швейцарски стил, с римски платформи отгоре, с вази по кьошетата...

– Чии са тези толкова къщи – попитах аз смаяно файтонджията и той почна да нарича имената на притежателите. На подполковник този, на майор онзи, тази на учител еди-кой си, онази на професор такъв и такъв. „И ние сме хора! – помислих си аз. – Затънтили сме се в провинцията и живеем като свини!“

Най-после отидох при другаря си, дето казах, че ще спра. Той със свойствена на столичен жител небрежност слушаше моите учудвания.

– Що се чудиш? Не всички най-после имат тука къщи; аз например двайсет години да живея още тука, заход надали ще мога да направя.

– Но как ги направиха тези хора?

– По-малките нови къщички, дето си виждал тъй до двайсет хиляди лева, правят се със заети пари от банката, чрез залагане на къщата сетне. Затуй даже един остроумен подполковник нарича своята къща demi-vierge*. Колкото за другите, аз сам не мога да разбера как изникват те. Погледнеш, някой се оплаква, че е потънал в борчове, а след година гледаш, кани хората на освещение в бъдещото си огнище. Някои го отдават на щастливи командировки, сполучливи комисии, а сами те разправят, че ако не тази година, то догодина банката ще ги продава. Догодина, виждиш, той изписва мебел от Виена! Впрочем между тях има и честни хора.

* Полудевственица (фр.).

На другия ден още не бяхме седнали да пием чай – и на вратата някой почука.

– Влез – каза другарят ми.

Вратата се отвори и един старши стражар се показа.

– Какво е туй! – попитах аз другаря си.

– Нищо особено; нови времена, нови нрави. Туй е притурката на конституцията.

Жандармът произнесе моето име, извади един лист книга, седна до масичката и почна:

– Името ви? За колко дена сте дошли?

Аз отговорих.

– Занаят?

– Никакъв.

– Че как живеете?

– Аз съм рентиер.

– Каква е тази служба?

– Туй не е служба. Аз живея с готови пари.

– Отгде сте родом?

– От Русия.

– Русия – повтори той и ме погледна тъй, както Александър III би погледнал Стамболов и княза, да беше ги срещнал.

След като излезе жандармът, аз се облякох и отидох при едно високопоставено лице, мой далечен роднина, когото хубаво познавах. Всичките ми надежди бяха на него. Когато влязох в къщата му, тя се оказа една

от тези, които виждах вчера. Големецът тамам се готвеше да отива в министерството. Той вежливо ме посрещна, предложи ми една цигара, разпитваше за някои свои познати в провинцията, ругаеше някои по̀ големци от себе си, сърдеше се за живота и като забеляза учудените ми погледи от разкошния салон, мечтателно тихо каза:

– Ти навярно ми завиждаш! Мислиш си: бог знае колко е честит този човек – своя собствена къща има! Нали?

Аз потвърдих.

– Тъй мислят и другите, а я питай мене? Как си развалих аз сметките с тази къща! Правих, струвах, смятах: най-много, най-много да ми излезе трийсет хиляди лева. И представи си, тъкмо четирсет и три хиляди левчета, ни една стотинка по-малко! Съветвам те никога, никога да не правиш къща.

Той още дълго време в същия тон ме убеждаваше да не направя тази глупост и най-сетне ние излязохме на улицата.

– Тъй щото вие днес ще поговорите с министъра, нали? – попитах аз. – Този поне не може да има нищо против мене.

– Да, да, непременно; елате следобед в канцеларията ми. Довиждане – каза той и като че ли тури маска на лицето си, тъй се промени то, като влизаше в министерството.

В четири часа аз седях вече срещу него до голяма писмена маса. Сега лицето му вече не мязаше ни при влизането в министерството, ни когато ме съветваше да не правя къща. Той ми наумяваше тука портрети на някои учени в своя кабинет.

– Е, как? – попитах аз.

– Право, аз не мога да разбера какво има и този човек против тебе.

– Че отгде ли накъде?

– Дявол го знае, казва, че си бил социалист, писал си не знам какви разкази.

– Че той сам не поддържаше ли социалистите до вчера?

– Иди му разправяй! Но надеждата още не е загубена, той не отказва категорично. Пък ти не се отчайвай. Животът е стълба, един се качва, друг слиза. Такъв е светът!

– Само че бамбашка стълба, вие все се качвате, пък ние даже не слизаме, а просто се сгромолясваме надолу.

– Само за мене недей говори тъй. Да имам шест хиляди лева доход от тази къща, днес бих си дал оставката – каза той тихо, като се обърна да не би да го чуе някой. – Ама жена, деца...

След малко министърът го извика и моят големец скокна като войник.

Дохождах аз още два-три пъти. Молих го да ми издейства аудиенция у министъра.

– Надали ще приеме.

– Във всеки случай да се опитаме – казах аз.

Той излезе, след десетина минути се върна, като носеше цял куп книжа.

– Ще приеме, само не днес – каза той, без да ме гледа, и аз по лицето му познах, че той даже не ще е и говорил на министъра. И пак се почнаха оплаквания от живота, от съдбата, че пак щели да им намаляват заплатата, а той досега още нямал ни един орден, когато другите, които се подмазват, имали по няколко. Работата се свърши тъй, че да беше ни погледнал някой отстрана, би помислил, че аз съм всесилен министър, а моят благодетел ми се оплаква да му помогна с нещо.

След малко аз бях при другаря си, убеден окончателно, че като героя на арабските приказки не знаех

думата, с която се отварят вратата на министерския кабинет. Реших да напусна студената красавица София.

– Че какво ще правиш пак в провинцията?

– Ще чакам да падне и туй министерство.

И оттогава падаха, качваха се министрите, даже благодетелят ми стана министър и имаше ордени, а аз само напразно хабих пари за София. Както се вижда, нашето министерство я дойде, я не на власт.

ЛАРИНОВ

По случай завръщането на Рада от Европа родителите ѝ даваха нещо като вечеринка. Салонът беше пълен с жени и мъже, граждани и офицери; едни играеха на карти, други гледаха, трети пиеха. Млади госпожици си шепнеха нещо в стаята на Рада. С една дума, всички бяха весели. По едно време влезе едно важно политическо лице и тържествено заяви:

– Знаете ли новината? Знаете ли? – Всички го заобиколиха и с любопитство и нетърпение питаха: какво, какво има? Младите мислят, да не се е годила някоя тяхна приятелка, старите – да не е прибрал господ някого от техните; всички напрегнато чакат отговор.

– Ужасно нещо – продължава новият господин, – Лидаров си даде оставката. „Чудно нещо" – шепнат успокоените старци. „Дявол да го вземе" – мислят младите госпожици и след две секунди всички спокойно приемат оставката на господина Лидарова.

Старците се залисаха пак с картите, младите пак зашушукаха в полуосветените коридори. Само новият гост, като хвърли поглед ту на едната страна, ту на другата, промърмори нещо ядосано, извади дневни номер на официозния вестник, седна до една маса и потъна в него. Той остана сам и нищо няма чудно в туй. Едните още нямаха понятие от живота, за да ги интересува туй нещо; другите твърде добре го знаеха, за да ги смае нещо в тоя свят. Едните едвам излизаха от люлката, на другите единият крак бе в гроба.

Какво може да бъде за тях министър Лидаров и неговата оставка!

– Стига сте си шушукали там – каза по едно време новият гостенин, като надникна в коридора, гдето младите госпожици поверяваха една на друга своите тайни или по-право, една от друга искаха да изкопчат нещо.

– Стига, стига – повтори той някак по-фамилиарно, понеже се познаваше с тях отдавна и беше женен. – Елате в салона, там има толкова ергени – загатна той за младите офицерчета, които ужасно скучаеха до играещите старци и не смееха да се присъединят при младите госпожици.

– Ний ще отидем при тях, когато станат свестни – обади се пъргавата двайсет и две годишна госпожица Мария.

– Как тъй? – попита учудено секретарят на Лидаров.

– Когато бъдат женени – отговори един глас.

– Ха-ха – засмя се секретарят, макар и не от сърце, – че направете ги такива.

– Ний не искаме да се натрапваме – каза една дебеличка госпожица, Елена, която, по думите на майка ѝ, била върнала двама годеници – някъде в провинцията, – че не били за нея. Тази дума „ний не искаме да се натрапваме" тъй миришеше на натрапване, че липсваше само поп, за да има България тъкмо след девет месеца един гражданин повече.

– Наистина, какво сме се задрънкали тук – каза високата госпожица Рада, която беше свършила по нещо в странство, говореше френски и, за чудо, беше хубавичка. Почнаха се оправяния на рокли и коси, гледане в огледалото и след туй, доволни от себе си, те прекрачиха прага на салона. Офицерите моментално измениха умислените си лица и добиха войнствен изглед.

Един си засука мустака, друг се опря на сабята си, която бо-зна защо никога не искаше да снима, трети удари шпорите, но госпожиците взеха такива покорни изражения, тъй скромно си отпуснаха очите, като да казваха: няма нужда от такива войнствени пози, ний и без туй няма да се противим, стига да има само няколко чифта пръстени. И пред очите им във въздуха се мярнаха като някой близък призрак: Иван–Мария, Никола–Елена, Петър–Стефанка... Само Рада не наведе очи, нито мечтаеше за пръстени и цялата ѝ фигура като че ли говореше: аз съм била в Швейцария.

Всички насядаха около една голяма маса и се почнаха онези безконечни разговори за годежи и разгодявания, за сватби и парясвания, от които би могло да се издаде цяло томче под заглавие: „Българска любов". Напразно се мъчеше секретарят на Лидарова сегиз-тогиз да вмъкне в разговора нещо от скорошните избори, никой не го слушаше – като да говореше за избори в Китай. Помъчи се един млад студент със сериозно лице да каже нещо за романа на Ги дьо Мопасана „Bel-ami", но един офицерин го прекъсна с разказа за новия офицерски клуб: „Нещо грандиозно, нещо страшно!" – казваше той. Бедните госпожици впиваха очи в разказвача и устните им като че шепнеха: „Дали ще бъдем някога там?" Наистина госпожица Рада обърна внимание на думите на студента и даже му каза: „Хубав роман, само че тежко се чете" – но тя почти му се разсърди, когато я попита за мнението ѝ върху натуралистическата школа.

– Ех, пъдпъдъци, пъдпъдъци – проговори едно старче, като се обърна към госпожиците. – Недейте ги слуша тези – посочи той офицерите. – Шегуват се, лъжат. Днес пиленце, ангелче, а като се ожени – по цял ден в кафенето ще кисне, като нас, па като се върне някоя вечер чакър-кефлия, вий ще плачете – той ще крещи,

па и лобутец може да има – каза старецът весело, като дигна очи към стола, на който дремеше жена му. – Нà, питайте я?

– Какво им се бъркаш в работите – каза сопнато старата, която се гордееше с туй, че досега не е развалила ни една сватба, ни един годеж, а е помагала даже. Госпожиците лукаво се спогледнаха и като че ли помислиха: те нека ни вземат, та другото е наша работа.

– Ce serait très fort[*] – проговори като че сама на себе си Рада, защото беше убедена, че никой не разбира тези думи. – Не дай, боже, мъж да ме удари; такъв човек не се е родил още.

– Ти си друго, Радке – оправдаваше се старчето, – ти си ходила по места, дето жените бият мъжете. – Всички се засмяха, само госпожиците се понамръщиха. Тям беше вече омръзнало да слушат, че Радка била сè друго, Радка знаела повече, Радка говорела френски. Че какво от туй? Нима за да се ожени човек, трябва да знае френски. Така, с една невинна дума старецът им развали кефа. Но офицерските погледи, блестящи не по-малко от техните пагони, постепенно разсяха мрачните облаци от сърдитите им чела. Само един от тях, поручик Ларинов, не спущаше очи от Рада, само от нея. Другите за него не съществуваха. Играта между старците пак се прекъсна за няколко минути и едно късичко, дебело човече, весело като годена мома, се обърна към офицерите.

– Млади, млади!... Не ви е работа, не се женете, пазете си ергенлъка повече и от мома. Влезеш ли един път в чувала – беше! Минаха се онези времена, когато човек трябваше да се жени. Сега човек се жени за хората.

– Защо бе, дядо Иване?

[*] Това ще бъде прекалено (фр.).

– Защо! На какво ми мязат тези ваши клубове, балове, вечеринки. Какво е туй?... Смееш ли там да речеш нещо на жена си? Твоя ли е тя там? Ти седиш в бюфета, а тя се хили горе. И погледнеш – някое кьосе се увива около нея, като котка за риба. Как хубаво танцувате, госпожо, каква рокля имате, какви пръстени, какви ръчички, а сетне – хе, хе, хе... или туй е нищо, че ѝ заглежда в пазвата? Не беше тъй едно време – чуждо куче до плета не смееше да пристъпи.

– То зависи от мъжа, дядо Иване.

– Зависи от мъжа! – каза иронично дядо Иван. – Ще видим – и почна да играе.

– Колкото за мен, аз не се боя – проговори величествено Ларинов. „Пази, боже, да ми измени жената, че аз... зъбите ще ѝ изкъртя!" – искаше навярно да каже той, но видя, че не е в казармите, и спокойно довърши: – Тоя час ще се намери на пътя.

Госпожиците – нито Рада – не посмяха да вземат участие в този деликатен разговор.

Часът удари два. Трябваше да се ходи. На Ларинова се сви сърцето. Колко би желал той да остане така цяла нощ срещу Рада – своята Рада – както той почна да я нарича в ума си. Ларинов беше последният, който ѝ стисна ръката, като нарочно, за да остане само от неговата ръка спомен в ръката ѝ. Той я стисна по-силно, като че ли искаше с туй да унищожи дирите на другите стискания.

– Довиждане! – каза той някак си тайнствено.

– Довиждане – отговори тихичко тя, сякаш да не чуят други.

II

Пръв път вестовоят на Ларинов, който винаги присъстваше при утринния тоалет на поручика си, за-

бележи някаква угриженост на лицето му. Той не викаше, не псуваше, напротив, гласът му беше тих, даже сладък, като че ли той не говореше с вестовоя си, а със своята Рада. Туй учуди и зарадва войника. Никога, никога той не го е видял тъй деликатен. Вечерта също, на другата заран – пак. „Трябва да има нещо – разсъждаваше войникът, – не му е чиста работата на моя поручик." И наистина, Ларинов много се промени, почна да закъснява на учение. Милият образ на Рада го задържаше всяка заран в леглото.

Понякога даже никак не стъпваше в казармата през деня, стана мечтателен, мълчалив и даже престана да бие войниците. Както виждате, даже любовта на офицерите действа благоприятно на армията. Почна да обръща повече внимание на себе си, по-често се бръснеше, десет пъти си оправяше косата, преди да излезе, най-малкият прах на чизмите немедлено се махваше с ръкава на вестовоя и само след най-критическо преглеждане пред огледалото, усмихнат, сияющ, излизаше из къщи. „Каква е тази работа? – питаше се войникът. – Да не се жени поручикът? Втасахме тогава!" И войникът не се излъга. Защото един ден, следобед, поручикът влезе тъй развълнуван, че вестовоят се уплаши.

– Приготви парадната ми форма!

Войникът я приготви.

– Ела да ми полееш! – И тука се почна генерално миене, което надали е било и надали ще бъде някога през живота на поручика. Той като че ли конкурираше с някого в хубост, макар отдавна да се бе уверил в своето превъзходство. Всичките кьошета и гънки на носа, ушите, очите, друг път незабелязвани даже, бяха старателно измити и прегледани пред огледалото. Сякаш правеше смотър сам на себе си. Самодоволен, гордо постоя той няколко минути пред огледалото и блажена усмивка заигра на устните му. И мъчно би могло

да се каже отнасяше ли се тя до образа на Рада, или до собственото лице на поручика. Като излезе от къщи, той се запъти към улицата, в която се намираше къщата на Рада. По пътя из прозорците до самата къща се мяркаха познати глави на Ларинова. Той им се кланяше, но умът му беше далеч. Когато влезе в градината на двора, сърцето му тракна по-силно от самата порта. От прозореца майката на Рада го видя.

– Раде, Радке, по-скоро се обличай! – Радка се разтича, а слугинята, кой знае защо, хукна у комшиите. Майката отдавна чакаше тая парадна визита, защото Ларинов често ги посещаваше; но беше решила да играе рол, че не подозира такова нещо – да не помисли той, че без него Радка не би могла да се ожени. „Ах, да имахме малко пари – се мярна в ума ѝ, – Радка с нейното образование..." – Но поручикът позвъни и прекъсна мечтите ѝ.

– Заповядайте, г-н Ларинов! – покани го тя в салона. Ларинов седна, оправи си галстуха, извади чиста кърпичка и като че да се готвеше да говори нещо дълго, дълго.

– Ний току-що се канехме да излезем с Рада, тя се облича. – Туй име му даде кураж.

– Госпожо – почна той, – туй не е проста визита. Аз дойдох да ви кажа нещо, от което зависи може би целият ми живот.

– Да не ви се е случило нещо? – попита в ужас майката.

– Нищо не се е случило, госпожо, но аз съм принуден да не тая повече туй, което крия в сърцето си... – и той си дигна лявата ръка, като че ли искаше да ѝ покаже сърцето си. – Аз дойдох за туй... аз обичам госпожица Рада и... чакам вашия отговор.

– Видите ли, г-н Ларинов – моя Рада не е като другите моми, тя е образована, била е в Европа, говори

френски – била е в университета. Ний не смеем да я пресилваме, ако ще – добре, ако не – нейна воля.

Поручикът, отчаян отначало от атестацията на Рада, въздъхна сега свободно. Тя ли няма да иска? Ами думите ѝ в клуба: „Аз ви видях вчера на улицата." Ами погледът?

– Аз напълно съм съгласен с вас и ще чакам с търпение отговора на госпожица Радка.

– Тя скоро ще дойде. Па и великите пости не са далеч, господин Ларинов – каза старата, за да каже нещо. Но в тия думи се забелязваше такова тънко загатване, че ще трябва да се бърза със сватбата, на каквито са способни само жени, които имат дъщери за женене.

– Да, да! – отговори Ларинов. Той гореше от нетърпение и сè поглеждаше към вратата на салона, през който ще влезе тя, Рада. Колко грозни му се виждаха сега всичките други женски имена: Мария, Олга, Елена. Рада – как сладко звучи туй малко име! Най-сетне тя влезе. Поручикът стана, поклони се, пое протегнатата ръчица, стисна я леко и пак седна.

– Че аз забравих да ви почерпя – каза старата и под този предлог изчезна из салона, като майсторски остави малко открехната вратата.

– Госпожице! – поручикът с нея беше по-смел. – Госпожице Радке, всичко зависи от вас. Аз говорих с уважаемата ви майка, всичко зависи от вашето да или не. Кажете ми да или не? Искате ли да бъдете моя жена?

Тя издигна към него хубавите си очи, пак ги свали, направи едно неволно движение, с което като да казваше: „Че отде да знам?" До вратата се чуха стъпки.

– Госпожице, кажете ми да или не! Едно да само.

– Да – каза бързо Рада и се зачерви тъй, както не вярвам да се е червила даже на своите екзамени. С туй да ней се стори като че се хвърля в обятията му.

Майката влезе, но нищо не носеше.

– Е, как е нашата учена? – попита тя.

– Съгласна, съгласна! – извика тържествено поручикът, като целуваше ръката на бъдещата си тъща.

Когато, честит като десет полкови командири, Ларинов излезе на улицата, той беше толкоз доволен, че да беше му се попаднал в тази минута неговият вестовой, той би го разцелувал. Пълен с щастие в гърдите, той мина покрай съседната къща на Рада и найвежливо се поклони на две познати госпожици, другарки на Рада, които даже не му отговориха. За тях той беше вече, както казват военните, бракуван. Но той не забележи туй.

III

И почнаха се онези безгрижни дни, които се наричат годеж, когато за вас стаята на годеницата е цялата вселена, а светът състои само от двама души – ти и тя. Каква чудна поезия има в туй постепенно минуване от едно галене към друго! Как лесно се прескача по тази вълшебна стълба – от малките бели ръчици до тънки червени устнички – и какви хубави неща се срещат по тоя къс път! Когато всевишният ни е изгонил из рая, той съвсем не искал да накаже човека, защото инак би му отнел и туй. Но това време е тъй късо, тъй късо, че и най-спокойният годеник едва ли запазва в паметта си две-три минути от всичко туй. А после – после мъчителен дълъг живот – изкупление на няколко щастливи часове – изкупление на сладък полусън с найгруба действителност. Но нито Ларинов, нито Рада не заглеждаха в бъдещето. За тях всичко в света ще бъде, както си е било, само че ще бъдат заедно. А какво по-хубаво от туй? Всеки преминат ден от годежното време донасяше нов порой от нежности. Рада в няколко дена се обърна на Радке, Раденце, Радушенце: до вче-

ра простото име Петър Ларинов стана Петенце... и нервите им тъй се напрегнаха, че не ставаше вече и дума за отлагане на сватбата след велики пости.

Настана най-сетне тържественият ден в живота на всеки човек. Дълъг ред файтони съпровождаха младоженците от черквата до вкъщи. Беше поканена полковата музика, която загърмя един марш, нарочно написан за тоя случай според думите на капелмайстора, т.е. специално откраднат за туй от една забравена италианска опера. Музиката гърмеше тъй силно, като да крещеше на целия град: внимавайте хора – офицерин се жени!

– Грехота, грехота бе, младо – казваше попът на младоженека.

– Какво бе, поп Георге? – попита учудено Ларинов.

– Хич прекарва ли се сладкият месец през великите пости! – каза той усмихнат, когато Ларинов му спусна в ръката пет наполеона.

– Нейсе, нейсе, на младите бог прощава! – продължи той, като усети сумата със свойствената на попове опитност. – Да сте живи само... – и той се упъти към масата със закуски и протегна ръка към руската водка. Ядоха, танцуваха, пиха, надпиваха се чак до три часа заранта и, между друго, проектираха се още много други годежи. Но тст! – както казва Виктор Юго, тържествената минута настъпва. До вратата на брачната стая стои един ангел. Вестовоя го няма. Тази вечер поручикът сам си сне ботушите.

IV

Няма нужда да се описва medeният месец, защото на онези, които го знаят, отдавна е омръзнал, а които не го знаят, не може им се описа.

Произведен скоро след сватбата в капитан, Ларинов замина в провинцията. Много причини го побуждаха да направи туй: от една страна – за икономия, от друга – той смяташе да се готви за академия; па и френският език на Рада почна да го плаши по вечеринките, а пък за жалост, в негово време във Военното училище курсът на френски език състоеше се само от avoir и être*, но и за тях той пазеше смътни възпоминания. Помъчи се Радка да му дава уроци в първо време, но още на първата лекция той запиля граматиката настрана и извика на вестовоя: „Иване, донес коняка!"

Животът им беше такъв, какъвто си е животът на нашите офицери до самия гроб или до пенсия. Сутрин до единайсет на учение, от единайсет до дванайсет у бай Кочо или у някой друг бай, дето ходи целият полк да си отваря ищах; в дванайсет часа обед; от два до шест пак в казармите, от шест до осем пак у някой Кочо. Сетне вечеря и – пълно, заслужено наслаждение. И тъй всеки божи ден освен празниците и вечеринките. Радка в отсъствието на мъжа си или преглеждаше някои момински албуми и други сувенири, или пък ходеше в кухнята, дето вестовоят готвеше под нейно ръководство – или тя под негово.

Всичкото зависеше от обеда.

– Проклетият Иван, пак изгори кюфтетата – казваше понякога Радка. Или:

– Нали хубава супа направих днес, Петре?

Но не се минаха и четири месеца, и на лицата им падна някакъв си тъмен облак. По-напред те като че ли само усещаха съвместния живот, а сега почнаха да мислят върху него. Колко, колко милиони души почват също така да мислят за брака – само след него.

Често, като отиваше в казармите, Ларинов си

* Avoir – имам, être – съм (фр.).

мислеше из пътя: „И с какво се измени животът ми след сватбата? Също както и напред. С една разлика само – сега имам жена при себе си!" – прибавяше той с циничен смях.

Нерядко и Рада, като почиваше в спалнята на канапето, си задаваше въпрос: „Нима туй е всичко? Нима туй се нарича брак? Нима той състои само в туй да живееш в една стая, да обядваш заедно, да излизаш с мъжа си на разходка? Нима вън от туй няма нищо друго?" А тя съвсем, съвсем друго очакваше от този живот, друго разчитваше да види в мъжа си; а какво е туй друго – тя сама не знаеше. Но тя усещаше, че нещо ѝ липсва, че ако продължава тъй, то ще бъде ужасно.

Даже когато понякога надникваше в техните най-интимни отношения, вместо сладки възпоминания ледени тръпки пълзеха по кожата ѝ и тя си шепнеше: нима тъй трябва да бъде? И спомняше си как тя седи на туй също канапе, а той пише някакви разписки до масата – как се обръщаше към нея с пламнали очи, доближаваше до нея, прегръщаше я, шепнеше Раденце, устата им се залепваха и наставаше мълчание. И сетне, как доближаваше до масата и най-спокойно я питаше: „Кое число имаме днес, Радо?" Той я оставяше на канапето, както се оставя на масата чаша, след като изпият водата... Като съпруга тя не можеше да се оплаква, но като жена тя страдаше. Тя позна страстите на брака, но не позна милувките му.

Едничкото развлечение, което имаше тя, бяха вечеринките. Но той не може да ги търпи, особено откак в полка им биде назначен за доктор един млад французин. Ларинов излизаше от кожата си, когато те си говореха френски.

– Аз, право, не мога да разбера – каза ѝ той един ден на обед – какво дрънкате вий по цели часове в клуба с този французин, дявол да го вземе!

– Какъв си смешен – каквото другите дрънкат на български!

– Че защо с други не говори?

– Крива ли съм, Петре, че те не знаят френски. Той е такъв любезен!

– Любезен! – каза иронично капитанът. – Не можеш ли да му кажеш, че не знаеш френски!

– Ей богу, ти си смешен. Аз не те разбирам.

– Не ме разбираш? А него разбираш! – кресна ядосано Ларинов, облече се и без да каже дума на жена си, излезе из къщи.

– Да го вземат дяволите тоз френски език! – въздъхна капитанът и като никога не отиде на учение, а в кафенето.

Една неделя, следобед, капитанът сладко бе заспал и даже засънувал, когато вратата на коридора се отвориха и във въздуха прозвуча проклетият френски език. Ларинов се събуди и изправи на леглото.

– Сънувам ли аз?

Но то не беше сън.

– Петре – каза Рада, като влезе в стаята, – доктор Dunoyer дойде на гости, аз го поканих в салона.

– Да го вземат чортовете! Не ми дава и да спя вече. Кой дявол го доведе тук!

– Обличай се по-скоро – каза Рада и изчезна.

– И какво ще правя аз с него! – изрева капитанът, бързо взе гащите и ботушите и почна да се умива.

– Иване, Иване!

Иван влезе.

– Занес коняка в салона.

Ларинов се обличаше и псуваше, псуваше и се обличаше и най-сетне, закопчал-незакопчал всичките копчета, тръгна към салона.

– Добер ден – каза усмихнато и наивно младият доктор. Всеки би се засмял на туй оригинално произно-

шение, но на капитана не му беше за смях. Нему се показа, че се подиграват с него, и той най-сериозно, даже строго отговори „добър ден" и седна до жена си. Разбира се, говореха докторът и Рада. Ларинов слушаше, зяпаше и се тровеше. Радка му превеждаше; докторът сегиз-тогиз се обръщаше към него с къса, проста фраза, като смяташе, че непременно ще го разберат. Но когато Рада му превеждаше нещо, разбира се, накъсо, той си мислеше: какво ли ѝ дрънка той? А тя му разправя, че България му харесвала. Когато докторът се обръщаше към него, нему се струваше, че той говори: магаре с магаре, аз въртя тука жена ти, а ти зяпаш. Той не можеше да търпи повече. И почна да се върти на стола.

– Радке, докога ще кисне той тука? – каза той най-сетне сопнато. Радка нищо не отговори, но докторът навярно разбра, че и те имат да правят визити, и след половин минута почна да се прощава.

– Сбогом! – каза пак докторът усмихнато, като подаваше ръка на капитана:

– Je crois que ce n'est pas la dernière fois que nous voyons*.

– Ний никъде не ходим – каза Ларинов, който сякаш инстинктивно разбра фразата му.

Още докторът не си отишъл, капитанът се развика:

– Аз не ща туй магаре вкъщи! Чуваш ли, не ща, че дявол ви взема.

Рада нищо не отговаряше. Туй още по-силно ядоса Ларинова, то като че ли го убеди в нещо, и тази вечер той се върна в два часа пиян. Рада се стресна в съня си, когато той съвсем облечен се тръшна на кревата. Боже, на какво мязаше лицето му при светлината на лампата! Някакъв ужас, смесен с отвращение,

* Мисля, че не се виждаме за последен път (фр.).

се пренесе по цялото ѝ тяло и тя, без да мисли да го събужда, си взе възглавницата и един шал, легна на канапето и заспа призори.

V

Клубът беше вече осветен. Войниците престанаха да пръскат по дъсчения паркет спермацета, за да могат още по-лесно да падат крехките млади създания. Няколко подпоручици вече отдавна нетърпеливо се разхождаха, сваляха и гуждаха ръкавиците и все поглеждаха към вратата, готови да скочат, щом се покажеше някоя госпожа, сияюща под скъпото Sortie de bal*, или някоя сгушена в шала госпожица. Гостите захванаха вече да идат. Госпожиците бързо-бързо преминаваха танцувалната зала, за да се освободят по-скоро от ненавистния шал и да блеснат с новата рокля, изпросена с толкова сълзи.

Доктор Dupoyer също беше в клуба и макар че седеше в бюфета, все хвърляше погледи през отворените врата към входа. Той като че чакаше някого.

В туй време в къщата на Ларинова Рада, полуоблечена в бална рокля, седеше пред едно огледало. Щипците, приготвени за косата, повече от петнайсет минути висяха над стъклото на лампата. Капитанът сърдито крачеше от кьоше на кьоше.

– Безобразие, свинщина е туй, а не живот!

– Право, аз съвсем не те разбирам. Какво има? Защо се сърдиш? – казваше Рада.

– Какво има? Що се сърдя? Че на какво мяза туй? Не смееш от къщи да излезеш, още не си излязъл, и той се влачи.

– Че кога, кога, Петре?

* Започване на бала (фр.).

– Кога? Ако не е било – то ще бъде. Зная ги аз тези френски контета. Една треска не може да изцери, а се смята бог знае за какво. По гости се влачи. Че кой го е канил? В клуба от него нямам спокойствие. Още не сме влезли, той тича при теб. Аз не ща тъй, чуваш ли? Не ща! Не ща! Аз не те взех за туй. Аз те взех... ако те взех, аз не те взех за него! – развика се той, доволен от хубаво намерения отговор.

– Че да не ходим тогава в клуба – каза спокойно Рада.

– Да! – и той утре ще се изтърси вкъщи да пита защо не си била.

– Аз ще кажа на Ивана да каже, че ни няма.

– Той ще дойде на другия ден. О, да го вземат чортовете! – и в провинцията почнаха да пращат французи. Де ще му излезе краят?... Обличай се по-скоро!

И Рада почна да се къдри, като внимателно разглеждаше всяка къдрица в огледалото. Ларинов стоеше отстрана и като я гледаше, мислеше си: „Дявол да я вземе! Като че ли за сватба се готви. А, аз ще му пречупя свирките" – довърши мислите си той.

Вратата на клуба се отвориха. Влезе Рада, весела, доволна. Клубът беше за нея едничко място, както и за повечето жени, дето те се забравяха поне за няколко часа в прилични полупрегръщания с хора, които случайно не им бяха мъже.

След Рада мрачен влезе Ларинов.

Погледът му беше толкова грозен, страшен, като че ли нарочно приготвен за доктора Dunoyer.

Но докторът, който повече от един час се скиташе като ням посред публиката, защото на неговите: „S'il vous plaît, ayez la bonté etc..."* – повечето пъти му отговаряха с „а?" – щом видя Рада, радостно я посрещна, предложи ѝ ръката си и я заведе до дамския будоар. Ларинов нервно стисна юмруци. Злоба кипеше в душата му и по едно време му мина през ум да отиде при Рада и да ѝ каже да си ходят. Но в туй време музиката засвири валс и Рада, склонена до рамото на доктора, бързо се пронесе пред наведения му нос.

* Моля ви, бъдете така добри... (фр.).

– Да я вземат дяволите – скръцна той със зъби, като че ли Рада, негова жена, му бе изменила в този миг – и отиде в бюфета.

– Бутилка бира! – изкрещя той ядосано на войника.

Музиката млъкна; щастливите госпожици, облегнати на ръцете на своите храбри кавалери, весело се промъкваха в бюфета, търсеха с очи по-уединено място, дето да продължат прекъснатите в салона разговори.

И дяволските очи говореха повече, много повече от устата. Влезе и докторът с Рада и като видя капитана сам, запъти се към неговата маса.

„Аа – уплаши се!" – помисли си Ларинов.

– Comment ça va?*

Но Ларинов вместо отговор си наля бира. Докторът отиде да заръча нещо.

– Радо, аз ще танцувам с тебе първия кадрил.

– Ти си смешен. Преди всичко ти не го знаеш.

– Голяма работа, да знаеш да се глезиш наляво и надясно.

– Добре – каза Рада, като си помисли: „Какво ли ще бъде този кадрил?"

Засвириха полка. Капитанът схвана движението на доктора, но го изпревари.

– Ела, Радо, да му ударим един валс на стари години! – и той завлече жена си в салона, дето малките

* Как си? (фр.)

крачка на Рада по едно време се намериха под ботушите на Ларинова.

– Не мога, не мога повече, Петре. Ти ми смаза нозете.

– Comme il est gai, ce capitain! Malheureusement, que je ne le comprends pas[*] – каза докторът, като се смееше и гледаше танцуващия.

Във време на кадрила, особено във втората фигура, капитанът по команда à droite[**] смахваше ту наляво, ту надясно – понякога даже към бюфета. Дирижерът се сърдеше, Рада се червеше, но другите се смееха – и капитанинът беше доволен от себе си. Всяко „balancez!" беше за Рада цяло наказание от нежните pas[***] на съпруга.

Когато кадрилът се свърши и Рада измъчена го завлече в бюфета, той гордо каза:

– Не съм знаел кадрила! Голяма работа!

Докторът доближи до стола на Рада и ѝ каза:

– Madame, permettez moi de vous engager au second quadrille[****].

Капитанът разбра думата кадрил и усети, че той иска да я ангажира, и побърза да ѝ каже:

– Радке, ний ще си ходим преди втория кадрил.

Рада се смути и някак си неловко се извини пред доктора, като му каза, че скоро ще си ходят – parce que son mari était un petit peu mal disposé[*****].

Докторът се замисли; капитанът тържествуваше.

На Рада ѝ стана криво, като че ли тя докачи доктора.

[*] Колко е весел този капитан! Жалко, че не го разбирам (фр.).
[**] Надясно (фр.).
[***] Танцова стъпка (фр.).
[****] Госпожо, позволете ми да ви поканя за следващия кадрил (фр.).
[*****] Защото нейният мъж беше малко нещо неразположен (фр.).

В сърцето на Рада се появи нещо като състрадание към този човек, който никого не можеше да разбира и когото също никой не разбираше. Заедно с туй чувство у нея се роди друго – гордост, че само тя можеше да говори с него. Тези две чувства я приближаваха към доктора и още повече отдалечиха от ревнивия капитан. Да имаше капитанът поне малко понятие от психология или малко да разбираше какво нещо е жена, той би се разкаял за всичко туй – но той гордо седеше до Рада, като че ли я избави от нещо, като че ли спечели някакво сражение.

Оркестърът отново засвири. Дирижерът, малко пийнал, почти изрева, а не изкомандува: „Les dames invitent les messieurs."[*]

Бюфетът остана празен. Всички госпожи, особено госпожиците като луди хукнаха в салона. Бедните госпожици, с какъв трепет, с каква радост те поканиха най-напред тези, на които най-много разчитаха, с които би желали да преминат не един, но два живота. Сетне каниха, разбира се, и други – едни от вежливост, а други на всеки случай. От много къща не се разваля – казват българите. Не е зле да се има резерв.

В туй време, когато госпожиците с бъдещите си повелители хвърчаха из салона, бедният доктор като някое сираче, забравен от всички, стоеше подпрян до вратата на бюфета. Лицето му беше тъй меланхолично и Рада, която още никого не бе канила, стана и право отиде при него.

– Monsieur Dunoyer – каза тя тихо, даже нежно.

Той като че ли се събуди от някой сън, щастливо се усмихна и цели три тура направи с Рада, след което ѝ каза няколко пъти: „Merçi, merçi, merçi bien."[**] Ка-

[*] Дами канят (фр.).
[**] Благодаря, благодаря, много благодаря (фр.).

питанът стоеше бледен. „Аз ще я науча, аз ще я науча!" – и свършил се, несвършил валсът, той грубо каза на Рада: „Обличай се." Напразно след малко докторът я търсеше.

Още невлязъл в спалнята си Ларинов, Рада още непочнала да разкопчава тясната рокля, вестовоят още несварил да запали собата, капитанинът му изрева: „Марш оттука!" С благоговение и радост изчезна войникът. Рада – като че ли му позавидя, с такъв поглед го изпрати.

Още войникът незахлопнал вратата, капитанът избухна:

– Ти маскара ли искаш да ме правиш пред целия свят. А? Маскара! – Той трепереше от яд.

Рада пребледня като платно. Тя усети такъв страх, какъвто чувства едно дете пред изтървано от синджир куче.

– За туй ли, за туй ли аз се ожених за тебе! Проклет да е този ден – ревеше побеснелият капитан. – „Нашата Рада е била в Европа, наша Рада знае френски." О! Да го вземе дяволът, за туй ли ходите в Европа, туй ли ви учат там? Нима на френски само за любов се говори?

Рада мълчеше и уплашено слушаше гърмящите философии на мъжа си.

– Що мълчиш, що мълчиш сега? А? Кажи ми! Защо го покани? Не видя ли, че никой друг не искаше да го знае. Отговаряй. Ще се пукна, ще се пръсна!

– Защо се сърдиш, Петре? Какво има от туй? Човекът толкова пъти танцува с мене, защо да не го поканя. Какво има в туй?

– Какво има в туй! Той само с тебе танцува. Защо само с теб – няма ли други жени в клуба? Какво има в туй, че утре целият град ще гръмне за мене? На какво мяза туй, кажи ми, на какво мяза? Или те взех да оскверниш името ми? За туй ли?

Негодуване за пръв път закипя в гърдите на Рада. Тя осквернявала името му!?

– Какво каза?... Повтори го – изгума тя, като се изправи пред него. – Аз ти осквернявам името?

В очите ѝ блесна гордост на жена, върху която хвърлят първия камък. Капитанът отначало се смая. Пръв път му се случи да види пред себе си угрожающа, ядосана жена. Но съзнанието за физическите му сили го успокои и той злобно-иронично извика:

– Какво ми се periш? Отгоре на туй краставици ще ми продаваш! Аз не съм французин. И рога не съм научен да нося, чуваш ли? Аз не съм французин!

– Ти си подлец! – каза прибеляла Рада.

Казарменият инстинкт се събуди в нервите на капитана и без да си даде отчет, като че ли вестовоят се намираше пред него, дясната му ръка трепна и се залепи на лявата страна на Рада.

Той се сепна, но беше вече късно. Рада лежеше почти в безсъзнание на канапето...

Ларинов намери за благоразумно да излезе след това. „Женски сълзи не изсъхват, ако има до тях един мъж" – помисли си той. Но едно смътно чувство, чувство, че той направи нещо подло, низко, пробягна в душата му. За щастие, първата чаша ракия в кафенето изгони и него заедно с Рада из главата му. „Друг път ще помни" – беше последната му мисъл за Рада тази вечер.

Рада се мяташе като луда на канапето, ридаеше, късаше си косата и в същото време като че ли не вярваше, че туй стана. „Ни една минута, ни една секунда в тази проклета къща. Всичко е свършено между нас." И тя стана, почна да прибира всичко, което принадлежеше ней. Всичко друго тя хвъргаше настрана: неговите подаръци, гривни, даже рокли, които е купувал той, даже венчалния пръстен сне и го хвърли в презрение на масата.

Тя прибра само туй, което имаше като момиче, преди да живее с тоя звяр. Тя беше тъй нервна, че не беше в състояние да направи ни един възел.

– Иване, ела тука.

Иван влезе.

– Вземи туй и го занес...

– Къде, госпожа?

– Къде? – Че тя и самата не знаеше къде. Родителите ѝ бяха далече и те бяха едничките хора на света, които би я разбрали. – Къде? Къде? – повтори тихо Рада и отчаяно се отпусна на стола.

А вън като че ли нарочно валеше силен дъжд, който биеше в прозорците, като че казваше усмихнато: „Къде си ми тръгнала, госпожо?“ Иван от вежливост излезе.

„Къде? – пак мина през ума ѝ. – Но аз не мога, аз не ще остана с него в тази къща, аз го мразя, презирам – гнус ме е да го гледам.“

Часът удари единайсет. Той може би ще си дойде и само една тази мисъл я накара наскоро да отиде в салона.

Тя беше тъй развълнувана, тъй убита, че не можеше да стои на нозе.

„Утре! Утре, непременно ще телеграфирам на мама – каза си тя решително, като легна на канапето в салона и се зави само със своето моминско одеяло, което донесе със себе си от София. – Всичко е свършено между нас“ – повтори тя и заспа. Капитанът се върна в три часа, като никога досега и както винаги преди сватбата. Той забележи всички тези приготовления, усети по лицето на вестовоя, че нищо особено няма вкъщи, и даже се усмихна на тази комедия, както я нарече той, и тихо си помисли: „Къде на дяволите ще ходи?“ Туй беше казано с такъв тон, като че ли вън от прага на капитанската къща за жена му нямаше нищо на света. След десет минути той преспокойно захърка, като да бе извършил някое благотворително дело, и ни най-малко не се смути от своята самотия в леглото, защото знаеше, беше сигурен де е жена му. Салонът беше до самата спалня. Най-малко скърцане би се чуло.

На другия ден, макар и рано, Рада се събуди, продължаваше да лежи и да мисли. „Хубаво, тя ще ме вземе. Сетне?“ И тя си припомни целия момински живот, след като се върна от Швейцария... Любов, любов безгранична, на родители – и само една рокля в година.

„Тамам се освободиха от мене, и сега пак. Боже, боже мой, какво ще правя аз?“ И тя скри очите си, препълнени със сълзи, във възглавницата на канапето. В туй време някой почука на вратата. Туй беше вестовоят.

– Госпожо, аз ви нося чая.

– Влез – каза тихо Рада.

Иван беше може би едничкият човек, от когото капитанът не завиждаше Рада. Не се минаха пет минути, вратата на салона грубо се отвориха и пресилено сърдитият глас на капитана се донесе до ушите на Рада.

– Мен не ми даваше да седна на новото канапе, а сама спиш на него. Сто и петдесет франка за един каприз – много евтино.

Рада не отговори.

– Прави ти чест туй, да оставиш мъжа си сам да спи.

И той даже се усмихна при туй. Рада си даде дума да мълчи, но капитанът, който се убеди, че всичко върви благополучно вкъщи, доволен, извика: „Иване, шашката!“ – и излезе вън.

Рада се успокои и се разсърди за неговото излизане. Успокои се, защото мислеше, че той дълго ще оста-

не, и тя просто не искаше да го гледа, а се разсърди, защото ѝ се искаше да му каже всичко, всичко – че го мрази, че не го счита за човек. Но капитанът, без да иска, направи туй, от което най-много се боеше.

Той беше причина, че днес Рада пръв път помисли за доктора Dunoyer.

Образът му дойде отначало като сравнение с капитана, сетне полека-лека капитанът изчезна и остана сам той, докторът, вежливият, предупредителен, добър.

„Такъв мъж да имам" – мина ѝ през ума и тя си припомни разговорите с него, най-незначителни, най-кратки, и този човек ѝ се видя като някой близък, като че ли между тях има отдавна нещо общо.

И тя, честита, се усмихна, като си припомни последния валс, на който го беше поканила. „Как той беше доволен!" – прошепна тя.

И в половин час мислите ѝ тъй се измениха, че да я гонеше капитанът от града, тя не би искала да замине.

Ней ѝ се показа, че тя непременно трябва да се види с доктора след тая сцена вкъщи. И тя даже почти весела се облече, накара Ивана да ѝ стопли чая и като че ли нищо не бе се случило, почна да си къдри косата и когато капитанът се върна и видя Рада, почти усмихната, учуден отначало, той сетне си каза: „Хубаво е нещо боят. Най-умна жена вкарва в пътя."

За ужасната случка ни той, ни тя не загатваха.

Само вестовоят – навярно по глупост – най-наивно попита:

– В салона ли да ви постеля тази вечер, госпожо?

Капитанът и Рада тъй се изсмяха, че бедният вестовой се зачерви.

ИДИЛИЯ

В салона на г-н Гралинова на голямо канапе седят баща и син. По лицата на двамата се вижда, че те преди малко са си хапнали и пийнали и с кеф, свойствен само на нас, българите, сърбаха кафето. Синът, свършил гимназия, пушеше вече и пред баща си.

Какво нямаше само в тоя салон? Мебели от Виена, големи огледала от Букурещ и други такива дреболии украсяваха салона, в който бащата реши да поговори сериозно със сина си.

Освен него и седемнайсетгодишна дъщеря той нямаше други деца и като всеки любещ баща замисли се над тяхното бъдеще.

– И тъй, синко, ти сега ще си починеш туй лято, пък където зимата нататък... Кое смяташ сериозно най-после да следваш?

Синът се позамисли, та и имаше върху какво.

Досега главното беше да се отиде в Европа, но по кое да следва, беше на втор план. Медицината му се виждаше много мръсен занаят: красти, кожни болести, всичко туй е отвратително! Трябва да цериш кого и да е и можеш да се заразиш. Естествените науки му се виждаха като нещо просто, което дори не мирише на университет. Па и кой не ги свършва? За правото пък почнаха да бълнуват за някакви стажове, па и той не усещаше в себе си ни ораторски талант, ни желание дълго и високо да говори.

– Аз, тате, мислих, мислих – каза синът след малко мълчание – и най-после реших да взема инженерството в Париж.

– Браво, синко, като че ли ми взе думата от устата. Инженерство, инженерство, нищо друго, па като свършиш, места дал бог – каза мечтателно бащата. – И за себе си, и за Марийка ще направиш по една къща, такава, че цяла София да зяпа.

Бъдещият инженерин самодоволно се усмихна, а старият почна да прави парични сметки.

– Две години ще ти трябват за езика, както казваше Ивановият Петър, шест години после, осем години, тури ги девет, санким да не си даваш голям зор като Петра, на какво ми мязаше, като се върна. Девет години по четиристотин лева на месец...

Но тук старецът се отдаде цял на умножение. Синът се мъчеше да каже числото, но като че ли някой разбъркваше цифрите в главата му и вместо тях той си рисуваше големи, големи дълги улици без край в Париж.

– Нейсе, после ще ги сметнем – каза старецът, – не заминаваш още я... Па такова, синко, ще ти кажа, за жените де... отваряй си очите, там прави, каквото си щеш, а тук сакън да не ми доведеш някоя. Не я ща вкъщи.

Синът мълчаливо слушаше, като мислеше: четиристотин лева на месец, девет години, четиристотин лева, колкото директор на гимназия. Бащата сръбна последното кафе от чашата и като никой път се простря на канапето в салона.

„Онази дали я е убедила – помисли си той за старата и дъщерята. – Глупави са тези жени. Наплашват момичето, пък сетне сами се чудят що се глези: а човекът отговор чака. Добър човек е, ни един път не бракува нищо. Бамбашка са тези жени“ – пошушна той и заспа.

В туй време Мария седеше до пианото в друга една стая, гдето беше библиотеката на брата ѝ, състояща, като почнеш от „Истинската обезобразена любов, оригинално българско съчинение“ до „Могъществото на парите“, „Парижки потайности“ и други такива потайности на европейската литература. Тя разгърна нотите и почна да свири „Дунавски вълни“. Дигна се такъв шум, вълните тъй заскачаха по клавишите, че даже малкото кученце, което лежеше на земята, скочи, залая и избяга от стаята. Тя спря за минутка, почна пак да преобръща нотите, Моцарт, Бетховен, Кармен, Фауст бягаха един след друг на лявата страна. Спря се на „La prière d'une vierge“*, удари клавишите и поляха се монотонните безконечно плачещи за мъж звукове из стаята. Тя даже не гледаше на нотите, като че ли те в душата ѝ бяха отдавна напечатани, но току-що стигна до камбаните, вратата се отвориха и важно-важно влезе майка ѝ.

– Стига, стига си свирила, Марийке, ти като че ли искаш през целия си живот само на пиано да свириш: не си дете вече я...

Майката искаше да я подготви, но хитрата Марийка помириса, че има нещо, заряза и ноти, и молитви.

– Какво има, какво има, мамо, кажи? – питаше тя с дяволска усмивка. – Да не ходим днес на вечеринката? – каза тя, уж нищо не подозира.

– Какви ти вечеринки! Ако искаш, цял бал ще има днес: от тебе зависи.

– Мамо, миличка, кажи ми какво има? – със спряно дихание настояваше дъщерята.

Майката нямаше сили да търпи повече.

– Подполковник Никушев ти иска ръката, без тебе не може да живее, тебе сънува, заряза онази. Е, какво ще речеш, Марийке, каква майка имаш, а?

Това направи такова силно впечатление на Марийка, че тя отначало не знаеше какво да каже.

* „Молитвата на една калугерка“ (музикално произведение).

Тя чакаше туй, тя подозираше, но то беше мечта, сън и ето че отведнъж ставаше действителност – искаха ѝ ръката! Някакво си чудно, неразбрано блаженство в един миг осени чертите ѝ. Очите ѝ блеснаха.

Да, чудно, неразбрано блаженство я облада, защото подполковник Никушев не беше неин идеал в живота, тя нямаше идеал, тя не го обичаше, не можеше да го обича, защото едва го познаваше. Тя не познаваше човека, тя знаеше подполковник Никушева. На въпроса, какъв е той – млад? стар? умен? глупав? добър? лош? – тя би отговорила само – той е подполковник Никушев.

Но такива въпроси и на ума ѝ не идеха.

В туй блаженство не се забелязваше също и мечта, желание на организма; не, хиляди пъти не, всичко туй се заключаваше в късите думи:

„Аз ще се женя.“

Защо? Защо за него? Защо сега?

Нито тя, нито майката мислеха.

Танцуването в клуба, свиренето на пиано, пението на една частна вечеринка, малките чепици, напудреното лице, корсетът, стискащ талията, изиграха си ролята; тя не можеше да не бъде щастлива. Животът се започваше отсега.

Меняване на пръстените, готвене за сватба, рокли, рокли и пак рокли, завистта на другарките, ходене в черквата, ето в кое се състоеше за нея бракът, ето защо ѝ трябваше сега за сега мъж. А после? После, дявол го знае! Мама нищо не каза за туй.

Весела, като пусната от кафез птичка, тя отиде в градината. Брат ѝ се разхождаше мечтателно по алеята.

– Знаеш ли какво, Мария – каза той. – Аз ще следвам инженерство.

– А аз ще се женя за подполковник Никушев – каза тя и пак изчезна из градината.

– Четиристотин лева на месец, цели девет години, Париж... – шепнеше момъкът.

„Мадам Никушева, мадам Никушева“ – говореше в ума си Мария, като слезе пак при брата си. Беше я страшно яд, че ни една от другарките ѝ не е тука.

„Мадам Никушева, мадам... Париж... четиристотин лева... девет години... Мадам Никушева, мадам Никушева“... – като че ли повтаряше цялата градина.

А от балкона старецът ги гледаше двамата весели, доволни и каза на старата:

– Станаха хора най-сетне! Умен син храня, има си хас да не стане министър! Хич не мяза на онези поплювковци, които риза на гърба си нямат, па все за княזе, за цивилизация бълнуват.

– Да са живи само – промърмори старата. „Май с момиче, в две недели му завъртя главата!“ – каза си тя на ума за дъщеря си.

И казват някои, че тежко се живее на този свят!...

PICKNICK

Отдавна вече госпожите на местния полк бълнуваха за пикник и ето най-после многоочакваният ден дойде. По тясното шосе с нахвърляни в безпорядък начукани камъне се протакаха десет файтона. В първия седеше полковата командирша със сестра си, в другите – жените, балдъзите, сестрите на офицерите от целия полк. Отдясно и отляво, отзад и отпред като конвой галопираха млади офицерчета. Всяко от тях имаше такъв вид, като че ли му предстоеше някоя опасност, и бе готово на всичко, за да спаси седящите във файтона хубавици, кои под дълги пътни воали, кои под прозрачни като цигарена книга омбрели. Всички бяха весели и доволни: туй не беше проста разходка или бал – а picknick. Пикник! Каква чудна дума! С каква тържественост те я произнасяха! От друга страна, жените на офицерите, като следяха погледите на някои поручици, бяха почти сигурни, че ще се отървят скоро от сестрите си, за които мъжете им бяха принудени да правят рокли, често по-скъпи от техните, тъй като гарнизонният пазар имаше страшна конкуренция, откак офицерите почнаха да се женят повече за търговски дъщери.

– Гледай, гледай, Марийке, Иванов все около нашия файтон се върти.

– Потрябвал ми е – каза Марийка, като си извиваше очите настрана под черните с редки косми вежди.

– Както искаш... Рада и без туй малко остана да му завие мозъка.

И наистина, двайсет и шест годишната Рада ядеше с очите си обожателя на Марийка.

– Аз не мога да разбера – почти крещеше жената на дружинния командир на докторшата – какви са тези старшинства между жените, отгде-накъде тя напред да върви в първия файтон?

– А, остави я! Нали я знаеш? Разправяла ми е, че нямала деца, защото... – и тука докторшата понизи гласа си и почна да шепне нещо. – А пък адютантът всяка вечер у тях... На доклад бил ходил. Знаем ний тези доклади!

– Научи ли се, Олге, че Еленка... такова... на другия ден след сватбата?... Той щял да я убива. Иди и се надявай! Очи все надолу...

– Що се чудиш, Катеринке? Зathъ и майка ѝ беше такава. Аз го знаех туй отдавна, само че мълчах. Защо да ѝ преча, нека се ожени момичето. Един ден, помня, пред моите очи шивачката ѝ донесе роклята; широка ѝ беше... Не се минаха три месеца, и не можеше да я закопчее, откак поручик Заров почна да ходи у тях.

– А на него така му и трябва. Не му се харесала нашата Невяна; нека сега яде огризъци...

По едно време всички офицери като луди пуснаха конете си в пълен кариер. Разен вид очички лакомо съпровождаха туй надпрепускване. След малко офицерите тръгнаха шагом и почнаха да избират сянка в горичката, гдето отдавна беше пристигнал един фургон с разни яденета, питиета, прибори и черги. Постлаха чергите, наредиха чашите, извадиха ракия или лимонада, прегледаха нещата за ядене и чак сега се сетиха, че всичко има освен хляб. Както се вижда, за хляб мислят само тези, които само с него се хранят. Повечето жени се намръщиха.

Поручик Иванов в миг беше върху коня си. В тази минута той мязаше на Крали Марко.

– Къде, къде, младо? – каза един дружинен командир. – Кой ще те чака? Ний ще вземем хляб в селото. Селският хляб на кръа е по-сладък.

Иванов хвърли поглед на Марийка и моментално слезе от коня. Дойде му наум, че в негово отсъствие Марийка остава без защитник, а адютантът вече четвърти път го превождат за семейни недоразумения, макар че беше ерген.

Разположиха се те из гората като у дома, сякаш че господ сам им хвърли владало от небето. Почнаха да мачкат меката трева, да опитват шашките си о младите дръвчета и гордо-гордо като някои трофеи да поднасят на дамите отсечените клонове. Те бяха не само доволни, но сякаш намираха обетована земя, гдето освен шашки, шпори, вестови нищо друго няма; ни един чиновник – ни един даскал, особено даскалчета, които крещят все за напредък, за прогрес, като че ли има нещо по-хубаво от туй, което те имат сега. И посипаха се критики и ругания по адрес на щатското човечество.

– Оставете ги на дявола говедата – каза един капитан. – Не съзнават, че да не бяхме ний в 1885 г., не знам какво те щяха да правят със своите цилиндри.

– Браво, браво! Ура! – оглуши горичката и чашите отново се напълниха.

В туй време случайно мина един стар селянин край тях. Никой не обърна внимание на него, като че ли пълзеше някоя мравка до тях. А той, напротив, гледаше към тях и шепнеше тихо, като че сам на себе си.

– Пак дойдоха!

Махна с ръка, плюна и замина към село.

Ракията се оказа тъй хубава, че още преди обяд почнаха да се държат речи.

Един елегантен майор, с гривна на ръка, souvenir на нещастна любов, дигна чаша. Той се считаше за найумен в полка, тъй щото всички замряха в ожидание.

– Господа... Да, аз не казвам госпожи и господа и вярвам, че прекрасната половина на човечеството няма да ми се сърди за туй след няколко минути. Господа! – силно повтори той и неусетно ракията изчезна. Речта се прекъсна за минута, догдето му налеят отново. – Господа! – потрети той, като дигна чашата.

Един капитан го хвана за ръката...

– Аз пия не за нашето здраве, което не го скъпим. Като истински идеалисти и защитници на българските огнища ний стоим по-горе от туй.

Той млъкна за минутка.

– Аз пия, господа, за тези крехки, слаби, деликатни, нежни създания, които се решиха да разделят с нас бурния ни живот, пълен с борби, лишения, теготи...

Повече той не можа да продължава, изпи ракията, отпусна главата си на гърдите, погледна гривната и се просълзи.

– Ура! Ура! – забуча отново гората.

– Браво, браво! – захлопаха с ръце разчувстваните госпожи и особено госпожиците.

– Да живее полкът!

– Да живеят офицерите!

– Долу пардесютата! – обади се един поручик в тревата.

От ура минаваха на браво, от браво на ура, липсваше само музика. Уморените гърла за минута млъкнаха. Полковият командир, мълчалив досега, възползва се от този момент и „приказà“ да му подадат една чаша.

– Драги другари и подчинени! Майор Маников хубаво каза, че ний сме идеалисти, идеалисти в пълния смисъл на туй значение. Като такива, господа, аз пия наздравица за Негово царско височество.

След туй се раздаде такова ура, че даже жените неволно го придружиха. На един капитан даже му дойде идея да се дигне на туй място малък паметник с надпис: „Мрели сме и пак ще мрем.“ Но тука се почна препирня за надписа.

Госпожиците непременно искаха над надписа да има венец с цветя „не ме забравяй“. Други просто искаха да се телеграфира на княза. За жалост ракията при всичкото ѝ количество се свърши. Настана тишина. Повечето се одрямаха, че не можеха да се напият; речите престанаха, па и краката едвам държаха. И ето защо досега на мястото на този picknick няма паметник.

Само Иванов и някои други офицери се преструваха на пияни и като хвърляха погледи на госпожиците, посочваха с очи горичката. Очичките блещяха като драснат кибрит в тъмна стая. Марийка по едно време стана от чергата и тръгна към горичката, уж да къса цветя. Иванов я последва.

– Госпожице, госпожице – зашепна той, като се приближи до нея.

Марийка побеля, зачерви се, пак побеля; ръцете ѝ трепереха; вместо цветя тя късаше просто трева.

– Госпожице, аз, госпожице... чаках, чаках...

Тя машинално му протегна букета от трева.

– Госпожице... Марийке... аз не мога без вас, не мога – почти закряска той, като поднесе букета към устата си.

Някой зад тях изписка като луд. Те се стреснаха и обърнаха. Рада лежеше в несвяст и кълнеше. На нейния вик се стекоха почти всички жени и непияни офицери.

– Какво, какво има?

Като видя толкоз хора, Рада още по-силно почна да писка. Най-сетне един поручик я „приведе в чувство“.

– Какво се случи? – попита нежно той.

– Змия видях – отговори тя.

– Каква беше тая змия? – попита я сетне сестра ѝ.

– Онази магарица, Марийка – промърмори злобно Рада. – Поне не им позволих да се обяснят – утешаваше се тя.

След малко тя дойде съвсем на себе си и поручикът я заведе в горичката, за да ѝ покаже, че змиите не са толкоз опасни и не са всички отровни, както си мислеше тя.

Той беше тъй любезен, изговори ѝ толкоз работи, че тя забрави Иванова и даже не се сърдеше вече на Марийка.

„На какво ми мяза затъ Иванов“ – бяха последните ѝ мисли за него.

И гъстата девствена горичка стана знаменателно място, откак шпорите и шашките затракаха в нея. Явиха се „пътечки на въздишките“, „полянка на крадените целувки“ и когато извикаха, че е време за ядене, поручик Иванов се яви из горичката така тържествуващ, като че ли три пъти бе се качвал на неприятелски бруствер.

– Скоро в селото за хляб! – каза весело и строго майорът. – Ний с любов не живеем.

Поручикът моментално изчезна с коня си.

В същото време от друга една пътечка, весели и щастливи, идеха подръка подпоручик Агаров и госпожица Надежда, балдъза на завеждащия домакинството. Лицето ѝ мязаше на слънчево изгряване. Той беше малко смутен.

– Какво ще рече туй? – пошушнаха си няколко офицери.

Жената на завеждащия домакинството малко остана да не падне в несвяст от радост. Като наближи компанията, Агаров тържествено извика:

– Господа, позволете ми да ви представя моята годеница!...

– Браво!...

– Ура!...

– Да живеят годениците! – екна във въздуха.

Офицерите дигнаха на ръце годеника; госпожиците се спуснаха да целуват Надежда с такъв ентусиазъм, че туй повече мязаше на хапане...

„Нима и на този пикник нищо няма да ни огрее?" – се четеше в очите им.

Полковият командир със снизходителна усмивка разреши щастието на своя подчинен...

– Май прибързахте, прапорщик, прибързахте – каза той усмихнато.

Надежда тъй го изгледа, че подполковникът си прехапа езика и млъкна.

– Ще ви дам аз по горички да ми се разхождате! – каза дружинният командир на Агаров. – Я сядай на коня и марш в другото село за хляб! Който от двамата по-скоро пристигне, него ще венчея – и вечеринката от мене.

Надежда пак се намръщи, но всички подзеха предложението на майора и подпоручикът се упъти към коня си.

– Нека я целуне поне на прощаване – обади се един.

Надежда се зачерви като рак; тя никога не се бе целувала пред хора.

– Не може, не може, такива работи без поп не стават – каза строго майорът и годеникът изчезна зад горичката, пълен със светли мечти за бъдещето.

Два-три нежни погледа, едно стискане на ръка, пембена рокля, мисъл за обладаване на девствена мома му нарисуваха цял рай и той си затвори очите пред живота. Никакви въпроси той не си задаваше, за нищо не мислеше; пред очите му се мяркаше малкият ѝ крачец, протегнат на тревата, и въображението работеше тъй силно, че умът ни на секунда не оставаше на една и съща мисъл. При туй той беше се напил като никога.

След половин час поручик Иванов се върна.

Той беше ядосан, псуваше, крещеше.

– Представете си, разправят ми, че нямали хляб за продаване!

– Що за безобразие! – обади се сърдито полковият командир.

– Предлагах по един лев на кило, те като че ли не ми вярваха. Няма, та няма, казват... И седнали да ми дрънкат някои, че нашият селянин бил беден, а един лев за хляб не ще. Да му се дрънне една екзекуция на туй село, че да помни... Па каква мръсотия навсякъде – продължаваше той, – просто да те е гнус да доближиш до тях, като свини живеят... децата сополиви...

– Фи! – произнесе полковата командирша, след нея докторшата и после другите жени.

– Пред самата врата децата...

– Стига, стига, стига – потресено каза майоршата. – Аз да умирам от глад, пак от техния хляб не бих яла... Фи!...

– Ти затъ работа ще свършиш! – проговори един млад капитан. – Предлагаш пари там, гдето трябва да действаш с власт и авторитет... Нека ми дадат сега десет войници – цялото село ще ви докарам тука. С тези говеда се говори не с думи, а с юмруци.

– Много сте храбър, господин капитан – каза Каридов, най-младият подпоручик в полка, един от тези офицери, които стават такива против убежденията си, както стават някои по неволя жандарми. – Много сте храбър! Защо не поискате поне две-три роти? Съжалявам, че в мирно време не дават ордени за храброст.

Капитанът си сви веждите, но още не искаше да се ядоса, защото не беше достатъчно пиян.

– А все таки, господа – каза завеждащият домакинството, като гледаше командира на полка, – както се вижда, трябва да се праща за хляб в града.

Полковият командир кимна с глава и един фургон след малко полетя към столицата.

Докато чакаха хляба, почнаха да нареждат черги за обяд. Но тука полковата командирша разсърди дружинните и докторшата. Тя донесе със себе си едно столче от платно.

– Като че ли и ний не можехме да си донесем такива – шепнеха си те. – И защо го донесе?... Само и само да се покаже!

– Ако стъпя още един път на picknick с тая жена, да не съм... – мърмореше ядно докторшата.

– Я погледни, погледни жената на Драганова: пак със закърпени чепици... Що ли се влачат и те!

– Не, не, не, както щеш, но туй е развратно; отива сама с него в горичката, бог знае где и защо, и се връща годена; какво могат да помислят хората?

– Туй е цял скандал! И туй го прави на 16 години. Каква ли ще стане сетне?

– Какви ти 16 години! – почти извика една дебела капитанша. – Нали свърши заедно с Тинка? На 10 август ще има тъкмо 19 години, макар че още преди две години на 10 август имаше 20.

– Видя ли го как беше се зачервил? Пък времето е хладно и в гората е сянка.

– Тъй се не женехме ние – довърши докторшата, като си науми и сладката ракия, и раждането тъкмо девет месеца след годежа.

В туй време Агаров влизаше в другото село. Него го порази необикновената тишина там, особено след шумната компания.

Първият човек, който му попадна на пътя, беше едно здраво осемнадесетгодишно селянче.

– Добър ден – каза подпоручикът.

– Добре дошел – отговори момъкът, – как така чак в нашето село?

– Хляб търся.

– Хляб търсиш? – проговори иронично и учудено селянчето. – Беки и до вас дойде ред да търсите хляб? Нали си офицерин?

– Да.

– Че как тъй? Беки хлябът в града се е свършил?

– Ний просто забравихме да донесем със себе си тука.

– Аха!... Ти да не си от тези, гдето сякоха гората ни?

Агаров си припомни всичко и някак си небрежно каза:

– Дребни работи, ще ви платим.

– Ще платите! Кой на кого?!

– На вас; елате после там...

– Че тази гора не е наша вече.

– Чия е тогава?

– Дявол я знае! И ний я искаме, и друго село я иска, и правителството я иска. Ето вече пет години как е спорна и нито нашето село, нито онуй не смее да сече дърва; само министрите на лов ходят, па вие днес за елендже изпокастрихте някое и друго младо дръвче... Ама на вас господ грях не ви пише, както казва дядо Кочо, нали глоба не плащате... Сбогом, господине – каза най-сетне момъкът, – па за хляб – не търси; санким де, не се подигравай с нас...

И селянчето зави в една тясна пътечка.

Агаров постоя още малко, позаклати се на седлото, защото ракията продължаваше своето действие, и мислите му тъй се забъркаха, че той сам не знаеше какво мислеше.

Разбра ли конят, че подпоручикът го не бива вече, или просто по инстинкт – но той се повлече към мястото на пикника.

– Агаров иде – се раздаде в компанията.

– Агаров!... И иде без хляб!

– Да го разгоним!
– Ура!
– Да живее инициативата!
– Браво!
– Да живее юмрукът!

Агаров доближи, но за хляб никой не питаше. Надежда се притече към него; а в туй време зад горичката се раздаде погребална песен. Носеха мъртвец от селото.

Процесията спря до един традиционен за селяните камък.

– Помени, господи, раба твоего... – мърмореше попът.

– Ура... Браво!... – се чуваше на полянката.
– Долу кьосетата!
– Аман от акъла! Да живее шашката!
– Ура!

– Погребение има – каза Каридов, – млъкнете поне за минута, умрял човек носят.

– Чунки и ний няма да мрем – обади се младият капитан... – и падна до едно дърво.

– Ура! Браво! – кънтеше цялата гора.

– Дядо попе, не спирай тука – се чуваше в погребалното шествие.

– Защо?...

– За туй, защото – високо говореше дядо Кочо, – когато магаретата реват, мъртвецът на вампир се обръща.

И процесията тръгна по-нататък.

– Долу материализмът! – ревеше пияният капитан.

– Свиня! – каза ядно и протегнато Каридов....

– Свиня? Свиня? Кой свиня? – И младият капитан се изпречи пред Каридова. – Кой? Кой?

Още десетина души скочиха отгоре му. Полковият командир трябваше да се намеси.

– Подпоручик Каридов, аз ви запрещавам да говорите, чувате ли?... Аз ви арестувам!... Моментално да се отправите за града!

Каридов стана, хвърли поглед наоколо – никой не беше с него.

– Олге – обърна се той към една госпожица, за която беше годен още като юнкер, – седни във файтона, ний заедно ще заминем.

Сестра ѝ я бутна и почна да ѝ шепне.

– Той няма да бъде вече на служба.

– Олге, Олге – викаше Каридов.

– Аз без сестра си никъде не мога да замина – отговори тя.

Каридов, седнал на коня, се обърна към офицерите, плюна и полека се упъти към шосето.

– Петре, нали ти думах да не дохождаме днес тука – казваше една дружинна командирша на мъжа си. – Нали ти говорех, че този Каридов пак по цели часове ще разправя, че народът нямал какво да яде, и ще ми развали нервите най-сетне.

– Аз ще го науча, мълчешката ще му дам да разбере! Под съд, под съд такива идиоти! – крещеше полковият командир.

Пикникът се развали: нямаше вече ни ура, ни браво и когато потеглиха към града, полковата командирша каза:

– Да го вземат дяволите този Каридов, винаги ще ни разбърка удоволствията! Като че ли ний сме криви, че народът нямал какво да яде...

И по командата на ядосания полкови файтоните в кариер удариха към столицата.

ВЕСТОВОЙ ДИМО

Има вече цял час, ако не повече, откак батареята е наредена и все чака командира си, а той не иде. Новобранците, притурени на левия фланг – макар че командуваха: „Стой свободно!“, бяха неподвижни, угрижени, развълнувани. След малко ще ги разпределят из батареята.

„Ех, шпорник да стана“ – мисли един.

„Само да не съм ездовой“ – трепере друг, като гледа манежа, в който яздят войниците на едни попони.

„Дали мене, или онзи ще назначат писар“ – мечтае трети.

Другите нищо особено не мислеха и не мечтаеха, но мрачен облак лежеше на челата им; целият строй мязаше на фотографическа група пред генерално сражение.

Редовете се размърдаха; зададе се фелдфебелът, който беше приказал да му се командува винаги щом няма наблизо офицери.

Важно-важно доближи той да поздрави войниците, защото отдалече се мяркаше вече фигурата на подпоручика.

– Мирно... равняйся... прибери си корема, че...

– Мирно! – изкрещя фелдфебелът, но дигна ръка до фуражката с такова пренебрежение, като че искаше да рече: „И туй е много, хлапе недно, чунки не познавам баща ти!“ Подпоручикът не обичаше да поздравява.

След малко дойде поручикът, който имаше адет три-четири пъти да повтаря: „Здравейте, юнаци!“ Все не му се харесваше. „Много протакат отговора или бързат – караше се той на фелдфебела, – или пък не можеш да разбереш бързат ли, или протакат.“

– Здравейте, юнаци! – повтори той ядосано.

– Здравйя желаем, господин поручик! – отговарят уморено войниците.

– Е, така!? – казва самодоволно новопроизведеният поручик.

Старшият офицер още от петдесет крачки замаха с ръце – да не му командуват.

Снощи той изгуби две жалвания и никакви пожелания здраве на войниците не биха могли да му върнат ни един сантим: при туй в батареята знаеха и усещаха отдавна здравето му.

Най-сетне пристигна батарейният командир. Батареен командир! Тези две думи са всичко, поне за тази батарея. И пристигна той със собственото си файтонче, ново, чисто, спретнато, спечелено преди една седмица. Писарят, фелдфебелът, старшият офицер скочиха насреща му, защото той винаги спираше пред полковата канцелария, разменяше две-три думи с адютанта, шепнеше с казначея и оттам след половин час тръгваше до батареята си. С особено удоволствие тогава старшият офицер ясно, високо, сърдито за войниците, сладостно за батарейния командир се провикваше: „Батарея, смирно... Господа офицери!...“ Колкото звукът „Батарея, смирно!“ беше груб и натъртен – толкова думите: „Господа офицери“, бяха изговаряни деликатно и особено погледът му към началника – смирен, нежен.

– Здорово, братци! – снизходително казваше командирът, нито гледа, нито обръща внимание на единодушния отговор, в който даже фелдфебелът взе участие.

– Какви занятия има днес? – попита той тихо старшия офицер, който още по-тихо му казва, че днес няма занятие, а ще разпределят новобранците.

– Зная, зная...

– Ето списък, господин майор.

Фелдфебелът прочете имената на ездовите и строевите. Батарейният командир не направи никакви изменения, само забележи на младите ездови да треперят над конете като над очите си, защото един кон струва 600 лева – а войници дал господ. Речта му не беше дълга; той се заекна, цифрата 600 му науми един срочен дълг, па и беше сигурен, че фелдфебелът ще я продължи много по-внушително в самата конюшня. Няколко души се ухилиха, повечето наведоха глави след прочитането на списъка; особено този, който се боеше да не падне в ездовите, с още по-голям ужас гледаше конете в двора. Мечтаещият за шпорник и той се одряма. След туй дойде наред най-важният въпрос – избиране на писар, с други думи, един вид министър на просвещението в батареята. Имаше двама кандидати: единият беше почти уверен, че него ще назначат; но фелдфебелът не искаше отведнъж да вземе под свое покровителство този, който разчиташе на него повече, отколкото някой депутат на своите избиратели, и протежето му да се разкая, че му зае 50 лева, когато фелдфебелът представи и двамата на командира.

– Кой е по-интелигентен от тях? – попита началникът.

Фелдфебелът почна да описва техните достойнства и разликата им, като каза в заключение за протежето си, че преди няколко дена му написал такова писмо за дома, че самият чиновник не можал от един път да разбере адреса – тъй майсторски го уйдурдисал.

– Да, такива деятелни писари ни трябват, не като миналата година – на какво мязаха отчетностите.

Бъдещият писар вече си рисуваше голямата батарейна канцелария с леглото си в нея... учение няма... постоянна среща с фелдфебела, офицери, а пък даже младши и старши фойерверки ще влизат с озъртане при него, в неговата стая, ще има порцион и ако черпи по-честичко фелдфебела, догодина още навярно ще стане младши, ще му дават чест... и ни една мрачна мисъл не му мина през ума, макар че преди 5 дена един старши, на когото зае 5 лева, му светна такъв шамар, че бъдещият младши забрави и отгде е родом.

– Ти смяташ, като си ми дал 5 лева назаем, та и против отечеството можеш да въставаш? А?

Запитването беше толкова ясно, че сиромахът забърка кой на кого дължи.

До самия край на редовете, отстрана, стояха двамата войници. Лицата им не се отличаваха особено от другите, но по облекло те по-скоро мязаха на руски каторжници, отколкото на храбри синове на българската армия.

– Кои са тези? – попита майорът, като ги посочи.

– Единият ще бъде хубав вестовой – другият за нищо не го бива, досега гледа батарейните свине.

– Ти знаеш ли да четеш? – обърна се командирът към първия.

– Цъ!... – беше отговорът и главата му отсече нагоре.

– А защо се не учеше? – продължава самодоволно началникът.

– Па имаше момчетия, учеха и мене пращаха, ама нали е книга пусто, не е чиляк, где ще се разбереш...

Батарейният командир не намери какво да каже.

– Ами ти?

Вместо отговор войникът го погледна, отпусна очи и се зачерви. Скъсаният му шинел с двете копчета като да казваше: „Що ли се подиграваш с мене?"

– Знаеш ли да броиш? – настояваше началникът.

– Знам... 1... 2... 4... 6... – и той спря; туй бяха всичките му познания на 21 години.

Майорът и старшият офицер от душа се засмяха; фелдфебелът само се ухили под мустак.

– Тогава кажи ми колко свине има в батареята?

– Шест, господин дядка! – той всичките наричаше така. Вижда се, първият му дядка беше му оставил силно впечатление.

– Ти и себе си навярно броиш – каза командирът.

Този път даже фелдфебелът се засмя високо, а войникът още повече се зачерви, погледна нагоре-надолу и проговори като виновен нещо: „Не мога да ги броя... всичките ги знам, като гледам... ама не мога да броя...“ – и пак се зачерви...

– Ето ви вестовой – обърна се майорът към поручика, който се намръщи, но нямаше какво да прави, те отдавна конкурираха по вечеринките и баловете; там поручикът беше непобедим, тука трябваше да прекланя глава.

Командирът постоя малко, искаше да рече няколко силни, убедителни думи на войниците за тяхното назначение, но поразмисли, извика старшия офицер и тръгна към файтончето, като остави всекиго със своите мечти и разочарования. Дисциплината съдържа в себе си щастие, немилост, затваряния, повишения – с една дума, всичко, от което трепере или за което ламти човек. Ненапразно преди година един капитан крещеше на батареята си: „Молчать, не разсуждать! Аз съм господ на трета батарея!“

II

На другия ден Димо влизаше в къщата на поручик Миловидов. Старият вестовой Велко радостно го посрещна и почна да разправя длъжностите му. Сутрин, щом докарат коня, ще събужда поручика: одеялото силно ще дърпа, понеже той спял тежко, и на всеки случай в туй време да стои малко настрана; чизмите да не туря никога близо до кревата, защото и ръката на поручика не била лека... „Като се мие – продължаваше Велко, – внимавай да не разлееш капчица вода на ботушите му; вечерта, когато ги снемаш, отваряй си очите да не е кефлия – тогава той не се държи за леглото; един път така аз го смъкнах на земята заедно с ботуша... че като скочи... още ме боли едното ребро.“ – И цяла върволица други такива длъжности предаваше щастливият Велко. По едно време пътната врата се отвори и в двора влезе Миловидов. Вестовите замръзнаха, особено старият: той замяза на подсъдим при излизане на съдиите из съвещателната стая.

– Здравейте, юнаци! – каза той величествено.

Те отговориха.

– Донес ми ръкавиците!

Велко хукна като стрела и след малко стоеше вече изправен, бледен пред поручика.

– Що не ги опра? – изрева като гръмотевица пазителят на българските огнища – ...А?

– Слънце нямаше, господин поручик – прошепна войникът и по навик замълча.

– Слънце нямаше!... Нали... – ядосано крещеше Миловидов, като подигаше с юмрука си брадата на войника все по-нагоре и по-силно; чуваше се само тракане на солдашки зъби и псувни след псувни... Поручикът усещаше удоволствието да псува, когато хазяйчето се намираше в градината: нему струваше, че туй е от негова страна един вид „намеквания“ на чувствата му към нея – един вид обяснение в любов...

Удари 12 часът, той хвърли ръкавиците в лицето на вестовоя и излезе на улицата. Ученици, учители, чиновници бързаха, срещаха се, разминаваха се, отбиваха се, кой в кафене, кой в гостилница; слънцето се показа зад облаците, небето почна да се прояснява, в

улиците цялата атмосфера като че миришеше на обяд. Няколко души работници, подпрени на сянка до стената, жадно гълтаха този въздух, като хвъргаха завистливи и злобни погледи към вратите на гостилниците. Поручикът влезе в най-голямото кафене в града. Щом отвори вратата, отвътре се чу каране между двама души: единият щатски, за нещо се оправдаваше; другият, съвсем млад подпоручик, дигаше щеката. Миловидов мина през кафенето, влезе в ресторанта, сне шапката, грациозно и почтително се поклони към едно кьоше, в което седеше дивизионният командир, направи общ поклон на другите офицери и седна. До дивизионния ядяха началникът на щаба и адютантът. Наистина присъствието на такъв началник, който можеше когото ще от тях в два дни да прати в гостилница „Последен грош“, смущаваше мирните обеди на офицерите... Но затуй пък какво неземно наслаждение да имаш възможност – не да му отдаваш чест, а да му се кланяш, както на дамите по вечеринките. И с каква любезна снизходителност той им прощаваше минутно прекъсване на обяда.

Разговорите се водеха шумно и бяха най-разнообразни – говореха за казионно-офицерски коне, емеритурната каса, танцувални вечеринки, настъпващия полковой празник, даже един се докосна до литературата, като разправи 2–3 пушкински анекдота и все поглеждаше настрана дали дивизионният командир се смее. За жалост началникът яростно осъждаше поведението на италианците при Адуа и не чу анекдотите.

– Аз не мога да разбера защо пращат в Италия нашите офицери, като че у нас не може вече да се основе една военна академия на културни начала... Нима ний нямаме достатъчно способни висши офицери? Туй е просто срам за нас. Висше училище имаме, военна академия няма! (Туй беше негова галена мечта, защото той беше сигурен, че няма кому освен нему да дадат висшата стратегия, военната история и особено войните на Наполеона...) – Офицерите с внимание и почтителност слушаха, но щом той млъкна, пак се раздадоха:

– Момче! Мисирка! Чорба от пиле! Шише вино!...

По едно време началникът сложи на масата салфетката и стана, столовете се задвижиха, офицерите се дигнаха, приподигна се даже учителят по история, с когото подполковникът се ръкува; на другите само леко кимна с глава.

Миловидов, след като се наяде, поиска една цигара от седящия до него другар (той не обичаше нищо да носи в джебовете си) и мързеливо се дигна, но на излизане не се кланяше вече, защото преяде и главно командира го нямаше вече там.

Щом влезе в градината на къщата си, той забеляза опраните ръкавици и отведнъж му дойде наум, че тѐ не бяха опрани навреме; но и поручикът имаше свои принципи – никога той не биеше след обяд; туй го ядосваше и пречеше на правилното смилане на храната.

Миловидов сне мундира, отпусна ремъка на гащите, свободно се оригна, легна на кревата, като тури от едната си страна „Военен журнал“, от другата – „Военни известия“, и след малко заспа.

Димо като статуя дремеше до вратата.

III

Честит като някоя жена, избягала от харем, старият вестовой се упъти към казармите, като хвърли последен съчувствен поглед на заместника си. Радостта му беше тъй силна, че той даже не мислеше отначало за батареята, дето го чакаше съвременният дракон, състоящ от безчислено количество юмру-

ци на разен вид старши, младши, ефрейтори, дядки, било свои, било чужди: чак като наближаваше казармите, Велко си науми, че пак ще се срещнат с поручика на учение... „Но там барем няма да бие само мене“ – утешаваше се той.

А Димо в туй време грижливо, дреха по дреха, чаша по чаша, нареждаше нещата на поручика с такова старание, като че ли всичко туй му бе останало в наследство от баща му; чизмите, чепиците, стари и нови, лъщяха, като огледало. Той премете стаята си, прибра леглото, седна отгоре му и се замисли.

„Дали често ще бие? За кое най-много? Тази вечер, като се върне, дали ще ме удари?“

И той преброяваше в ума си да не е забравил нещо да изчисти. Всичките тези мрачни въпроси не биха изникнали в главата му, да не беше му показал Велко такива черни дамги до едно от ребрата си. По природа Димо беше жизнерадостен – насаме, срамежлив пред хора, мълчалив; и при всичко че само до 6 знаеше да брои, и то с прескачаници, неразвитият му мозък работеше и той все се надяваше, че за три години в полка ще се научи да чете и да пише; на всяка книга или писмо в ръцете на войниците той гледаше като на заровено имане, което искаше да разкопае. Грабнат от широкото поле, гдето даже теглата се пренасяха по-лесно, до свои хора, тласнат в казармите – Димо имаше един идеал: да може той с ръката си, сам да напише писмо до техните си. И никой не би подозрял деликатна душа в туй същество, което в батареята считаха способно само свине да пасе, а пък веднъж, когато един от войниците търсеше два лева да прати в село и от човек на човек ходеше и все „нямам, нямам“ бяха отговорите – Димо свинарят, както го наричаха другарите, извади из джеба си голяма кърпа, развърза я и протегна парите на войника.

– Бре!... Бре!... Свинарят от старшия е по-богат!
– Колко печелиш на свиня? – подиграваха го някои.

Но Димо нищо не отговаряше, само се червеше, сякаш е докачил някого, а вечерта в леглото си мислеше: „Защо ме закачат тези хора, какво съм им сторил?“

По едно време той доближи до вратата на поручиковата стая и пак се върна, хвана се за дръжката и я пусна: не се решаваше да влезе вътре. Нему му се струваше, че там има нещо такова, страшно, необикновено, което не е за него.

Той продължаваше да се разхожда, като си задаваше новия въпрос, по-ужасен от Хамлетовия: „Ще бие ли, или няма да бие?“... „А то тука, в града, е хубаво, ако не бие“... – но той не свърши мислите си, защото на дворските плочи задрънкаха шпори. Миловидов весело влизаше, тананикаше един френски романс:, „C'est moi... c'est moi...“* Както е известно, в последно време у нас заставят офицерите, по висше желание, да знаят или французки, или немски език. Идеята, т.е. приказанието е прекрасно и дава хубави резултати. Рядко ще се намери офицерин да не знае „J'usqu' au tombeau je te serai fidèle“**... „Ma mère est ici, mon père est à Paris“***... Или: „Fischerin du kleine“****... Много души познават един почтен майор, който, макар прехвърлил четиридесетте години, залови се да учи французки; намери учител, накупи книги, книжка и почна. Професорът му разправяше басни, разказчета, които майорът трябваше да повтаря със собствени думи... Но уви! Майорът не беше крив: след 15-годишна служба той нямаше ни една собствена дума – всичките бяха казионни, прономеровани и прошнуровани.

---

* „Аз съм... аз съм...“ (фр.)
** „Чак до гроба ще ти бъда верен“ (фр.).
*** „Майка ми е тука, баща ми е в Париж“ (фр.).
**** „Рибарко малка“ (нем.).

Поручикът даже не обърна внимание на вестовоя, а право отиде в стаята, извади една записчица и почна да чете: „Ангажирайте ме днес на кадрила и аз на всичко ще ви отговоря. Ваша Катина."

„Хъм!... – мислеше си той. – Не е зле... 60 000 левчета... не е шега. Дано само оня го няма."

– Вестовой! – извика той, седна на кревата и си протегна краката, като четеше пак записчицата.

Вестовоят дойде.

„Само че ний ги искаме в брой, инак не ни минават, знаем ги ний голите обещания"... – продължаваше сладострастно да мечтае Миловидов и като забележи войника, повдигна единия си крак. Вестовоят не разбра знака.

– Какво зяпаш, снемай ботушите, говедо!

Едва ли доктор се залавя за операция с такова внимание, с каквото Димо се хвана за ботушите на поручика.

„Всъщност много ли са 60 000 лева... Иванов взе 80 000. Петков – 120 000... но какво да се прави, няма друга, па те и къща имат, разбира се, там ще живеят при баща ѝ, той не е лош човек и май слабичък вече"...

– Приготви ми парадната форма и ордените!

Думата ордени беше произнесена с такъв тон и в множествено число, като че ли поручикът бе пролял поне два литра от драгоценната си кръв, а туй се отнасяше до ордена, раздаван по случай посрещането на благополучно царстващия днес княз. Димо донесе приготвените неща за вечеринката от стария вестовой и поручикът почна да се облича; стоящ до умивалника в очакване, Димо гледаше началника и си мислеше: „Бе той не е толкова лош!"

„На кой ли кадрил да я ангажирам – смяташе Миловидов... – на първия не ща..." – и си наведе главата към легена с такъв вид, с какъвто навярно ще се навеждат хората в 25-ия век, когато с едно движение ще се натиска пружинка и човек ще се умива. Наистина, той със своите ръце си триеше лицето, но водата сякаш от небето падаше, сапунът ту изчезваше, ту се появяваше в ръцете на Дима, а след свършване, като хвърлен от някоя фея, пешкирът покри главата на поручика. Миловидов беше почти готов. Заваля дъжд.

– Донес ми галошите!

Тук вестовоят замръзна. „Ще бие, ще бие" – мина му бързо през ума. Никакви галоши не са му предавали.

– Какво ме гледаш, донес ми галошите!

– Велко не ми е предал... господин поручик...

– Какво не ти е предал, сукин син, скоро да ги намериш!

Войникът изчезна, но нищо не намери, защото хазяйката отдавна, като ги видя на двора скъсани на три места, хвърли ги на боклука – хич носи ли офицерин такива галоши, казваше тя на Велка, който дойде в ужас. Поручикът вечерно време ги туряше за клуба, даже един път случайно ги беше променил. За щастие оттогава в съботи дъжд не валя, хазяйката и старият вестовой ни дума за тях – и всичко се струпа сега на бедния Димо. Отчаян се вмъкна той в стаята и като видя лицето на поручика, бе готов да се съгласи от кожата му да направят галоши, само да го няма тук.

– Няма, господин поручик...

– Няма, а?... Няма... Тъй ви учат да пазите офицерските неща...

През главата му мина, че вали дъжд, той е с лакирований чепици, два лева трябва за файтон...

– Где са те?... А?... Говедо с говедо! – крещеше поядосано Миловидов и още влажната му ръка се замаха над главата на Димо.

– Марш, свиня, вън! Да умреш, а без галоши да се не връщаш!

Димо изчезна като призрак.

– Навярно свирят вече валс – прошепна поручикът, – тя е там.

И пак 60-те хиляди лева заблестяха пред очите му.

– Вестовой – извика той, – докарай кола!

Колата дойдоха. Миловидов, потънал в одеколон, се готвеше да излиза и когато Димо му отваряше вратата, пак му дойде в ума, че хвръкнаха 2 лева, и искаше му се да стовари за сбогом на вестовоя още една; но с наметнат шинел беше неудобно, та и ръкавиците му са съвсем нови.

*

След половин час поручикът вече се носеше из салона с шейсетте хиляди лева на рамо, чупеше се надясно пред дамите, наляво пред началството и на втория кадрил, който той дирижираше, сияеше до тази, която за него беше по-горе от всякакви конкурси за Италия, даже Белгия. Колко нежен беше той с нея във време на антракта, който нарочно протакаше! Ръката, същата ръка, която преди малко смазваше войнишки зъби, сега страстно стискаше малката ръчица; на всяко балансе грубият глас се мъчеше да става сладък, като ѝ говореше:

– Вий само когато ме познаете по-отблизо, тогава ще ме оцените.

И тя, пренесена в мечти, доверчиво се облягаше на ръката му; сърцето ѝ биеше тъй силно, тъй близо до него, че той се вслушваше в туй удряне – като че наполеоните един по един падаха в джеба му.

*

В същото време Димо, облегнат на железата на кревата, си мислеше:

„Удари ме, удари; имаше право Велко, и защо?...“

И Димо си припомни своята радост – като пристигне в полка, ще види град, ще живее в него, ще се научи да чете. И му стана криво, криво на душата. Той се отпусна на възглавницата: мислите му го отнесоха отново към село, после в казармите и той, който никога не мислеше, с глас прошепна:

– При свинете по-хубаво ми беше, много по-хубаво!

IV

От този ден на челото на Дима легна някакъв мрачен облак. Мълчалив и по-рано, той сега почти престана да говори и още повече се съсредоточи в себе си.

Ни кращенията, ни псувните, ни ударите на поручика не извикваха нищо на лицето му. Той сякаш бе загубил най-простото чувство – да усеща физически болки – и Миловидов, отдаващ всичко туй на грубите му нерви и дебелата му кожа, продължаваше да му присажда дисциплината с тайна радост, че надали в цялата армия има такъв образцов офицерин.

Като знаеше Миловидов, че батарейният командир му е назначил този вестовой на инат, той изкарваше злобата си на войника и в същото време пред командира се чупеше тъй, както пред годеницата си до официалния годеж. След годежа той ходеше у тях наймного къде обяд или вечерята, но държеше се вече като вкъщи: ползваше се с файтона им, пушеше само бабалъковите папироси, които намираше най-подходящи за него, и най-сетне би се пренесъл съвсем, да не бяха тези пусти български предразсъдъци, които му костуваха 25 лева в месеца за кирия. С другарите си той прекъсна всякакви сношения, годеницата си запозна само с полковия командир и женени офицери, и то не с всички. По вечеринките я следеше по-строго от майка ѝ

едно време, запрещаваше ѝ да танцува с някои, да не влиза с кого и да било в бюфета, макар че само щом видеше няколко души да се черпят, полекичка се примъкваше до тях, някак небрежно си напълняше една чаша, отведнъж се вмесваше в разговора, още по-небрежно изпиеше бирата и като видеше гарсона с книжка в ръка, изчезваше в тълпата. Годеницата не можеше да разбере туй ревнуване. И един път, когато млад, пъргав подпоручик като пружина се изправи пред нея и елегантно произнесе, удрящ шпорите: „Ще ли ощастливите, госпожице, един прост смъртен с един валс?“ – тя се озърна, зачерви се и тихо каза:

– Не знам, право, питайте годеника ми.

Любовта на Миловидов беше сериозна, зряла; той не обичаше никакви сантименталности, купуване гривни, бонбони, цветя, при всичко че с радост прие от бабалъка си сребърната кутия за цигари, толкова повече че неговата кожена мязаше вече на тъй безследно изгубените галоши.

От своя страна поручикът пращаше в свободно време Димо да мете у тях двора, да кълца месото, да мие файтона. Но щом се явяваше Миловидов, вестовоят изчезваше.

– Остави го бе – казваше често старият, – нека си хапне после със слугинята.

– Не може – отговаряше внушително поручикът. – Войникът трябва да яде там, гдето му се полага; те са военни работи, вий ги не разбирате – довършваше той, като пълнеше чинията си.

И Димо, доволен, се махваше. Него не съблазняваше ни миризмата на печено пиле, ни белият хляб, ни младата готвачка, която го обикаляше.

– Нà, нà, Димо – казваше винаги тя и му подаваше нещо за ядене, завито във вестник.

Той вземаше само да не се разсърди момичето, отиваше в едно малко дюкянче, гдето се хранеха вестовите от тази махала...

В едно кьошенце до мръсна от години маса сядаха четири души. Тримата от тях държаха в ръцете си по голям комат солдашки хляб; на масата бяха сложени тенекиени чинии с порции фасул за 20 пари. Седна и Димо, заръча половин порция, гуди пред всички вестника, през който стърчаха пилешки крака, и почна да яде.

– Ти ептен си взел акъла на тази готвачка – каза четвъртият вестовой, Станко, който дохаждаше тука само да се види с другарите си.

– Сама ги даде – тихо отговори Димо.

– Че туй му е мурафетът – засмя се аристократическият вестовой. Той служеше при един ординарец, комуто носеха ядене вкъщи от най-добрата гостилница. Офицеринът повечето пъти ядеше в двореца или на гости и Станко унищожаваше ординарския обяд, пиеше вино със сода, пушеше папироси с мундщук и почти всеки празник получаваше 2–3 лева бакшиш.

– И досега – хвалеше се той – с пръст не ме е бутнал, па ботуши що ми е дал... щом малко се скъсат – „нà, Станко“. Вчера едни продадох за 8 лева.

– Ти при моя подпоручик да постоиш, че да видиш ботуши – като ти зашапи с тях по сурата – каза „битият Иван“, защото всеки ден се явяваше с нов белег на лицето.

– Аз пък биля и не знам где се храни поручикът ми... страшна стипца... Ама за бой, не мога се оплака, досега пет пъти само ме е бил... па и удря като жена, подскача нагоре... да умреш от смях! – разправяше комшията на Ивана.

Вестовоят на ординареца заръча една ока вино, пет чаши и важно, като поручика си навярно, почна да си човърка зъбите с тънка дълга клечица. И този про-

цес, вярвам, му доставяше по-голямо наслаждение от самото ядене, тъй самодоволно и небрежно той преместваше клечицата.

– Е, ти как си с твоя от вчера? – попита той Дима. – Много ли те би?

– Вчера не ме е бил – каза Димо.

– Бре... че как така?

– Нямаше го цял ден вкъщи, а днес право отиде там и седна да яде.

– Бе ти що му мълчиш! – обади се едно късо, с живи очи македонче.

– Че какво да го правя? Кому да се оплача?

– Много си сербез ти – проговори Иван, – че не те бъхте твоят...

– Нека ме удари само – скръцна със зъби македончето.

Никой не му възрази, защото знаеха как чакаше той една нощ с нож в ръка старшия си в конюшнята, задето го напсува на майка, и благодарение само на случайна командировка същата вечер старшият се отърва от отмъстителния подчинен.

След свършване на обяда Димо отиде в къщата на поручиковата годеница. Иван с другаря си тръгнаха да соскат коне; вестовоят на ординареца продължаваше да си чисти зъбите, а македончето се облегна на масата, като каза за офицерина си: „Може да почака малко.“

V

Настъпи есен. Листата попадаха от дърветата, цялата природа се одряма като някой изгонен от служба чиновник; но още повече се е умислил Димо, в душата му нахълта зима: хладна, неутешителна.

Миловидов се готвеше за сватба и с помощта на вестовоя брачната стая в къщата на бабалъка заприлича на малък павилион в някое изложение. Широки дюшеци, копринени юргани, нов за двама души креват, няколко долни дрехи – било купени, било изработени с ръчичките на годеницата, два чифта чехли – едни за всеки ден, други в спомен на първата целувка. Всичко туй говореше за безконечното щастие, което очакваше поручика; но той повечето се въртеше последно време в кабинета на стария, гдето се чернееше голяма американска несгоряема каса, която от толкова месеци му гореше сърцето.

Настанаха студове. Миловидов един ден се връщаше от казармите не особено разположен. Там им прочетоха конфиденциално писмо от Военното министерство: да наблюдават за вестовите си зимно време и да не им позволяват да употребяват мангали, понеже те са опасни и може да има смъртен случай.

Той влезе в стаята на вестовоя си. Димо седеше замислен на кревата си и някак отчаяно гледаше пред себе си. Той не усети поручика.

– Какво си се опуйчил, свиня? Гемиите ти ли са потънали някъде... не ме ли виждаш?

Димо скочи.

Днес, особено днес, той не искаше да го бият. Вчера му писаха от дома, че баща му умрял, а с него е умряла и работата, и хлябът.

– Баща ми се поминал, господин поручик.

Тука на минута в офицерина се събуди съзнание, че пред него стои същество, което също знае да страда и да тъжи, както другите; но туй беше за минута.

– Баща ти умрял!... На служба няма бащи и майки; чунки аз няма да умра и ти няма да пукнеш един ден. Скоро да ми прибереш нещата в сандъка!

Но отведнъж приказът му мина през ума, като видя мангала и затворените прозорци. Той кипна:

– Не ти ли казвах да не палиш мангал!

Димо мълчеше.

– Не ти ли казвах?... Като куче ще простреш крака, а ний утре пак зарад вас да се влачим да ни го опяват... и още отпуск ми искаш, говедо с говедо, а?...

И този „човек-звяр" в униформа доближи до вестовоя. С какво сладострастие той слагаше удар след удар по лицето му. В очите на Дима се показаха сълзи, сълзи войнишки, едри, каквито са и самите им тегла. Миловидов с презрение го ритна с ботуша си, излезе и отиде у годеницата си, която изпращаше поканите за венчалния обред.

Той видя, че там са готови – слугинята вече се готвеше да ги занесе на пощата, – и без да се спре при годеницата, влезе при стария.

– Добър ден, зете – каза весело той.

Зетят спокойно седна срещу него.

– Да нямаш нужда от пари? Колко ти трябват?... Аз искам сватбата да се помни.

– За сватбата аз имам, колкото ми трябва – отговори поручикът, но дойдох да ти наумя нещо. Когато се годявах за Катина, хората казваха, че ти даваш за нея 60 000 лева.

Старецът се стресна.

– Кой ти каза?

– Хората – спокойно произнесе зетят.

– Хората не са се излъгали, аз записах на нейно име 60 000 лева, па като умра, всичко е нейно...

– Няма що да мреш, дядо Иване, само аз искам да се запишат и на мое име 80 000 лева.

– Ти луд ли си! – извика старецът. – 80 000 лева!...

– Че ти луд ли си, като ги имаш 400 000 – още поспокойно каза Миловидов.

Дядо Иван почна да се ядосва.

– 80 000 лева! Че аз с 80 000 лева ще намеря двайсет като тебе.

– Хубаво.

– Ще намеря!

– Прекрасно.

– И не ща да те зная!

– Само че ти забрави – поканите са изпратени вече.

– Демек, ти искаш резил да ме направиш?

– Защо, дядо Иване, брой ми сега в злато 20 хиляди лева, дай ми полица за 60 000 лева и няма никакъв резилик.

Дядо Иван отпусна глава на масата; нему идеше да заплюе, да изхвърли вън като последен негодник този блестящ офицерин, но той си представи всичкия скандал след туй... Язък тогава и за момичето, и за старата, и за него – най-почтения гражданин в окръга.

– Ако не щеш, дядо Иване – обади се Миловидов, – прощавай тогава, ето ти и пръстена на дъщеря ти...

Старецът стана от стола, устните му трепереха от яд, той извади две торбички с наполеони от касата, написа чек – хвърли всичко пред поручика и излезе, като каза:

– Още днес да ми се пилеете оттука, аз в къщата си не ща янкесаджии!

Но поручикът не го слушаше. Той внимателно разглеждаше подписа на чека и теглеше златото...

А в туй време годеницата, честита, весела, се обличаше във венчална рокля и мечтателно поглеждаше към кабинета на баща си... Млада, хубава, безгрижна, горделиво застанала пред голямо огледало, тя никога не би повярвала, че може би още при първа среща с мъжа си – той ще ѝ пришепне и за нейните 60 000 лева.

Блажен се връщаше Миловидов вкъщи да се облича.

– Димо, да ми изпратиш после нещата с хамалин на гарата. Аз заминавам днес.

Лицето на вестовоя светна.

Поручикът тракаше в джеба си пари и по едно

време извади цяла шепа сребърни монети по 5 лева, по два лева, по един лев и по 50 стотинки.

– Димо – каза той.

Димо дойде.

– На̀ ти туй да изпиеш за мое здраве! – и той му хвърли 50 стотинки.

Димо ги дигна.

След малко Миловидов тържествено влизаше в черквата. А Димо нагласи нещата на една количка, прати ги на гарата и весело тръгна за казармите. Из пътя той извади петдесетте стотинки на поручика, погледна ги и по-скоро с презрение, отколкото с яд ги хвърли на земята.

VI

Когато изпращаха Миловидова на гарата, след като тренът изчезна с младоженците, офицерите заговориха за тях.

– Удари кьоравото – каза един завистливо.

– Язък за жена му, на втория ден ще я пребие...

– Ако не я е бил вече...

– Аз не бих желал да бъда ни на мястото на жена му, ни на вестовоя му.

– Че то е едно и също...

– Аман от вашите хуманни идеи – обади се офицеринът на „бития Иван“. – Ако искате да имаме армия, трябва да има дисциплина, а дисциплина без бой е сватба без жена – и той сам се засмя на остроумието си.

Батарейният командир и старшият офицер на Миловидова вървяха отстрана.

– Аз бих желал да взема вестовоя му – каза старшият офицер.

– Онуй диване, дето пасеше свинете?... – засмя се командирът.

– Той е много кротък и главно научи се да готви при дядо му.

– Каквото щете, но аз ви уверявам, че той е поглупав от чепика ми – усмихнато произнесе майорът, доволен, виждa се, че е по-учен от чепиците си. – Впрочем, вземете го, аз го назначих вестовой при Миловидов на шега, не е чудно да се е поправил сега. Войската е школа за народа, ненапразно е казал туй Наполеон – и той изтръпна при звука на името Наполеон.

– Тъй щото – продължаваше командирът – вий няма да забравите да ми донесете 20 наполеона, нали?

– Бъдете спокойни, толкова повече че утре, след туй, аз бих желал да отида на лов малко по-далече.

– Да, да, можете. Тъй щото вий ще кажете или ще пишете в батареята, понеже аз няма да ходя, поручикът да гони ездовите. И тъй, довиждане до утре, аз ще ви чакам. Добър апетит.

– Мерси! И подобно, господин майор.

И те се разделиха.

*

След два дена Димо беше назначен вестовой при старшия офицер. Но този път той с отчаяние напусна казармите, макар че цялата батарея хвалеше капитана. Ни един зъб досега не е избил, ни едно ребро; дип ако много се разсърди на учение, вземе войника за яката и го изхвърли из строя.

– Капитанинът обича да се шегува – говореше фелдфебелът за него.

VII

Старшият офицер живееше в голяма къща, с градина наоколо. Разпределението и назначението на ста-

ите беше най-строго; спалнята на капитаншата, стая за по-големите деца, за слугинята на пеленачето, салон за гости, в който никой освен госпожата нямаше право да влиза, по стените закачени около 20 фотографии на капитанина в различни форми, чинове и пози, особено една, най-голямата, в която той убива мечка – намерена от селяните в не знам кое село умряла сред гората. Но на старите фотографии, както и на последните, с брада и без брада, изразът на очите си е останал същият: сладичък, кротичък, като че ли в тези минути пред него се мяркаше полковият или батарейният му командир. На кръгла маса лежеше сребърна чиния, пълна с визитни картички, до тях поканите от двореца и фигурки от котильона. Отсреща висяха, по-големи от самите прозорци – портретите на княза и на княгинята, украсени с цветя. Под тях, в рамка, офицерският атестат на капитанина. До салона – частният му кабинет – в него той решава тактическите задачи, критикува Наполеона, чете приказки и си почива след обяд. В едната половина на стаята бяха окачени пушки, ловджийски ножове, мрежи за дивеч... Капитанинът се гордееше с туй повече отколкото с ордена за храброст. „Война! – На война те карат зорлан, има си хас да не бъдеш храбър, а тука сам насаме с мечка" – говореше той, като сочеше картината... Сетне идеха: обедната стая, коридорът и кухнята, с кьоше за вестовоя. В градината – всякакъв вид фруктови дървета, дъсчена барака за птици, гълъбарник, яхър за файтончето – конете живееха и се хранеха в полка; за колата място не се намери, понеже командирът държеше там своята. Три кучета се разхождаха из двора – доволни, преяли, защото повече от неделя капитанинът не ги е закачал.

Всичко туй удряше донейде на малко чифликче на руски помешчик, а самият притежател мязаше ту на Собакевича – разбира се, с подчинените, ту на Ноздрева, макар че в образованието си не отиде по-далече от Петрушка; на 35 години старши офицер, той не можеше като чете, да не чете на глас...

Ето какво хазяйство чакаше Дима. Но Димо с ревност се залови за новата си работа. В 5 часа той ставаше, чистеше самовара, кухнята, прибираше кабинета и салона, метеше двора, хранеше или колеше пилета. В 8 1/2 часа правеше чай на капитанина; после ходеше на пазара. В 10 часа туряше чайника за госпожата, която след туй слизаше в кухнята, даваше разпореждания за обяд, качваше се пак в спалнята, караше се на слугинята да гледа хубаво малкото дете и отиваше у комшиите да види какво ново има по махалата. В 12 часа слагаше масата и служеше във време на обяда. След обяд, ял-неял, капитанинът или госпожата ту го викаха за нещо, ту го пращаха някъде. Но те не го правеха от зло сърце. Капитанинът смяташе, че на войника стигат 5 минути и да се наяде, и да смеле храната, а на госпожата даже не ѝ дохаждаше на ума, че човек може да бъде гладен, когато тя се е наяла. Миенето на чинии в кухнята заемаше около два часа, след което той хранеше кучетата, чистеше колата, пушките и подир туй до самата вечер беше само на разположение на капитаншата: ту в аптеката, ту при жената на някой поручик, при шивачката, при някоя баба Фона и т.н. Вечерта те почти винаги ходеха на гости, а Димо в туй време приспиваше по-големите деца, като им разправяше за село.

– Тебе, Димо, страх ли те е от тате? – пита го седемгодишният син на капитанина.

– Не, Петре.

– Защо?

– Той е добър, не бие никого.

– И аз като стана офицерин, няма да те бия, Димо – шъпне сънливо детето.

Хитричко, с усмивка, полека Димо се дръпва от креватчето му, като забележи, че то не го слуша вече и си затваря очите; сетне отива, ляга на сламеника си и при най-малък шум се стряска всеки пет минути, понякога до три часа заранта, да не се е върнал капитанинът, за да му снеме ботушите. В съвсем свободно време, когато Димо нямаше никаква работа или слугинята переше пелени, или ходеше на баня с госпожата, на Дима поверяваха малкото момиченце. И в ръцете на този човек, който нищо не е чел за гледане на деца, без възпитание и образование, детето не само че плачеше по-рядко, отколкото у самата си майка, но беше винаги весело. Какво не измисляше Димо само да го залъгва. Лаеше му като куче, преструваше се, че плаче, носеше го на рамото си, даваше му парите си да играе с тях, топлеше му мляко и го хранеше, когато друго не помагаше.

Но спокойствието на Дима беше само видимо. Наистина капитанинът винаги весело минаваше край него, поздравяваше го и като че ли говореше с очите си: виждаш ли, Димо, колко съм добър, толкова пъти минавам покрай тебе и ни един път не съм те ударил. Но пък с госпожата беше инак. Той почна да се бои от нея, повече нежели от капитанина, стоеше пред нея по-смирено, отколкото пред него, няколко пъти дори неволно ѝ отдава чест и най-сетне работите се обърнаха така, като че ли тя беше старши офицер в батареята. Тя го пращаше на баня, не го пущаше в отпуск и цели часове му обясняваше страниците на дисциплинарния устав: жената на офицерина е офицерша – значи началник, и войникът няма право пред нея да пуши, да седи и да се смее без приказание. Капитанинът, който предпочиташе лова от всичко, даже не обръщаше внимание, че военният му авторитет се подкопаваше от собствената му жена. Колко пъти той даваше приказание на Димо да докара коня, да отиде при фелдфебела и след малко гледаше, че вестовоят се връща отнякъде с някоя бохча.

Никъде Димо не намираше спокойствие от войнствената госпожа, пред която и самият капитанин понякога мязаше на вестовой. В кухнята чиниите били неумити, ненаредени, самоварът не лъщял, дъските били мръсни, яхнията прегоряла, като че ли Димо е свършил някъде висши курсове по стопанство. Дворът бил пометен надве-натри, трендафилите не цъфтели, салонът миришел на казарми, откак той го прибира. Урочасвал детето, когато го държи, едвам заспивало след туй. И когато един ден намери въшка на дрешките му, тя го изгони от къщи.

– Вън, вън, свиня, мръсник, марш оттука, марш! – извика тя така величествено, че и самият полкови командир би ѝ позавидял. В същия ден Димо, разбира се, пак се върна; какво е офицерин без вестовой? Но оттогава госпожата, като Людовик XI, ходеше в кухнята винаги, щом ѝ трябваше да излее жлъчката си на някого.

– Туй е яхния, туй мяза на яхния! Жена си да храниш с такава яхния!

И Димо се убеди, че тук е по-лошо и от свинете, и от поручика.

Един ден капитанинът покани гости на обяд; вечерта с тях заедно щяха да отидат на вечеринка.

От самата заран Димо се бе разтичал. Нареждай масата в салона, коли гъски и пилета, на пазар, децата гледай да не паднат някъде в градината, при шивачката на госпожата, при военния портной за ръкавици, при майорша тази и онази, на фурната, за вино, гледай конете на офицери, пристигнали канени-неканени. От 5 часа сутринта до 4 вечерта Димо нито седна, нито хапна нещо. Краката се отказваха да ходят, мозъкът работеше усилено, биеше като някой електрически ток в главата.

– Скоро за дрешката! – извика госпожата.

Димо излезе, но надали помнеше как отиде, как я взе, как един офицерин го срещна на улицата, спря го, че не му отдал чест, и почна да го бие, като развали няколко гънки на дрешката. Той дойде в себе си само когато госпожата като тигрица се спусна отгоре му:

– Какво си ми направил дрешката, мръсник, вълльо!

Тя мязаше на змия в тази минута, способна да ухапе собственото си дете.

– Туй дрешка ли е, куче с куче?

– Че аз не съм я шил, госпожо – произнесе Димо.

– Какво, какво, краста недна! – и деликатната ръчичка, предназначена за нежни целувки на пламенни светски кавалери, решително се залепи до страната на Димо. Тя още по-силно се разядоса и хвърли към него ютията, що държеше в другата ръка. Ютията опари пръстите му и падна на краката.

– Скоро, скоро, свиня, да я занесеш назад и сега да дойдеш!

След малко тя се къдреше в салона.

Димо машинално седна и като сноп се стовари на леглото.

„Боже, боже – мислеше си той, – и аз съм човек. Как ще се върна сега в село? Димо свине пасал, Димо поручикът го бил, Димо жена го ударила, Димо е магаре, куче, мръсник, вълльо, краста."

Той не усещаше физическа болка от опарването, но целият му организъм трепереше.

„Защо ли ме докараха тук, ако за нищо не ме бива? А още 2 години, цели 2 години!"

И той се зарови във възглавницата си и заплака като дете. И мина му през ума всичкият войнишки живот и той видя, че никой освен малкото детенце на капитанина не му се усмихваше и само кучетата тичаха след него по двора, като им носеше ядене. Той ставаше по-мрачен и по-мрачен и сълзи, може би всичките му сълзи, се поляха по лицето му.

Взе да се мръква.

– Защо ли го няма онуй говедо – каза госпожата, като се оглеждаше в огледалото. – Аман от такива вестовои, утре ще го сменя! Чакай да видя дали е стоплил барем яденето. Пък ще рече, че не сварил!

Тя взе свещ и отиде в кухнята, но щом отвори вратата, извика като луда и падна. Майката, гости, комшийки се събраха на този вик, кой с лампа, кой със свещ.

През полуотворените врата в полутъмната стая се мяркаше Димо, увиснал във въздуха до самия си креват; на земята, под краката му, се белееше дрешката на капитаншата.

– Дъще, Еленке, чедо... дойди на себе си... мамино, погледни ме... не се тревожи от такива работи... Нали знаеш, че страдаш от сърцебиене.

И всички присъстващи, кой за доктор, кой за лекарство, се разтичаха около капитаншата...

А бедният Димо изчезна безследно, без шум, без да каже някому последна дума, последно прости, своите тегла или проклятия. Той нямаше никого наоколо си да му се оплаче и да пише – не свари да се научи.

На другия ден на капитаншата назначиха нов вестовой.

„ИМА СИ ХАС ДА НЕ Е ТАКАВА“

Не беше честита Невяна като мома, а двaж по-нещастна бе след брака. До самата сватба не я оставаха в покой ни майка ѝ, ни по-големите ѝ сестри, ни другите роднини, които с нея гаче ли искаха да докажат едновремешната си девственост; те си припомнюваха със съжаление за младите си години и шепнеха, гледащи умърлушените си мъже: „Затъ най-хубавата ябълка свинята я яде.“ На всяка крачка, за всяко движение, поглед, дума, наумяваха ѝ с намеквания за нейната невинност.

– Какво си дигнала рокълята, Невенке, сякаш...

– Не скачай така, че да си нямаме бела като с Ружината Еленка.

На бедното момиче до такава степен омръзнаха тези вечни забележки, така ѝ дотегна този живот и многошумната невинност, че тя с нетърпение чакаше да се отърве от всичко туй; толкоз повече, че въпреки всичкия контрол на няколко чифта лели и толкова разни баби Иванци и були Димитрици, Невяна имаше цял пакет писма, превързани с алена корделка, парфюмирани, наредени по дати, скрити до стената под дюшека. Възпитаваха Невяна тъй, както възпитават повечето Невени у нас; вкъщи тя боса се разхождаше из двора, метеше стаите, миеше чинии, по една фуста свиреше на пиано, по цели дни не се умиваше, ноктите мръсни, долни дрехи нечисти, груби маниери. По вечеринките и разходките – нова рокля, ръкавици, тесни чепици с токове до самите пръсти, изучен пред огледалото вървеж и държане гаче ли тя и не знае за съществуване на метли на този свят. Движения, жестове – разчетени, уж небрежни, недовършени, погледи уж случайни, безадресни, думи винаги обещаващи, двусмислени где то трябва, произнасяни с половин уста; ако има някой преден зъб – издаден, подаването на ръката и стискането не едно и също за всичките, целуване с другарки (даже и не съвсем близки), щом се намира там случайно предполагаемият „той“. И за всичко туй най-строго наблюдава майката, доволна от точното изпълнение, свиваща вежди при най-малко нарушение. Напразно Невяна се мъчеше да отстъпва от тази дисциплина; не иска ли да излезе тя пред гости, ако някой там не ѝ се харесва – цяла нощ майката ще опява, че дъщерята щяла да я вкара в гроба; засмее ли се с някого по-височко от другите в клуба – маскарила целия род, незапетнен толкова столетия.

„Ако искаш мъж – готви се за война – решиха роднините ѝ, и не се отчайваха; на 100 души все ще се намери поне едно диване.“ Особено като хубавичка, Невяна много обещаваше на майката. „Или най-богатият търговец, или най-големият офицер в града; много пари или слава, инак никому не давам Невяна“ – говореше тя на познатите си. И макар че почти всичките майки все за това мечтаят у нас и че за да се изпълнят тези мечтания би трябвало да се изписват офицери от странство, майката на Невяна има късмет.

Бригадният командир сам лично, при всичките си ордени за храброст и заслуга, склони глава и кичести еполети пред краката на тази, която според думите му: „пръв път го накара да не отиде в управлението“.

– Като не мога да ви поднеса корона – продължаваше той, – предлагам ви половината от скромната си бригада... – И полковникът млъкна, потънал в потънки чувства, за изражение на които не намери ни една дума в българския език.

Невяна го гледаше и без да знае защо, ѝ стана някак неловко. Той ѝ се видя много дебел, едър... От думите му за бригадата тя нищо не разбра и неволно помисли за своя Коля, последното писмо от когото още лежеше в дрешката ѝ, до сърцето.

– Какво да му пиша сега, какво да правя?... Но тя нямаше време да мисли – един юмрук, като на унтер-офицерите по паради, зашава до ребрата ѝ; тя се обърна и видя майка си.

– Заповядайте, седнете, господин Курканов! Иди си полегни, мамино – обърна се тя към Невяна. – Знаете, че тя е такава слабичка, нервозна, но то е нищо – ще мине.

– О да, разбира се – с басов глас произнесе полковникът. – Туй, както казват докторите, минава след сватбата. – Той постоя още малко, оплака се от претрупана работа, каза за предполагаемото дохождане на княза в града, за разните приготовления, които се правеха.

– Посрещай, изпращай, изпращай, посрещай... Блазе им, на щатски хора, нищо не правят...

Майката на Невяна внимателно слушаше, като клатеше одобрително главата си.

И след малко полковник Курканов, едничкият бригадир в града, стана годеник на Невяна. Майката тържествуваше, далечните роднини и познатите със скрита злоба я поздравяваха и никой, никой не попита Невяна какво мисли тя за всичко туй, на никого не дохождаше даже сянка от мисъл за несъгласие от нейна страна.

Напразно Коля обвиняваше Невяна в слабост, малодушие, даже и невярност и я съветваше да избяга с него; майката всичко предвидя. Невяна оттогава не видя ни Коля, нито можа да му намери писмата.

– Не ги търси, не ги търси, Невенке – каза тя веднъж, като видя дъщеря си да рови из къщи. – Те са на сигурно място... Ще му дам аз на онзи хубостник да обикаля... Щял да намери работа и да те храни... Ще преядеш, та ще да цъфнеш... Как така ти, дъще, от майка си да криеш всичко туй... Да не си му писала и ти!...

Невяна се зачерви тъй, гаче ли я обвиняваха в прелюбодеяние.

– Писах, мамо – отговори тихо тя. – Аз го обичам и...

– И ти си му писала! – скочи тя от стола. – И ти си му писала!... До какво доживях, божичко, на какво е замязал светът!... Че знаеш ли, че туй магаре сега ще ги раздрънка надясно и наляво...

– Той не е такъв, мамо, той ме обича... и аз...

– Не е такъв, знаем ги ние... Света Богородица да ми е на помощ!... Ами ако вземе да ги прати сега на Курканова?... Я скоро седни, та напиши на оня вагабонтин, ако е честен человек, да ти върне писмата... Па да не смяташ нещо друго да му пишеш... Да не ме ядосваш пак, че сърцето ми и днес не ми дава да дишам. – Майката излезе, като мислеше: „Дали са се виждали негде тайно... С такива вагабонти всичко става... Я да му кажа аз утре на Курканов, до неделя още да се венчеят..."

А Невяна, останала сама, извади писмото на Коля, почна да го чете и при всеки ред една сълза падаше по страната ѝ... Боже мой, боже мой! Какво да правя?

След една седмица Невяна официално се предаваше от майка си в ръцете на свекървата.

Къщата на полковника се украсяваше с цветя, слагаха се маси, готвеха място за музиката и тъщата със свекървата нареждаха стаята на новобрачните. Без да си говорят нещо, те внасяха, изнасяха, пренасяха нещата. Свекървата премести възглавницата, която бе турена от тъщата на изток.

– Аз ти казвам, че на запад трябва да бъде – промърмори тя.

– А аз пък ти казвам, че на изток! – и тъщата пак премести възглавницата.

Те се изправиха и двете до леглото, като две кучета от разни дворове, и в очите им заблестя вече огънят на борбата, която щеше да се почне тука от сега до онуй убежище за мир, любов и наслаждения...

С какъв ужас си спомняше на другия ден Невяна тези минути, за които тя толкова мечтаеше! С образа на Коля тя си представляваше нещо неземно. Фантазията ѝ винаги ѝ рисуваше уединение, пълно уединение, тихи нашепвания вместо думи, галения нежни, неусетни, заглушавани с продължителни целувки... И какво стана?... В ушите ѝ звучаха още груби думи: „Помести се малко“... А вън в коридора стъпки, гаче ли някой ги е подслушвал... – Нарочно дигната лампа и впити като на хищен звяр очи... Неволно ѝ идеха на ума разкази за изнасилване на жени в турско време – тя именно така си ги е представлявала...

За сутрешния чай, когато Невяна седеше, потънала вдън земя от срам, той някак си горделиво, доволен от себе си, гаче ли за неприятелска батарея, одобрително я потупа по рамото. Ледени тръпки побиха Невяна от туй прикосновение.

С наближаване на нощта тя ставаше все по-умислена и по-умислена...

„Но нима аз не мога да му кажа, да му дам да разбере, че не ща... И като чуваше свекървата да нарежда леглото, идеше ѝ да стане и да бяга от тука, да отиде при Коля, да му иска прошка на колене... Той ще я прости... Той е толкова добър и тъй я обича!... Но не, късно е вече... късно... И где ми беше умът вчера?... Аз даже не мислих нищо... Как аз се съгласих?... Нали ме питаха в черквата?... Нима аз казах „да“!...

А полковникът вече безцеремонно си снемаше мундира, като хвърляше сладострастни погледи на младата си жена.

*

В туй време в една къща нежененитe ѝ другарки, които още вчера при честитяването я целуваха нежно като шаферки, се заловиха да оплакват нещастния Коля.

– Уж любов, пък за един полковник заряза всичко.

– Какво не правят парите!... Утре навярно няма да ни поздравява, ще се смята бознай за какво...

– Пък се чупеше, чупеше в черквата, като че насила я водеха, очи все надолу, гаче ли нищо не разбира...

– Не разбира зер, чунки не я сварих с нейния Коля в пепиниерата да я целува...

– Не само той, ами и тя него...

– Не може да бъде – проговори една в ужас.

– Та и само него ли... Колко други... Че тя затъ още на 12 години пишеше любовни писма...

– Както и да е – обади се една стара мома, – за едно съм сигурна само, че утре никой няма да пие блага ракия.

Всичките от душа се засмяха и като нямаше да се каже нещо по-силно от туй, доволни се разотидоха.

II

Борбата между майките на бригадира и бригадиршата навярно би смутила покоя на цялата махала, да не беше го разрешил полковник Курканов още на втората неделя след сватбата, като ги изгони и двете.

– Па не съм се венчал и за тебе – изкрещя той един ден на тъщата.

– Пък ти, мамо, иди при Митя, там барем хайлак няма да стоиш, внуци ще гледаш, а тука работа нямаш; аз деца не ща.

Свекървата още на другия ден замина, а тъщата се помъчи да направи няколко сцени, че не може да живее без дъщеря си – не помогна. Реши най-после да припадне в последния ден, но бригадирът тъй изрева, че умряла да беше, щеше да дойде на себе си.

Невяна с едвам сдържани сълзи се обърна към мъжа си:

– Ако майка ми не остане тука, и аз ще си отида с нея!

Полковникът я грабна за ръката, като хвърли презрителен поглед на демонстративно излизащата тъща.

Два дена Невяна избягваше уединени срещи с мъжа си под предлог на главоболие. На третия ден следобед полковникът нежно се склони до Невяна и ѝ нашепна:

– Иди в спалнята, аз ще дойда след малко.

Гърдите на Невяна високо се подигаха, негодувание биеше по всичките ѝ нерви, ней ѝ се щеше да го удари, да го заплюе, а вместо туй, тя заплака.

Мъжът ѝ остана учуден, когато той, с поразкопчан мундир влезе след малко и видя Невяна седяща на същото място с насълзени очи.

– И тази е хубава – каза той иронично, – какво ще рече туй? Да не си седнала да оплакваш майка си, която в една неделя обърна къщата наопаки? – Тъй като Невяна нищо не отговаряше, той седна на канапето и почна да си чопли цигарата.

„Чудни хора! Що за възпитание им дават!... Преструват се, преструват се на всяка крачка... Пуста жена, все чака да ѝ се молиш, уж не ще...

Да ги вземе дяволът нашите жени... с Елвира съвсем инак беше... Настояща жена!... Но във всеки случай, каквото ще да бъде тя, туй е мое право“...

– Слушай, Невяно, да ти кажа правичко, всичко туй никак не ми се харесва... Смешни роли аз не съм навикнал да играя... Сама признай, че тези 2 дена аз като че не съм женен, благодарение на твоето поведение: ту глава боли, ту неразположена... ту не знам какво... И туй се казва меденият месец – изсмя се той.

Невяна продължаваше да мълчи.

– Невенке – проговори нежно полковникът, – защо ставаш такава, нали знаеш, че бързам...

На Невяна ѝ се показа, че някой иска гола да я съблече пред цяла тълпа.

– Ако бързаш, върви си дето щеш и остави ме на рахат – проговори тя, без да го гледа.

– Нейсе, и така ще минем... Не съм дошъл да те изнасилвам, я!... Само недей си въобразява, че съм се оженил за тебе само рокли да ти правя...

„И за какъв бяс всъщност се ожених за нея? – мислеше той, като отиваше в управлението. – Чунки лошо ми беше с Елвира?“...

*

Завиждаше на Невяна целият град, и момите, и жените. С каква злоба я изпращаха погледите им, когато я срещаха във файтон с мъжа си да прави визити. Особено пелеринката ѝ не им даваше да заспят спокойно. И наистина пелеринката ѝ, подарък на кума, беше чудо. Първо и първо, струваше 250 лв., второ, страшно ѝ приличаше, макар помежду си и да казваха, че плаче отгоре ѝ. Но колко би се смаяли те да узнаят, че Невяна завиждаше даже на другарките си – стари моми!

Курканов навярно като се женил, мислил, че си

купува една спалня принадлежност, мястото и назначението на която е само там. След сватбата той смяташе, че Невяна му принадлежи тъй, както му принадлежаха неговият нос, еселбантите или орденът за храброст...

– Бе, за какъв дявол ви дават тези представителни пари – питаше го често окръжният управител, – не даваш нито банкети, нито консули каниш, като мен, даже проста вечеринка не си дал...

– За какво! – иронично отговаря полковникът. – Чунки малко пъти съм ви черпил с шампанско... А да се дават вечери, вечеринки вкъщи, трябва да имаш собствена къща, с голям салон... Та и кого ще каниш!... Разни прапорщици, които наместо да изучат военната история, учат французкия валс, за да обикалят хорски жени...

Тъй говореше бригадирът, като прибираше купчинки с наполеони от зелената маса.

– Жена, на която не стига обществото на мъжа, е жена лека. Трябва да разберем най-сетне, че българката не е французойка и няма нужда от нищо, щом е женена; в клубовете нека ходят само момите.

Той въобще много се занимаваше с женския въпрос у нас и в странство и вярвам да нямаше Union Club, отдавна би написал съчинение върху туй.

А на Невяна един път завинаги заяви, че няма нищо особено против танцуването ѝ валсове, мазурки и т.н., кючеци, както ги наричаше той, но намираше въобще глупаво туй ходене в клуба...

Тоест ти ходи, добавяше полковникът, защото аз съм задължен, ща не ща, да ходя. За вас клубът е място на развлечения, а ний там си блъскаме главите – какво ще правим, ако хоп, отведнъж война, и то – не знаеш с кого!... Ти мислиш може би шега е да бъдеш бригаден командир. А то толкова хиляди човечески живота зависят от тебе, честта на армията, свободата на страната.

Невяна неволно млъкваше пред такива аргументи. Даже като ходеше понякога на гости у управителя или по магазини, ней ѝ се струваше, че мъжът ѝ мисли бо-знае къде ли ходи тя и за какво.

Като повечето българи, които живеят с пословици там, гдето им отърва или не стига умът – Курканов мислеше: гдето ядат 5 души, там и 6 – сир., гдето яде 1, там и 2-ма, и вземаше 1 обяд за тях от един икономически ресторант.

Изоставена сама, Невяна неволно се съсредоточи в себе си, престана да излиза, не ходеше даже у управителката и цяла се погълна в своето минало.

Другарките ѝ, женени и неженени: като видяха, че тя не иска да ходи у тях – престанаха да я посещават.

– Подгордяла се!... Като че ли не знаем каква е била... По 2 години в съща рокля се влачеше по вечеринките, а сега за 250 лв. пелеринка...

– Съсипа мъжа си...

– Уж не обичала обществото – предпочитала уединението...

– Знаем ние тези уединения, когато мъжът го няма вкъщи по цели вечери...

– Ти да видиш Микова, гдето живее до тях, какво разправя... Всяка вечер, щом излезе мъжът... по една риза седи в салона на канапето, превива се, чупи се, въздиша... Хич, мяза ли туй на честна жена?... Ами ако я види някой през прозорците?...

– Че те са високи и са към двора – обади се една.

– Високи! То жена, която не обича мъжа си и през комините ги прекарва... И защо никъде не ходи? Защо?... Защото вкъщи е по-добре: пратиш вестовоя по дяволите, и толкова...

– Хич, хич не ми се харесва тя... Какво не дрънкат вече хората за нея. Онзи ден Кукумявкова я видяла с очите си в един магазин с поручика... Този... знаете го де, гдето се разгони на 2 места.

– С този чапкънин, туй е просто срам за офицерското общество!...

– Не трябва да я поздравяваме вече...

– А аз право ще ѝ кажа в очите, че хубостта на жената не е в скъпи пелеринки, а в душевна красота. Ние и басмени рокли носим, но съвестта ни е чиста като брилянт...

– Ние не караме мъжете си да бягат от къщи...

– Ние не приемаме кого да е...

– Оставете ги, оставете ги такива, безчестна мома не може да бъде честна жена...

Но разговорът се прекъсна, защото влезе нова гостенка в нова рокля, която погълна всичкото им внимание.

*

Мъчеше се Невяна, страдаше, както страда вързано на синджир куче: да го отключи – не знаеше, да го скъса – нямаше сили. Смяташе да бяга, да се отрови дори. За смърт липсваше кураж, та тя и не мислеше никога сериозно за туй, а да бяга не посмя, да не би да я върнат насила с вестовоя или с жандарми. Припомни си тя отново за Коля: „Избягай с мене, ако ме обичаш, никой няма да те обвини; общественото мнение ще бъде на нашата страна; та и то да въстане против нас, нима те интересува туй, ако ти ме обичаш?“ С каква жадност четеше тя сега по десет пъти тези редове и сладък, непознат в живота трепет пропълзяваше по жилите ѝ. Тя пак взема писмото, чете... Склання главата си на дръжката на канапето и се пренася, пренася се цяла; струва ѝ се, че тя още е мома... Искат ѝ ръката... Той сега ще дойде – той, нейният мил, любящият Колю... Ето, вратата се отварят, лицето ѝ пламна... Неволно тя скача от канапето и готви обятия... – пред нея стои полковник Курканов. Смаяна, Невяна се отдръпва назад, писмото пада на земята.

– Какво има? Що си се зачервила тъй?... – каза полковникът, озъртащ се наоколо, гаче ли смяташе да намери някого в стаята. – Кой дохожда тук? – попита той строго, като разглеждаше пламналото ѝ лице. Случайно Курканов забележи писмото на килима и като тигър скочи отгоре му.

– Дай ми го, дай ми го – прибеляла прошепна Невяна. – То е от майка ми – без да знае защо, излъга тя. Мъжът я отстрани с ръката към канапето и почна да чете писмото. Мустаците, екселбантите, всичко трепереше у него.

– Сега разбрахме ние... – прошепна той саркастически – защо ние не искаме да излизаме от къщи. Ето защо ние страдаме от разни главоболия и намразихме в последно време обществото и хората... – и полковникът отново почна да чете:

„Нима и ти, Невяна, Невяна, която аз тъй хубаво познавам, си способна, без да питаш ни сърцето си, ни ума да се решиш на такава крачка? Остави мен настрана, да речем, че ние не сме се обичали, но нима така трябваше да се ожениш ти? Или аз най-после трябва да призная, че всичките българки си мязат една на друга – до една без изключение.“ Курканов четеше и нищо не разбираше от туй. Наистина любил е и той едно време и писма е писал, но никога не подозираше, че в такива писма може да се говори нещо за ум или сърце.

„Невяна, мила Невяна – продължаваше да чете полковникът, – да бяха ми казали, че си умряла, аз пò би се примирил с този факт. Нещо естествено никога

не учудва хората, но като узнах, че ти се жениш за Курканов (тук бригадирът сви вежди и стана по-внимателен), ръцете ми неволно се отпуснаха – струваше ми се, че аз подлудявам, че някой се подиграва над мене. – Ти и полковник Курканов! Крехко, нежно създание и един мундир, закачен на ръждясал пирон. Да, мундир, закачен на ръждясал пирон (очите на полковника се наляха с кръв от повторението на тази фраза в писмото) – ето какво е твоят Курканов. Вземи го и го погледни от главата до краката и от краката до главата – все също. Хора като него нямат ни мозък, ни сърце... Та те и не им трябват... Ненапразно ги мерят само като постъпват на служба.“ Бригадирът едвам дишаше; гърдите подигаха ордена за храброст, лежащ на тях.

Неподвижна, облегната на канапето, Невяна мълчеше. Тя не знаеше какво ще излезе от всичко туй, но очакваше всичко. Даже за насилствена смърт ѝ мина през ума. Тя чувала някъде, че мъжете имат право в някои случаи да убиват жените си.

„Бог да те прости, Невяна – свършваше се писмото, – аз не съм ти съдия и нямам право да те обвинявам, но ти сама на другия ден след сватбата ще се убедиш, че твоят Курканов е и по-лош и по-глупав от своя вестовой. Коля.“

Писмото падна от ръцете на бригадира, дясната ръка инстинктивно търсеше дръжката на шашката. В сравнение с тези думи всички мърмрения на Военното министерство и бележките на княза по маневрите са нищо!

– Не, не, аз трябва да изляза – мислеше Курканов, – инак аз ще я убия, ще смажа, ще разтъпча тази... и една турска псувня се спря на езика му.

Но като я видя простряна безгрижно на канапето, както си помисли той – отново яд забухта в гърдите му; грозно, извикваюшо застана той до нея. Невяна си затвори очите.

И туй не беше застрашаващият Отело... о не! В най-трагическите минути Курканов не забравяше, че е бригаден командир.

– Бригадна командирша!... – скръцна той със зъби... – Че знаеш ли ти... че ти... ти не заслужаваш да мърсиш леглото ми... и че аз мога като парцал да те изхвърля на пътя, отдето те прибрах?... Чуваш ли?... Марш!... Вън!...

Невяна затъ искаше да бяга. Тя мислеше, че той ще я убие.

– Тогава пусни ме... Напусни ме... Аз не ща... Не мога – плачеше тя.

– Проститутка! – високо и величествено, с особено наслаждение произнесе полковникът тази скоро научена от него дума. „Напусни ме!... Какво ще рече туй?... Развод? Еманципация?... Стой тука! Не мърдай, или аз не отговарям за себе си!“

Невяна се отпусна на канапето и зарида като малко дете; чашата се препълни, та не се боеше вече от нищо, за нищо не мислеше.

– Остави ме, върви си, аз нищо не ща от тебе... нищо... аз те мразя и го обичам... обичам и ще му пиша... Върви си, или аз ще викам за помощ...

Курканов се уплаши.

– Не, не, непременно трябва да изляза, инак аз ще я убия. Кариерата си да развалям зарад нея... После, после аз ще я науча – и той излезе.

– Ще изпиша майка си, че нека знае тогава, ни една минута сама... Да не е чул пък някой в двора гюрултията... Да не узнаят в министерството... Ах, защо се ожених, защо се ожених! Така ли беше с Елвира?... Я да отида тази вечер у нея, затъ онази навярно цяла нощ ще реве... Проклети жени!...

Адски планове кроеше полковникът против жена си. Щом пристигне майка му, той спокойно ще може да излиза вечерта, било в клуба, било при Елвира; а да не усетят хората нищо – в месеца 1–2 пъти ще се разхождат заедно с жена си във файтон до станцията, или ще ходят на гости у управителя, другите каквото искат да си мислят – те са дребни работи.

....

Не знам какво би станало с Невяна, ако мъжът ѝ бе живял дълго. Един ден следобед нея я събудиха виковете на вестовоя.

– Какво има, какво – попита тя уплашено.

– Командирът умря, госпожо.

....

Дотътриха се пак тъщата и свекървата, пак се скараха за попските кърпи.

Познатите на Курканов ядоха, пиха по случай на смъртта му и не можеха да се начудят, че такъв здрав човек, тъй много обещаващ на армията и отечеството, тъй ненадейно изчезна.

III

Ни една дрешка досега, ни една рокля не е приличала тъй на Невяна, както последната ѝ – траурната. Черният плат тъй хубаво хармонираше с бялото ѝ личице, бялата ѝ шийка като се губеше в тъмната яка, неволно караше човека мислено да продължава пътя по-нататък. Мрачната премяна даваше някаква особеност на усмивката ѝ; а тя често, често се усмихваше пред огледалото, като разглеждаше пъргавата си, стройна фигура.

„Сега туй всичко е мое", като че говореха очите ѝ. Липсването на мъжа гаче допълни в нея всичко, което трябва на една жена.

Тя стана весела, говорлива, самоуверена, даже изглеждаше да е поумняла; взе да посещава познатите, често се разхождаше – с други думи, почна да живее; а пък 400 лева пенсия в месец придаваше ѝ такава самостоятелност, на която би позавидял не един високопоставен чиновник.

Не ще дума, и щатски, и военни, и стари, и млади се увиваха около младата вдовица. „Хич, млада жена, научена на мъж, живява ли сега така? Не е от дърво, я" – мислеше всеки, като разчиташе на успех. Но Невяна остана вярна на бригадира не че не искаше да оскърбява паметта му (тя даже много рядко мислеше за него), но в гърдите ѝ се събуди старо чувство, проверено сега по-трезво, по-сериозно, и тя мечтаеше да осъществи най-сетне щастието си.

„Сега няма нужда да бягам при него, аз мога просто да отида и да му кажа: Кольо, аз съм свободна и те обичам, вземи ме, прости ме за миналото, забрави го – ние ще бъдем щастливи."

На никого абсолютно тя не обръщаше внимание, а целият град говореше само за нея.

Когато някои приятели закачаха поклонниците ѝ, които сполучиха 2–3 пъти да ѝ стиснат ръката на улицата – те отговаряха:

– Пази боже! Нищо няма между нас, просто приятелство, тя е честна жена. – И в същото време двусмислено се усмихваха, като да казваха: „Аз ти говоря, че няма нищо, но ти не си диване я, сещаш се сам каква е работата."

„О жени!" – извикал е Шекспир, като забравил, че в този свят има мъже, на които, стига да кажем случайно, че имат сношения с някоя хубавица, способни са най-сетне сами себе си да убедят в това.

А колко, колко от тях, като вземаха мечтите за възпоминания, даже разправяха под секрет разни интимни подробности.

Жените – те пък съвсем си бяха изгубили ума; те още не можаха да открият любовника ѝ.

– Като дявол се крие – говореше едната, – даже Ружа и тя не можа нищо да узнае, кой е.

– Може би да няма никой, затова нищо не откри – обади се друга.

– Тъй зер! Никой! Че где ще го познае кой е, когато тя с всеки ходи... Хич стига ли ѝ един?... Магарица с магарица... и още има лице траур да носи!

– Лесно е така: нощем по тънка риза не знам с кого, а деня в черна рокля... Богородици разиграва.

– Вкарала мъжа си в гроба и живее сега на негови пари. 400 лева! На кое отгоре?...

– Че то и публичните ако вземат да носят траур и да получават пенсия...

– Да закачи барем червен фенер на къщата си... И т.н., и т.н., и т.н.

*

А Невяна в туй време пишеше писмо след писмо на Коля и ги късаше; все не ѝ се харесваха, ту много късо ѝ се виждаше, ту хладно или твърде често поменуваше за покойния.

– Не, не – каза тя, като се дигна от стола, – такива чувства в писма не се изказват; просто ще му пиша да дойде утре, имам да му съобща нещо важно; той сам в очите ми ще прочете всичко.

Часът удари 3 1/2 следобед, когато Невяна влезе в салона си. Напразно се мъчеше тя да разглежда албуми, за да убие половиния час до неговото дохождане. Ръцете ѝ трепереха, тя нервно ставаше, пак сядаше, разхождаше се, гледаше на часовника и ѝ се струваше, че той спря.

– Ами ако не дойде? – хрумна ѝ в ума. – Не, не, невъзможно – шепнеше тя, – невъзможно... – и се ослушваше към вратата. Звънецът дрънна. Невяна без малко щеше да извика от радост. Толкова време тя не го е виждала и сега, след няколко секунди те ще бъдат насаме. Тя не посмя сама да му отвори, тя се боеше от нещо, от какво, сама не знаеше.

Когато той влезе в салона, Невяна не знаеше какво да каже, как да го нарича.

– Кольо... Господин Малинов... Ти... Вие дойдохте. – Силна червенина покриваше белите ѝ страни. Малинов и той смаяно разглеждаше тази разцъфтяла хубавица. Това не беше неговата Невяна – туй гаче беше нечий портрет, нарисуван от някой художник, който е искал да я поласкае. Хубаво, топло, приятно чувство прибягна по жилите му, когато той пое протегнатите ѝ ръчички.

– Аз трябва много да съм се изменила – каза Невяна, като се успокои от първото вълнение и наблюдаваше учудените му погледи.

– Седнете... седни... – проговори тя – аз не знам как да говоря – „ти“ и „вие“ се бъркаше в главата ѝ. Колю седна, взе я за ръката, като продължаваше да разглежда тъй милите едно време черти.

– Невяна, Невяна... – прошепна Малинов, – нямах ли аз право...

– Мълчи, мълчи, не ми говори за туй, не спомняй името му... Забрави, забрави всичко! – И тя се отпусна на земята, като сложи на колената му хубавата си главичка.

– Мълчи, мълчи... Както едно време... Помниш ли?... така... по цели часове... Погледни ме, Кольо, кажи нещо – прошепна тя, като криеше главата си до гър-

дите му... Ти ме обичаш, нали?... Ние ще бъдем щастливи?... Да?... Кажи, Кольо? Кажи?... – Молеше тя с дигнати погледи към него; устните ѝ неволно привличаха неговите, той се склони до тях, прегърна я и една чиста сълза като брилянтова обица падна от очите ѝ. И в този миг тя пак усети, че пръв път обича, че никога, никога не е усещала такова биене на сърцето си. Целувката им се разля по цялото ѝ същество като първа девствена целувка. Всичкото ѝ минало изчезна от ума като някой лош, неприятен сън; гаче ли тя никому не е принадлежала досега; ни един път още не бяха пробягвали по нея такива силни, неуловими тръпки. В гърдите ѝ като че ли блесна огън, но не онзи огън, който бучи в невинни momински гърди, а избухнал вулкан на девствена жена, душата на която не е вземала участие досега при отдаването на тялото. Страстта в нея като бурен поток се сля с друго чувство, нежно, деликатно, ново и безконечно хубаво. Тъй – до гърдите му, тя би останала цял ден, без да усети глад или умора; всяко негово галене по косата ѝ откриваше нов мир, нов живот, дето даже сълзите са благодатни, защото са признак на претрупано щастие.

Но в склонената глава на Коля до рамото на Невяна почнаха да се мяркат разни мисли и въпроси: „Какво правя аз? Какво ще излезе от всичко туй?“ И без да ще, той каза някак си равнодушно, макар и усмихнато:

– Че ние много се увлякохме, то взе да се смръква... Какво ще рекат хората?

Тя не го слушаше.

– Ти нали ме обичаш, Кольо? Утре ще дойдеш пак? Кажи?

– Да, да, непременно! – Малинов бързаше да излезе, той усещаше, че нещо ще става, че работата не е шега и искаше да остане насаме, за да размисли сериозно върху всичко туй. Когато той излезе, Невяна се

отпусна на канапето и си затвори очите. Тя мязаше на мома, мечтаеща за първата брачна среща с любим човек.

А Малинов влезе в ергенската си стая и без да снема палтото си, без да обърне внимание на делата, донесени нему от съда за доклад, почна да се разхожда от кьоше в кьоше.

– Не! Не! Невъзможно! По никой начин невъзможно!...

Той още усещаше до себе си дишането ѝ, чувстваше я цяла склонена до него, но образът на Курканов неволно въставаше помежду тях: „Госпожа Курканова! Не, не мога!“ Той обичаше Невяна, поне мислеше, че я обича, но мисълта, че тя е принадлежала на друг – че той ще прегръща, ще целува черти, целувани и прегръщани по-рано – не му даваше покой. Като обичаше Невяна преди оженването ѝ, той мечтаеше как ще обладава една девствена, невинна мома... И ето, ако се ожени за нея сега, хвръкнаха тези мечти. „Аз ще бъда принуден да се лиша от най-висше наслаждение, достъпно на най-последния смъртен.“

Колкото повече мислеше Малинов, толкоз повече се отдалечаваше от мисъл за брак. „Най-хубаво един път завинаги да свърша с нея“ – каза той и седна да ѝ пише дълго, дълго писмо, в което, като ѝ намекваше на всеки ред на нищо да се не надява, уверяваше я в своята искрена любов, желаеше ѝ щастие и др. такива работи, които въобще желаят хората, когато не искат да ги безпокоят. Малинов прочете писмото, запечата го и пак почна да се разхожда из стаята. Той знаеше, че туй писмо ще бъде удар за нея и неволно захвана да търси оправдания за себе си. „Кой ѝ е крив всъщност? Защо не избяга тогава? Най-сетне, аз не ща щото заради мене тя да изгуби пенсията си, която е по-голяма от заплатата ми... От друга страна, какво не гово-

рят за нея!" „Туй може би е невярно; аз малко вярвам на хорски клюки... Но кой знае? Кой може да ме убеди в противното? Не е мома сега, за да познаеш верни ли са тези слухове... Та тя и не може в нищо да ме обвини, аз винаги честно постъпвах с нея: на, днес например всеки друг на моето място би се възползвал, а аз даже едвам я целувах." Подкрепен от всички тези оправдания, той весело затананика един любим валс, излезе из къщи и хвърли писмото в пощенската кутия.

*

Между поклонниците на Невяна имаше едно късо, дебело старче, без един косъм на главата. Като го подиграваха познатите за туй – той самодоволно казваше, че всичките си косми разменил на наполеони, а тях броеше той не с ръка, а с торбички. Верен на принципа, че с пари и господа можеш да подкупиш на страшния съд – той беше почти сигурен, че Невяна няма да устои на скъпите подаръци.

– Хиляда лева за една-едничка целувчица – шепнеше ѝ той при всяка възможност. – За всяко пръстче отделно по едно пръстенче, а за всичко – всичките ми пари, до последна стотинка. – Като на стар човек тези шеги минаваха, толкова повече, че Невяна даже не обръщаше внимание на думите му.

Когато получи тя писмото на Коля, ней ѝ се показа, че я изхвърлиха на пътя, че отсега нататък тя няма никого, никого в мира... особено пък, като почнаха другарките ѝ да говорят за разни нейни похождения, откак тържествено видяха Малинов вечерта да излиза из къщата ѝ.

– Аха! То било познато куче – пък ние сме седнали да го търсим из чужди дворове.

– Този хубостник пак си подновил занаята.

– Хем каймака изял, па и тенджерата още облизва.

– Ще ѝ хвръкне, ще хвръкне пенсийчицата...

– Тя и без туй ще ги печели не по-малко...

– Знаеш ли, Кукумявкова пак ми разправи, че оня таралеж без косми предлагал ѝ 1000 лева за една нощ...

– 1000 лева! Че тя за 2 лева ще склони...

– Какви ти 2 лева – те такива и без пари отиват...

С разбито сърце, обсипвана с обиди, клевети и интриги, в ума на Невяна пак мина мисъл за смърт и пак ѝ липсваше кураж. А познатите ѝ впиваха очите си в нея и шепнеха помежду си:

– Гледаш ли ѝ коремчето, май поиздадено ми се вижда.

– Затуй се е одрямала така.

– Чуди се навярно где да го изтърси.

– Ще ѝ хвръкне, ще ѝ хвръкне пенсийчицата.

В една от такива минути, когато Невяна умислена седеше в салона, богатото старче като никога дойде ѝ на гости, облечено с фрак.

Без всякакви заобикалки, като че ли се касаеше до някоя търговска операция, той почна:

– Госпожо, вам може би ще се покаже чудно, но аз дойдох да ви искам ръката. Няма съмнение – щастие, любов, както го разбират младите, аз не ще ви дам. Аз ще ви дам само едно нещо – богатство – пари. Пари, тази късичка дума съдържа в себе си всичко. Няма болест, било физическа, било нравствена, която те да не изцерят.

Казват, времето цери всичко. Празни приказки. То само изхабява человека и той престава да усеща страданията. Времето прави само ампутация, а не цери... А в последно време вие ми се виждате много, много умислени... Слушайте, вие ще имате на разположение цяла къща и слуги, свой файтон, ще живеете пове-

чето в странство, ако щете – винаги: дреболии като рокли и други такива работи ще зависят напълно от вас. Аз знам, че всичките тукашни жени ви мразят, защото сте по-красива от тях. Представете си само тяхната злоба да ви видят из улиците в собствен файтон.

Той продължаваше да говори, а Невяна неволно почна да си рисува предлагаемото бъдеще: „Ще тръгне да пътува, ще се махне от тука, няма да чува ни техните обиди, няма да среща и него... него... и кой знае, може би наистина парите ще ѝ заменят туй, което ѝ отказа любовта.

Случайно погледът ѝ се спря на старчето. „Всичкото е хубаво, ами той?" И тя, без да иска, припомни си бригадира.

„Нима аз ще се съглася?" – помисли си тя.

Старчето, като забележи колебание, побърза да ѝ каже:

– Аз съм търпелив, ще чакам, докогато искате.

Цяла нощ след този разговор Невяна не мигна.

Тя ту се представляваше уединена далече, далече от всичко, което ѝ тровеше душата... Ни една българка до нея, ни един познат в града... И тя дишаше по-лесно, по-свободно; ту ѝ се рисуваше картина, че тя е в обятията на стареца, и ужас я обземаше. Цяла седмица се продължаваше в нея тази борба; една заран, когато тя се реши да напише още едно писмо на Коля, дойде раздавачът и ѝ подаде официален плик.

Тя разкъса плика; съдържанието на писмото беше, че за безнравствено поведение тя се лишава от пенсията.

Не отчаяние сви сърцето ѝ, не тъга, а яд, злоба забучаха в душата ѝ. Желание да отмъсти, да смаже някого, да дращи очи, се яви в нея.

Тя почна да къса нервно писмото до Малинов...

Кольо, Кольо – скърцаше тя със зъби, така ли трябваше да бъде всичко туй!... Тя седна до масата и като в мъгла написа на старчето: на всичко съм съгласна, колкото се може побързайте със сватбата.

Никой не е помнил в града такава сватба като Невянината. Само украшенията, с които се бе окичила Невяна, струваха повече от две хиляди лева. Вечерта – вечеря за 200 души и бал до самата сутрин.

Старчето от радост се напи и едвам се държеше на крака.

Когато гостите си отидоха и той влезе при жена си, Невяна студено му каза:

– Аз вярвам, ние ще имаме отделни стаи, нали?

– Отделни стаи!... Ха, ха!... Ти подиграваш ли се с мене... за туй ли аз харчих пет хиляди лева... Отделни стаи!... – хълцукаше той, като я грабеше за талията и привличаше към себе си.

На другия ден те заминаха за Виена. През прозореца на отделно купе Невяна се прощаваше със своите познати. Мисълта за дълго пътуване, напущането на града я радваха като дете. Тя не обръщаше внимание, че в туй време до нейната хубава главичка се допираше голата глава на мъжа ѝ, нито забелязваше злобните погледи на жените наоколо.

Тренът вече тръгваше, а тя весела, усмихната, махаше с кърпата си на стоящата публика, радостна, че всяка крачка я отнася все по-далеч и по-далеч от тези места.

Жените мълчаливо, с намръщен поглед следяха

трена, но една от тях не можа да се стърпи и ядосано промърмори: то затъ сега такива само и прокопсват! И нежните уста прошепнаха една неприлична, съвсем неприлична дума по направление на хвърчащия трен.

НИКУДОВ

Никой, никой в целия град не познаваше по-кротък гражданин от Никудов, а повече от четиридесет години имаше, откак той се появи на тази грешна земя, пълна със зли, завистливи хора, способни за нищожна кметска службица очите си да издерат. Но Никудов нито беше зъл, нито завиждаше някому. Според него всемъдрият и всеблагият тъй хубаво е наредил света и хората, че той не можеше да се начуди на акъла на някои, които се възмущаваха от нещо в този мир.

– Какво искат те още? – говореше Никудов на колегата си, бай Дечо, единичкия човек, с когото се решаваше той да философства върху живота – родиш се, както трябва, по закона, от честни и почтени родители, отхранят те, отгледат те, на училище те пращат... Порастеш после и като всеки разумен младеж отидеш в министерството, помолиш за служба и има си хас да не те назначат, ако знаеш как да говориш, ама туй му е белята, че сегашни хора не знаят това, много сербез са станали, хич иска ли се служба със сербезлик, та и много взеха да го отръкват някои... уж за народа щели да работят, пък псуват и министри, и депутати... Господи, хората били измислили без княз сме могли да живеем, нямали сме нужда от жандарми... Чудни хора!... Деца!... И де са видели да живеят хората без жандарми? Та аз не мога мигна да не знам, че пред портата ми не се разхожда стражар, то ключът си е ключ – затвориш се – ама все не е сигур... Калпав бил светът! Калпав е зер, като не искат да рабо-

тят. Я стани човек, намери си присърце служба, па като дойде първо число, пипни си заплатицата, та ми дрънкай сетне, че се гладувало у нас...

– Така, така е, бай Петре – одобрително клатеше глава бай Дечо в такива разговори. – Учени, учени, че и на господа кусури взели да намират.

И повечето пъти в такива случаи те свършваха с туй, че си пълнеха чашите и ги чукаха, като си пожелаваха да даде бог да не се случи някоя атъ до пенсията – по три години им остава само.

Така и този път, доволни – те се разделиха. Щом бай Дечо си отиде, Никудов затвори вратата, прегледа ключа от всичките страни, да не би да си е помислил само, че е заключил, дръпна пердето от един прозорец, гледащ на улицата, видя фигурата на жандарма и спокойно отиде в спалнята. Като всеки кротък човек, който с насилие нищо не е печелил, той мразеше всяко насилие, заключи и спалната стая, погледна под кревата за всеки случай да не се е скрил там някой нехранимайко и тури кесията си под възглавницата.

„Ще трябва да му дам някой друг лев един ден" – помисли той за стражаря.

Тази фраза той я мислеше почти всяка вечер и винаги сутринта някак си случайно тя бягаше от него. „Не, не, утре непременно ще му дам три лева."

Никудов почна да се съблича, сложи на масата будилника, лампата, кибрита, гарафа с вода, тютюна и взе Държавния вестник с разни обявления на съдебни пристави. „Ето едно учреждение – винаги казваше той, – което си е на мястото, защото улеснява бедните чиновници, вместо да правят къщи с предприемачи, които само грабят човека, може да си купят къща с много износна цена."

Никудов инстинктивно, с цялото си същество вярваше, че всеки чиновник, особено от секретар наго-

ре трябваше да има собствена къща. В туй нещо още по-силно го увери бай Дечо, като му доказа, че туй е единичко средство да не крадат чиновниците и главното – тогава опозицията не ще може да рече, че те правят къщи със злоупотребени пари.

Но понеже правителството още не е издало такъв закон, то те във вид на законопроект купиха си по една на публичен търг от спестените на служба пари.

– „Продава се едно пиано"... – почна да чете Никудов – по дяволи, то от латерни не може да се спи... „Продава се една нива, 2 ливади, един файтон с 2 коня" – ха, виж, туй е друго нещо... Трябва да се каже на Янето: „Продава се къща, продава се кория, място до градската градина, продава се голям яхър, продава се..." – четеше той и отпусна вестника.

– Ех, да може всичко туй да се купи – въздъхна Никудов, – па да си дам оставката, майната ѝ тогава и на пенсията, ще я подаря на някое училище или не, сам всеки месец ще я раздавам на бедните.

След няколко минути Никудов в обятията на съня се носеше в собствен файтон по Цариградското шосе.

* * *

И нямаше в града началник било на някое отделение или бюро да не обича този кротък гражданин.

Толкоз повече че при всичката си кротост Никудов се отличаваше и с ум – ум тънък, предвидлив; той каза една знаменита фраза, която наистина никъде няма да чуете, но при всичко това тя със златни букви е напечатана в корема на много наши честни градски данъкоплатци: „най-хубавият политикан е този, който не се занимава с политика" – и обявленията на съдебните пристави туряше по-горе даже от княжеските прокламации.

На другия ден сутринта, когато будилникът взе да подскача на масичката, Никудов си отвори очите и бързо стана, за да не закъснее на служба. Всъщност той прекрасно би могъл и да не ходи понякога в министерството, нито би му се скарал някой, нито правилният вървеж на държавната машина би се нарушил, защото тя един път завинаги е курдисана и свири все една и съща мелодия: „Денег нет, кредит нет, где б их нам достать?" – и ще свири дотогава, докогато я видим един ден в обявленията на европейския съдебен пристав, който ще я грабне и на гърба ни някой немец ще свири гръцки симфонии.

Но Никудов беше строг към себе си, макар и да знаеше, че присъствието му не е толкоз важно за службата, той не приемаше да получава напразно заплатата, ставаше винаги един час по-рано и го употребяваше за тоалета си. „Тялото си трябва да пазиш повече от акъла – говореха си те често с бай Дечо, – умът е нещо отвлечено, въздушно, а тялото приема всякаква краста..."

Той си разтриваше със студена вода гърдите, чистеше си зъбите цял четвърт час, гаче ли се готвеше да изяде поне две околии, и най-старателно си завиваше шията при най-малък ветрец. От температури Никудов нищо не разбираше и на разни термометри, барометри гледаше като на докторски шарлатании. Затуй пък млекомерът се ползваше с всичките му симпатии. С какъв сериозен вид го спущаше той в тенекето, преди да плати на млекаря!

Но при всичките си четиридесет и нещо годинки той си въобразяваше, че още дълго, дълго ще живее, а откак стана и сам началник на едно отделение, понякога му се струваше, че е безсмъртен. Никудов не можеше да си представи, че един ден хората ще четат из вестниците: „Началник на туй и туй отделение, Никудов, Петър Никудов, след кратко боледуване преда-де богу дух..." – туй нещо му се виждаше невъзможно. Как така?... Никудов! Началник на отделение, той!... И отведнъж умрял!... По едно време той облече палтото, взе Държавния вестник и излезе. Като видя стражаря, този път той решително бръкна в джеба си, с пръсти отдели два лева и тръгна към него. „Ех, че ще се смае" – мислеше Никудов.

– Стражар – каза той, като го доближи, държащ в джеба си двата лева.

– Какво обичате, господине? – попита вежливо дисциплинираният жандарм.

Никудов извади ръката си от джеба, но тя някак си машинално пак спусна парите.

– Не знаеш ли колко е часът – обърна се той към стражаря.

– Няма още девет, господине.

И господинът, като тури пак ръката си в джеба, тръгна за министерството и прошепна: „Нейсе, друг път ще му дам; затъ много му е два лева."

Той се отби за половин час у Янето, оттам отиде в една рибарница, заръча да му занесат вкъщи лакерда, присъства при тегленето и завиването на пакета, запомни размерите на възела и каза, че ще плати на връщане. На излизане срещна се случайно с прокурора на окръжния съд, молеше го за по-скорошно насрочване на делото му със заклетия му враг, комшията – един македонец.

– То че делото ще бъде мое, аз съм сигурен... само по-скоро да се разгледа... та да се увери и той, че целият двор е мой, както бях го заградил... Чудни са хората наистина, не могат да разберат най-просто нещо... хич харча ли аз пари бадява да заграждам двеста метра място, ако то не е мое.

– А бе не ги ли знаеш тези македонци, душата ти

вземат за двадесет пари, а не място и ние сме се заловили да ги освобождаваме... – Прокурорът отдавна се смяташе причастен на освободителното дело за Македония, особено откак при една подписка в полза на пострадалите македонци записа 50 стотинки.

Никудов каза „сбогом" на прокурора и влезе в градската градина да купи опозиционните вестници.

Разгърна единия, другия, третия, прескочи дългите уводни статии и хвърли бърз поглед на вътрешната хроника; и никъде не срещна името си.

– Този път нищо няма, не можаха още да умиришат...

Доволен, той сви вестниците, тури ги в джеба си и усили крачките, защото биеше единадесет часът.

* * *

Така минаваха недели след недели, месеци след месеци и един прекрасен ден началникът на отделението се събуди пенсионер.

Три години се изминаха като три дена, спокойно, без приключения и изменения, освен в туй, че той живееше вече в самия център на града във втория кат, защото първия даваше под наем на няколко офицери.

Като всеки патриот той много обичаше армията, а офицерите туряше на първо място след чиновниците. На тях той прощаваше всичко; научи ли се, че някой офицер отрязал ухо на някой даскал, Никудов изтръпне, като си представлява какво ли е да му отрежат сега ухото, и казва: „А бе то боли, не ще и дума, че боли, ама какво да ги правим, млади са, па нали за нас ще мрат един ден..."

Но не се мина и десет дена от оставката му, той се усети слаб, уморен, неудовлетворен умствено; вижда се, от пресилена работа организмът му се изтощи. Хич шега ли е толкова години да не мръднеш от министерството! Или пък като всички хора, навикнали на труд, той не можа да се примири с вредната почивка и от нищо неправене, от бездеятелност почна да съхне и вехне като стара мома.

Тъй или инак, Никудов не се усещаше добре и реши да замине на някои бани... Но не на някакви си Кортенски или Хисарски, пази боже! Кой началник на отделение ходи сега там?... Не ще дума – в Европа... Къде всъщност – той не знаеше. География той забрави заедно с даскала, който за беля го научи да чете и да се подписва.

И ето един ден той се връща с пенсията в джеб; чудни, неземни тръпки пробягваха по цялото му същество.

Цял месец нищо да не правиш, да спиш, да ядеш, да се разхождаш и затуй да получаваш 300 лева всеки месец, вечно, безконечно 300 лв., 10 левчета на ден, по 40 стотинки на час, почти по стотинка на минута... За всяко прозяване – стотинка. Легнеш да спиш, ти си хъркаш и хабер нямаш, че те вървят, обръщат се в левове, петолевки и т.н., и т.н.

И чак сега Никудов разбра защо евреите не намерили обетована земя – Мойсей сбъркал пътя, не знаел къде да ги заведе, взел, че ги повлякъл в някаква си Ханаанска земя, а не в България.

Полекичка вървеше той из улиците, тракащ по навик парите в джеба си... И таман като наближаваше къщата – до него на пътя се изпречи един окъсан, мършав оцапан просяк с торба на гърба.

Дали го е подслушал той, че щял да си раздава пенсията на бедните, или дядо господ си подновил пак стария занаят – да се преоблича в просяшки дрехи, за да изпита кроткия гражданин?... Прегърбеният човечец си протегна мръсната ръка. На Никудов му се ви-

дя туй движение много грубо, даже дръзко – той гаче ли зорлем искаше пари, показа му се, че просякът си въобразява, че той е длъжен да му даде нещо, и Никудов, като се спря, изгледа го сърдито.

– На колко години си? – строго попита той.

– Петдесет... петдесет... прекарахме, господине, и все така... – Той искаше още да говори, но Никудов го прекъсна.

– А?... На петдесет години?... На петдесет години човек стар ли е? И аз съм като тебе, довчера още деня и нощя работех... С просене не се живее, старче – продължи той снизходително, като видя сълзи на очите на просяка. Никудов се готвеше подробно да обясни на стареца ползата от работа, но в туй време един стражар, като забележи торбата на рамото – в минута се намери до тях.

– Извинете, господине!... Сега пък тука ли обикаляш? – извика той на просяка. – Скоро да се пилееш, не може човек да мине от вас, кой какво – те само пари... Махай се, прахосник неден! – и прахосникът закрачи по-нататък, жандармът се повлече след него, а Никудов постоя още малко и прошепна, като тръгна: „Кой му е крив? Пред стражари не бива да се поощрява просенето, па и дребни пари затъ нямах.“

* * *

Просякът ли е проклел Никудов, но един ден, както седеше той на обед и дъвчеше, а в едната си ръка държеше половин пиле, в другата – хляб, тъй и падна от стола... Разтичаха се слуги, слугини, викнаха доктор, сложиха го на кревата, едвам-едвам откопчиха от ръката му кокала и след малко из целия град се разнесе, че бившият почтен началник на отделението, симпатичният колега, известният пенсионер Никудов е зле болен от неизцеримата, специфическа, правителствена болест у нас – преядване. Викнаха всичките наши знаменитости на свет.

Едните казваха, че червата му се обърнали и сърцето му сега се намира не там, дето у други хора. Други пък намериха, че просто у него освен корема до самата гуша нищо не е имало. А самият Никудов лежеше, пъшкаше и страхливо се озърташе наоколо, присъствието на толкоз доктори и изникнали като гъби роднини навяваха най-мрачни мисли в главата му: „Те ще ме уморят, ще ме ограбят – шепнеше той – ...Проклет свят... Лоши хора... Какво съм аз направил някому... Боже!... Божичко... Спаси ме!..“

През живота си въобще той много малко мислеше за бога и вярваше в него чисто по български; той смяташе, че господ вън от черквата никъде не ходи и всъщност повечето съществува за бедните хора, които се нуждаят от молитви за насъщния хляб, а такива като него какво би могли да искат от всеблагия, когато и без молитви всичко им дал господ... После той много се съмняваше в неговата всезнайност... Има си хас да тръгне всемогъщият по публични търгове или да седне да преглежда чекмеджетата му. Колкото за адските мъки и страшния съд, той винаги казваше: „Ако този съд горе-долу мяза на нашите съдилища, хич не ме е страх.“ А понякога даже, като се черпеха с поп Герги, Никудов го подиграваше:

– Я кажи ми бе, отче православен, нима има бог в небесата?

– Че да нямаше господ, щях ли да получавам аз сто лева на месец – отговаряше отчето, като тикаше чашата си за бира в ръцете на слугата...

Имаше даже минути, в които Никудов, като гледаше нашите попове, беше способен бас да държи, че няма господ.

Така беше приживе, но сега на леглото, от което човек може и да не стане вече, той сериозно се замисли върху съществуването му и колкото повече мислеше, толкова повече вярваше и се боеше от него...

И като искаше да излъже и бога, той скришно в ума си търсеше доказателства, че го няма. „А бе нали уж социалистите казват надясно и наляво, че няма бог, ни дяволи – нищо... Пък те, макар и вагабонти, все са учени хора до един. И отде-накъде ли той е в небесата? Какво прави там?... Господ! – шепнеше си той. – Бабини деветии!...“ И в такива минути, особено като се усещаше по-добре, Никудов крещеше и на слугите, и на роднините, и на докторите.

– Какво сте се набрали тук, а?... Да не смятате жив да ме заровите?... Чухте, че съм се разболял, и мислите, че гебердясвам вече... Тъй зер!... Наследство чакате... Роднини сте били... Никого не познавам и не ща да зная... Пилейте се всички оттука... Така лесно не мра аз, със зъби ще си държа душата и пак пет пари няма да видите от мене... Ей ти там, братовчед ли си, или дявол те знае какъв... Не се увивай до долапа... Иване... Я го извади навън... Знаем, знаем ние такива братовчеди... Де беше досега?.... А?... Дойде ли да ми честитиш някога имения ден?... Кажи?... Наследство чакате?... Ще ви дам аз наследство... Щом оздравям, на другия ден ще се оженя и всичко на нейно име ще запиша, па да видя тогава... Не ща... Не ви ща лекарствата, нищо – крещеше той на докторите... – На бабите се смеете, пък сами с магии въртите света... Санким да не мислите, че повече от един лев ще дам за визита... Ни стотинка повече... Братовчеди негни, дошли да ме ровят...

От дълго говорене той се уморяваше и почти в безсъзнание падаше на възглавниците. Когато болките се усилваха, той пъшкаше като заклан вол, мяташе се на кревата, хвърляше се; навремени се успокояваше, цял трепереше и устните му шепнеха: „Боже, боже, прости ме!“ Студени тръпки побиваха цялото му тяло и му се струваше, че той отива вече... Мярва му се пред очите голям, като Софийското поле, чер тиган, под него огън, а вътре – той, той, бившият началник на отделение, а зад един облак се скрил дядо господ и се смее, като му показва нажежен шиш. Мозъкът му се завива, той скача от леглото, дърпа се назад... „Не ща, не ща да мра, пуснете ме.... Аз сам, сам всичко ще кажа... Почакайте малко... Янето, Янето е всичко... Той даваше парите ми с лихва... Той продаде къщата на онази вдовица, аз му казах да чака... Проклет човек, и мене лъжеше, и мене обра – той... Аз няма, няма вече да пиша анонимни писма... Всичките черкви да ме притиснат, ако кажа още един път на министъра кой псува княза... Повярвайте ме, хора – ...змия да ми израсне на езика, ако не прибера сестра си вкъщи... никого, никого няма да гоня... Всички елате... Всички живейте тука... Всичко е ваше... Само не ме дърпайте, оставете ме... Не ща... Оставете ме още малко да поживея само и само да си изкупя греховете... Боже!... Божичко!... Прости ме... Не ме мъчете... Аз сам, сам всичко ще върна... на... Отворете долапи, сандъци, чекмеджета – там е всичкото... Там са перата и книгите, и моливите, дето съм крал от канцеларията... Вземете ги... Аз не мога, не мога... Горещо ми!...“

Туряха компреси след компреси, ала нищо не помагаше. Докторът сериозно държеше ръката му и пипаше пулса; попът, поканен от роднините, чакаше момента да го причести, роднините разглеждаха нетърпеливо стаята, слугите се ровеха из кухнята. Попът искаше да се възползва от минутното спокойствие – поднесе причастието към болния. Но той пак скочи: „Яне!... Яне!... Бързай... Чакай... Не ща... 200 лв... 400...

Дявол да го вземе!... Оставете ме... Пуснете... Наддавам!...“ – И той млъкна. Стомахът му престана да меле.

– Прости, господи, раба твоего – произнесе тържествено попът.

– Най-сетне – прошепнаха роднините. – На другия ден във всички вестници се появи мрачното обявление, на което толкоз не искаше да вярва кроткият началник:

„Съобщаваме на всичките приятели и познайници, че вчера, в 3 ч. следобед, предаде богу дух Петър Никудов, бивш началник на отделение. Покойният се отличаваше с усърдие и ангелско сърце.

Потънали в скръб, сълзи и т.н. роднини.“

Още миризмата на Никудов не се пречисти в къщата – роднините я обърнаха наопаки; чекмеджетата бяха извадени, долапите, сандъците разтворени, делиха, караха се за всеки парцал, за счупена чаша, развалена лампа, изхвърлиха навън един претендент, който се казваше трети братовчед и който, като се намери в коридора, дигна за спомен чадъра на покойния.

Броиха долни дрехи, чинии, съдове, питаха се дали не е забравил да каже нещо по-важно в бълнуването. Да не би да е скрил някъде готови пари, освен дето има в банката.

– Как мислиш, истина ли е туй, дето бълнуваше?

– Истина ли? Че той и половината не каза... Че онези две места той задигна от сестра си, отках местата поскъпнаха, а после я натири на пътя. А на по-малкия си племенник, който умря, като опекун всичко му прибра; магаре човек беше!

– Добре, че не се ожени!...

– Едно, две, три, четири – броеше един канцеларски мастилници, дръжки, кибритници...

– Че той обрал цяла канцелария.

– И за какъв бяс му трябваха те?

– Навик бе!... Навик!... Не седи мирно ръката.

– Сой! Джинс!...

Извадиха тефтерите. Цифрите на дохода бяха такива внушителни, че наследниците не забелязваха даже как слугите излизаха из кухнята, кой с тенджера, кой със стол в ръце.

Взе да мръква. Те не излизаха, спуснаха пердета, запалиха лампа и като тайфа разбойници обиколиха масата, на която единият сложи торбичка с пари. Те мязаха на хиени, промъкнали се като в нов гроб в тази разхвърляна стая с остатъци във въздуха от трупна миризма.

*

Доволни, честити, разделиха се тези роднини и се разпръснаха след малко като кучета из голям двор да доядат натрупаните от Никудов кокали. А държавната машина даже не усети отсъствието му, продължаваше да се върти и безконечно пак тананикаше все същата мелодия.

ВЕНСКИ

Доктор Венски влезе в кабинета си и без да се съблече, отпусна се на креслото. Часът беше 4 сутринта, той се върна от клуба, дето бе преседял целия следобед и цялата нощ, без да стане, без да хапне нещо; пред очите му още се мяркаше зелената маса, на която днес той сложи всичко. Гладен, пропит с остра миризма на коняк и тютюн, той усещаше, че му е лошо, че би трябвало да се наяде, да се умие с хладна вода, да отвори прозореца и да гълта като някой пуснат затворник студения въздух, да легне да спи... да заспи, да не сънува даже нищо. Но Венски продължаваше да седи и не можеше да се отърве от една мисъл, която на излизане из клуба се вмъкна в главата му: „Или трябва да намеря двайсет хиляди лева, или да си пусна куршум в челото. Друг изход няма!"... И пред него отново изпъкна началото на играта, когато му вървеше още; той се мъчеше да си спомни момента, когато почна да туря по 50 наполеона на един път... никога досега не туряше той такава сума, но играта беше силна, трябваше или да пожертва 50 наполеона, или да тури още толкоз; той тури и спечели, втори път също; купчинката до него наброяваше до десет хиляди лева, нервите му се напрягаха, очите блестяха, струваше му се, че той вижда през картона книгите на играчите – тъй му вървеше. Купчинката все расте, бързият поглед наброява двайсет и пет хиляди и нещо. Какво можеше да иска той повече? Да прибере парите в джеба си, и толкова! Така друг път и правеше Венски – печели ли, губи ли, – той в определено време прекъсваше играта и напущаше клуба; туй негово правило знаеха всички... Но ето, до масата застава един скоро запознат с него господин – той спокойно иска карти, като туря пет хиляди лева... десет хиляди лева... Венски печели, господинът пак туря... още... още... Тука той нищо не може да си припомни, знае само, че когато господинът се отдръпна от масата, той, Венски, остана само с една шепа наполеони и даде разписка, че утре ще му брои двайсет хиляди лева. Как се случи, че той играеше след определения час, как продължаваше играта без пари и се реши да даде разписка за 20 хиляди лева, без да може да намери сега и една хиляда, Венски не разбираше сам. Както пияницата си блъска главата, за да узнае от коя чаша се е напил, така и той безполезно се мъчеше да намери момента, в който се увлече, поддаде се на игра – той, който винаги казваше, че картите в ръцете на опитен играч са по-сигурни и от най-вярна любовница. Той виждаше само като живи фигури пред себе си картите на противника си, които му шепнеха: „20 хиляди лева." Венски не усещаше топлината в стаята и гледаше наоколо с желание да обърне всичко, което виждаше, в 20 хиляди лева и колкото повече мислеше, толкова повече усещаше, че сумата е баснословна сега за него. Но не дългът го плашеше, много ги е имал той в живота си, и малки, и големи, и още ги има, често е отлагал датата на плащание, подновявал полиците, извинявал се за нередовност и никога не само не е бил в такова състояние, но ни минута не се е съмнявал, че той е един от най-честните хора, а сега от един път му се показа, че той стана подлец, и напълно беше убеден, че те имат право да го наричат такъв. Венски сам знаеше, че с много души не играеше само за туй, че те не изпълняваха обещанията, нарушаваха този едничък, останал

„долг чести", който въпреки законите рицарското общество запази с всичката му строгост. Не благодарение на тази нравствена сила на задължението ли толкова хора се ползват с репутация на идеално честни личности, или получават название на най-презрени вагабонти! Той разбираше да не плати навреме на някой лихварин евреин – такъв може да чака, те затъ за това и са родени. Но сега той даде разписка, че утре ще плати 20 хиляди лева. Да не се яви или да се яви без пари, е невъзможно, той не е способен на подлости, той – за когото всичките в клуба имат понятие, че е един от най-честните партньори, и именно затуй се съгласи да играе с него на кредит и един почти непознат човек. Една мисъл само, че някой може да го погледне с недоверие, беше достатъчно да го накара да свърши със себе си; този поглед би бил последен поглед на жив човек... Той по-скоро би се съгласил да убие някого и да го съдят, отколкото да живее, без да плати тези пари. Той по-скоро би пренесъл престъпление, отколкото този позор – за престъпления има наказание, там си жертва, а тука е друго... тука обществото те оставя на собствен съд, строг, неумолим, безапелационен, съд за истински рицари на честта, недостъпен за тълпата; институт, който доказва, че истинското джентлементство не е изчезнало в човека, а само е рядкост и затуй трябва още повече да се цени. Венски смяташе себе си за един от тях. На най-ужасния разбойник той би погледнал хладнокръвно и с презрение би се отвърнал от нечестен играч, както се отвърна сега от себе си. В него нямаше борба за и против свършване на живота, той знаеше, че ще свърши, защото никъде не можеше да намери нужните пари, и ако се боеше от нещо, то бе само да не му попречи някой, да не би случайно да се събуди жена му или детето... те можеха да разклатят решението му или да усилят последните страдания. „По-добре да не отида и да ги целуна" – реши той; „лицето ми ще ме издаде" – и мислите му се спряха на жена му и детето; идеше му да заплаче при съзнание, че той трябва завинаги да се раздели с тях. „Какво ще правят без мене?" И той прокле с цялото си същество този светски закон за честта. Той само сега се убеди във всичката му безпощадност; но мисъл за борба с него, за активен протест даже не се спираше в главата му; за някой друг той навярно би се решил да се застъпи пред обществото, но за себе си – не. Едничко само желание, което той усещаше в тези минути, беше да се оправдае пред жена си. Чуден е човек! Свършва със себе си с всичко, нищо не го привързва към света, нищо не го интересува, нищо няма вече скъпо за него, а той се грижи какво ще рече някой за него; не вярва в задгробния живот, а смята, че живее после на земята. Неразбрана е тази задгробна амбиция, а има хора, които в последна отчаяна минута бoят се да не си обезобразят лицето. Венски взе дръжката и почна да пише. След малко в коридора се раздаде силно, непрестанно дрънкане на звънеца и той чу, че слугата му отиде да отваря вратата. Венски взе да се вслушва в разговора им.

– Доктора го няма!... Той спи!

– Събудете го, събудете го по-скоро... колата чака.

– Аз ви казвам, че той току-що си доде и е уморен.

– Събудете го... той трябва да стане... болният е на умиране.

– Казвам ви, че не може...

Венски се възмути от туй настояване... „Докторът е техен роб, той няма право да умре даже спокойно, ако някой е болен... „Болният е на умиране!" А той? Нима той не е труп вече? Не е ли на издъхване? И на когото никаква медицина не е в състояние да помогне?" Тъй като шумът се усилваше в коридора, Венски

се разсърди и излезе. Пред доктора застана младо момиче и радостно извика:

– По-скоро, докторе, моля ви се, той ще умре, ако вие не дойдете... моля ви се... колата чака.

Лицето на момичето изразяваше такава молба, че докторът не се реши да ѝ каже нещо грубо.

„Честити хора!" – помисли си той.

– Идете за някой друг – каза после – ...аз съм болен.

– Къде? При кого? – проговори момата. – Едни ги няма, други нищо не разбират, вие, само вие ще го спасите! Моля ви се, по-скоро...

– Добре – каза докторът, – ще отида, нека знаят хората как ние изпълняваме дълга си и умираме, когато трябва.

И мисълта, че изпълнението на решението му се отлага, а особено че това не е от него, внесе в душата му струя от бодрост. Те седнаха в колата и бързо тръгнаха. „Кой ще повярва, че само няколко минути пред смъртта си аз спокойно се возих на файтон" – мислеше Венски.

II

Венски влезе след момата в стаята на болния. Само като го видя, той знаеше вече, че да се съберат всичките знаменитости на света, този човек няма нищо общо със земята. Природата му отказваше въздуха – най-евтиния си дар, за който нещастникът постоянно шепнеше и молеше околните. Момата впиваше очите си в доктора, но нищо не можа да прочете на лицето му, ни надежда, ни ужасната присъда – то си оставаше същото, каквото беше при влизането му.

– Кажете... докторе... нали туй е временно отслабване... той ще се съвземе сетне... нали?

Болният хвърляше бързи, проницателни погледи ту на дъщеря си, ту на доктора, цялото му същество говореше, че той не иска да напуща земята, че той е навикнал на теглата си, те са му станали родни, той знае как да се обръща с тях, с какво да ги залъгва... той не иска да изчезне сега тъй скоро завинаги... той има още много работи да нареди. Мисълта, че слънчевият лъч, който тъй другарски надзърта сега през прозореца в стаята му, ще свети пак, след него – пълнеше очите му със сълзи... „Боже мой! Боже мой! Защо си създал тогава тъй будна твоята природа?... Защо ни вдъхна такава любов към живота?... Защо тъй ни привърза към земята... за да ни се вижда още по-ужасно и по-неразгатнато туй моментално изчезване?..."

„Но нима наистина туй всичко е прах, звук... нищо... моят живот, моята любов към Мария, туй бедно дете, което ще остане само, без никого в света... Нима аз никога, никога няма да поискам сметка за нещастията ѝ?... Боже! Боже мой! Прости ме!... Дай ми още малко... съвсем малко да поживея... тогава аз ще приема без роптане твоето решение"...

Венски, седнал на стола до болния, гледаше го и нищо не говореше. Момата и старецът смятаха, че той се замисли за тях, те вярваха, че той след малко ще им каже нещо, което ще спаси нещастния. В тази минута те вярваха на доктора и на медицината, както вярват уплашените деца, че до гърдите на майката в мира няма никакви вампири и опасности... А в главата на Венски в туй време мозъкът продължаваше разрушителната си работа... „Ето го!... Човек! Смъртта е вече разрушила всичко, каквото има в него жизнено – тя се промъква вече в цялото му същество... аз я виждам... животът трепти още тук-там по затънтените гънки на небутнатото още месо... и той с тези тръпки дига протест против нея, иска, настоява да живее... сякаш че с тези остатъци сега той би

могъл да продължава всичко туй, за което е мечтаел и живял... Що му е този живот? Или туй не е жажда за живот, а страх за там, отдето никой не се е върнал още? Вродено ли е туй чувство у нас, или ние заедно с хиляди нервни болести създадохме си и този страх?... Но защо, защо аз не усещам нищо подобно сега? Образованието ли унищожи в мене този глупав, безполезен страх?... Или самият живот притъпи чувствата на самосъхранение?... Да не съм пак аз един от тези лошави хора, които нямат всъщност никаква работа в този свят, а живеят само за това, защото знаят, че самоубийството винаги е възможно... Но аз никога не съм мислил за самоубийството... Защото тогава аз не бих си позволил да се оженя и да имам дете... А сега инак не може да бъде... нищо не може да ме спаси... от сам себе си"...

И в ума му взе да се рисува по-нататъшният живот, ако той не свърши със себе си, а въпреки всичко, което се бе случило и можеше да го чака още, реши да живее... „Преди всичко клубът завинаги е затворен за мене, най-добрите досега приятели ще престанат да ме поздравяват даже... а Мишков, този фонограф на клуба, навярно се е събудил вече и бързо се облича, за да тръгне да разправя из града вчерашната игра с разни украшения и измислени подробности... Защо го търпят този човек там? Какво е той всъщност?... Всеки с презрение говори за него и всеки с удоволствие и внимание слуша лъжите му за някой друг."

„Венски даде разписка за 20 хил. лева, но де ли ще ги намери той? Колко беше той отчаян, като излизаше, навярно днес няма да дойде в клуба, ще се престори на болен..."

„Не, не – каза сам на себе си Венски злобно, – Венски не умее да се преструва, Венски не е Мишков, той пред никого още не си е навеждал очите"... Венски знаеше, че към 10 ч. ще почнат да дохаждат у него пациентите, после той ще трябва да обикаля постоянните си болни с кола и – наместо той втренчено да се вглежда в лицата им, за да търси тайните причини на страданията им – ще трябва сам да издържа погледите им, които ще проникват в душата му с желание да узнаят как се усеща човек, когато направи първа подлост в живота. Някои по-нахални навярно ще го разпитат и той, който е навикнал досега да гледа на всичко хладнокръвно, отгоре, ще трябва да мълчи или да им говори грубости, за да не им позволи да се ровят в душата му. И Венски беше твърде уверен, че тези хора, които той накара да го уважават, защото стои по-горе от тях, няма да му простят това. На Мишкова те всичко би простили, но на Венски не би оправдали най-малкото подозрение в нещо нечестно; обществото никога не прощава на тогоз, който стои по-високо от него. То е готово да се примири с най-изтънчения разврат на някоя съвременна Месалина, но е безпощадно и никога няма да прости най-невинното увлечение на Гьотевата Маргарита.

Венски знаеше, че отсега нататък той ще остане завинаги подсъдим на света. Макар и помилван, може би по-сетне той не ще смее вече ни да осъжда, ни да оправдава някого, гласът му в обществото няма да има никаква сила, а всичко туй той не може да пренесе. Венски проклинаше сега тези обществени наредби, нямащи нищо общо ни с истината, ни с доброто, и в същото време усещаше, че той е един от законодателите на това. Смяташе ли той, че ще се яви един ден като обвиняем пред туй безапелационно съдилище, дето даже милост не може да приеме подсъдимият. Такива минути навярно е преживявал Робеспиер, като го возеха към гилотината.

По едно време пъшканията на болния го сепнаха

и той дойде на себе си. „Да, инак не може да бъде!" – каза той високо, като стана. Венски усети необходимо желание да отиде вкъщи, дето в чекмеджето го чакаше пълният револвер.

„Всичко, всичко е свършено, никакви отсрочвания няма да помогнат, не мога аз да бъда роб на обществото – аз не съм Мишков!"

Венски тръгна да излезе из стаята, момичето отиде подире му.

– Кажете, докторе, нали той ще оздравее? Да?

Венски я погледна и само сега си спомни, че се намира при болен човек.

– Той днес ще умре! – каза ѝ той бързо и тръгна към вратата. Момичето се отпусна на един стол, а Венски излезе на улицата и машинално седна в колата.

Из пътя той срещна един от своите познати, който излизаше из клуба. Лицето му беше уморено, той едвам гледаше и леко се усмихна на Венски. Венски изтръпна от тази среща. Тя му нарисува отново подробно всичката игра в клуба; и нему се показа, че познатият го питаше с очите: „Нима ти си жив още, Венски?"

III

Елена, жената на Венски, още в първите месеци след оженването си забележи у мъжа си страст към карти. Добър, нежен, той обичаше жена си, но в определени дни и часове Венски ставаше от масата, целуваше Елена и отиваше в клуба, отдето се връщаше точно в 12 ч. среднощ. Винаги в такива нощи тя спеше тревожно, все я преследваше мисъл, че един ден този клуб ще ѝ донесе нещастие.

Наистина той е хладнокръвен, сдържан играч, досега ни един път още играта не им е изменила размера на нужните разноски и даже прищевки.

Но при все това Елена не беше спокойна и само когато той се връщаше от клуба и тя забелязваше по лицето му, че в джеба всичко е благополучно, тя въздъхваше свободно.

Тази нощ Елена не усети влизането му, но силното дрънкане на звънеца я стресна, тя се поподигна на леглото и взе да се вслушва.

Макар навикнала на нощни безпокойства, този път тегленето на звънеца ѝ се видя много отчаяно. „Кой ли го вика?... Да не е Мария? Но той им каза да го търсят в клуба"... По едно време тя чу разговора на момата със слугата. – „Доктора го няма!" „Докторът спи!" Чу после гласа на мъжа си.

„Той да откаже да отиде – мислеше Елена, – туй много рядко се е случвало с него, той не е такъв човек." Тя стана от леглото, облече фустата си, наметна над плещите си шал и излезе из стаята.

В коридора освен слугата тя никого не намери.

– Къде е докторът? – попита тя.

– Отиде с момата, много го молеше.

– Отдавна ли си дойде той?

– Току-що, преди да звънят... той е...

– Какво има? – проговори уплашено Елена.

– Такова, госпожо, много е умислен, не искаше даже да му снема чепиците...

Взе да съмва вече. Елена, разтревожена от думите на стария слуга, отвори вратата на кабинета и влезе в него.

„Какво ли се е случило? Да не е изгубил много днес? Да не се е скарал с някого?

Ах, тези карти, тези карти!" – прошепна тя.

И неволно почна да оглежда стаята, гаче ли нещо в нея можеше да ѝ обясни какво се е случило тази нощ с доктора.

Човешкото сърце трябва да има своя особена,

присъща само на него, способност да отгатва близки нещастия, дори и нестанали още, а само възможно да станат. Елена усещаше при влизането в стаята, че има „нещо"; какво е туй „нещо" – тя не си даваше отговор, но беше убедена, че туй „нещо" е страшно за нея. Мисли за пропадане, позор, нещо непоправимо премина през ума ѝ. Когато тя съзря почнатото писмо на масата, мозъкът ѝ прошепна: „На̀, нали знаех, че има нещо."

Сякаш че наистина тя влезе тука, защото знаеше, че докторът ѝ писа, гаче ли тази нощ не тя сама се събуди, а някой друг я събуди, за да я спаси от нещо.

„Прости, Елено, колкото и да ти се види туй нещо ужасно и жестоко от моя страна, аз не мога инак да постъпя... защото вчерашният Венски утре няма да бъде същ, ако остане да живее... Знай"...

Тук писмото се прекъсваше. Но за Елена не би имало нужда да чете по-нататък, тя даже, може да се каже, не прочете писмото. Още от първите думи: „Прости, Елено..." – тя знаеше какво съдържа тази спокойна като смърт бяла хартия с бързо нахвърляни черни капчици отгоре, които сега бягаха пред очите ѝ.

Наведена над масата, тя не мръдна от мястото си, гаче ли някой я закова до туй писмо и я удари с нещо по главата тъй, че очите ѝ изскачаха навън.

По едно време смаяният мозък почна да нарежда в главата ѝ прочетеното – слабият организъм беше готов да се пречупи надве, да се унищожи от неочаквания силен удар.

Тя цяла изтръпна, като току-що заклана кокошка, и сълзи като чаша разляна вода се заляха на писмото.

Тя плачеше тъй, както плаче човек, когато с нищо не може да си помогне вече.

Сякаш че Венски преди няколко секунди се тръшна мъртъв до краката ѝ.

Слугата, като видя, че на госпожата ѝ е лошо, той извика слугинята, а сам се затече да търси доктора.

Елена, свестена с помощта на слугинята, неподвижно седеше в докторското кресло и гледаше втренчено пред себе си. Тя се мъчеше да събере пръснатите си мисли и да се увери какво се е случило с нея и какво трябва да прави тя.

Тя гаче ли се примири с това, че Венски се уби, и изпитваше онова неразбрано, остро усещане, когато на човека му е приятно, че той е нещастен по чужда вина.

В туй време слугинята се върна и каза, че докторът си иде.

И наистина Елена чу в коридора познати стъпки и гласа на мъжа си: „Стана ли госпожата?"

Като влезе Венски в салона, той през полуотворените врата на кабинета съзря облеклото на жена си.

„Тя е прочела писмото – мина му веднага през ума. – Какво направих аз!" И яд, страшен яд, забуча в гърдите му, че туй същество, тъй близко на него в тази минута, застана между него и смъртта.

„Какво да правя аз сега?... Защо револверът не е при мене?! Не е ли по-хубаво да изляза... и нейде... Аз не мога да остана тука... И защо тя седи там? Какво иска тя от мене сега?... Нима аз съм длъжен да давам сметка на когото да е? – Той чувстваше такава умора, че, без да иска, отпусна се на канапето. – Жена ми е! Че какво от туй? Аз я обичам... да, аз я обичам... Но защо тя се изпречва сега пред мене? Нима аз нямам право да разполагам с живота си, както искам... Нима аз не съм господар сам на себе си?... И щом не мога да живея, нима някой може да ми запрети да умра? Кой може да отнеме туй едничко право на човека?... Но тя ми е жена... значи, аз трябва да живея не за туй, че искам да живея, а защото имам жена... дете... да пре-

търпявам позора зарад тях... не, не... никой не може да ме спре“...

Като усещаше, че той по никакъв начин не може да живее вече, мъчеше се с всичките си сили да се убеди, че тя няма никакви права на негова живот, че тя няма право да се бърка в съдбата му в такива минути. Мисълта, че никакви нейни молби и сълзи няма да разклатят решението му, само усилваше страданията му; яд го беше на нея, защото знаеше, че трябва да се убие.

„Какво прави тя сега там? Тя чу, че аз дойдох.“ Нему му се щеше да скочи при нея и да ѝ каже да си отиде тя оттука за няколко минути, само за няколко минути, но той не мръдна от мястото си, а продължаваше да стои и проклина деня, в който се е родил.

„По-скоро, по-скоро там, дето няма нищо...“

Да имаше поне малко възможност да остане да живее той със същата гореща душа, както досега, да му паднеха от небето 20 хил. лв., той би се хвърлил на колене пред нея и би я молил да го прости за минутното желание да я остави сама в този свят, той би се търколил пред краката ѝ за своето малодушие... Но сега... сега той би продал сто пъти душата си на дявола, но не би помолил вчерашния играч да го почака, защото той го е излъгал, че ще може да му плати днес. „Днес! То дойде вече... какво чакам аз?“

Още като чу влизането на Венски и неговия глас, когато той попита: „Стана ли госпожата?“ – Елена усети враждебно чувство към него, сякаш че с туй писмо той се подиграваше над нея, искаше да я изпитва, звукът на гласа му събуди в нея негодувание, този глас, а и самият човек, когото наумяваше той, ѝ се показаха тъй чужди, тъй нищо общо нямащи с нея, че тя даже се смая, че този човек беше същият, който ѝ даваше щастие, а преди малко ѝ нанесе най-страшния удар.

„Нима наистина моят живот е тъй свързан с неговия, че ние не можем да живеем един без друг?... Нима аз тъй силно го обичам?... Смяташе ли той да се убива?... Защо е жив той сега?... Кое го караше да посяга на себе си? Кое го сдържа сега?... Не, не, аз го ненавиждам, ненавиждам го дори и да беше се убил...“

И тя го ненавиждаше в тези минути, като го усещаше жив, близо до себе си. Съзнанието, че не ще може крачка да направи без нея, успокои я до такава степен, че тя можа най-хладнокръвно да анализира постъпката му... и ненадейно за себе си, днес се убеди, че тя никога не го е обичала тъй, както си е въобразявала, че го обича. Ни едно неволно движение не се прояви в нея да скочи и да прегърне този човек, когото тя оплакваше преди малко като мъртъв и който, жив и здрав, седеше на няколко крачки от нея. Като заглеждаше в дъното на душата си, тя чувстваше, че оплаква не него, а себе си... той беше само предлог за сълзи, които тя лееше за своето ужасно бъдеще...

„И защо се ожених аз за него?.... Нима аз го обичах?... Наистина аз не го мразех... да, не го мразех... но нима стигаше туй, за да стана аз негова жена? Да имам дете от него?...“

Да свърже живота си с него тъй, че смъртта му да играе най-голяма роля в съдбата ѝ?...

„Но и другите живеят като мене, нима има в наше време жени, неспособни да преживеят мъжете си?... Но чудно... аз досега мислех, че го обичах... и ето един случай и аз се убеждавам, че най-многото, което ме привързва към него, е туй, че с него аз мога да живея охолно“...

И присъствието на Венски в съседната стая сега само я дразнеше. Тя се убеди, че той няма никакви намерения да се убива, и сякаш с това той падна в нейните очи; като виждаше част от гърба му през полуотворените врата, тя усещаше в тези минути зло-

ба към този човек, който стана причина да разкрие тя в душата си истинските, егоистичните мотиви на страданията ѝ.

Ней се щеше да го няма тука, тя пак да си бъде сама в стаята си, при детето... и тя си помисли за него. „И то щеше да остане сираче... самò, без никого, без средства"... И майчино негодувание забуча в гърдите ѝ. Приятно чувство, че тя има право за какво да негодува, се разля по тялото ѝ. С трепетни устни, пребледняла, тя скочи от креслото и тръгна към салона.

Като я видя, Венски изтръпна и се отдръпна назад – нему му се показа, че той сред ден вижда привидение.

– И тъй, вие решихте да умрете? Да? – проговори тя злобно, даже иронично. В тези минути ѝ се струваше, че е невъзможно вече той да се убие, и тя усещаше нужда да му излее всичко, което ѝ се набра в душата преди малко при мисълта, че той се е застрелял.

– Вам ви омръзна животът? Нали? Вие решихте да умрете? И толкова, нали? Жената и детето нямат право да се сърдят даже... вие им написахте писмо, в което се извинявате, че не можете повече да живеете и те могат да правят, каквото си щат... нали?...

– Остави ме... остави ме... чуваш ли?... Аз не ща... не мога да живея... върви си! – безсилно заговори Венски.

– Не можете да живеете! Но щете да живеете!... А нас искате да ни оставите на пътя, без да мислите можем ли ние, или не можем да живеем...

– Разбери... разбери, аз не мога да живея... не мога... светът да се обърне, аз не мога да живея... тъй да живея аз не мога... остави ме... върви си... ти няма да ме разбереш...

И той отчаяно отпусна главата си. „Тя даже не ме обича, аз мислех, че тя ще ридае, ще ме заплашва, ще моли... а тя..."

– Ти даже не ме обичаш!... – проговори ѝ той, без да я гледа. – Мен даже не ми се вярва, че ти ми си жена...

И в тази минута той усети, че последното нещо, което го привързваше към живота, се отдели от него.

– Да, да, ние не ви обичаме, ние не ви разбираме, вие винаги имате в живота неща, в които ние не трябва да се бъркаме... Вие си имате свой особен живот, за който сметка никому не давате... и ние всяка минута трябва да живеем с трепет, дали няма днес да се случи нещо... Вас по цели дни ви няма вкъщи и ние постоянно трябва с ужас да се вслушваме в звънеца... да не би да дойдат и ни кажат, че господинът няма да си доде, защото се е застрелял... И вие го наричате това живот, любов, а? На нас се смеете, че ние заради един бал зарязваме си децата вкъщи, а сами по вашите клубове, тези събрания на честни, уважаеми хора, за една дума, за един лев – отведнъж самоубийство... и може ли инак у вас! Вие си имате ваша особена чест – как може така да се откаже от думата си, туй е безчестно; а да се оставят на пътя жена и деца – туй е подвиг, нали? Ето я вашата чест! Нима ти не знаеш, че заедно с парите си ти туряш на картите не само твоята чест, но и нашия живот, живота на детето си... Като ти говорих за туй понякога на шега, за да не се разсърдиш, ти презрително се усмихваше... и какво излезе сега?... Аз трябва да умра! Не мога да живея! И защо? – Защото сте се скарали с някой вагабонтин и той те е оскърбил... нали?... И ти реши да умреш... наместо да му плюнеш в лицето... ти ще си теглиш куршум и детето ти ще се утешава, че е имало честен баща...

Венски я слушаше и усещаше, че тя има право, да, имаше право тя по отношение към всички, но само не и към него. Той не би могъл да пренесе даже намекване за неговото безчестие...

В очите на Венски се показаха сълзи, нему му идеше да се сгромоляса вдън земя, само да не чува тези думи, с които се мъчеха да го убедят, че той може или, по-право, трябва да живее.

„Значи пак само заради тях, заради тях да гледаш целия си живот в очите на позора и да го нося със себе си години и години, докато не изгния като днешния старец... Не, не"...

– Остави ме... чуваш ли?... Остави ме... – почти извика той злобно на нея – аз не ща да живея...

– Не, ти няма да умреш!... Чуваш ли... Аз ти казвам, че няма да умреш!... Ти през трупа ми ще минеш, ако искаш да излезеш... Чуваш ли?... Аз няма да ти позволя да умреш за глупости, когато ти трябва да живееш... Всичките тези ваши чести, които ние уж не разбираме, нищо не струват за мен...

– Остави ме... аз не мога да те слушам... късно е да се говори... аз не мога тъй да живея – прошепна той, сякаш че някой му стискаше зъбите, та не можеше да говори.

– Ти ще бъдеш подлец, ако се застреляш!... Разбра ли?... Не по отношение към мене, а по отношение на детето си.

Венски пребеля и се отпусна на канапето. Думата подлец го хлопна по ушите като камшик... „Ето го живота! – прошепна той. – И тук подлец, и там подлец!"

Нему му се струваше, че главата е паднала върху някоя бездна между два остри камъка, които я стискаха, и ни една ясна мисъл не можеше той да намери в нея. Уморен от безсъние, от глад, от силни неочаквани страдания, той си затвори очите, лицето му стана бяло като платно.

В мозъка му се лутаще сега само една мисъл – по-скоро да се махне оттука, да остане той сам и тогава, тогава всичко ще се свърши...

Венски продължаваше да седи на канапето и той би дал всичко, ако можеше да изчезне поне за 5 минути Елена от стаята. Но тя и не мислеше да го оставя сам, тя чувстваше в себе си търпение и енергия, докато той не дойде на себе си и не ѝ рече: „Елено... Елено, аз ще живея, ще живея само за вас! Каквото ще да става, аз съм винаги, винаги ваш."

Но Венски мълчеше. Пръв път в живота си той сега, като се мъчеше да си даде някакво представление за вечността, усети всичкия ужас на изчезването, всичката сладост на живота, какъвто и да бил той – в тези минути само разбра той погледите на нещастния старец, погледи, лаптящи за живот.

„Нима аз ще изчезна? Значи нищо, нищо, нищо няма вече за мене?" И туй „нищо" му се представяше ужасно, безконечно ужасно. Той искаше с цялото си същество, щото всичките ония, които са били в клуба – и слугите, и най-добрите му приятели, – всички до един да измрат, да не останат следи даже в обществото от вчерашната му игра, а как хубаво би било тогава! Той пак би могъл да излезе из къщи на улицата горд и знаещ като винаги, че никой в света не може го укори в нищо ни в очи, ни зад гърба му. Но тези мисли като малки стрели прехвърляха ума му и тутакси се сменяваха от грозната действителност, която се създаде вчера.

„И за какво? За какво? Нима наистина аз станах подлец?... Аз, Венски, да стана подлец?... Туй е невъзможно... Нима за 100... 200 хил. лв. аз съм способен на най-мъничката подлост?"... „И представи си – шепнеше му един затънтен глас, – вчера ти беше способен на подлости, ти помниш сам хубаво тези минути."

* * *

Елена, седнала в едно кресло и пренесена в мислите си, не знаеше какво да прави вече, какво да говори, за да се свърши туй невъзможно, остро, напрегнато състояние на цялото ѝ същество.

По едно време тя дигна очите си и видя лицето на Венски, отпуснато на дръжката на канапето. Тя не може да го познае – туй не беше лицето на мъжа ѝ.

Страните му посърнали, като че ли е боледувал с месеци, а рошавата му коса, дръпнатата настрани вратовръзка никак не наумяваха нейния хубавец Коля, с когото тя, гордо опряна на ръката му, се разхождаше по улиците, като срещаше своите познати.

„Боже мой! Как се развали той! Колко е бледен!"

В тази минута Венски случайно си обърна лицето към нея и тя срещна погледа му.

Елена цяла изтръпна.

Този поглед реши съдбата му, ако тя зависеше от нея.

В него тя прочете всичките му страдания, всичката му любов към нея и към живота и страшната безизходност. Очите му гаче ли я питаха: „Нима наистина няма никаква надежда за живот?"

– Коля!... Мили... прости ме, прости ме! – шепнеше Елена, като се хвърли от креслото и припадна на колената на Венски. – Прости ме... ти страдаш, ти плачеш... а аз, аз жестока, наместо да те утеша, наместо заедно с тебе да плача – аз те обвинявам... сърдя се... прости ме... аз не знаех сама какво правех... аз не заслужавам ти да ме обичаш... ти трябва да ме мразиш...

И тя зарида, като се притискаше до него, грабеше му ръцете, търсеше очите му, за да види погледа му и да прочете прошка в него. Тя прегръщаше коленете му, дърпаше го към себе си, гаче ли се боеше, че някой ще го вземе от нея...

– Коля... Коля... Погледни ме... кажи ми, че ти ме презираш... не, не, не ме прощавай... аз не заслужавам това, но само... само погледни ме...

Гласът ѝ нежно звучеше до ушите му и отново му науми онези хубави моменти на живота, когато той е бил честит, весел и жажда за живот с нея е пълнела гърдите му.

„Не, той не трябва да умре, туй е безбожно, безчовечно е той да напусне земята, да остави такава нежна, любеща жена за един предразсъдък... Той ще отиде, ще се разправи с този господин и ще му обясни всичко... ще се извини... той ще го разбере... Най-сетне той ще се реши на всичко... той не ще, не ще по никой начин да се отдели от Елена... той ще живее за нея... да, именно за нея... Хората ще оценят туй нещо... те знаят, че да нямаше Елена и детето, той ни минута не би се двоумил... но сега той ще се пренесе в жертва... инак не може... той не е егоист... той със смирение и гордост ще носи кръста"... И разсъдъкът му се спря на тази мисъл.

„Ще нося кръста си до края... Ще ли го изнеса?... Ще ли се примиря с него?..." И целият му ум, съсредоточен на тези думи, отговаряше: „Не, не, не... – ти залъгваш себе си... ти лъжеш... ти не искаш да бъдеш егоист!... Не, ти си егоист... не за нея ти искаш да живееш, а за себе си... ти се уплаши от смъртта и се мъчиш да се оправдаеш... но не... надали ще можеш... нали казваш, че Венски не е Мишков... а той взе да става Мишков... ти се залъгваш само... две-три женски сълзи стигаха и Венски вече не е Венски..."

И склонен до Елена, той отново усещаше, че няма нищо общо с нея и даже, без да знае защо, мярна му се в ума, че тя първа ще му се изсмее за неговото малодушие, ако той остане да живее, и при първото скарване тя първа ще му науми злобно, ехидно за тази нощ...

Той бързо се изтръгна из обятията на жена си.

– Елено... Елено – проговори той тихо, – върви си... върви си оттука... всичко е напусто... и да искам аз да живея, не мога... Кажи ми сама, Елено... какъв ще ми бъде животът отсега?... Дето и да отида аз... с когото да се срещна – в очите на всеки ще чета все едни и същи мисли: „Венски, ти си направил подлост... ти си се продавал за идеално честен, а ти си бил не по-горе от нас“... Чуваш ли, Елено? А аз туй не мога да го пренеса... Толкова повече че те ще имат право...

Елена продължаваше да ридае и да шепне:

– Не, не, ти можеш да живееш, но ти не щеш... Не щеш, защото ти видя, че аз съм лоша, зла и не съм способна да те привържа към живот... ти се убеди, че аз нищо не представлявам за тебе... ти видя, че зарад мене не си струва да се живее... да... мили... аз съм лоша... аз съм ужасна... но живей... моля те, живей не за мене... живей за Митя... за него... ако искаш, аз ще те оставя... но живей... само живей... инак и аз ще умра... Аз не ща да остана в живота с мисъл, че не можах с моята любов да те спася в най-ужасните минути.

И тя застана на колене пред него с протегнати като за молитва ръце.

– Коля... – говореше тихо тя, сякаш му разправяше някоя тайна. – Коля, ние ще напуснем града... ще напуснем, ако искаш, България... ще отидем някъде надалеч... ти си доктор... ние ще продадем тука всичко и ще заминем оттука утре... още утре ако искаш... ние ще имаме пари, додето ти ще намериш клиентела... а ти скоро ще я имаш... ние ще вземем една малка къщица с три... с две стаички... и всичко, всичко ще забравим там...

И тя като дете се радваше на тази щастлива мисъл, която ѝ се роди в главата, толкова повече че тя видя на лицето на Венски нещо като съгласие.

– Коля... мили... отговори ми... кажи – да... кажи, че си съгласен... едно да... само...

Не вярвам с такова нетърпение тя да е чакала първото му „обичам те“, с каквото чакаше сега отговора му.

– Кажи... Коля... моля ти се... не ме мъчи... аз нямам сили повече...

– Да, ти имаш право, Елено – каза Венски, – ти имаш право... ние ще заминем оттука завинаги... никой, никой няма да чуе тука вече Венски... за тях той ще умре... а там, другаде... Венски пак ще покаже на хората какъв е той... Да, Венски е бил слаб... Но и Христос се е колебал, преди да приеме кръста... –

И в тези минути на Венски му се показа, че има бог на този свят, който бди над човека и в тежките минути, когато всичко човешко наоколо се опълчи срещу него – той простира могъщата си десница и му шепне съвети на ухото като най-нежен брат.

Венски взе ръцете на Елена и нежно я привлече към себе си. Никога досега в най-страстните минути на тяхната любов той не усещаше такова желание да се слее с тази жена, да се унищожат един за друг.

– Еленко, Елено, как можах да мисля аз за смърт и да забравя за тебе... но прости ме... аз бях луд тази нощ... прости ме...

Елена нежно го прегърна, гаче ли тя искаше със страстните си галения да изгони из ума му страшната си съперница, която преди малко мрачно блуждаеше над челото на любимото ѝ същество.

Устата им се сляха в безконечна целувка, сякаш че те отново съзнателно и искрено се клеха, че вечно ще принадлежат един на друг.

Венски и Елена продължаваха да седят на канапето един до друг.

Елена с благодарност гледаше мъжа си и от време на време вземаше ръката му в своята и с признателност я галеше. Но и двамата не говореха нищо –

като че ли се бояха с разговор да извикат отново предишните ужасни мисли. И чудно нещо – в тези минути ни той, ни тя мислеха за детето.

По едно време в коридора се раздаде дрънкане на звънеца. Венски неволно изтръпна. Елена скочи от канапето и тръгна към коридора.

– Иване! Иване!... Никого не приемай... чуваш ли, никого!... Абсолютно никого... даже не отваряй вратата...

Венски му се показа в тази минута, че той като някой престъпник се крие от хората.

Взе да мръква. Венски усети непреодолими желания да яде и да спи. Никога не усещаше той такъв остър бодеж в стомаха си като днес и никога не му се искаше да легне по-скоро в мекото легло и да се забрави там.

Сънят му се виждаше сега най-желания утешител. „Да си легна и утре ще видим... всичко ще се реши... във всеки случай аз ще постъпя тъй, както трябва... да... най-хубаво е да си легна"... Донесоха му яденето в салона. В нещастни минути в живота, когато се случи нещо на човека – някак си му е приятно да наруши обикновения порядък. Той предпочита и да седи, и да яде, и да спи там, дето го завари нещастието.

Венски се нахвърли на яденето, сякаш че се върна от дълъг поход, и жадно изпи на един дъх пълна, голяма чаша с вино, после още една и усети, че очите му се врързват.

Той лениво се отпусна на канапето.

– Теб ти се спи? – нежно го попита Елена. В туй време в съседната стая заплака детето.

– Извини, мили, аз за една минутка ще отида при него и сега ще дойда тука... само ще кажа на слугинята нещо.

Венски ѝ кимна утвърдително с глава и я изпрати с погледа си.

„Ето две същества, които ми разделиха съществуването... и чак сега аз усетих, че нося вериги... и аз се мислех за свободен... въображавах си, че съм пълен господар на себе си...

„Le seul maître de mon destin"*... Каква ирония! И аз се мислех за Фауст досега... но кой, кой е господар на себе си?

И умираме като роби, и живеем, защото сме такива... Но нима аз ще остана да живея, защото имам жена и дете?... Не, не ми се вярва, всъщност аз не ги обичам тъй силно, както обикновено ние си въобразяваме, че обичаме своето „аз" в децата... Но тогава значи аз се уплаших от смъртта... а какво има страшно в нея? Болките... Но аз мога да умра без тях... преимущество на доктор – усмихна се той. – Да не съм пък и аз от тези честолюбиви човечета, които смятат, че без тях човечеството не ще може да съществува, както трябва?... Но кое, кое наистина ме убеждава сега в душата, че аз мога да живея?... Или тук е само силата на онзи инстинкт, който кара и червея да пълзи, докато случайно не го смаже някой минувач?...

Впрочем най-добре е много да се не мисли... тънкият анализ е най-страшният враг на щастието и на самото съществование... По-добре, много по-добре е човек да бъде Мишков... всичките да са Мишкови, нямаше да има тогава тънки страдания, присъщи на малцина избраници...

А пък в този свят нищо няма абсолютно, установено... чест... позор... всичко туй е измислено... натрапено... сериозно ако погледне човек... всичко е бошлаф..."

След малко, като се върна Елена в салона, тя видя, че Венски, както си беше облегнат на канапето, тъй и заспал.

* Единственият господар на моята съдба (фр.).

Силна умора се четеше на чертите му, но нямаше онази напрегнатост, която по-рано грозеше хубавото му лице.

Елена въздъхна спокойно – тя усети, че той е спасен, и пръв път в живота си тя искрено падна на коленe пред тогози, за когото никога не е мислила сериозно... и почна да импровизира горещи молитви и да се кае в грехове, каквито никога не е правила. Тя чувстваше особена наслада да се самообвинява в тишината на нощта, дето знаеше, че ни едно хорско око или ухо няма да види и да чуе нейните разкаяния. Тя се отказваше от всичко, що я блазнеше в живота, отричаше се завинаги от туй, що ѝ беше мило лично на нея – и в замяна на всичко това искаше, настоятелно искаше от всеблагия като някое свое неотемливо право – да бди той над любимия човек...

Елена стана със спокойна душа, донесе възглавница, гуди я под главата на Венски, спусна лампата и седна до него.

Раненият в житейската борба се успокои, Елена също усещаше нужда от почивка, толкова повече че тя почти цял ден не видя детето си. Но ни спокойният сън на Венски, ни горещите молитви не я успокоиха окончателно. Тя се дигна по едно време от канапето, целуна ръката на мъжа си и на пръсти, гаче ли отиваше на любовно свиждане, отиде в кабинета му, отвори чекмеджето и взе оттам револвера. И в тази минута ѝ се струваше, че тя победи смъртта, сякаш че заедно с револвера тя държеше и смъртта в ръцете си.

Повече от десет пъти още Елена влизаше в салона, хвърляше безпокойни погледи на спящия и щастлива се връщаше при детето си.

Животът ѝ отново се усмихна – мрачният траур, който се виеше над главата ѝ, изчезна тъй бързо, както беше се и появил.

Тя легна честита, доволна от себе си като жена и майка.

V

Призори Венски се стресна в съня си. Единият му крак, увиснал вън от канапето, бутна масата, чашата падна на земята и той се събуди.

Отворени, големи очи гледаха учудено наоколо. Венски се питаше де е той? Отначало му се показа, че той сънува, но чашата и шишето с вино взеха да му наумяват вечерята. Той почна да нарежда мислите си една по една и отведнъж си спомни всичко. „Но не, аз помня... помня, че реших нещо хубаво... нали всичко беше минало... имаше, имаше нещо друго – Елена беше тук... да... тя ми говореше... – Той се дигна на канапето. – Но аз зная хубаво... че ние решихме друго... нали аз реших, че няма да се убия... да... да... ние заминаваме оттук... ние заминаваме... къде?...“ И той хвърли поглед из стаята, гаче ли търсеше в нещо отговор.

И като гледаше наоколо, той усети някакъв си детински страх от нощта... Тази тишина... Тази нощ мълчалива, като някое голямо чудовище, тежеше му – нему му се искаше да извика, той не щеше да бъде сам в стаята, той би предпочел сега цяла нощ да се кара с Елена, отколкото да седи сам-самичък, обиколен с този мрачен покой, който пронизваше душата му, вмъкваше се в него и не му даваше да диша. Той изтръпваше като изплашено дете, нему се показа, че целият свят е измрял, че той е останал сам в цялата вселена, и сърцето му се сви от тая самотност. А мозъкът му шепнеше: „Ти вчера смяташе да се убиваш, ти вчера смяташе да се убиваш.“ И пред него пак изпъкна зелената маса, покрита с наполеони, и тука Венски си спомни момента, как мислеше да ходи да пътува с тези спечелени пари. И в него

се събуди остро, болезнено съзнание, че той не игра честно... не, не само нечестно, а игра като най-последен мошеник, без да има пари, той искаше да обере друг и с тези пари да пътува... „Да, да, ти имаше защо да се убиваш, ти не си Мишков... не си..." Той усещаше, че се задушава в тази стая, сякаш някой отдавна го бе затворил тука. Венски стана да отвори прозореца – чист, силен въздух обгърна лицето му, той гълташе с пълни гърди и в същото време му се струваше, че той гаче ли няма право да диша с такава услада този въздух... Венски надникна из прозореца на улицата и взе да се вглежда в познатите къщи. Туй неволно му науми всичките му роднини и приятели и той с ужас си спомни, че на много от тях той също дължи и малки, и големи суми... Дойде му наум, че брат му е в едно училище, дето той го поддържа... „С какво ще им платя аз, като замина?... Как ще замина аз тогава?... Нали трябва да взема паспорт?... Значи аз трябва да отида при Найденова... и той играеше с нас... Какво ще му кажа аз?... Какво ще им говоря?... Че аз съм му поръчител, а полицата му ще я протестират... А гаранцията... кой ще ми я даде за военната служба?..." И той усещаше как полека-лека студена пот побиваше челото му. В тъмнината на спокойната нощ той виждаше лицата на всичките си познати, те бяха страшни, ухилени, зловещи... Сега те спят, но утре, още първият лъч няма да изгрее над земята, и те до един ще скочат от леглата и ще се хвърлят отгоре му... и всеки ще има някакви права върху него, било парични, роднински или обществени... той не може да мръдне никъде без тях... те няма да го пуснат. И в тези минути Венски се усещаше като муха, попаднала в паяжина... не ще съмнение, тя в нищо не е крива, но на паяка туй е абсолютно безразлично... И злоба, злоба на пипнат звяр забуча в гърдите му. Той взе да усеща, че и самоубийството му не ще бъде резултат на неговата воля, че и тука той се

подчинява на тях... на Ивана, на Драгана, на всичките... и в същото време не чувстваше в себе си кураж да им хвърли ръкавицата и да застане на тяхната дъска с компромиси и дамги в душата. И като гледаше небето, той скърцаше със зъби: „Не, не, нищо няма там, защото да би имало творец на всичко туй – той не би могъл да бъде тъй глупав и жесток... О, хора, проклети хора!..." Защо не може човек да живее вън от обществото!..."

„Елено... Елено... и ти не можа да ме спасиш... напразни са твоите сълзи... Туй не е минутно отчаяние вече... нищо, нищо няма свято в този свят, щом ние сами на себе си не смеем да прощаваме... всичко е жестоко... глупаво жестоко и ако има за какво да благодарим природата, то е само за туй, че не сме безсмъртни... на дяволите всичко... няма нужда от никакви обяснения и оправдания."

И той тръгна към чекмеджето в кабинета с такова спокойно лице, сякаш че отиваше да вземе цигари оттам. Като отвори чекмеджето и не видя там револвера, една горчива усмивка сви устните му. Той се усети, че Елена го е взела. „Горката! Толкова по-добре за тебе... поне тази нощ ти ще преспиш спокойно... аз те излъгах... но какво да правя?... Добре, че човек поне лесно всичко забравя..." И Венски отново надникна в душата си, като да търсеше няма ли нещо там, което да го привързва към земята...

В туй време на улицата се чу тракане на файтон – туй беше признак на живот и на борба, от които той бягаше... лицето му стана бледно... той бързо отвори едно друго чекмедже, извади оттам едно пакетче, изсипа го в една чаша, наля вода, отметна си главата назад в креслото и я изпи... А през прозореца се провираха вече първите лъчи и безсмислено, като на някое дете, разглеждаха безжизненото му лице.

В МИШИ ДУПКИ

И так прожил премудрый пескарь ровно 100 лет.

САЛТИКОВ-ЩЕДРИН

Улицата, носеща името на един от нашите царе, като никога е заспала, при всичко че часът е 7 вечерта и из другите улици насам-натам вървят хора, като търсят по-хладни бирарии, за да могат да седят спокойно до масичките и под звуковете на музиката да допълнят с мечти празниците на живота. Мъничката улица гаче ли чакаше погребението си, почти на всичките къщи прозорците бяха затворени, пердетата спуснати и ни една човешка фигура не се мяркаше със сънливо изражение зад тях, за да види дали е хубаво времето за разходка, ни една нежна ръчица не отдръпваше кокетливо завесите, за да се покаже на минувачите с цел моментално да скрие полуоблечената си снага. Даже слугините до портите не смееха високо да изказват чувствата си на застаналите до тях войници и бързаха да се съгласяват на разни предложения да не би госпожите им сърдито да ги извикат от улицата. И децата, и слугините на цялата махала знаеха, че от няколко време насам и бащите, и майките бяха станали сърдити, лоши, злобни, вечно псуваха, проклинаха и живота, и света, и бога, и България, и султана, че си е дал царството. На кого се сърдеха те, коя беше причината на такова отчаяние, те не знаеха, но сещаха се, че има нещо. Никога няма да забрави малкият Митя как скочи баща му отгоре му, когато той му поиска едно петаче.

– Петаче!... А! Петаче!... Магаре недно... ти да не мислиш, че аз ги... такова... тези петачета... утре хляб няма да има вкъщи, а те, все петачета...

И той ядосано изхвърли сина си из стаята навън. Същата участ постигна и много други от другарите на Митя. Слугините и те се смаяха, като разправяха помежду си, че най-добрите госпожи, които не забелязваха по-рано колко пари им дават за пазар, сега почнаха след всяко ядене да броят парчетата на месото и да затварят хляба с ключ. С една дума, настроението на жителите в тази улица беше такова, сякаш че те прекарваха някоя епидемия или война, а пак всичките бяха здрави и ни един военен не живееше в тяхната махала. Чу се едно нещо много по-страшно за тях и от чума, и от неприятелското нахълтване – пръсна се слух, че правителството твърдо се е решило да спаси България и за тази цел почнало да намалява хората на короната, говореше се, че ще се затвори Висшето училище, ще закрият сума гимназии, съдилища, даже се шепнеше тук-там тихичко, за да не чуят офицерите, че ще намалят армията. Обитателите на тясната уличка, повечето хора на короната, изтръпнаха всички, ужасът им се усили още повече, като се убедиха, че туй не беше просто слух или измислица на опозицията, а най-горчива действителност, потвърдена с постоянни приказки за затваряне на учреждения и уволняване на разен вид чиновници, даскали и съдии.

* * *

В една от къщите на тази улица, в спалната стая на кревата лежеше господин Ягоридов. От самия обед, както се тръшна той на леглото, така и остана. Различни мисли вълнуваха мозъка на нещастния виновник. Той си спомняше всичкото минало, оглеждаше се в настоящето и със страх, непознат нему досега, не се решаваше да дигне пердето на бъдещето при една мисъл, ако... той даже в ума си не смееше да произ-

несе страшните думи, които хората тъй хладнокръвно печатаха в своите приказки. След 12-годишна служба пръв път Ягоридов се замисли тревожно за съдбата си; имал е той, разбира се, и по-напред неприятности в живота, но то не беше като сега. Бил е той и преместван, и без служба няколко месеца, но тогава той беше млад, нямаше жена, смееше се над живота, подиграваше се над глада, а сега е друго – той е женен, баща на 4 деца, душата му е остаряла, всяко блъсване на съдбата болезнено се отразява на цялото му същество, не само глад той не би можал да претърпи, но не би се съгласил да седне да обядва без вино и ако не знае, че след туй ще се просне на широкия си креват с цигара в устата, дето слугинята ще му донесе кафето. Гониха го и тогава чиновниците, но и то беше друго – гониха ги от партизанство, а пък сега, както чуваше той, това няма да бъде изпъждане от служба, а просто уволняване и на наши, и на ваши, не от политическа омраза, а за облекчение на многострадалния бюджет.

„Но аз никога, никога не съм бил партизанин, винаги си гледах само службата" – утешава се Ягоридов, но отведнъж пред очите му се изпречва техният министър и му казва: „Вие не сте били партизанин! Че какво от туй? Нима ние ви уволняваме по партизански работи; не дай, боже! Минаха времената на Нерона в България, държавата просто не се нуждае от толкова работни сили, т.е. не че не се нуждае, но не може да им плаща и като честен човек освобождава ги от работа." „Но какво ще ям аз?" – задава му въпроса Ягоридов. „А! Вижте, държавата в туй отношение не се грижи за частни личности, вие можете да бъдете полезни и за обществото и в друго направление, човек не живее само със служба." „Но аз не зная никакъв занаят, пари спестени нямам, какво ще правя аз? Държавата ми изсмука всичкия жизнен сок, за нея аз похарчих енергията си, силите си, младостта и сега тя ме изхвърля на улицата." „Какво да правим, господа? – чува той гласа на министъра. – Вие трябва да се принесете в жертва за България. За общото благо трябва да се пожертват отделни личности"... Тука Ягоридов кипва, цялото му същество диша с яд и протести: „Отделни личности се жертват за общо благо!... Аз трябва да се пожертвам... че какво съм аз?... Да не съм някой свети великомученик или Христос, когото ще разпънат за изкупление греховете на България?... Отделни личности!... Ами жената?... Децата?... И те да се принесат в жертва?... За кого? За децата на Ивана и Драгана?"... Той чувства, че устните му треперят, гърдите силно се подигат от натрупано негодуване и в същото време усеща, че всички тези разсъждения и заканвания сега са безполезни, той даже няма на кого да ги каже, че и той, както и много други, ще бъде безсилен, щом се напечата един път името му до ужасните думи: „Уволнява се от служба"... По едно време Ягоридов хвърля на земята изгасналата си цигара, силна въздишка се откъсва из гърдите му и той гаче ли се събуди от някой тежък сън и се огледа наоколо.

– Къде са децата?! – попита той жена си.

– Играят си на пътя.

– Така, така – проговори нервно Ягоридов, – само да дерат чепиците и дрехите, че един ден, като останат съвсем на пътя, тогава ще видиш ти... скоро да ги прибереш вкъщи...

Жената кипна. Последно време тя забележи, че той много се промени, и се чудеше какво стана с този човек. Тя и по-рано не особено беше доволна от него, но никога още не го е виждала такъв раздразнителен като тези дни.

– Аз, право, не мога да те разбера, какво си се заловил с мене става няколко дена. Чунким не ми сти-

га, че работя цял ден като вол, ами и ти още отгоре на туй само го опяваш, дето трябва и не трябва.

И тя наистина не го разбираше, а сега даже го изпсува в ума си, защото смяташе да го покани да отидат на разходка и видя, че нищо няма да я огрее. Тя ядосано излезе из стаята, силно хлопна вратата и отиде у комшиите.

Ягоридов стана от леглото, отвори прозореца, седна до него и се замисли: „Но какво ще правя аз, ако ме уволнят? И какво мога да направя, за да не ме уволнят? – Нищо... Да взема да напиша едно частно писмо до министъра, да го моля да ме остави... ще ли обърне внимание?... Та навярно и другите смятат да му напишат също... Кого ще остави той? Кого ще уволни?...“

В туй време Ягоридов забележи в отсрещния двор Иван Маничков, чиновник в учреждението, в което служеше и той. Маничков седеше с наведена надолу глава и мислеше за същото, за което мислеше и Ягоридов. И той взе да се убеждава, че всъщност държавата няма бозна каква нужда от него и прекрасно може да съществува, ако той престане да ходи в канцеларията. Канцелария – каква магическа дума! Какво неразбрано блаженство в минути на почивка с перо зад ухото, с цигара в уста, да надникнеш през прозореца на улицата, дето скитат разни нещастници, гладни, жадни, завистливо погледващи към отворения прозорец, из който ти пущаш гъсти облаци пушек, и после самодоволно сядаш в креслото и викаш на някое писарче: „Дай ми дело № такъв и такъв!“... А първото число! Какво са в сравнение с тази дата разни 2-ри августи, 7-и ноември и т.н. тържествени дни? Наистина в последно време туй число взе да дохожда по съвсем нов стил, ту на 10-и, ту на 15-и, понякога прескача и цял месец, но и туй е нищо, навиква човек и на вересия да яде и даже се чувства някак си инак при мисълта, че държавата ти е длъжник... „И всичко туй – с ужас мислеше Маничков – може да хвръкне, да се обърне на едно възпоминание, на сладък сън, който може би никога няма да се повтори... Боже мой! Боже мой!... Дано да мине тази чаша покрай мене – прошепна той религиозно. – А кой знае, може би не мен ще уволнят, а Ягоридова... той, едно, че има повече средства и началството често му прави мърмрене за много свободно държане, а за мене самият началник на отделението съжаляваше, че не съм свършил гимназия“...

В туй време децата му запищяха в стаите и той, като вдигна главата си, съзря Ягоридова, седнал до прозореца; на Маничкова му се показа, че Ягоридов го гледа и злобно се усмихва, струваше му се, че устните му се мърдат и шепнат: „Е, приятелю, как е работата?... Ще хвръкне един от нас и галиба ти ще хвръкнеш... ние си уредихме работата“... Страшен яд закипя в гърдите на Маничкова, той пръв път усети в себе си силна способност да протестира и да защищава правата си. „Той навярно е пращал жена си при министъра... не, не... приятелю, ние с такива безчестни средства няма да живеем... пък ако е така работата, още утре ще накарам Марийка да отиде в министерството, нека моли, нека плаче... зорлем ще те изхвърля из канцеларията и пак няма да се оставя на тебе... И защо не отстъпи доброволно? Що не отиде сам при министъра да му рече: уволнете мене, недейте уволнява Маничкова, аз все си имам някоя парица, Маничков е сиромах човек, нека си служи... Ама отива ли такъв човек като него?... Сребролюбец... батакчия“... И в тези минути на Маничкова му се щеше да бъде Ягоридов милионер, да го назначат на каквато щат служба, само и само да остане той самичък в канцеларията и да престане да трепере при всеки плик, който донася пощата, от страх да не срещне там името си. „А един от

двамата непременно ще хвръкне... ще хвръкне... – прошепна той... – Аз ще го убия, ако остане той... ще го заплюя като последен подлец... па не е зле да се дрънне тук-там за него нещо, все е друго... и да не вярват, ще повярват най-сетне“...

Ягоридов и не подозираше даже страшните страдания, които той причиняваше със своето съществуване на колегата и комшията си. Като го гледаше спокоен на вид, седящ в двора, Ягоридов мислеше: „Нà, ето человек, който нищо не иска да знае, от нищо не се бои, стамболисти ще дойдат на власт, има чичо влиятелен стамболист, Радославов ли дойде – бабалъкът му става депутат, грижа ли го е?... То уж сега не гледат наши-ваши, бошлаф. Все си е друго, ако имаш ключ от някое министерско антре. А пък аз при кого да отида?... Имах и аз един братовчед каравелист, би можел той да каже някоя дума, дето трябва, ама и той пък взе, та умря... А този Маничков, дявол да го вземе, накривил си калпака, гаче ли ни повишават тези дни... вагабонтин човек, и с тези, и с онези е добър... и за какво го държат на служба? Свършил пети клас, и то кога – едва ли не в турско време... Чиновник и той!... Пък разправят хората, че дюкянът на чичо му е бил негов, само оттам колко ли изкарва?... Ама стига ли му на този лакомия?... Жена си за пари е готов да продаде... ей, да може така да се драсне едно анонимно писъмце до министъра, че дава пари с лихва и взема рушвети... хубаво би било, таман му е времето сега“...

По едно време погледите им се срещнаха и пламнаха като две светкавици. Те мязаха на двама страшни, равни съперници, решени до последна капка съвест да не отстъпват един на друг скъпата позиция. „Магаре негно!“ – скръцна със зъби Маничков, като ставаше от стола. „Говедо с говедо!“ – прошепна Ягоридов, затварящ прозореца. А в улицата владееше съща тишина, гаче ли всичко наоколо замлъкна от ужас, че Маничков или Ягоридов ще престане официално да съществува и, кой знае, може би и наистина ще умре един от тях, ако го уволнят, както умират на пълна свобода пуснати от кафез деликатни птици.

* * *

Каквото щат да дрънкат безбожниците, оказа се най-сетне, че има господ на този свят. Местиха, уволняваха чиновниците, закриваха длъжности, а Маничков и Ягоридов, и двамата, останаха на същите места, дето бяха отдавна навикнали да седят един срещу друг във високата стая на канцеларията. Наистина намалиха им заплатите, но те и тука излязоха похитри от правителството – взеха да пушат наместо второ, трето качество тютюн, даже решиха напук на държавата да си увеличат доходите, като престанаха да ходят в кафенета, а почнаха да пият кафето си вкъщи. Как се случи така, че и Ягоридов, и Маничков останаха на служба, мъчно би могъл да каже някой в града. Дали жените и на двамата са падали на колене в министерството и великодушният министър, сам насълзен, не се е решил с един подпис да изтрие от лицето на земята такива безвредни същества като тях, или и единият, и другият са пратили анонимни писма до министъра и той, некомпетентен в такива експертизи и враг на всякакви доноси, остави ги и двамата, дали наистина държавата имаше нужда да изтъркат те още няколко казионни стола – всичко това знаеха само Маничков и Ягоридов и, разбира се, никому нищо не разправяха, а се чудеха пред хората как не са ги уволнили още. Щом хоризонтът над техните къщи се проясни, те пак дойдоха на себе си, ставаха още по-рано за служба, по-ясно и почтително произнасяха тит-

лите на началството и пак почнаха да водят жените си на разходка. Радостта на децата и слугините нямаше край, петачета хвърчаха като мухи в стаите, слугините обръщаха най-старите оки на килограми и грами, като ходеха на пазар, а главното, Маничков и Ягоридов станаха неразделни, тъй се обикнаха тези двама държавни баджанаци, че не можеше ден да се мине, без да се видят те, даже вън от службата. Сутрин, щом стане Ягоридов, отваря прозореца и гледа в двора на Маничков, след няколко минути и там се отваря прозорецът и се показва невчесаната глава на колегата му.

– Как си, бай Ягоридов? – пита весело Маничков.

– Добре съм, бай Маничков – отговаря нежно Ягоридов.

И тъй всяка заран и следобед заедно отиваха на служба, заедно се връщаха, гаче ли станаха 2 чиновници-близначета в едно лице с 2 заплати, а вечер се събираха да говорят върху живота въобще и в частност за тяхното бъдеще. Убедени с дълъг горчив опит, те решиха да не готвят децата си за чиновници, ако, разбира се, наследствеността не окаже и тука свое влияние. В разговорите си между четири стени те дохаждаха до такива смели съждения, щото казваха даже, че в наше време един кундурджия или бакалин, стига да му върви добре занаятът, е пò старши от техен началник на отделението. Разбира се, всичко туй се отнасяше до новото поколение, за себе си те бяха уверени, че не могат да изменят на традициите, с които са срасналѝ вече, и затуй трябва да умрат честни, неопетнени, пенсионирани и да се погребат, както се погребват хора, които нищо вече не искат от живота в задгробния мир.

Разговорите им бяха винаги сдържани, обмислени, нямаше безполезни препирни и възражения, защото и двамата бяха еднакво умни, нещо, което много рядко се случва в живота между другари – все ще се случи единият да каже една глупост повече през деня и – погледнеш – другият се смята за гений. Те и двамата едновременно решиха, гаче ли получиха отнякъде секретно предписание, че отсега трябва да си отварят очите.

– Минаха онези времена, бай Ягоридов – казваше меланхолично Маничков, – когато хората ни молеха за служба, а ние се назлъндисвахме... сега е друго, хвръкнеш ли един път, отиде, та се не види... и да плачеш, и да се молиш, и пред самото министерство посред пладне да се бесиш – нищо не помага... Да... така щото от сега кюти... ни добър ден, ни добър вечер с тези, които не ни трябват, особено с разни изпъдени чиновници и други такива нехранимайковци като социалисти, анархисти, македонски комитети, даване пари за помощи – нищо такова. Държавата сега при кой да е министър ще гледа да има верни чиновници, затуй макар да не сме давали клетва, трябва сами да се закълнем в себе си, че ще служим, както трябва, а пък с началството абсолютно никакви разправии – и говедо да те нарече случайно, покажи вид, че наистина ставаш понякога такъв. Право е казал нашият поет: „Не пречупва се гръбнакът от един учтив метан." Аз затъ най-много обичам от всичките Вазови съчинения туй стихотворение... Разгеле, стана дума за поезия, никакви вестници няма да изписваме, ни правителствени, ни опозиционни, защото те само разбъркват акъла на човека: колкото и да си безпристрастен, като прочетеш, че някой министър задигнал половината бюджет, все ще изтървеш някой лаф, пък като не получаваш вестници, нищо няма да знаеш и съвестта ти ще бъде спокойна...

– И не само вестници – пресече го Ягоридов, – и журнали няма да изписваме, няма да седнем да се учим

на стари години. Колкото знаем, толкова си е то, пък и в журналите в последно време покрай стихове пишат разни неврели-некипели и за армията, и даже за княза, че бил такъв... Какъвто ще да е той – за себе си е... Имаш право, имаш право, бай Маничков, минаха тези времена, сега сума хлапетии свършиха кой де завърна, кой какво свари. То и те има да ходят гладни, нали познаваш доктора на правото Мисирков – умря от глад, – нищо не намериха в стаята му освен диплома му, та и него мишките изядоха; оставиха само думите: „Docteur en droit Missirkoff"*... Ама има между тях и устати момчета, не признават ни секретари, ни началници на отделения, право при министъра отиват. „Искам служба! Свърших в странство, пък се научих, че у нас тука има някой си Маничков и Ягоридов с допотопно образование. Бъдете любезни да ги уволните, защото аз нямам време с висше образование да скитам гладен из улиците."

Ето какво говорят те за нас! Пък аз на мястото на министъра бих му рекъл: „Приятелю, ти нали си социалист или дявол те знае какъв си там, нали не признаваш ни бога, ни княза, ни войска, какво искаш ти от нас? Иди, че си търси царство, дето няма бог, ни княже, ни войска." Ето какво бих му казал аз.

– Да, да – проговори съчувствено Маничков, – а главното отсега колкото е възможно по-рядко да ходим в кафенета, дето се събират разни партизани, да не им влезем в очите... И така да я караме, даже и пенсията си да изслужим, пенсията е хубаво нещо, ама заплатата все си е дружко, пък като сварим да си направим по една къщица и да спестим някоя пара, нека ни гонят от служба, биле и сами може би ще подадем оставките... па тогава вече човек ще може и да се поотпусне малко, ще можем и ние сами да подрасквамe в някой вестник, напр. за лошото положение на чиновниците у нас, за образование на децата на пенсионерите или въобще нещо за пенсията...

* Доктор по правото Мисирков (фр.).

Такива разговори те водеха почти всеки ден и строго изпълняваха съветите един на друг. Престанаха да ходят не само по кафенета, но и по гости, а на жените си категорически заявиха, че ще ги напуснат, ако те проговорят нещо за служба, политика или за някой министър. Като си дадоха честна дума да говорят само тогава, когато ги пита началството, те полека-лека отвикнаха да произнасят по-многосложните думи и в късо време даже забравиха половината на българския език. Напразно ги канеха старите познати на обед или вечеря – те устояха на клетвата си и постепенно светът забрави за тяхното съществуване. Някои даже ги считаха за умрели, а те, доволни, благодаряха богу, че той чу молитвите им, и искрено желаеха, щото нищо да не наумява, че те живеят още. И в цялата вселена посред милиони хора, мечтаещи за слава и известност – за тях нищо да не се знае... само в голямата държавна книга срещу техните имена да се вижда вечно, безконечно: толкова и толкова хиляди лева годишна заплата.

СЪБУДИЛ СЕ

Има няколко месеца откак капитан Маслинков из затънтената провинция пристигна в София. И не в отпуск дойде той, за да хапне мъничко от столичния живот, който все таки наумяваше малко и заменяваше на провинциалите Европа, където те не са ходили по една или друга причина. Не мечтаеше за таквиа работи скромният капитан и като ерген и толкова повече сега – женен за най-красивата мома в целия град, дето служеше.

Роден в едно малко балканско село, той още като дете, благодарение на способностите си и рядката за детинската му възраст енергия, свърши 4 класа гимназия. Честит, смятащ себе си за най-образования ако не в целия окръг, то поне в околията, той мислеше сам вече да стане даскал и да учи другите. Но в туй време... щото туй беше доста отдавна, всъщност не толкова до години, колкото до бърза промена в живота на българина. Нямаше още в онези времена не само електрическо осветление и трамваи, но в цялата столица освен княза и няколко други души – никой нямаше свестна собствена къща. Живееха тогава хората, не ща да кажа по-щастливо от сега, но нямаха още на гърба си ни Стамболовски режими, ни Лендерски банки. Повесело гледаха те на света и живота – нали се освободихме, мислеха те, нали туй бълнувахме само, какво ни трябва още? От какво да се плашим? И умряха някои честити под първите нежни звукове на освободителната песен, като гълтаха жедно с измъчени по-рано гърди пуснатия порой от чист и нов въздух... и ос-

танахме ний млади да уреждаме живота си сами. И уредихме го най-сетне! Но бащите ни измряха, няма кой да ни се кара. А какво ще кажат децата ни? Майната им на децата, гаче ли шепне сега цяла България...

Та в онуй време още във Военното училище приемаха, както казват сега, от кол и от въже. Постъпи в него и Маслинков. Навикнал от малък в селото на башибозушки визити, той никак не усети строгата руска дисциплина в училището – напротив, беше много доволен от установения ред в новия си живот.

Стегнат в нова юнкерска куртка, той с удоволствие мислеше, че в 7 часа сутринта ще го заведат да пие чай, в 12 ще отиде на завтрак, в 4 – на обяд и в 7 – вечерта пак на вечеря. Никога през живота си той не е ял толкова пъти през деня. Особено му вдъхваше бодрост за пренасяне училищните тегла – мисълта, че той, Маслинков, след 2 години и нещо ще стане офицер. Туй до такава степен поглъщаше всичкото му същество, че понякога му се струваше просто невъзможно. Толкова повече, че внуците на Николай I-ий гониха из училището за нищо, за едно закъсняване от отпуска, за една усмивка в строя. Строят беше всичко за тях. За него мразеха, за него обичаха, за него гонеха. И само той спасяваше от изключване най-неспособните.

„Боже мой! Боже мой! – възмущаваше се някой ротен командир, – как може той да не знае алгебра, когато той взе първия приз на стрелбата!" И стрелокът минаваше по алгебра. Напразно вие верно като Коперника ще доказвате на космографията, че земята се върти – тежко ви и горко, ако си спомни той, че вие на 200 крачки сте ударили само с един куршум.

И широките гърди на Маслинкова често пъти помагаха там в науките, дето не му стигаше умът. „Посмотрите, посмотрите как он марширует!" – викаше възхитено ротният му командир, когато Маслинков

вдълбочаваше земното кълбо под себе си на единичното обучение „стакан воды положить ему на плечи, ни капли не разольется"... И Маслинков горделиво удряше още по-силно казенните ботуши, сигурен, че утре няма да го скъсат на топография. Така я караше Маслинков до 85 г. Обяви се войната. Русия се разсърди на нас, искаше да ни накаже, като малки немирни деца, извика офицерите си назад. – Маслинков стана командуващ рота, прекара цялата война, получи кръст за храброст и скоро след войната, доволен, честит, подписваше се командир на ротата: Поручик Маслинков. В няколко години рота! Можеше ли да мечтае той за повече, той, до ушите на когото още звучаха думите на един ротен командир, русин: „Я двадцать лет капитаном был!" И щастлив от съдбата си, Маслинков се залови да живее, за да командува поверената му рота. За шумни градове, особено столицата, той не мечтаеше, та и да е мечтал, не би го привели там – нямаше той в София свой човек, а пък и тогава, при всичко че беше златен век за какви да е чиновници у нас, все таки трябваше да се има поне някой братовчед в столицата, за да не ви смятат съвсем за провинциалист и да ви преместят поне към Дунава или морето. Но Маслинков не се отчайваше, той беше доволен от своето положение в провинциалното общество. Нито се научи да играе в карти, не стана пияница, турна настрана някоя друга пара и в чин капитан се ожени за най-хубавата, най-богатата мома в града, която даже понякога дрънкаше няколко думи по френски.

И надали преди да дойде той в столицата, да е имало по-честит човек в България от Маслинков. Здраве, пари, млада, красива жена, син, юнак отсега, уважение – всичко имаше той. И не знаеше щастливият капитан какво ще рече незадоволство от живота, отчаяние, песимизъм, завист, борба за съществуване – такива думи му се виждаха като чужди за България, а цялата България той я делеше на роти и вън от тях нищо нямаше за него. Армията за него беше центърът на мира и живота, а войната такова „естествено явление" като скарване на двама души в кафенето. На щатските хора, даже на големците, той гледаше като на някоя притурка към човеческия род, създадени само за разнообразие в света.

Но откак дойде в София в щабофицерския курс, той забеляза толкова неочаквани, нови неща, че дълго време не можа да се опомни.

Още в първите дни той се замисли върху живота. – Като излизаше веднъж из къщи, Маслинков срещна един офицер и лицето му просия. Туй не беше някой обикновен другар, а най-близкият му едно време човек, с когото те заедно свършиха и във Военното училище 3 години наред са били един до други и в стаите, и на учението.

– Бойков! – извика Маслинков и малко остана да не му се хвърли на шията, за да го прегръща и целува.

Бойков, който също го забеляза отдалече и схвана желанието му за обятия, за да ги избегне, протегна му и двете си ръце. Как? Кога? Де? – посипаха се въпросите без отговори и те тръгнаха да вървят заедно из улицата. И само след малко, като дойде на себе си, Маслинков съзря, че Бойков е майор и майор от Генералния щаб. Той се усети някак си неловко, някак си инстинктивно при вида на майорските му пагони бившият му другар му замириса на началство, при всичко че Бойков беше много доволен от тази среща и го канеше в „Червен рак" да пийнат нещо. Особено жегна Маслинкова постоянната маниера на Бойкова, като говори, да играе с екселбантите си. Те гаче ли му говореха: „Проста ти е работата, капитане, не си сънувал ти Италия и няма да я сънуваш никога!"

Като се раздели с Бойкова, Маслинков преживя онези усещания, които преживява един ученик, изключен от гимназията; нему се показа, че той няма никакво образование. Особено му доказваше това постоянното вмъкване от другаря му в разговора чужди думи. „Бойков е майор от Генералния щаб!" – само туй можа да прошепне Маслинков, като остана сам. „Как? Кога? Защо? Нейсе, имаме и други няколко майори от нашия випуск, но те бяха способни още в училището, всичките знаеха, че те ще отидат в Академия, но той – Бойков... с екселбанти, червени гащи... Кога? Как? Защо?... Наистина Бойков е добър човек... но какво от туй?... Нима другите не са добри?... Как той отиде в Академията? Нали имаше конкурсен изпит? Какъв ли е бил този изпит, щом и Бойков го е издържал?... Бойков от Генералния щаб!"....

Туй такова впечатление произведе на Маслинкова, че той няколко дена не отиде в щабофицерския курс.

Но този сюрприз не беше последен за него, той срещна много свои другари, кой свършил Генералния щаб, кой Инженерна, кой Артилерийска академия, и съвсем се отчая, като видя, че даже по-младите от него по випуск, произведени в офицери 3 и 4 години подир него, са били вече майори от Генералния щаб и един от тях им преподаваше в курса. „Каква е тази работа?" – мъчеше се той да разреши въпроса. „Е, хубаво... академия, академия, разбирам, способности, изпити... ама пък то не може така: днес капитан, утре майор, у друг ден подполковник... че за какъв бес аз служа тогава, ако тъй върви старшинството?"

И капитанът стана мрачен като есенен ден. Напразно жена му, от благодарност, че той я пуща в театър, доволна, че живее в столицата, се стараеше да изпъди тежките му мисли из главата – той не я посвети даже в своите страдания, стана раздразнителен, мълчалив и почна да се убеждава, че хората имат право да казват, че няма управия в този свят.

Щабофицерският курс взе да му се вижда нещо мизерно, като народно училище, дето тях коджа хора като деца ги карат зорлен да се учат на стари години... „За да ни дадат една дружина, и то дявол го знае кога и де, преподават ни туй, което сами са учили в Академията... ама те са го учили в Италия... а ний нещастници тука... изпити ще ми иска за командуване дружина, а сам не знае де му е мястото на парада... академически скамбили!..." – шепнеше злобно капитанът и ставаше все по-злобен. Досегашният му живот и бъдещето почнаха да не го удовлетворяват.

По никой начин сега той не би се решил да остане завинаги в провинцията командир на рота с мечти за дружина. „Голяма работа! Вчерашни хлапета за полкове бълнуват вече... а тебе за една дружина душата ти ще извадят."

И колкото повече мислеше, толкова повече не можеше да разбере как стана всичко това. Как така те стават майори, подполковници, а той досега е още капитан. Гаче ли той е вървял пеша в живота, а те с експрес го минаха покрай него, заминаха го и нищо не искат да знаят...

И не само туй го смая и учуди, срещаше се той и с други свои другари, било уволнени, било изгонени от служба, и там намери не това, което очакваше – по-старичките от тях, пенсионираните, се заловиха за разни търговски и нетърговски операции и не щяха да знаят има ли, няма ли вакантни дружини и се усещаха много по-добре в дебелите щатски палта, отколкото с шарфове на полкови командири.

По-младите, свършили кой право, кой медицината, натъкмиха се на служба, адвокатстваха, без да му мислят за маневри или инспекторски смотрове. Та

и сега някои пак заминават за в странство, било да се учат, било просто бадява да ядат цивилизацията в Европа. А той едно време съжаляваше тези, които ги уволняват, чудеше се как ще живеят те вън от службата? „Как може така човек от казармите да отиде в университета, дето няма ни един войник? А главното, как сполучваха те да живеят сега по-хубаво, отколкото по-рано като офицери? Защо завиждат тогава на офицерите? На!... Линов, вчерашен запасен подпоручик... а гледаш го днес, утре не е чудно министър да стане, князът бил се наплашил от него. А мене какво ме чака занапред?“ „Ще издържа изпит и ще имам право да нося златен портупей и шпори... Страшно нещо!... Нима живот е туй? Гаче ли се заврях в някой чакмак сокак и никога няма да изляза от него.“

И като се вглеждаше в живота наоколо, той забелязваше, че всичките някак инак живеят, инак гледат на света, а само той сякаш нищо друго не вижда в мира освен дружината, с която го залъгват като дете, а в живота има толкова пътища за толкова кариери и големи пътища като шосета, и малки пътечки, известни само на избраниците на съдбата.

Капитанът се чувстваше обиден в своя дял, гаче ли орисницата го е излъгала. Той сякаш се събуди от дълъг сън и почна да се оглежда наоколо... „толкова години съм на служба, пестя, в толкоз работи си отказвам, в Букурещ не смеех да отида, дето ходиха почти всичките ми другари, и аз едвам-едвам имам сега 8 хил. лева, а тука хората, вчерашни деца, хлапета, в 2–3 години палати направиха, по 500 лв. вземат на месец, в Европа като в кафене ходят... А нас ни залъгвате с една рота, за носа ни водите по 100 души за една дружина“... И в тези минути той презираше своята рота, която от един негов поглед биваше доволна или нещастна. „Голяма работа да чувстваш, че 200 души треперят от тебе, когато и ти трепериш с тях, щом се покаже дружинният командир. Тука нищо и никакви вагабонти цели околии, окръзи държат в ръцете си и пак са недоволни, депутати стават, министри и пак искат още нещо... а ти, седи в провинцията и чакай какво ще решат те... днес изпити за майор, утре за подполковник... закони ще създават... света ще управляват“... Той силно дишаше от яд, гаче ли всичките му инстинкти на българин, спящи досега, се мъчеха да пробият тесния офицерски шинел, да изскочат навън и да се пръснат по окръзи, околии и села... Маслинков тъй се отдаде на своите нови мечтания, че даже не мислеше вече за щабофицерския курс, а ходеше само у свои познати да разпитва за живеене в странство, де е по-хубаво, де е по-евтино и де по-скоро може да се свърши по нещо... и един ден тържествено заяви на жена си, че подаде оставка.

Марийка извика и побеля; ней ѝ се показа, че той внезапно полудя.

– Кво... кво говориш, Петре?

– Дадох си оставката – повтори той спокойно и усмихнато.

– Ами службата? – попита тя в ужас, все неразбираща още нищо.

– Службата!... Та не съм се венчал за нея, нали ще имам пенсия, нали имаме 8 хил. лв. в банката... Та не съм се намерил само аз в цяла България до второ пришествие рота да командувам.

– Хубаво, Петре, ами какво ще правиш ти после?

– Какво ли ще правя?... Ще отида в Швейцария, ще свърша правото или медицината, само те ли доктори могат да стават... И каквото щеш ще стана... не ми трябват вече техните дружини... нали е жив още бабалъкът ми – цялата околия е наша... и депутат ще стана, и кмет... каквото искаш... Па може би и нищо

да не уча... а просто така ще живеем в Европа... Щом ми приемат оставката, на другия ден ще заминем в Швейцария...

– В Швейцария!... Боже мой!... Петре!... В Швейцария!... – трепереше от радост Марийка и като войник на гимнастика пъргаво подскочи на пръстите си и почна да прегръща бъдещия обществен деятел.

ИЗГУБЕНАТА ГРИВНА

Цяло Вавилонско стълпотворение беше в къщата на госпожа Дикова, при всичко че освен нея никого нямаше в стаите. Сандъците отворени, нещата се търкалят по дъските, на масите, на столовете, на прозорците нахвърляни в безпорядък рокли, свещници, салонът, кабинетът обърнати наопаки. С една дума, гаче ли преди малко двайсет души тука са правили найвнимателен обиск.

– Хайдутка... свиня... вагабонтка – крещеше тя. Лицето ѝ беше тъй злобно, очите ѝ блестяха като два наточени ножа, човек би помислил, че тя е загубила някакви документи, за които се лишава сега от милионно наследство.

– Стара вещица... Богородица ми разиграва – продължаваше с още по-голяма злоба да псува тя. И всичкият този вик и ядосване бяха за една загубена гривна. Тя я търсеше навсякъде и като не я намери, убеди се, както се убеждават всичките стопанки, че я е открадвала слугинята Мара.

Както се знае, слугините винаги се явяват разрешение на всичките несполуки в живота на господарите. Закъснее ли стопанинът на обед, слугинята е крива, че яденето е престояло, счупи ли хазяйката стъклото на лампата, не ще съмнение, виновата е слугинята, че не го е счупила тя; намери ли се у детето въшка, крива е пак тя, че няма нищо в себе си свое освен въшки; поскъпнат ли яйцата или пилетата на пазара, крещят на нея, че не се е сетила да ги купи порано, сякаш че тя има на борсата кокоши акции. С дру-

ги думи, те са причината на всичко вкъщи, даже на овехтявания на роклите, и нещастията би изчезнали, да не бяха тъй проклети слугините. И с проклети хора мадам Дикова при всичката си добра душа знаеше как да постъпва.

– Ако ти ей сега не ми донесеш гривната – говореше тя на Мара, – аз жива ще те заровя – чуваш ли?... Вещица негна! Аз те храня, обличам (туй се отнасяше до една стара, изпокъсана фуста, хвърлена в кухнята за парцали, която слугинята облече), а ти ще ми крадеш... гривни ще ми носиш, вонещице.

И тя помоли комшийката да прати слугинята си за стражар. При тези думи Мара цяла изтръпна, ней се показа, че след малко ще я бесят.

Ако нас, интелигентните, думите: княз, аудиенция, палат, банкет, ни хвърлят в някаква си особено приятна летаргия, че ний още в коридора на палата заедно с галошите оставяме и ума, и сърцето, и други такива човешки принадлежности, които невинаги ни трябват, така и на простия човек действа видът на стражаря – той моментално се обръща в животно, безразлично в какво; един мяза на вол, когото искат да закарат в касапницата, друг, покорен като овца, върви след властта; но и единият, и другият престават да бъдат хора.

„Всичко се свърши, гаче ли замръзна последната мисъл в главата им в такива случаи, сега нека правят, каквото щат, все едно." Летаргията в двореца се отличава от тази само с едно: арестуваният селянин повечето пъти прилича на вързано на синджир овчарско куче, от което се боят и самите овчари, а ний в палата с орден наместо герданче на шия мязаме на Криловското Жужу. Да ни попита някой какво правиш ти там, ний друго не можем да отговорим, освен: „Служу и на задних лапочках хожу", защото и да лаем даже не смеем.

Дикова продължаваше да заплашва Мара, която плачеше и безпрестанно повтаряше думите: „Не съм... Бог да ме убие, не съм..." Госпожата още повече се ядосваше, защото беше напълно уверена, че това са преструвки. Сълзите, течащи по смачканото от бръчки лице на нещастната Мара, ставаха кирливи, като достигаха страните ѝ, нацапани с пушек и прах, после се плъзгаха по бялата ѝ едно време фуста с дамги от разни супи и яхнии и падаха на мръсното легло, на което тя бе припаднала сега, късичка, прегърбена на фигурка, гаче ли още при раждане някой я хлопна по главата и тя, снишена така, завинаги остана в живота – всичко туй още по-силно караше Дикова да вярва, че тя е способна не само да открадне, но и къщата им да подпали. За хора, които не признават и не познават никаква душа у човека, най-страшният обвинител на какво да е престъпление са дрехите. Всичките престъпници си ги представляват непременно лошо и мръсно облечени. Ето защо сред пладне те се боят из улиците от такива личности и наум не им дохожда даже, че в обществото до тях накичени, намазани, стегнати, може да седят хора, способни 20 народа да оберат, да изтровят най-мъничките си врагове, да продадат най-верния си другар. За тях човешките очи са китайска книга, в която те нищо не могат да четат.

Дикова остана всичкото време в кухнята, за да не може слугинята да се рови из сандъка и да изнесе някъде гривната. Че тя е там, госпожата би дала главата си на отсичане. По едно време някой чукна на вратата. Туй беше стражарят. Дикова го пусна в кухнята и като му разправи историята с гривната, почти му заповяда да я отведе в участъка.

Мара с ужас се затича към вратата; стражарят я задържа, но каза, че не може да я арестува.

– Нямам право – промърмори той, гаче ли се извиняваше. – Да викна пристава?

– Къде ще ти чакам аз пристава, тя ще избяга дотогава.

– Нямам право, госпожо.

– Я тичай скоро за пристава – каза Дикова, като хлопна вратата на кухнята и я затвори с ключ.

– Закони! – крещеше тя, влизаща из стаите. – Че кого тогава имат право те да арестуват, ако не вагабонти като нея?

Тя се върна още един път да се убеди, че е затворила вратата. Мара плачеше с вик на цялата къща; в двора почнаха да се събират хора и да се питат. Комшийката разправяше нещо на една жена.

– Крещи, крещи – викаше Дикова през вратата на слугинята. – Ще те науча аз тебе гривни да носиш, стара вещице, не те е срам.

След малко дойде приставът и като разпита Дикова, заповяда на стражаря да отвори сандъка на слугинята; стражарят измъкна под леглото едно сандъче от газени тенекета и извади оттам няколко чифта чорапи, една риза, гребен, парче сапун и кърпа за глава. Мара още при влизането на пристава се зарови в дюшека, като се хвана за дъсчения креват, за да не я вземат.

– Я прегледай дюшека – заповяда приставът.

Мара още по-силно се притисна до леглото, но стражарят насила я откъсна от него.

– Пуснете ме, пуснете – викаше тя. – Какво ви направих?... Пуснете ме!

– Стига си крещяла! – сърдито изгърмя приставът. – Къде е гривната?

– Пуснете ме, пуснете... нищо не знам – плачеше жената, като се отпусна на земята в кьошето до една кофа.

Дигнаха дюшека, но гривната не намериха. По едно време Дикова съзря нещо като пакетче до стената под кревата.

– На̀, гледайте – тържествено показваше тя, – гледайте, моята червена корделка, дантели и воал, какво търсят те тука? Аз ги държа в същото чекмедже, дето и пръстените, и гривните. – И Дикова ги подаде на пристава.

– Отде си ги взела тези работи, а? – попита той Мара самодоволно, държащ в ръцете си веществените доказателства. Тези парцали, сега веществени доказателства, Мара намери на двора, където госпожата преди месеци ги е нахвърлила, като си преглеждаше тоалетните принадлежности. Дикова мълчеше, а приставът нито разбираше, нито обърна внимание, че дантелите и воалът бяха изпокъсани, а корделката нацапана и че госпожи като Дикова не носят такива работи. Колко беше доволна Мара, като ги намери! Тя смяташе да ги занесе в селото на внучката си.

– Казвай де – сърдито проговори приставът.

– На двора съм ги намерила... в нашия двор – промърмори тя.

Дикова злобно се изсмя, а приставът се ухили.

– На двора! – повтори той иронично. – Да не растат из двора ви тука и гривни, а? – И той почна да се смее, даже и стражарят се усмихна. И участта ѝ беше решена. „Тази жена, откак се е родила, краде" – помисли си приставът.

– Иване, вземи я... Хайде де, не се вталявай, дигай се, хайде... по-скоро, Иване.

Мара вкова пръстите си в масата и я влачеше със себе си, хапеше му ръцете и крещеше, колкото ѝ държи гласът: „Убиха ме! Убиха ме... отидох... убиха ме."

Приставът беше принуден да излезе из пътя да изсвири за още един стражар, разгони публиката около вратата и след дълги усилия изпотените стражари почти в безсъзнание я потътриха в участъка.

Подир всичко туй Дикова се успокои, гаче ли гривната ѝ се намери, и седна на канапето в салона. Като

дойде мъжът ѝ и учудено гледаше на разхвърляния си кабинет, тя почти сърдито му каза:

– Нà, твоето вечно, че съм била строга със слугините, с какво се свърши. – И тя му разправи станалото.

– И аз още не съм прегледала всичко, кой знае какво ли липсва още, ти си разгледай кабинета сетне.

– Че какво ще ядем ний днес? – попита мъжът.

– Ти пак само за ядене мислиш! Ще пратим в гостилницата слугинята на Маринови.

– Ама ти прегледа ли хубаво навсякъде? Да не си я захвърлила някъде?

– За какво ме вземаш ти, луда ли съм аз, че не помня где какво оставям.

– Че ний какво ще правим сега без слугиня?

– Свършили се слугините!

– Хубаво – каза след малко мълчание Диков, – но те не намериха гривната.

– Ще я намерим! Бог знае где я е заровила в двора или я дала на някоя своя роднина, чунки малко се влачат при нея роднини разни.

– Стара жена, чудно ми е – проговори Диков.

Дикова се разсърди.

– Чудно ти е! Че кой я откраднал тогава? Да не съм я откраднала аз? Или продала?

За да не я разсърди повече, мъжът млъкна и почна да разглежда в кабинета си разхвърляните книги и вестници.

„Знаела где си оставя нещата" – мислеше той, като гледаше околния безпорядък.

На другия ден сутринта, когато Дикови седяха на чай, влезе слугинята на познатите им Борунови.

– Какво има, Катерино – попита Дикова.

– Госпожата ме прати да ви донеса гривната – каза Катерина, като подаваше малко пакетче. – Вий я загубихте онзи ден у нас в салона, когато танцувахте.

Дикова машинално разгърна пакета и пред очите ѝ светна същата гривна, за която тя цялата къща обърна наопаки.

В тази минута, особено от погледите на мъжа си, тя прокле и познатите си, и Катерина, и стражаря, и всички.

И тъй след всичко станало излезе, че гривната не е откраднатата, и наместо да има право тя да крещи, да се сърди, да разправя на всичките – първо и мъжът почна да я обвинява и да я сърди и мъчи.

– Нà, видя ли сега! – каза сериозно Диков. – Затворихме жената, а гривната се намери... не ти ли казвах?

Жената кипна:

– Не ти ли казвах! Какво ми казваше? Нима знаех аз, че съм я загубила? Защо Борунови не ми я пратиха още вчера. Нямаше да има нищо.

– Тъй!... Сега е крива и Борунова, и всички, а жената седи в затвора заради тебе – каза той нерешително.

– Заради мене! – нахвърли се на него Дикова. – Нима аз я арестувах?... Приставът не знае ли по-хубаво от мене какво трябва да прави?

– Тъй или инак, аз сега трябва да отида и да кажа, че гривната се намери. Аз не ща невинна жена зарад нас да бъде затворена... Ще кажа, че сме се излъгали.

– Какво, какво? Ще отидеш да раздрънкваш, че жена ти набежда хората, ще тръгнеш да ме маскариш на цял град, утре да не мога да изляза на улицата и така в клуба, като ходиме, шушукат сè, щом ме видят. Знам аз тези твои познати, вкъщи сладки като шекер, а зад гърба – гроб ти копаят. И ти се казваш мъж! Ако ти за една слугиня искаш да ме съсипеш, защо ме взе тогава? Що се ожени? Лошо ли ми беше, като бях мома?

Тя би дала сега всичките си гривни, да не даде

само възможност на някоя от познатите си да рече нещо за нея, за тази случка с гривната, защото помни прекрасно с какво удоволствие те се смееха на една вечеринка над жената на един офицер, която сварили вкъщи да тича с ютия подир слугинята си.

– Но разбери най-сетне – мъчеше се да я убеди мъжът, – че туй не е честно от наша страна. Какво ще рекат хората за мен; разбери ти най-после, че туй е безобразие.

– Ако е така, ако една стара крадлива вещица толкова ти е мила, аз не ща да живея с тебе, не ща, още днес си отивам у дома и без тебе мога да живея. – И Дикова величествено хвърли гривната на масата към мъжа си и отиде в спалнята.

Диков отчаяно се наведе над масата.

– Проклета жена! За нея се унижавах пред онази свиня, гаче ли хората живеят само в София, заради нея не дохожда у нас едничкият човек, с когото се разбирахме, и сега пак заради нея подлости да правя. Не, не, аз ще отида, ще кажа още сега... – и в същото време пред очите му се мярнаха образът на тъщата и фигурата на жена му до нея. И той мъчно би решил коя от тях е по-страшна за спокойствието му. Той вече виждаше пренасяния от тяхната къща в къщата на тъщата... кавги, викове, баялдисвания... и после пак пренасяния назад, подсмивания на комшиите, разпитвания на другарите.

– Боже мой, боже мой! – прошепна той и отново отпусна главата си на масата.

ГЕНКО МИХОВ

Генко тези дни напусна завинаги казармата, дето остави и един свой зъб. О, тоя си зъб Генко никога няма да забрави! Той ще го помни през целия си живот и ако има страшен съд, и там ще поиска сметка за него. Та и не може Генко да не мисли за него: щом заговори, езикът му удря в празното място на зъба и му напомня всичко...

Добър бе и кротък Генко, но в душата му залегна страшна омраза към всичките офицери; той намрази даже жените и децата им. Понякога, в по-мечтателни минути през войниклъка си, той бълнуваше един ден да стане депутат и да унищожи армията. А бълнуваше това Генко не защото се беше заразил от някакви идеи, съвсем не, а просто да отмъсти за изкъртения зъб.

С каква гордост влезе той за пръв път след уволнението си в едно голямо кафене, пълно с офицери! Генко седна тъкмо сред кафенето и високо (за да чуят всички) заръча една бира. „Хайде де, питайте ме що търся тук сега?" – говореха очите му.

Така през първите дни Генко просто не знаеше и де да ходи, какво да прави, за да видят хората колко е честит, че е свършил с всякакво началство. Генко даже мислеше, че не ще бъде зле да напише в някой вестник историята на изкъртения си зъб. „Да намеря само някой по-майсторски да напише всичко това, хем и имената им да напечата, та нека ме запомнят, дявол да ги вземе!"

Но минаха се една-две седмици и Генко сякаш се насити на свободата: навикна отново на правото си

да ходи, дето ще, и да прави, каквото иска, и видя, че трябва да се търси работа! А в казармите нямаше такива грижи. Всеки лев, изкаран там отнякъде, отиваше за веселби, за пиене и за лъгане на слугини. Генко се беше поизпекъл: правеше подаръци и минаваше за един от първите войници-кавалери в казармената махала. Една слугиня заради него даже беше изпъдена от господарката си – хваната бе със смелия Генко в салона. Генко още помни смаяното лице на госпожата, но никак не помни как излезе тогава от къщи...

Сега Генко, ще не ще, най-после призна в душата си, че казармата все има една добра страна: там няма борба за насъщния хляб; вечерта на проверка се помолиш на господа: „Хляб наш насущний дажд нам днес!" – и той не само хляб, но и чорба, и каша дава. Туй е лошо на щатските, че работа мъчно намират, а за служба и дума не може да става. Какво ще му дадат на Генко с второкласно образование, когато има хора, свършили цели гимназии, и като него обикалят улиците? Наистина, догдето си намери работа, Генко имаше де да живее: вуйчо му нямаше да го изпъди из къщи, па и баща му в провинцията си имаше някой друг имотец, но... те пари току-тъй и на баща си не биха дали! А пък Генко беше понавикнал в казармата и да си попийва, и да се поразпуска, та и да има лев-два в джеба. А инак той не искаше бозна какво от живота: или разсилен да стане, или слуга у някой богаташ, да му гледа градината и конете, па и файтонджия ставаше найсетне. Генко само не щеше да се залавя на занаят, а особено на стария си занаят – кроячество. Но уви, скоро се убеди, че България няма нужда от разсилни, ни от файтонджии, и май взе да забелязва, че, току-речи, и от самия него няма никаква нужда. А Генковият вуйка взе и да му натяква – нищо не правел, хайлазин бил и ако я карал така: нямало от него човек да стане.

Така, ще не ще, Генко се принуди да вземе в ръка старите си приятели – иглата и ножиците. Само едно утешение имаше той, като влезе да работи при един известен в града шивач: – занаята си разбираше така добре, че и самият Найман, казваше Генко, би закачил неговия шев на вратата си за реклама. Новият му господар още от първата работа на Генка видя, че ще има в него добър и евтин помагач. Всичко, каквото изискваше по-тънко работене, се даваше на Генка. Особено пък поръчките на офицерите. Но Генко тук категорично заяви, че приема да му изкъртят още един зъб, ама пак не ще се съгласи да шие какво да е на тези „разбойници". Напразно го заплашваше майсторът му, че ще го изпъди, напразно му обещаваше по 30 стотинки повече на офицерски гащи – Генко не прие.

„Да беше ти изкъртил някой от тях ченето, че да видим дали щеше да им шиеш и ти!" – говореше той мислено на майстора си.

Но един ден господарят сам се смая, като видя, че Генко курдисва червени кантове на едни офицерски гащи. А още повече се учуди той, когато Генко му каза:

– Аз ще ги занеса сам на поручика.

Генко само се усмихваше под мустак при мисълта какво ще му е на поручика, като тури новите гащи – той майсторски бе вшил в тях една дебела игла... И доволен от своето анонимно отмъщение на офицерството, Генко сам занесе гащите.

След тази история обаче Генко вече не можеше да отказва на господаря си да шие офицерски дрехи и като си спомняше, наведен над някой офицерски мундир, за изкъртения зъб, шепнеше сам на себе си:

– Най-сетне, дявол да ги вземе, бадява не им ги шия...

Тъй се минаха две години. Най-после Генко Михов замина за провинцията да прибере наследството от баща си. Като не искаше да напуща по никой начин

столицата, Генко реши да продаде имотите си и с парите да си отвори самостойна шивачница.

„Сега съм поне сам стопанин на себе си, ще туря надпис на дюкяна: „Генко Михов, цивилен шивач" – мислеше той. А да би могло, Генко навярно би написал отдолу още и: „Не приемам офицерски поръчки." Но не щеш ли, още неотворил, както трябва, дюкяна си Генко, ето че при него влиза един офицер. Иска човекът да поръча шинел, защото бил чувал, че той, Генко Михов, хубаво работи. Генко искаше да му каже, че не шинел, а и копче не би искал да му зашие, но като че ли без да ще, завъртя се и каза:

– Добре... Да ви взема мярка.

И после внимателно простираше мярката по тялото на офицерина, като го молеше от време на време да си дигне ръката или по-хубаво да се изправи.

Като си излезе офицеринът, Генко се чудеше сам на себе си как така се съгласи той да му шие шинел, когато трябваше просто да го изгони из дюкяна си.

„А бе можех ли да го изгоня? – оправдаваше се после той пред себе си. – Занаят е... има право човекът да влезе в дюкяна ми... най-сетне, не е той... дето ми изкърти зъба... този може да е някой добър човек"...

След туй работите на Генко вървяха от ден на ден по-хубаво, той имаше сума клиенти офицери, даже повече от другите; щатските идваха при него по-рядко, като мислеха, че шивач, който шие на офицери, взема по-скъпо.

И Генко тъй навикна да се върти между офицерите, че нямаше нужда от надпис „военен шивач": почти всичките го знаеха и даже един генерал Крушанов му изказа своята благодарност за майсторски направени гащи. Генералът лично му каза, че само в тези гащи той се чувства, както трябва. Генко сияеше от тази похвала. Най-сетне и Генко преди всичко беше човек!

Ако на хората е приятно, когато един генерал им дойде на гости или пък неочаквано им подаде ръка, то защо и Генко да не се гордее, че шие гащи на един генерал?

Той даже не виждаше нищо общо между този генерал и изкъртения си зъб. И като излизаше от дома на генерала, каза си: „А бе то, както се вижда, те само в казармите са такива, пък вкъщи и те са хора като нас."

Щастието тъй се усмихна на Генко, че често пъти вечер, като си почиваше, той се чудеше: как е могъл едно време да лапти за служба! Особено последно време по случай на някакъв си патриотически и в същото време военен празник офицерите дърпаха Генка на четири страни: тук гащи, там мундир, а пък генералът поръча цял кат нови дрехи. Генко не мигаше по цели нощи. Генералският кат беше готов, той не позволи на калфата си ни едно копче някъде да зашие, всичкото сам и пак сам ги загъна в един плат най-внимателно, забоде вързопа с карфица, забоде и сметката отгоре и ги занесе в къщата на генерала. Генералът седеше на трапеза, пиеше кафе, пушеше тютюн и както изглеждаше, беше много разположен. Той каза на слугата да влезе шивачът.

Генко влезе, грижливо сложи дрехите на канапето и почтително застана до вратата. Генералът почна да премерва дрехите. Генко, като някой писател в редакция, чакаше резултата.

– Прекрасно... добре... много добре... страшен си майстор... ти да не си свършил някъде нещо, а?

– Нищо не съм свършил, господин генерал, сам се учих – отговаряше съвсем по войнишки Генко. Генералът седна до масата и почна да разглежда Генка като гадина някоя от непознати нему страни.

– Ти обядва ли? – попита го той.

– Тъй вярно, господин генерал.

– Ей, Иване, донеси една голяма чаша вино.

Донесоха виното, Генко го изпи и почна да се облизва, такова нещо той никога не е пил през живота си.

– Ти трябва да си служил войник – каза генералът, като гледаше изправения Генко.

– Тъй вярно, господин генерал.

– Ами как така, тъй млад да останеш без предни зъби – попита генералът, като забележи празното място в устата на Генка.

Генко се смая. Той се намери натясно.

„Ами сега? Какво да кажа?"

– Още от малък го нямам, г-н генерал, паднах на едно дърво и го изкъртих – проговори Генко бързо и само като свърши, усети, че страшно излъга.

– Че то не бива така, ти си имаш пари... що не туриш изкуствен зъб... сега не е като едно време, сега и глава изкуствена ти правят хората... инак коя мома ще те погледне?

И генералът млъкна, той видя, че твърде много се заговори с шивача. После стана, извади от едно чекмедже в съседната стая няколко банкноти и ги подаде на Генко.

Като се връщаше у дома си, Генка измъчваше неприятно чувство. Защо той не посмя да каже истината за своя изкъртен зъб?

Но като гледаше банкнотите в ръката си, Генко се поуспокои и си каза: „Виж, хубаво ми каза човекът, защо да не си туря изкуствен зъб? Ба, още утре ще отида при някой зъбен лекар." И доволен в душата си от генерала, Генко реши и не след много измоли да му позволи да тури на дюкяна си надпис:

„Военен шивач Генко Михов, доставчик на генерал Крушанов."

ЗА ЕДНО КЪТЧЕ НА ДУШАТА

Невяна е сърдита на мъжа си – даже не сърдита, а по-скоро разочарована в него. Той взе да ѝ се показва не такъв, какъвто тя беше навикнала да си го представя.

Като никога тя се усещаше обидена и не можеше да се примири с мисълта, че той крие нещо от нея.

„Ах, туй чекмедже, туй чекмедже!

Какво не бих дала аз само един път да го отворя и да видя, що има вътре... Туй е жестоко, неблагородно, нечестно от негова страна: той крие от мен като от чужд човек, когато аз му разправям всичко, всичко..." Моментално тя улови сама себе си в лъжа – да беше ѝ допрял той нож до сърцето, тя никога не би му изповядвала късия си роман с един господин, който неотдавна умря и занесе тайната ѝ в гроба със себе си. „Да, но туй е съвсем друго нещо!" – прошепна тя, без обаче да си обясни защо това е съвсем друго нещо. Но напразно тя се ровеше из миналото и настоящето на мъжа си, за да отгатне какво нещо може той да крие от нея – нищо тя не намери. Любещ, нежен, добър, внимателен – ето какъв го знае тя. Такъв беше той и днес, и вчера, такъв навярно ще си остане и през целия живот.

„Не само аз го обичам – всички го уважават, хвалят го, турят го за пример... Какви тайни може да има такъв човек! И все пак той има тайна, има... Защо всякога, щом го сваря да се рови в туй „тайнствено чекмедже", той моментално го затваря, лицето му се менява, става сериозно, сякаш че му е неприятно да го

заварват до туй чекмедже... да, тайна има... само както може да бъде тя?... Нима аз никога няма да я узная?... Нима в най-нежните минути аз ще трябва всякога да усещам, че нещо ни дели, че между нас има „нещо друго"... „някоя друга"... Не, само туй е невъзможно! На такава подлост той не е способен... Та и коя може да бъде тази?... Аз зная всичките ни познати... Не, не... а при все туй има, има нещо!..."

Тази мисъл до такава степен я преследваше, че тя изглеждаше като болна.

Невяна почна да сънува туй чекмедже; и в съня си тя чете някакви си писма, намерени в него.

При всичката си дълбока вяра в любовта и верността на мъжа си Невяна не можеше да се успокои, пред очите ѝ се мяркаше непрестанно един мъглив женски образ, който я дразнеше и тревожеше. Тя го гонеше, смееше се на своя страх, а той, като някой зъл дух, вървеше винаги след нея и понякога ѝ се струваше, че тя чува до ушите си надменен женски смях.

„Но туй е безбожно, да ме мъчи той така!"

И тя все чакаше, чакаше, че той сам ще дойде при нея, ще я прегърне и ще ѝ нашепне: „Нà ти ключа, иди виж какво има вътре и се успокой!" Невяна мислеше, че той е длъжен да направи това. Един ден даже тя беше си намислила, че „ако довечера той не стори туй, значи тука има нещо – или той е обикнал някоя друга, или... или... във всеки случай престанал е да обича мен."

Нищо подобно не се случи. Мъжът ѝ след вечерята, както винаги, стана и отиде в кабинета си.

Невяна реши, каквото ще да става, да се обясни с него.

Щом тя влезе в кабинета и седна в креслото, той отхвърли настрана книжата и нежно я погледна.

– Какво има?

– Какво ли има?! Има туй, че аз страдам, разбираш ли? Страдам тъй, както никога през живота си... Ти ме мъчиш и мъчиш ме безжалостно...

– Пак ли за чекмеджето? – попита я той усмихнато. – А аз мислех, че ти си го забравила вече.

– Да, да, пак за чекмеджето, за туй проклето чекмедже, което не ми дава покой ни минута – ни денем, ни нощем.

– Ти сериозно ли говориш, или се шегуваш?

– Не се шегувам аз, Митя, а ти говоря най-сериозно, знаеш ли ти, че мен понякога ми се струва, че ти си някой престъпник, че ти криеш нещо страшно в туй чекмедже... аз взех да се боя – от какво, и сама не знам... но все ми се чини, че у нас ще стане нещо...

– Знаеш какво, Невяно, ти трябва да си болна; аз не мога да те разбера защо туй чекмедже ти е влязло в главата.

– Не съм аз болна, Митя, но кажи ми... Кажи ми какво има в туй чекмедже? Отвори ми го и аз ще се успокоя...

– Нали хиляда пъти ти казах, капризно дете, че нищо няма... Има няколко тетрадки с мои работи и нищо друго. Туй чекмедже е станало у тебе идея-fixe.

– Дай ми, дай ми да я видя тази тетрадка...

– Пак стара песен! И отде се развиха у тебе тези полицейски наклонности?

– Подигравай се, подигравай се... – не се стърпя Невяна. – Вижда се – има нещо, щом взе да се боиш от полицейски наклонности... туй не ти прави чест!

– Пак същи истории! Най-после и да има нещо, нима аз съм длъжен да ти го кажа?

– Ти не се шегуваш?

– Ни най-малко – каза сериозно Митя.

– Аз поне мисля, че между мъж и жена не трябва да има никакви тайни...

– А защо мислиш така?

– Защото инак не разбирам съвместен живот.

– Нима ти не признаваш, че е по-хубаво да не знаят хората всичкото един за друг... Та туй и не може да бъде инак, защото всеки човек си има едно кътче в душата, дето никого не пуща... Нима ти нямаш такова кътче? А?

– Аз нямам тайни от тебе!...

– Възможно е... може би... вие, жените, всичките сте изключение...

– Недей иронизира... аз мога да ти се закълна, че нямам тайни от тебе... а ти!...

– Виж! Аз не мога се закле за такова нещо...

– Боже мой! Докога ще ме мъчиш ти тъй! – каза Невяна и се отпусна на креслото.

– Слушай, Невяно, недей става на дете най-после – каза ѝ той нежно. Тя дигна очите си към него.

– Кажи ми, Митя, ти ще ми покажеш тази тетрадка, нали? – проговори тя тихо, като хвърли към него страстен, обещаващ най-бесни милвания поглед. Той срещна погледа ѝ и се усмихна. Тя разбра, че той отгатна играта ѝ, и се зачерви. Тя си отпусна главата на дръжката на креслото и се замисли: „Какъв човек е той? Гачели пръв път съм насаме с него? Защо аз не мога с нищо да го подчиня?"

Невяна се ядоса. Ней ѝ стана обидно. „Нищо, нищо не действа на него, щом дойде работата до туй чекмедже." Хубавото ѝ личице се намръщи.

– Кажи ми тогава де остана тази любов, за която ти ми говореше винаги? Какво стана с туй „пълно отдаване" един на друг, за което и аз, и ти сме се клели едно време?...

– Пълно отдаване, Невяно, в този свят има само физическо, душата си човек никому не дава и ако казва, че я дава – лъже...

По едно време Митя съзря в очите на Невяна бели като разсипан елмаз блестящи капчици. Нещо го жегна. Той скочи от стола си и се хвърли към нея.

– Невяно, Невяно, защо правиш така? Защо от едно детинско любопитство си създаваш страдания?

– Може би... но туй чекмедже...

– Невяно!... Нима ти сериозно ме подозираш в нещо? Кажи ми?

– Ами тази тетрадка?

– Кажи ми, Невяно, на мое място би ли се съгласила ти да откриеш нещо, поверено на тебе от друг?

– Значи тази тетрадка не е твоя?

– Разбира се... – И той нежно я прегърна и привлече към себе си.

Страстна целувка заглуши в нея всякакъв страх, съмнения и подозрения. Тя се успокои. Но вечерта, преди да заспи, някак си отведнъж каза сама на себе си: „Че кой така поверява тайните си на друг?"

II

След няколко дена Митя замина по служебни работи из провинцията.

Невяна остана сама и мисълта, че надали някой ще повери тайната си на друг, не я напущаше. „Нали той сам казваше, че всеки човек си има едно кътче в душата, дето никого не пуща? Как така този някой му е дал тетрадките си? Туй е невъзможно! Митя измисля, само да не ми ги покаже." И една непреодолима сила я теглеше в кабинета му, дето за една минута всичките ѝ предположения ще се свършат – тя ще узнае истината.

Няколко пъти тя влизà в стаята му, но щом отвори вратата и се приближи до масата, нещо я спира. Ней се струва, че в кабинета има някой, който я сле-

ди. Тя усеща такъв страх, че иска да извика слугинята. Особено последния път, когато тя се реши да седне на стола му, ней ѝ се показа, че Митя е в стаята, отгатва мислите ѝ и сърдито ѝ се заканва. Тя не смее да се мръдне от мястото си, по едно време ѝ се струва даже, че околните мобили имат признаци на живот и разбират защо е дошла тука тя.

Невяна тъй се уплаши, че високо извика слугинята. Слугинята дойде. Невяна ѝ поиска чаша вода.

„Колко съм глупава! От какво се боя?“ Като видя слугинята, дойде ѝ на ума, че трябва да отиде у една своя позната. Тя искаше да излезе и пак остана в кабинета. „Къде остави той ключа?“ Невяна почна да се рови из книжата му, в долапа, под канапето, навсякъде. „Взел го е със себе си... нищо... вкъщи има толкоз ключове... някой ще уйдише“... Тя събра всичките ключове. Когато опитваше с тях да отвори, тя забележи, че обикновените ключове не влизат в ключалката. „Значи той е заръчал специален ключ!“ Туй откритие я изненада. „Трябва да има вътре нещо важно... много тайно...“ Туй още повече усили желанието ѝ да отвори „проклетото чекмедже“, сякаш че в него се криеше нещо такова, което тя непременно трябва да знае, без което животът ѝ ще загуби значението си. И колкото повече тя се убеждаваше, че е невъзможно да го отвори, толкова повече вярваше, че трябва да го отвори. По едно време даже мислеше, че тя е длъжна да направи това. „Но как? Как да го отворя? Да го счупя сама – не мога... трябва да викна железар?“ И тя прати слугинята на железар. Додето пристигна железарят, тя употреби всичкия си ум да убеди себе си, че е необходимо да види тази тетрадка. „Само след туй аз ще се успокоя. Каквото ще да има там, аз трябва да го зная... инак, най-сетне аз ще го разобикна... ще престана да му вярвам и нашият живот постепенно ще се обърне на ад... Аз не ща да живея тъй, както живеят другите... Не е ли по-хубаво да узная истината, отколкото да го подозирам в най-ужасни работи, каквито той може би не е и мислил през живота си.“

А друг глас ѝ шепнеше: „Не трябва... не трябва... ти нямаш право...“ И този глас беше тъй убедителен, че тя по едно време реши да върне железаря.

Но когато той влезе в кабинета, мисълта, че след малко тя ще узнае всичко, тъй я обзе, че тя, без да съзнава що прави, посочи му с ръка ключалката.

Късно беше да се разсъждава. След един миг пред нея се мярна отвореното чекмедже. Железарят и слугинята излязоха. Невяна остана сама. Чувство на страх, размесено с едно неразбрано наслаждение, обгърна цялото ѝ същество. Тя грабна книжата от чекмеджето и отиде на канапето до прозореца, гаче ли се боеше, че слънцето няма да свети достатъчно, додето тя ги чете.

Невяна отвори кориците на една от тетрадките.

В навечерието на брака тя не е усещала такива остри тръпки – след малко тя ще влезе в душата му, ще се рови там...

Ней ѝ се струваше, че тя открива нов мир, нов живот, друга земя, една непозната ней планета. Сърцето ѝ тъй сладко замираше, че тя едвам дишаше.

Никога през живота си тя не е преживявала такива тънки, като върха на игла, усещания. Ни един път неин вътрешен мир не ѝ е изпълвал тъй душата като тази, още само отворена тетрадка, криеща в себе си тайните на друг човек, наистина близък, но в същото време чужд, много чужд – защото инак тази тетрадка не би имала никакво значение за нея.

И ето тя хвърга напрегнатите си очи на тетрадката и чете отгоре отстрана:

„Всеки човек в този свят има в душата си едно кътче, където никого не пуща.“

Тези къси думи, които тя чуваше често от мъжа си, накараха я да изтръпне. Ней се показа, че тя чу гласа му, че той стои до нея и всичкият ужас на направеното премина в мозъка ѝ.

Но в същото време сега тя за нищо не би дала никому, никому тетрадката, преди да я прочете...

„Аз страшно обичам да изучавам себе си и еднакво анализирам своите добри дела и мисли, както и найотвратителните, и даже престъпни... а такива ги имам повече, много повече... Мен тъй ми е приятно, когато аз хвана сам себе си в някоя тънка подлост, която се мъча да прикрия с разни благозвучни имена... И пред хората, разбира се, аз почти винаги сполучвам в туй. Човекът е тъй доверчив, тъй вярва на шума от красиви думи! Но насаме със себе си, на този най-интересния в мира tête à tête*, аз изкопавам от дъното на душата си най-затънтената си гадост и я слагам тука в регистъра на моята сметка...

Аз имам страстно желание да следя за себе си и да се ровя в миналото си, каквото ще да бъде то, и особено за туй, защото забелязвам, че хората ме смятат съвсем не за такъв, какъвто съм... Мен ме считат всичките, даже враговете ми, за безукоризнено честен... и аз употребявам всичкия си ум, за да поддържам туй мнение. Аз бих се примирил с много обвинения, но никога не бих простил на противника си, ако той намекне само нещо подозрително за моята честност... а между туй...

... Да, аз пак повтарям, че всеки човек си има едно кътче в душата, дето никого не пуща, дето даже

* Тет а тет, интимно, близко (фр.).

сам заглежда недоволен, защото само в туй кътче той се чувства такъв, какъвто си е... Другаде той не е „той“. И ако ние смятаме човека за по-добър или мислим, че той може да бъде по-добър, то само за туй, че не познаваме тези кътчета на душата... И по-добре да ги не знаем!... Аз пиша всичко туй с една цел – да изуча сам себе си... Погълнати с изучаване на живота и хората, ние малко познаваме себе си... Аз искам да проследя живота си от началото до края и нека тогава наследникът ми или потомството да сравни моя личен итог с официалната ми биография и да види ще ли има нещо общо!...

... Някои хора наричат ревността благородно чувство, други я смесват даже със самата любов.

„Той ме ревнува, значи обича!“ – мисли някоя глупава жена. „Аз те ревнувам, защото те обичам“ – успокоява деспот-мъж своята нещастна половина, като я затваря в кафез...

Според мене ревността е най-голямото нахалство, което може да прояви един човек. Ревността на един мъж е самомнение на човек, който си въобразява, че вън от него жената няма нужда от нищо. „Как, нима аз не ѝ стигам? И тя пак не е доволна? Какво още иска тя?“ – мислят такива господа. Туй е въображение на един глупав човек, който мисли, че е достатъчен да запълни всичките празнини в живота на другия. Моята Невяна ме ревнува даже към книгите. Тя не може да разбере как една книга, каквато и да бъде тя, може да е по-интересна от нея...

... Аз не знам има ли човек в този свят, който през живота си да не е извършил някоя гадост – била тя малка или голяма, била парична или инаква? Нима има човек на земното кълбо с ум и корем, който да е достигнал богатство или високо положение, без да е извършил някоя подлост! Наистина на пръв поглед из-

глежда, че повечето от тези господа са чисти, безукоризнени или поне неподозрителни. Но като влезеш в душата им, като се поровиш из биографиите им, все ще намериш някоя мъничка подлост, мъничка като микроб, от който микроб се развива после туй богатство или положението... Подир, паралта ражда наполеони или чиновете вървят като минути... но началото на успеха е в тази мъничка подлост, която човек даже забравя по-сетне...

Като днес помня това... Аз бях назначен експерт... всичкото зависеше от мене... Аз познавах много добре заинтересованото лице... един богаташ... пуснат под гаранция... Няколко дена преди експертизата аз намерих на масата си в портофейла 10 банкноти по 500 лв. и къса записчица: „На този, който и без туй може да бъде безпристрастен, но хората не искат да бъдат неблагодарни." Какъв гняв бучеше в душата ми в тези минути! В същия миг аз взех парите и записката и отидох при министъра. Тази записка възмущаваше всеки мой нерв... Значи той мислеше, че намери цифрата, зад която аз вече преставам да бъда честен. Чудовище! Аз ще ти докажа, че има още хора в този свят. Отидох в министерството. Министъра го нямаше. Отидох вкъщи – също. На зарангта трябваше да внасям в банката 500 лв. Аз няколко дена вече търсех тези пари – един мой другар беше обещал да ми ги даде тези дни. „Какво ще бъде – помислих си аз, – ако заплатя на банката от тези пари и като взема от другаря си 500 лв., ще ги туря на мястото на взетите пари..." Има ли нещо по-просто от туй? Аз не можех да гледам на тези пари, които бяха в джеба ми, като на несъществуващи. Аз внесох парите в банката и моментално отидох да търся другаря си. Видях го. Той само след два дена щял да може да ми даде 500 лв. Отиването ми при министъра беше немислимо вече...

На другия ден комисията заседаваше. Моят подкупвач се яви, той се държеше, гаче ли ме не познава. Мен ми идеше да скоча отгоре му, да му хвърля банкнотите в лицето, особено ме разгражаваше неговото хладнокръвие, сякаш той беше убеден, че аз ще се произнеса в негова полза. И аз се произнесох в негова полза, защото се боях, че инак той ще заяви високо на всички за тези пари. Аз не мислех за нищо тогава, не мислех дали произнасянето ми е правилно, или не от гледна точка на моята специалност, аз гледах само да не кажа нещо неприятно за този господин, който можеше с една дума: „Аз го подкупих" или „Аз го подкупвах", да ме унищожи. „Ако той беше честен, що не заяви?" – ще попита той и всеки друг. И оттогава аз се мъча да убедя себе си, че решението ми беше справедливо, че не защото аз се боях от него или защото ми прати пари аз се произнесох така, а защото тъй трябваше. Сиреч той беше невинен и нямаше нужда да ме подкупва. Аз никога няма да забравя усмивката му, когато той вземаше сбогом с комисията – той гаче ли ми благодареше с нея. И аз съм убеден, че да не беше законът наказвал и двамата за подкуп – той с удоволствие би се изсмял в лицето ми и би разправил за парите на познатите ми; такъв жалък вид придаваше на лицето ми моята първа неопитна подлост...

Като сега си спомням, че първо и първо аз намислих тогава, щом си ида вкъщи – да скъсам на парчета тези проклети банкноти и щом взема от другаря 500 лв., и с тях да направя същото. Но като дойдох вечерта дома, мен ми се показа, че ще бъде глупаво да унищожа тези пари. Каквито и да бяха, те все си оставаха пари. Най-сетне аз мога да ги употребя не за себе си... мога да ги раздам на бедни...

И тъй, парите останаха у мен...

... Чудно създание е човекът! Има минути, кога-

то ме е просто гнус от Невяна... Какви тънки тръпки усещам аз, когато тя става страстна с мене, когато захвърля всякакъв срам настрана – аз се опивам тогава от нейното сладострастие, целувам ѝ краката... и минута подир туй тя пада в очите ми, сякаш че е извършила нещо позорно... Сякаш че страстта, даже при най-силна любов, е едно мръсно чувство...

... Аз живея три живота – понякога в един и същи ден, в един и същи час...

Друг съм аз пред обществото, което дели хората на силни и слаби, на честни и безчестни. Съвсем инакъв съм пред жена си, дето думата любов понякога наумява на човека думите: „при изпълнение на служебните обязаности". И нищо общо нямам аз ни с първия, ни с втория човек сега: тук насаме аз съм такъв, какъвто е бил Адам, когато господ го е създал от проста кал. Тук аз живея и не ме е страх да мисля туй, което мисли главата ми, а не туй, което трябва да мислиш, за да поддържаш разговор с някой политически деятел или нежно обяснение с жена си в минути, когато тя ти дотягва даже... Какво наслаждение да можеш на чиста и бяла книга да говориш само със себе си... Може ли да замени това разговора с най-искрения другар? Та и има ли искрени другари? Кой е луд да отдава душата си в ръцете на друг? Изповядва човек много неща на хората, но има работи, които и пред бога ще отрича той. Като някой скъперник преброява той вечерта, преди да си легне, всичките си тайни мисли, заглежда в кътчето на душата си дали не липсва нещо там... Невяна се сърди, че аз не ѝ казвам всичко, че крия тази тетрадка от нея. Но нима е възможно да ѝ разправя всичкото, което зная за себе си?...

Любов! Брак! Съвместен живот! Нима това е достатъчно, за да имаме право да чоплим един другиму в душите!...

... Аз пак си спомням за моята първа подлост и пак ми се струва, че повечето хора би постъпили също като мен... а може би и по-лошо от мен... Преди всичко аз не направих никому зло, а спасих един човек, макар и престъпен. Разбирам, да бях станал аз причина да се осъди невинен... А интересно е, способен ли бях да направя и това? Чуден е човекът! Колцина са хората, които би могли да кажат сигурно способни ли са те на голям подвиг, или на голямо престъпление? Ние сами не познаваме себе си... а постепенно откриваме своите достойнства и пороци, без да ги подозираме даже по-рано...

Едно нещо ме занимава сега, защо тъй често аз се спирам на туй нещо. Да не е туй гризене на съвестта? Разкаяние? Не ми се вярва: аз не усещам нищо подобно в себе си и съм сигурен, че туй не може да стане у мене един ден идея-фикс и да ме докара до полуда, до самоубийство или да ме застави да отида сам и да се предам на властите. Понякога аз даже мисля, че надали ще оставя тези страници да ги чете човек подир смъртта ми...

Мен ми се струва, че и аз като всичките ще пожелая да напусна земята чист пред обществото...

Въобразявам си учудването на другарите ми, да им попаднат тези страници в ръцете. Какво ще рекат те за идеалния човек?...

А все пак аз бих дал сега много нещо, да нямаше тази гадост в живота ми – при всичко че до днес тя ни един път не ми е развалила апетита и аз не съм прекарал от туй ни една безсънна нощ...

... Аз още не мога да си дам отчет, защо се ожених въобще и защо именно се ожених за Невяна?

И надали само аз си задавам този въпрос, и то тогава, когато вече не е тъй лесно да развалиш този „доброволен контракт". Та и Невяна, сигурен съм, не би могла да ми отговори защо тя предпочете мен пред

другите. Тя навярно ще ми рече: предопределението на съдбата е било такова. А аз мисля, че ние напразно бъркаме бога и съдбата в нашите работи, дето трябва и не трябва. Всичкото е случай: случайно бащите ни се срещнали с нашите майки и ние се появихме на този свят... случайно и ще умрем ние от някоя настинка... случайно ставаме съдии или престъпници... случайно се оженва един за Мария, други за Стефанка, трети за Невяна и после се утешаваме, че сме били специално родени един за друг. Когато се ожених, мен и на ума ми не идеше да продължавам човешкия род, нито пък имах желание да предавам на потомството своето „аз". Мисълта да ощастливя Невяна също малко ме занимаваше. Може би аз смятах да намеря поне свое лично щастие в туй? Надали. Обладаване любеща, девствена мома беше ми познато и по-рано. А Невяна не беше от тези, които дават нещо ново, необикновено, „extra fin"*, в тези наслаждения, било физически, било инакви. Но защо тогава аз се ожених за нея, а не за някоя друга? Защо? Защо ние купуваме от този магазин, а не от онзи? Ей тъй! Ние даже не си задаваме този въпрос. Може би сродство на душите? Разбиране един друг? Някои общи радости, печали, идеи? Ни наймалко. И навярно вследствие на онуй минутно пламване на организма, който не може равнодушно да пренася близостта на красиво тяло. Да го имам безнаказано, аз можех само чрез брака. Невяна не можеше да се купи с пари и не беше от тези създания, които се отдават, защото обичат. Целувка без разрешение тя смяташе за престъпна... Сродство на души? Каква ирония! Утре да ѝ разправя подробно цялата си биография, да ѝ изложа възгледите си за живота, за жената, за брака... да ѝ разкрия онуй кътче на душата, което

* Префинено (фр.).

тя не знае и дето аз не я пущам – между нас ще зине една пропаст и ние с ужас или смайване ще се попитаме: „Че как така тогава ние живеем заедно?"... Ето защо е по-добре да си затваряме тайниците на душата и ключовете им да хвърляме в морето. Да ядем заедно, да спим, да говорим за туй, за онуй, да бъдем спокойни и да се утешаваме, че сме създадени един за друг...

... Толкова време ние живеем с нея, но нима знаем ние какво мрази или обича друг? Нима се мъчим да узнаем това? Ние се стараем, доколкото е възможно това, да ни изпълнява другият желанията и толкова...

Да, тя знае например, че аз обичам чай с малко захар, че не обичам магданоз с кюфтета, но разбрала ли е тя, че мен ми е неприятно най-нежното ѝ милване, когато аз работя? И още по-ужасно е, ако тя съзнава това и се мъчи да направи, щото зарад един неин поглед, за една нейна целувка аз да зарязвам всичкото. А коя жена не би желала това?...

... Защо понякога ние съзнателно се лъжем един друг? Защо в минути на любовен екстаз лъжем най-нахално, че не можем да живеем един без друг, и после се хващаме за тези признания като някой лихварин за полицата, подписана в пиян вид? А аз често съм казвал на Невяна, че ако тя умре, животът ми ще изгуби всякакъв смисъл, ще стане безцелен. Може ли да има понахална лъжа от тази! Какви сме глупави деца, кога говорим това и вярваме, че туй е искрено. Аз усещам с всичкия си мозък и сърце, без да лъжа сега сам себе си, че утре да умре Невяна, ни един бял косъм няма да се притури на косата ми. Не ще съмнение, аз ще бъда поразен, присъствие на умрял човек вкъщи ще ме смути и аз ще имам изглед на човек, който непоносимо страда... Мен ще ме притисне за няколко дена смъртта със своето неразгатнато величие. Аз ще изтръпна, когато видя, че съществото, което аз държах в обя-

тията си, е станало безжизнен труп, по-мрачен от трупа на едно заклано животно. Мен ще докара в ужас мисълта, че хубавата ѝ снага, от аромата на която аз се опивах, ще издава зловоние...

Гробната колесница, нажалената официална публика, гробищата, всичко туй ще действа на моите нерви... Горе-долу ние усещаме това и при чужди погребения. Но да река сега сам на себе си, че подир смъртта ѝ всичкото ще бъде свършено за мене – никога! Аз даже може би ще плача, може би няма да се оженя, но ни едно парченце тя няма да отнеме от сърцето ми със своето изчезване... Но защо тогава ние като деца се залъгваме? Защо някои вярват на това? В какъв ужас би дошла моята Невяна, да прочете тези редове, тя, която си въобразява, че щом умре – аз моментално ще се застрелям над трупа ѝ...

Тя искаше откровеност! Би ли пожелала да ѝ поткровенича на тази тема? Я кажете ми откровено, колко мъже и жени бихме познали ние, че жалят умрелите, да нямаше траур? И мене ми се струва, че аз не съм някое изключение, не съм особено хладен, не съм безчувствен егоист, а щѐ ми се да вярвам, че всичките сме такива. Ние твърде много обичаме себе си, за да обичаме силно и някой друг, щом той престава да ни доставя туй, което ни трябваше..."

Невяна свърши да чете и както седеше, с големи, отворени очи продължаваше да гледа отпреде си.

Ней ѝ се показа, че някой обърна целия свят наопаки пред нея.

„Боже мой! Боже мой! – прошепна тя. – Нима той е писал всичко туй? Че как така? Как да не забележа аз, че този човек не само не ме обича, но ме мрази, презира... Че защо да не ми го каже това? Защо да крие това в душата си? Нима аз насила ще стоя при него?"

Тя просто не искаше да вярва, че той го е писал сериозно, че същата ръка със същия почерк ѝ е писала едно време страстни, нежни писма.

„Кой би повярвал, че този човек може да бъде тъй лицемерен, тъй безчувствен, такъв егоист. Но нима аз наистина бях сляпа, да не мога ни веднъж да схвана в очите му презрението? Не, аз не бях сляпа, аз помня всичките му думи, жестове... Боже мой? Каква комедия е играл той през целия си живот! Но защо? Защо? Нима не можеше той да дойде при мене и да ми рече: „Невяно, аз не те обичам вече, ние трябва да се разделим!"... Но къде, къде се дяна тази любов, за която той ми разправяше преди оженването и после... след брака... Той навярно и тогава не ме е обичал... Той се ожени за мене, както би си купил една играчка в някой магазин... Но в кого да вярваме тогава? Кого да обичаме? От кого да чакаме взаимност, ако най-хубавите хора наглед са тъй бездушни и жестоки?... И аз се мислех за щастлива, въобразявах си, че хората ми завиждат."

Тя до такава степен беше смаяна от този удар, че не искаше и не можеше по-дълбоко да заглежда в душата си и да види, че може би и тя като него би могла да напише същите страници... Тя усещаше само едно, че човекът, когото тя смяташе способен да умре за нея, сълза не би пролял, да изчезне тя... Даже ѝ се струваше, че той именно това чака с нетърпение. Нейният Митя, нейният идеал, този съвършен човек, се оказа най-обикновен смъртен. Па даже и простите смъртни нима тъй обичат жените си?

По едно време тя дигна главата си и хвърли поглед наоколо!

„Но нима всичко досега беше сън? Че още онзи ден тука, на същото канапе, той не знаеше с какви по-нежни думи да ме нарече... Значи той и тогава лъжеше! Винаги лъжеше!... Но ще мога ли отсега аз да живея с не-

го?... Как след туй ще му позволя да ме милва той, когато ще знам, че в същото време той мисли съвсем за друго... Боже мой! Всичко е свършено между нас! – И тя заплака като дете.. – Защо, защо аз отворих туй чекмедже? Защо прочетох тези тетрадки? Нямаше ли да бъде по-хубаво, да не знаех нищо и да живеех с илюзии, отколкото с такава действителност? Той е лош! Егоист! Безчувствен! Но аз пак не мога да живея без него!" И само една мисъл, че тя може да се отдели от него, хвъргаше я цяла в студен пот. „Не, аз ще мълча! Ще мълча!... Ще скрия тетрадката, ще затворя чекмеджето и с нищо, нищо няма да издам, че зная всичко. Ще си имам и аз едно кътче в душата, дето никога, никога няма да го пусна... нему ще му кажа, че ако той не знае защо се е оженил за мене – аз знам защо... и ще го направя честит, ако би трябвало даже да умра за туй."

По едно време тя събра тетрадките и искаше да стане от канапето. Но ето – вратата на кабинета се отвори... Невяна извика и пребеля като платно. В стаята влезе мъжът ѝ. Митя пристъпи към Невяна и побеля не по-малко от нея, като видя тетрадките си разпилени на канапето.

– Какво е туй? Какво е туй? – викаше той, невярващ на очите си, че тя е посмяла да отвори чекмеджето му. – Какво направи ти? Ти прочете туй?

Нямаше нужда да му отговаря Невяна: той по лицето ѝ позна, че тя е прочела всичко. Страшно негодувание обзе цялото му същество при мисълта, че тя си е позволила да му се рови из душата... В тези минути тя му се показа като някой агентин на тайната полиция... Със стиснати от яд зъби той застана срещу нея и извика: „Как ти смееше, как ти смееше да направиш това? Кой ти даде туй право? Или ти мислиш, че щом ми си жена, можеш да влизаш в душата ми като на гости у твоите комшийки?... Знаеш ли ти, че туй е шпионство... най-ужасното шпионство... Нима би се намерил един луд човек да се ожени, ако би знаел, че вие предявявате такива права на него?... Кажи ми, кажи ми ти как посмея да направиш това?"

Невяна нищо не му отговаряше, тя се боеше от него и не смееше да го погледне.

– Кажи ми, позволих ли си аз някога да се човъркам в твоята душа? Човек ли бях аз, когото ти обичаш, или нещастник, живущ под полицейски надзор?... Е... какво направи сега? Знаеш ли ти, че след туй аз не ще мога да живея с тебе?... И да искам, не мога... Аз не мога да живея с човек, който ми влиза в душата като в някой хан. И туй се нарича у вас доказателство на безкрайна любов!...

От гняв той не можеше да говори. Той седна на един стол и се замисли. „Какви създания са туй – жените! И какви понятия за любов! И какво направи тя сега?... Тя узна... за петте хиляди лева... Нима ще мога след туй аз да живея с нея?... Ненаситни същества!... Не им стига туй, което им дава човек от своето съществование... не, те ни искат цял, с всичките нерви и мозък... Да... да, аз ще я оставя..."

Той стана.

– Знаеш ли какво, Невяно? Да беше намерил случайно тези тетрадки някой мой враг, аз по-скоро щях да се примиря, отколкото сега. Аз щях да започна борба срещу него, щях да го бия с неговите недостатъци, щях да го мразя, да го ненавиждам, може би да го убия... А с тебе каква борба? Или да седна да се оправдавам, да искам прошка... Не, не, отсега нататък най-обикновените ни нежности ще бъдат фалшиви... неискрени... Ти разби и туй щастие, което е възможно в този свят... Ти искаше да ме узнаеш цял-целеничък... и ти ме узна... убеди ли се сега, че цял-целеничък човек не може да се обича, защото той не струва нищо. Нямах

ли аз право да ти казвам да не чоплиш много в щастието си, ако не искаш да го осакатиш. И какво спечели сега?

... Аз не мога да живея с тебе... не мога... и да искам... Нашите погледи не могат да се срещат вече, без да не си отпущаме очите един пред друг...

И той, без да я погледне, без да ѝ каже сбогом, излезе из стаята.

Само сега Невяна разбра, че този човек, който ѝ се показа тъй ужасен след прочитането на тетрадките, беше ѝ мил, скъп повече от всякога. Тя всичко, всичко му прощаваше сега... само да остане той при нея. Тя ще се задоволи с туй, нека живее, както ще, нека прави, каквото иска, само да не си отива.

Късно през нощта го чакаше Невяна, но той не дойде. На зарата тя получи от него писмо, че той отива в провинцията, в родния си град, догдето тя се реши какво да прави.

Туй писмо ѝ даде надежда... „Той навярно иска да ме заплаши, да ме накаже... Не, не, този човек заслужава да се обича, какъвто ще да бъде той... пред него мен не ме е срам да се унижавам и да го моля." И тя му написа такова писмо, каквото не би писал осъденият на смърт за помилване. Писмото ѝ я успокои, тя мислеше, че бурята ще мине и пак ще настанат за нея спокойни дни в живота.

След няколко дена Митя получи препоръчаното писмо от жена си, но не отговори на него...

БИВШИ ЛЕРМОНТОВ

Петнайсет години те не бяха се виждали. Петнайсет години! Цял живот в наше време – и ето случайно се срещнаха в „Червени рак". Очите им светеха от радост, сякаш ли те видяха един в друг изчезналата им младост с всичките ѝ надежди и мечти, чиста като току-що паднал сняг, без грижи, кал и озлобяване.

– Лермонтов!!

– Начков!!

Отначало те не знаеха какво да кажат, де да седнат, за да не им пречи публиката, да излеят всичко, що се е случило с тях подир такава дълга раздяла. Найпосле те се натъкмиха в едно кьоше на бирарията, заръчаха бира и почнаха да извикват стари спомени, забравени отдавна, размесени с нови удари на живота. Те тъй се отдадоха на миналото, че забравиха и борчовете си, и белите косми, и т.н.т. врагове на човеческото щастие.

– Хубави години бяха, Лермонтов, нали?

– Да, да, Начков, не се връщат тези времена... Ей, момче, дай още две бири!

– Е, ти как си? Какво правиш? Служиш?

– Че какво друго ще правиш.

– Колко получаваш?

– Двесте лева...

– Ами литературата? Стихове? Цели тетрадки бяха... Помниш?

– Литература!... Стихове!... – махна Лермонтов с ръка. – Глупости, лудории, минаха времената на лер-

монтовщината... Сега Лермонтов става в 7 часа сутрин и бърза да не закъснее на службата, а на първо число хули и бога, и България, ако не дават заплатата.

– Че що така? Аз дип много не разбирам от стихове, но помня, че ти пишеше хубави, цели тетрадки... – всички те хвалеха... учителите и те...

– Не зная дали хубави бяха стиховете ми, само че файда от тях аз не видох... Па и да ти кажа правичката, в онези времена кой от нас не беше нещо? И Лермонтов имаше... и Байрон, и Пушкин, и Белински, и Наполеоновци, и Бисмарк... Де се дянаха те? Де се загубиха всички тези велики хора?... Не са за нас тези работи... Я предложи ти на някой българин да бъде Достоевски или главен секретар – да видиш какво ще приеме той. Нà и ти, нали Самсон те викаха... и то защо, защото къртеше казионните врата на карцера.

– Пък в Стамболово време един зимник не можах да съборя и ядох боя...

– За какво?

– Че кой ти знаеше тогава за какво... На акъл ме учиха, смятах България да спасявам и аз... Без работа бях.

– А сега какво правиш?

– Откак дойдох от странство, още нищо не съм направил.

– Ама и ти ходи в странство? Какво прави там?

– Не знаеш ли какво правят българите там... Ядох парите на баща си; като ги изядох, дойдох пак в милата България.

– Свърши ли нещо?

– Едно почнах, друго не довърших; сега смятам вестник да издавам!... Само не зная дали ще излезе нещо.

– Демек, на партизанство ще я удариш?

– Че какво друго ще правиш в България?

– Що не си намериш някоя работа?

– Каква работа? Не ме бива за никаква работа, не съм аз роден за чиновник... Ех, Лермонтов, смятахме ли ние едно време, че всичката кавга на този свят е била за кокал и за хляб... Ама нейсе, нали е борба, ще се борим... Ти женен ли си, Лермонтов?

Лермонтов направи утвърдителна отчаяна гримаса.

– И аз бях направил тази глупост, ама сетне я оправих... Не съм аз човек за жена, оставихме се – та сега и двамата сме рахат. Остаряхме, остаряхме, Лермонтов, пък още нищо не сме взели от живота, а хората се натъкмили кой де сварил... Онзи ден срещнах Белински – помниш ли го? – полковой командир е сега. А пък ние с тебе напуснахме Военното училище, скитахме по Европа, ама ни тука, ни там не прокопсахме... Знаеш какво, Лермонтов, ела после с мене в хотела, там ще бъдат няколко наши стари познати... ще му ударим днес един гуляй.

– Не ме бива вече и за туй.

– Ех, Лермонтов, много си се одрямал, така живот не се живее... Едно време стихове си писал, пък сега бира пий, и в нея има своя поезия... – Ей, момче! Дай още по една...

И дълго, дълго още време другарите дрънкаха върху живота, заръчваха бира и чак къде полунощ се разделиха с обещание, че утре пак ще се срещнат в „Червени рак". „Цели петнайсет години не сме се виждали, шега ли е, петнайсет години – мърмореше си Начков под носа, като се влачеше покрай стените към хотела. – Пустият Лермонтов, двесте лева на месец получава."

* * *

Като си отиваше Лермонтов вкъщи, макар да беше малко пийнал, усещаше да му тежи нещо на душа-

та. Всичките спомени, предадени в архива на паметта, пак изплуваха днес в мозъка му, извикани от случайната среща с Начкова. Без да иска, той почна да се чопли в миналото си и се убеди, че то нищо, абсолютно нищо не му даде, всичките му мечти до една бяха разбити... постепенно, но грубо и безвъзвратно. Животът не е изпълнил ни едно от желанията му, буквално ни едно... Ни слава, ни пари, с други думи – нищо. Той мязаше на някой абдикирал крал – но не, там има поне бивше величие, а тука само бивши илюзии. В ума му почнаха да изпъкват забравени картини и усещания – спомни си той Военното училище, дето пръв път го нарекоха Лермонтов. Наричаха го Лермонтов всичките – и другарите, и учителите, защото той пишеше стихове и имаше високо лермонтовско чело. И най-сетне той убеди сам себе си, че той наистина е Лермонтов, друг Лермонтов, български, но все пак Лермонтов. Чудни, хубави години! Блажени минути! Колко пъти вечер, уединен в класната стая, той пишеше... и образи се сменяваха един друг, мислите леко падаха на бялата книга и ритмите, нанизани една до друга, звучаха като откъслеци на нежна песен. Той живееше само в тези минути – и те не се повториха вече в живота му. „Де се дяна онзи огън, от който пламваше цялото му същество, де е онази вяра в себе си? Нима туй не бяха признаци на таланта, а просто младежки пориви, присъщи на всеки човек?“ И като заглеждаше в миналото си, той усещаше, че да нямаше туй лермонтовско чело и да не пишеше стихове, никой не би го нарекъл Лермонтов... Но писаха и други, само че челата им не бяха високи, те навреме престанаха да пишат, без да ги опозори някой с прикачване на велики имена. И те без стихове и високи чела свършиха училището и сега са полкови командири, а не бивши Лермонтовци, защото не са имали нещастие като него да мечтаят. Той чувстваше сега с всичкия си ум, че да не бяха му дрънкали надясно и наляво, че той е Лермонтов – той не би се увлякъл тъй, не би си въобразявал, че България именно от него чака някоя поема, като „Демон“. В същото време той съзнаваше, че да беше някой тогава му казал: „Престани да пишеш, стига си хабил книгата“ – той би го погледнал с презрителна усмивка. И благодарение на тези стихове той получаваше единици, беше записан в строя и най-сетне изключен из училището. Боже мой! Как се гордееше той с туй изключване: той знаеше, че биографиите на повечето хора са препълнени с изключвания. Изключването от училището окончателно го убеди, че той не е прост смъртен. Нали и самият Лермонтов е бил гонен от университета? А той навярно ще има неговата съдба: къс живот, слава и трагически край... А после?... После паметници, улици с негово име, опери от драмите му и т.н., и т.н. „Боже мой! – мислеше сега Лермонтов. Как можах аз да бъда толкова глупав тогаз? Как не ми идеше на ума, че с мене заедно изключиха и Начкова, и много други, на които акълът не им идеше да се смятат от туй за необикновени смъртни.“ Като доближи до къщи, Лермонтов усети, че не му се ще да се прибере още. Той се върна назад и тръгна към пепиниерата. Спокойната нощ му науми онези хубави чудни нощи, когато той е бил и за хората, и за себе си Лермонтов, поет, човек, на когото можеше да се надява България.

Като минаваше покрай офицерския клуб, той машинално спря. Под камъните на туй гигантско здание бяха погребани всичките му мечти и желания.

И нищо, нищо не остана от тях освен един тежък спомен, който го мъчи сега... А колко труд – цяла младост пропадна за тези илюзии. И в резултат какво? – Нищо. Той се излъга в себе си. Но излъга ли се той наистина? Или животът го смаза, съкруши таланта му, раз-

би нежното сърце, изля кофа с мръсна студена вода във вдъхновената му душа? Защо той престана да пише? Защо хората не отговориха на песните му? Защо критиката безпощадно мълчи? Но какво е критиката? Какво е равнодушието на тълпата? Защо се отчая той тогаз и млъкна? И той разбираше сега защо – той искаше слава, само слава, бърза слава, венци, венци, венци – ето какво чакаше той от мира. Но кому светът е поднесъл поне един малък букет от рози, без да го затрупа с тръне? Та и на самия Лермонтов колко му е струвала славата? И видял ли я е той?... Но нима вън от славата такива хора с нищо не се отличават от другите?... Без да претендира сега на нищо, без да иска паметници от България, той усещаше, че имаше малко нещо друго, което нямаха разни начковци... „Да, той имаше талант, в туй той беше убеден днес. Но той мислеше, че талантът ни оре, ни копае, а пада право от небето. А слава, купена с труд, талант, над който трябва да бдиш денем и нощем, с пот на лице и с кърви в сърце да накараш хората да пеят твои песни – искаше време, чакане и търпение. А той чувстваше, че преди всичко е българин"... И той се отчая тогаз и от литературата, и от себе си като поет – яд, смесен с тъга, обзе цялото му същество за безплодно изгубените години. Той с ужас видя, че зарад своите фантазии той остана назад в живота, бъдещето взе да го плаши и злобно да му се ухилва. Не помогна и Европа. Мрачен замина той за странство, такъв се върна и назад. И не за туй вече че не е написал някоя гениална поема, а защото видя, че по-хубавите жизнени места бяха заети от другарите му. Той, Лермонтов, усети завист към прости смъртни... Но при всичкото си разочарование в себе си той усещаше, че стои по-горе от тях – бивши Лермонтов все пак е нещо по-голямо от един поручик, капитан или чиновник с триста лева заплата; и тук се излъга той: с мъки, тичания и даже унижения

едновремешният Лермонтов намери служба с двесте лв. на месец. И пръв път в живота си той искрено се убеди, че никой не му е крив, той сам себе си изигра... Но нима всичко беше загубено за него, нима няма други пътища в този свят, ако не за слава, щастие, поне за покой? Толкоз повече той се убеди, че българинът предпочита да има една собствена къща в този свят, отколкото паметници във всеки град подир смъртта си. „Après moi le déluge"* – ще е нашепнал някой българин на Людвиг XIV. И болезнено желание да има пари обзе охладнялата душа на бившия поет. Той мислеше, че с туй ще отмъсти на света за всичките си несгоди и мъчения.

* * *

Лермонтов влезе вкъщи и като отвори вратата на стаята, видя жена си заспала облечена на канапето. Силно хъркане нарушаваше нощната тишина. „Чудовище!... – прошепна той. – И то ме чака... иска галения... и мисли, че има право на тях"... Той отвърна очите си от нея и полека-лека на пръсти премина в стаята за ядене, за да не би да се събуди тя. Там на масата чиниите бяха наредени, яденето замръзнало, нищо небутнато.

„Тя не е яла, нарочно не е яла, за да каже, че я държа гладна... Крокодил! И аз съм длъжен да ям с нея, да спя с нея, да дишам с нея... аз нямам право вече да напусна тази стая. Туй чудовище от сега до гроба ще хърка до мен и аз трябва да слушам това, защото тя ми е жена... жена! Боже мой! Нима туй е жена? Но кой ти е крив? Насила не е дошла при тебе... Но те ме излъгаха подло, безбожно... Кой ти е крив, че им вярваше?"

И той неволно си припомни женитбата. Разоча-

* След мен потоп (фр.).

рован в литературата, отчаян, че другарите му го изпревариха в живота, че той рискуваше да заглъхне в света без име, без нищо... нещастният поет реши да се продаде и се продаде. Само че и туй не му помогна.

На една вечеринка той се запозна с госпожица Смарагда, сегашната madame Лермонтова, дебела, грозна, стара...

Как можа той, поет, мечтаещ за красавица, нежна, крехка като душата на поета, да прекара брачната си нощ с нея? Да прегръща 80 кила старо, угоено, девствено, небутнато от никого месо?

На този въпрос той сам не можа да си отговори. В онзи миг той беше пиян и виждаше отпреде си само обещаната торбичка с пет хиляди наполеона... И сега у него няма нищо освен хъркащата Смарагда и 200 лева в месеца, с които той трябва да я храни. Извиканите днес спомени за загубената младост пренесоха го в онзи мир, дето той беше честит сам – без пари, без участието на хората. Смарагда се мяркаше сега пред него на този чист изчезнал небосклон като някоя чудовищна комета, която ще го смаже един ден.

„Но нима аз няма да се отърва от нея? Нима наистина туй ще трае вечно?“ И той знаеше, че по-скоро земята ще престане да се върти, отколкото тя да го остави!...

„Поет! Лермонтов!... Княжна Мери!“ – ехидно се усмихна той, като слушаше хъркането на жена си.

По едно време той съзря в кьошето на стаята натрупани на едно газено сандъче своите ръкописи. С години той не ги е барал, само при всяко местене от къщи той ги туряше заедно с други непотребни неща, но никога не се решаваше ни да ги изхвърли, ни да ги остави. Струваше му се, че той с тях би оставил една частица от своето аз, наистина частица, мъртва, но при все туй негова. „Що ли ги пазя аз? Кому трябват те, когато за мене те нямат никакво значение? Колко са, боже мой! И все преписани на чисто“...

Той стана и взе няколко тетрадки оттам, разгърна страниците, даже почерка си не можа да познае. Почна да чете, просто не му се вярваше, че всичко това е писал той. Струваше му се да слуша брътцолевения на някой самонадеян хлапак. Гледа датите „84 година, 12-ий априлий, 11 ч. 30 м. през нощта“. Часове и минути е турял, вярващ тогава, че и туй ще има значение за човечеството... Той отпусна глава над тетрадките и усети, че сърцето му се свива от болки. Само днес той се убеди колко е бил глупав, наивен, какво дете е бил той в сравнение с разни начковци даже, които поне свободата си умеят да запазят. „Напуснах я и сега сме рахат и двамата.“ „Защо и туй не мога аз да направя? Защо, ако не станах поет, не станах поне като другите! Какво съм аз сега? Даже на подлости не съм способен...

Нямам сили да ѝ кажа: махни се оттук, вън, вън, пиявицо... Чакам сама да си отиде. Нима тя не знаеше, че аз се жених за пари? Нима тя не усеща, че ме е гнус да се доближа до нея? Нима тя не беше с баща си в заговор против мене, когато ме лъгаха за пари? Не заслужава ли тя ей сега да скоча отгоре ѝ да я удуша с пръстите си? Но аз и за туй нямам кураж“...

„Поет! Лермонтов! Пачавра!“ Той с негодувание стана от стола, запиля тетрадките на земята, взе шапката и излезе на улицата.

„Да имах поне пари, да се напивам всеки ден... и туй няма.“ И той реши да отиде при Начкова в хотела.

* * *

Като отвори вратата на стаята, в която живееше Начков, бивши Лермонтов неволно спря до прага.

Стаята беше пълна с хора, облаци от пушек закриваха лицата им, остра миризма на вино и коняк удари го право в носа. Начков пръв скочи от стола си:

– Лермонтов!... Господа, нашият Лермонтов дойде!

Няколко души станаха от местата си и хвърлиха се да го прегръщат.

– Откога!

– Колко време!...

– Сядай!...

– Днес няма да се спи!...

Лермонтов седна.

– Тъй те искам! – каза тържествено Начков. – На дяволи и поезии, и жени! Колкото прокопса със стихове... толкова и с женитбата...

Тука Лермонтов се срещна с няколко свои едновремешни съученици: един майор от генерален щаб, съдия, запасен капитан и един началник на отделение. Майорът стоеше подпрян до стената и снизходително гледаше на пияната компания. Началникът на отделението от време на време кимваше му с глава да си ходят. Те и двамата усещаха, че не им е мястото тук. Но Начков зорлем ги доведе и по никой начин не ги пущаше.

– Де ще ходите сега? После... заедно ще излезем...

Като гледаше Лермонтов ту на елегантния майор, който си играеше с екселбантите си, ту на началника на отделението – той усети, че нещо му тежи... „И туй са негови другари, съученици... че те са деца в сравнение с него... а той не е по-стар от тях... каква рол играят годините при такива условия? Той е смазан, изтощен, прилича на някой инвалид, сякаш че целия си живот е развратничал и пил, а той освен мечти и фантазии нищо не е видял в този свят.“ Той завиждаше даже на пияния запасен капитан, който седеше отсреща му и не го виждаше.

„Той поне има право да гуляе... аз нямам и туй право... а трябва да е хубаво нещо човек да се напие тъй, че да не усеща нищо.“

– Пий бе, Лермонтов, какво спиш! – извика Начков, като сложи едно шише вино пред него.

– Пий, пий – обади се запасният капитан, – днес последен път се виждаме с тебе! Утре ме няма тук...

– Че де заминаваш?

– Де!? Дето всичките отиват сега... в Македония.

– Какво ще правиш там?

– Какво ще правя?! Ще мра... Омръзна ми вашата България.

Лермонтов го слушаше и мислеше.

„Волна птица!... Дето иска, там ще отиде, с нищо не е вързан...“

В туй време майорът и началникът на отделението изчезнаха. Лермонтов въздъхна по-свободно, присъствието на тези двама души му причиняваше страдание. С другата компания той по̀ се разбираше, между тях нямаше особени щастливци и Лермонтов искрено се чукаше с тях.

Почнаха да пеят... Запасният капитан наливаше чаша подир чаша на Лермонтова, като му наумяваше, че днес те се виждат последен път. След малко той го уговаряше вече да замине с него заедно... Лермонтов се пренесе – пияният капитан тъй поетично му описа живота в балканите, далеч от хората, вън от всякакви закони, без грижи... само с една смърт ще си имат работа. Пък тука всяко магаре иска да ти заповядва. Лермонтов в мислите си скиташе вече из девствените гори на Македония, обиколен с въстаници. Той виждаше себе си, застанал на един връх с пушка в ръка, и усещаше как сърцето му тупти от нови силни желания за подвизи.

„Не е ли туй истинската слава за един човек? Нима подир туй името му не ще гърми из цялата България?

Там... там... дето няма служби... дето няма унижение... дето няма майори от генералния щаб, дето няма Смарагди... Боже мой! Да бъдеш на хиляди километри от туй чудовище, да го оставиш самò, да не усещаш вече хъркането му"... Такова блаженство той не подозираше досега. Главата му почна да се върти от щастие и виното... По едно време той скочи от стола си и се хвърли на шията на запасния капитан.

След малко те пак чукаха чашите и клеха се, че ще сложат костите си заедно един до друг... На другия ден, като се събуди, Начков ги намери един до друг, на същото място под масата на килима. Само че капитанът още хъркаше, а Лермонтов учудено гледаше наоколо си. Начков лукаво се усмихваше.

– Ще ядеш калая днес вкъщи.

– Колко е часът – попита Лермонтов.

– Часът ли? За какъв бяс ти е часът?

– Има ли осем?

– Какви ти осем, часът е два.

Лермонтов не вярваше. Той стана от земята и отиде да види часовника на Начков. Часът беше два. Лермонтов днес пръв път не отиде на служба. А тъкмо днес имаше срочна работа, книжата ще изпращат в министерството. Той не знаеше какво да прави. Дрехите му бяха смачкани, яката счупена, пластронът зацапан с вино. Като се погледна в голямото огледало, той не можа да познае себе си – той гаче ли виждаше баща си отсреща. А трябваше да се бърза. Той се съблече, почна да си чисти дрехите, поиска от Начкова чиста яка и пластрон, накара го да му излее няколко шишета с вода на главата и без да яде, без да пийне поне едно кафе, бързо излезе от хотела. Като влезе в

канцеларията, Лермонтов не смееше да погледне в съседната стая, дето седеше началникът му.

– Каква е тази работа, господин Тричков? Днес уж по-рано щяхте да дойдете, пък вие хич не дойдохте. Нали ще пращаме писмата в министерството?

Тричков мълчеше.

– И като никога днес не дойдохте! Именно днес!

– Тъй се случи... – промърмори Тричков.

– Болен ли бяхте?

– Да, болен, и сега не ми е добре.

– Е, ще ли приготвите книжата си?

– Ще се постарая... – И бившият Лермонтов седна до масата си, извади цял куп книжа от един долап и почна да смята нещо. Главата му тежеше, цифрите се мяркаха пред очите му като пияни хора и сред тях той виждаше ясно с двете си очи дебелата фигура на разярената Смарагда, която му се заканваше отсреща.

МАЛКОВ И СЛАВИН

От току-що пристигнал от града трамвай слезе една група мъже и жени, тръгна по шосето и след малко се пръсна по разни направления към отсрещната горичка, разположена над селото.

И както винаги, щом хората се съберат в общество – всеки от мъжете тръгна подир чужда жена. Само един от тях, Малков, не напущаше жена си и доволен, спокоен, тихо крачеше до нея.

– Не бързай, Зора, ти ще се умориш – каза ѝ той по едно време, като забележи, че остава назад.

– Няма нищо, Иване, днес ми се иска, не знам защо, да тичам, да лудувам...

– Пази се да не паднеш.

– И да падна, какво има – промърмори тя и се спусна напред да стига другите, които се бяха изкачили вече на полянката. Но компанията не се спря, а продължаваше да върви по-нататък. Малков пъшкаше, спъваше се, псуваше мислено тази разходка и едвам-едвам се дотътра до жена си.

– Защо тичаш напред, Зора? Аз цял се изпотих.

– Не се сърди, Иване, ние тъй рядко излизаме. Кога ли пак ще дойдем тука? Навярно никога.

Но Зора не го слушаше. Тя впиваше очите в околната природа и ней се струваше, че тя пръв път я вижда тъй хубава, тъй величествена. Тя се усещаше мъничка, като дете, пред този простор и в същото време честита, че и тя е частица от него.

Изправена на полянката, тя даже не забелязваше Малкова в тези минути – той се губеше пред нея сред тези картини.

Лекият ветрец си играеше с къдрите на косата ѝ и тя цяла се отдаваше на туй галене, гълтайки жадно с гърдите си чистия въздух.

И чудно нещо! Ней ѝ се показа в този миг, че тя нищо не е опитала в живота. Безкрайната природа ѝ загатваше за ново, непознато щастие и отваряше обятията си за него. Без да знае защо, без да усеща преди една секунда туй желание, ней ѝ се плачеше.

Като уплашено дете тя се вслушваше в тайнствения шум на отсрещната горичка.

Малков, седнал на земята, късаше трева с едната си ръка. Той би предпочел сега да бъде в стаята си сам със Зора, отколкото да тича по тези баири; но не можеше да се откаже на толкоз души.

„Трябва да стигнем по-скоро другите, инак те ще отидат до самата Витоша."

Той стана и видя, че Зора я нямаше до него; на стотина крачки тя стоеше на едно малко хълмче, обърната в профил към него, и втренчено гледаше надалече пред себе си.

– Зора, Зора! – извика той.

Но тя не чу. Горичката ѝ нещо шепнеше и тя беше залисана с тоя разговор.

По едно време тя се усмихна.

„Боже мой! Какво става с мене днес?" – каза тя високо сама на себе си.

– Зора, Зора, Зора!...

Зора чу – и този глас някак си неприятно прозвуча до ушите ѝ; той наруши хармонията на всичко туй, което тя усещаше и виждаше наоколо си.

Тя чу, но не му се обади; в нея се яви неразбрано, силно желание да го мъчи днес, да си играе с него...

– Зора!

А Зора наместо отговор като сърна изчезна в храсталаците на шумящата горичка.

* * *

Когато Малков настигна Зора, той видя, че тя стоеше неподвижна до едно дърво, уплашена от нещо. На десетина крачки от нея Малков забележи един млад господин. Той го позна – туй беше Славин, едновременен негов съученик. Славин продължаваше вторачено да гледа Зора и по едно време спря погледа си учудено на Малкова. Очите му го питаха: „Отде-накъде тази жена е с тебе?"

– Добър ден, Малков – каза Славин и пак погледна на Зора.

– Да те запозная с жена си – проговори, ще не ще, Малков. „И защо сме дължни ние да запознаваме жените си с хората?" – мислеше той в същото време.

– Оригинална среща, госпожо, нали? – каза Славин на Зора, като стискаше протегнатата ѝ ръчица. – Вие се уплашихте от мене и да не беше дошъл мъжът ви, навярно щяхте да викате за помощ?

Зора се усмихна.

– Аз се стреснах, защото вие отведнъж се спряхте, като ме видяхте... Аз помислих, че вие се припознахте.

– Аз не се припознах, но... по-хубаво да мълча – каза Славин, като хвърли поглед на мъжа ѝ. Зора с нетърпение чакаше отговора му, а той преглътна думата си и се обърна към Малкова.

– Госпожата трябва да не е българка?

– Защо мислите така? – заинтересува се Зора.

– Защо... аз не мога да ви кажа – отговори дипломатично Славин, – но така ми се струва...

– Аз съм от Търново... най-чиста българка.

– Туй е невъзможно...

– Кажете защо – настояваше Зора.

Но Малков пресече разговора им, като каза, че трябва да бързат.

Те продължиха пътя. Славин тръгна до тях и през всичкото време говореше с Малкова, без да каже дума на Зора, без да обръща внимание на нея.

И Малков, с когото сам се подигравате в университета – днес му се видя симпатичен, добър. Той с внимание го слушаше, подробно го разпитваше за живота му и увлекателно му разправяше за последното си пътуване в Европа.

И в същото време цялото му същество усещаше мълчаливата Зора, вървяща до тях. Славин, без да я гледа, виждаше лицето ѝ – то беше умислено: предишната ѝ веселост отведнъж изчезна; ненадейната среща с чужд човек прекъсна детинската ѝ безгрижност, възбудена от околната природа. Гаче ли Славин можеше да надникне в душата ѝ и да прочете там нещо, което тя не искаше никой освен нея да знае. Но ето тя неволно погледна към него. Той усети погледа ѝ, обърна се назад, уж да види нещо, върна ѝ погледа, пак се заговори с Малкова.

„Боже мой! – прошепна Зора и не посмя да довърши фразата си; а мозъкът ѝ настоятелно говореше: – Каква разлика между тях!"

Най-сетне те намериха останалата компания, разположена под едно голямо дърво. Госпожите и особено госпожиците настояваха да се върви по-нататък. Малков ги убеждаваше, че такава сянка те няма да намерят никъде. Зора по никой начин не искаше да спира.

– Че ние и у дома можехме да седим на едно място...

– Най-после, който иска, може да остане – обади се една госпожица. Очите на Славин в туй време се срещнаха случайно с очите на Зора.

– И аз съм на същото мнение – извика тя, като хвърли поглед към мъжа си. Тя се мъчеше да прочете по лицето му, ще ли остане той? Без да знае защо, ней ѝ се искаше сега да не отива той с тях в горичката. Тя усещаше, че ще го намрази, ако той не остане. Гаче ли някой ѝ назначи rendez-vous* в тази горичка, тъй бързаше тя да види мъжа си седнал на земята.

Зора въздъхна спокойно: Малков се простря на тревата с намерение поне един час да не мръдне от мястото си. Той видя, че Славин най-сериозно се заприказва с един от мъжете, и беше убеден, че и той ще остане. А няколко дами и кавалери бяха вече станали и изчезнаха зад гъстите дървета на горичката. Зора полека тръгна подир тях.

Но ето Славин пак сериозно се обръща към Малкова и го пита предателски-равнодушно:

– Нима ти няма да отидеш с нас?

Малков се понадигна от земята и впи очите си в лицето на Славина; но нищо, абсолютно нищо не можа да прочете по него.

– Не ща! – каза той отведнъж и пак се отпусна на тревата.

„Най-после те няма да бъдат там сами...“

* * *

Като влезе в горичката, Славин забележи надалече да се мярка една женска рокля. „Дали е тя?“ – помисли си той. По едно време роклята изчезна. Славин продължаваше да върви и неволно усилваше крачките си. От лявата страна на пътеката, помежду дърветата на една малка полянчица, тъкмо колкото да побере двама души, той видя една от госпожиците, седнала на тревата, а до нея стоеше млад господин и в нещо пламенно я убеждаваше. Госпожицата гледаше надолу и с пръстите си чоплеше земята. Славин даже не обърна внимание на тях. Малко по-нататък той схвана още два силуета, склонени един до друг... но чуждо щастие не го интересуваше. Той търсеше изчезналата рокля, убеден, че Зора е сама. Нему му се струваше даже, че туй уединяване беше умишлено от нейна страна. И сладки тръпки усети той в цялото си, разгалено от света, същество при мисълта, че той може би ще обладава туй хубаво създание.

„Не е възможно тя да е българка... такъв малък крак... такова чисто лице – не може да има наша българка... И после, в нея има нещо особено мечтателно на очите... и туй не е българско... Най-сетне и да е българка, тя надали прилича на другите. И отде-накъде тя се е оженила за Малков? Чудно нещо! Малков да обръща внимание на хубост! За него ли е тази жена? Честит нещастник!“ – усмихна се Славин, като си припомни лицето му преди малко. Той продължаваше да върви и да мечтае. Едно предчувствие му шепнеше в душата, че Зора ще бъде негова. Той ще отложи пътуването си в Европа, ще остане тука още 1–2 месеца и навярно сигур ще я има. Славин си спомни погледа ѝ: този поглед много, много нещо му обещаваше. „И може ли тя да не измени на Малкова? Може ли тя да се задоволи с неговата зарегистрована целувка? И нима той вярва, че тя ще му остане вярна? А той си мисли, че ще я опази... Удивително, как не тръгна сега подир нея!“

Но ето, изведнъж той прекъсна мислите си и неволно се спря. На десетина крачки от него на тревата лежеше Зора; ръцете ѝ закриваха очите.

Пред пламналия поглед на Славина се мярнаха до леката ѝ бяла рокля малките ѝ крачка, обтегнати с черни чорапи. Кръвта нахлу в главата му. „И туй принадлежи на Малкова!“

* Среща (фр.).

Без да ще, без да усети, по едно време той прошепна:

– Зора!...

И езикът му замръзна. Той чакаше и усещаше с всичкия си ум, че сега съдбата му се решава: „Или тя ще бъде негова един ден, или... той ще трябва позорно да избяга през тази горичка право в града, без да се среща с никого тук.“ Зора чу името си и позна гласа; тя знаеше, че туй е Славин; тя беше уверена, че той ще дойде. Тя усещаше в душата си, че нарочно дойде сега в горичката, че нарочно се е отделила от другите. Защо? Какво чакаше тя? Какво мислеше? Тя сама не знаеше.

Славин се забави няколко минути и тя се отчая – мислеше, че той няма да дойде вече. И стана ѝ тежко, тежко на душата, гаче ли Славин ѝ обеща нещо и я излъга. Но Зора не искаше нито да търси другарките си, нито да се връща назад, а усети желание да остане сама. Тя се отпусна на тревата и внимателно се вслушваше в околната тишина. И ето Славин дойде! Тя не смееше да мръдне от мястото си, хладни тръпки я побиха, когато той произнесе името ѝ. Ней ѝ се показа, че тя е дошла тука с намерение да извърши нещо престъпно, че още минута – и ще стане нещо страшно... „Защо дойде този човек днес при нас? Защо ме вика?“

Тя чу стъпки по тревата – Славин се доближаваше до нея. „Що мълчи тя? Каквото ще да каже, само да не мълчи. Може би тя не ме е чула?... Или аз не произнесох името ѝ?“

Остават още една-две крачки до Зора. Тя усети стъпките му до роклята си и помисли, че пропада. Тя чувстваше, че този човек е способен на всичко. Неволно тя скочи от земята. Славин я задържа с ръката.

– Зора! Зора! Хубава моя Зора... мила... – шепнеше той, като сядаше до нея.

Очите на Зора се замъглиха, цялата горичка се движеше пред нея. Тя седеше със склонена главичка на гърдите, нищо не говореше и беше убедена, че всичко туй е сън. Нима може да има такава действителност? Никога през живота си, ни като мома, ни като годеница, ни като новобрачна, тя не е слушала такава музика – а околната природа с тайнственото си нашепване още по-силно заразяваше сърцето и снагата на девствената жена.

– Зора!... Мила Зора!... Не се бой от мене... аз нищо лошо няма да ти направя... позволи ми да ти се нагледам само... Зора! Погледни ме, само един път ме погледни... чуваш ли? Ти видиш... аз пръв път те виждам днес... и аз съм твой... ти можеш да направиш от мене, каквото искаш... Но моля ти се само... погледни ме...

И тя го погледна. И в този поглед Зора вложи всичко, което беше набрано в жадната ѝ душа, всичките си мечти за пълно щастие – престъпно ли, законно ли, трайно ли, или минутно само, – тя ни най-малко не мислеше за туй. Да беше ѝ нашепвал някой, че всичко това е миг, за който ще се плаща сетне цял живот – тя пак не би станала оттука.

Славин впи очите си в погледа ѝ и Зора, като хипнотизирана, склони главичката си на гърдите му и си затвори очите.

Надалече се чуха човешки гласове; някой викаше: „Зора!... Зора!“... Тя позна гласа на мъжа си.

– Боже мой! Боже мой! – прошепна Зора, Славин разбра всичкия ужас на тези две думи – те му разкриваха цялата ѝ биография.

– Да станем, Зора – каза той, – да обиколим от тази страна горичката, а те нека ни търсят тука. Искаш ли? Кажи?

Тя го погледна и печално проговори.

– А после той пак ще ни намери!...

– Да, Зора, светът е такъв... Ние не можем сега да го пресрещнем и да му кажем: ние се обичаме, Малков, ти си свободен... А ще бъдем принудени да играем комедии, да лъжем, да се преструваме, додето светът не усети всичко това и с ужас не ни каже: „Какво сторихте вие! Как посмяхте!"... И тогаз, тогаз камъне ще хвърчат върху нас... и то затуй само, че ние сме честити... Щастливият човек за света е престъпник...

– Как хубаво говори... – и тя забърка думите, тя не знаеше какво да му каже: „ти или ви..."

– Говориш ти! – поправи я усмихнато Славин.

– Говориш ти! – повтори Зора полека, гаче ли учеше някой урок.

– На туй причината си ти, ти ме вдъхновяваш днес. Мен ми се струва, че ние сме сами с тебе в целия мир... Я да минем из тази пътека, Зора, оттука мъчно се минава. – Те се провряха весело като деца през едни тръне; като мислеха и двамата в едно и също време, че Малков не ще може да мине оттам. Като излязоха на една широка полянка, той я взе подръка. Зора тъй доверчиво сложи ръката си на неговата, че Славин се усмихна от щастие.

– Нали, Зора, ние се познаваме с тебе отдавна, при всичко че се срещнахме пръв път!

Зора цяла се зачерви.

– Какво има! – попита я той.

– Нищо, нищо – отговори тя.

– Какво ти е? Моля ти се, кажи ми: ти ме плашиш!

– Туй, че аз съм те виждала по-рано, в театъра... и още един път в градината... и аз...

– Зора, продължавай...

– И аз тогава бях уверена, че ние ще се срещнем с тебе още някъде.

– Само туй? Друго няма? – попита Славин.

– Не, има още... Но ти се сещаш, нали?

– И аз да не зная това! И да не бях те срещнал днес, щях тези дни да замина, без да подозирам какво оставам тук.

– Нима ти заминаваш тези дни? – попита уплашено Зора.

– Погледни ме, Зора, и кажи сама: скоро ли ще замина аз оттук? – Зора се успокои и още по-силно се притисна с ръката си до него.

– Кажи ми... не умират ли хората от ненадейно щастие?

– За щастие – не – отговори нежно Славин, – а живеят и обичат, обичат тъй, както аз те обичам...

И той се спря, нежно отдръпна главичката ѝ назад, прегърна я и устните им тихо, тихо се докоснаха едни до други. И Зора пръв път в живота си разбра всичката сладост на целувката. В една-едничка първа целувка на Славин тя намери повече поезия и смисъл, отколкото във всичкия си досегашен съвместен живот с Малкова.

С леко сърце те продължаваха пътя си към сборното място.

– Сега, Зора, пусни си ръчичката и скромно да вървим един до друг. Най-тънкият психолог не трябва нищо да прочете на нашите лица. Такова щастие се разваля, ако го шпионира някой... Благоразумие и любов!

– Мили! – прошепна само Зора, като не спущаше очите си от него.

Той ѝ се закани шеговито с пръст и те след малко доближиха сборния пункт.

Малков като следовател впиваше очите си в тях. Лицето на Славина на минута го успокояваше; но очите, пламналите очи на Зора, погледи, каквито никога по-рано не е забелязвал в нея – тровеха му душата.

„О! Ужасно е да имаш хубава жена! Защо тя днес тъй е възбудена? Какво има? От въздуха ли е това, или от друго?

Защо той дойде с нас? Кой го канеше? Защо тръгна и той подир жените? Защо те тръгнаха заедно? Какво правиха там? Говориха...

За какво имат те да говорят? И защо всичките тръгнаха заедно, а сега се връщат чифт по чифт? Затуй ли целият град тича за тези горички?...“

Нещастният човек страдаше непоносимо, откак се ожени за Зора; днешният ден не беше нещо ново за него, само обстановката се случи по-обвинителна за Зора и Славин. И надали някой от спокойната и весела компания би разбрал страданията му.

Той искаше да вярва, че между Зора и Славин нищо не е станало, и в същото време беше убеден, че между тях се е случило нещо...

Лицето му изглеждаше дваж по-мрачно между засмените лица на другите господа, госпожи и госпожици.

– Каква чудна вечер!

– Колко хубаво е тук!

– Погледнете месечината! Тя скоро ще засвети.

– Как силно влияе природата на човешката натура! – каза един господин на госпожицата, която чоплеше с пръсти земята в горичката. И бедният Малков, като гледаше Зора и Славин, неволно споделяше мнението на младия господин.

* * *

На връщане из пътя Малков не се отделяше от Зора.

– Нима ти, Зора, не чуваше, като те виках в гората?

– Нима ти ни викаше?

– Кого вас?

– Нас... всичките... – отговори смутено Зора. – Че защо ме викаше? Аз нищо не чух... ние... аз... бяхме много далече...

– Зора, Зора, ти толкова обичаш тези разходки?

– Ти казваш тъй, като че ли ние всеки ден дохождаме тука – каза нервно Зора.

Малков млъкна.

Тя имаше право, той никъде не я води. Но крив ли е той, че страни от хората, че предпочита да седи в малката си къщна градинка, отколкото да се разхожда в най-хубавия парк с публика? Той така е навикнал да се чувства сам в света, че му се вижда чудно да се среща с много хора, където и да е било...

Откак се ожени, той се боеше от хората. Още след първото си влизане в света със Зора, той забележи, че обществото посяга на нея.

Два-три пъти той ходи с нея на вечеринка и се уплаши да не би, ако продължава да ходи, някой ден да се върне сам вкъщи.

В дълбочината на душата си Малков признаваше всичкото надмощие на познати и непознати светски ловджии на евтино щастие за чужда сметка и беше убеден, че в случай на борба те ще победят. Затуй той намери за най-благоразумно да напусне светското бойно поле и да не се излага на явна опасност.

Нека те се борят помежду си, нека падат, побеждават, грабят един у друг, каквото могат – той не усеща нужда от повече щастие... Чуждо щастие той не би взел, както не би взел чужди пари... Откак Зора стана негова, той нищо не искаше вече от света...

Като вървеше сега до нея, идеше му да я грабне и да се махне с нея... на ръце да я занесе вкъщи, само тя да бъде далеч от погледите на Славин... Само там, в стаята си, той усещаше, че Зора е негова.

– Зора, ние можем да не чакаме трамвая... да вземем файтон.

– Как така? – каза Зора, като хвърли поглед към Славина. – Ами другите? Господа – продължи тя, – нали е по-хубаво да се върнем с трамвай?

– Разбира се, разбира се – развикаха се жените, – ние всичките ще вземем целия трамвай.

Малков повече не протестираше.

„Аз ще умра един ден на такива разходки" – казваше си той, когато, като сядаше в трамвая, забележи, че Славин се качва с тях.

Славин не седна вътре във вагона, а остана на платформата. Той не искаше да бъде близо до Зора, защото усещаше, че неговото присъствие я издава – очите ѝ не бяха се научили още да лъжат. Застанал до кьошето на трамвая, той спокойно на свобода разглеждаше лицето на Зора и я намираше все по-хубава и по-хубава... А тя непрестанно се обръщаше към другарките си, за да може поне на миг да отговаря на погледите му. От време на време Славин случайно спираше очите си на Малков и виждаше по лицето му, по цялата му мрачна фигура, че той е недоволен, а може би и страда даже.

Но нима наистина Малков е способен да страда от туй, че Зора е обикнала друг? Нима той не знае и сега, че тя не го обича? „Какво тогава мога аз да му направя? Виновен ли съм аз? Аз не я вземам от него, тя сама иде при мен... И ще ли разбере той, че тя е обикнала друг, ако не узнае това отнейде? А колкото за туй, бъди спокоен, ние ще се постараем да не знаеш нищо."

Славин и Малков се познаваха отдавна. Те заедно свършиха гимназията и заедно постъпиха в университета. Славин скоро напусна студентческата скамейка, залови се с живопис и в няколко години името му стана известно.

Малков с отличие свърши университета и стана чиновник. И усещаше се той честит. Той знаеше, че много хора и туй не са могли да достигнат. Като стана чиновник, Малков гаче ли се огради с каменна стена в стаята на канцеларията си и нищо не виждаше вън

от нея; никакви жизнени въпроси не го вълнуваха; той гледаше на света и на живота като на свършен факт, с който човек трябва да се примири. Борбата на човечеството не го интересуваше, понеже тя не досягаше камъните на стената, зад която той се бе скрил и спокойно смилаше законната си храна.

Той не би желал никакви революции в света да му обещават златни гори, при възможност едно на хилядо да загуби и туй, което има.

Със Славин подир свършването на университета Малков не бе се виждал няколко години; чувал бе само за картините му и една от тях видя на изложбата. Без да разбира от изкуство, той се зазяпа пред нея и призна, че такива хора като Славин могат да си играят с дипломи. Те са протежирани от самаго бога и нямат нужда от земни протекции и заплати. „Славин беше талант... гений." Но най-много, което го порази в картината му, туй беше цената ѝ – 2000 лева! И чувство на безпричинно преклоняване пред Славина пълнеше душата на самодоволния чиновник. Той даже не му завиждаше.

„Всекиму своето – казваше си Малков. – Аз имам право на моята заплата, той на 2000 лева за една картина: няма нищо по-справедливо от туй." После, когато Славин си дохаждаше от странство в България, те се срещаха понякога из градините и кафенетата – но освен „добър ден" нищо нямаше между тях.

И какво можеше да има общо между известния художник, комуто вселената се виждаше тясна, и нещастния чиновник, намиращ простор в задушната канцелария?

Но ето че и Малков усети да му дотяга туй усамотяване. Омръзна му – било на служба, било вкъщи – да не вижда нищо отпреде си освен безстрастното лице на своя разсилен. Нещо му липсваше. Той даже почна да мечтае.

В туй време на гости у едни познати той се срещна със Зора.

Красивото момиче произведе такова впечатление на Малкова, че той се усещаше способен насила да я вземе, ако не му я дадат. Той се домогваше до нея тъй, както едно време се домогваше за университетския диплом. Като студент Малков не можеше да отдели за жените ни една стотинка, ни една минута: всичкото отиваше за диплома. Обезпечен сега със служба, без особени грижи, той при срещата си със Зора усети в гърдите си цял вулкан от страсти. Той я искаше, искаше я с цялото си същество, без да я пита какво мисли и чувства тя. И те му я дадоха.

Но Малков беше от този тип мъже, за които жените с удоволствие се женят, но никога не ги обичат. Такива хора имат пари, енергия, добрина, мъжественост, даже страст, но нямат поезия. А коя жена може да премине живота си без поезия – поне пет минути – пет фатални понякога за малковци минути!

Откак се ожени, Малков не завиждаше никому, най-малко на Славин... Че Славин е бил гений, че името му може би ще попадне в историята, че ще му дигнат един ден паметник, това ни най-малко не го вълнуваше. Всичко туй може би да е хубаво, но то не му липсваше. Нима той ще гледа Славин? Той не би могъл един ден да живее като него.

А след последната разходка не само че не му завиждаше, но най-искрено желаеше на Славин да продава картините си по 20 000 лева, но само да го остави на рахат.

* * *

А Славин при всичкото си благоразумие не можеше да не дохажда у тях. На друго място той нямаше де да се среща със Зора. Лицето на Малкова ставаше по-умислено, по-съсредоточено, гаче ли той решаваше в ума си някоя мъчна алгебрическа задача. Зора изглеждаше радостна, доволна, честита, сякаш че научи нещо ново, непознато досега и необходимо, необходимо като въздух. Те живееха само със себе си и понякога даже забравяха за съществуването на Малкова. А той страдаше тъй, както може да страда един собственик, знаещ, че имотът му се заплашва от опасност.

Една вечер Славин дойде у тях. Зора за няколко минути отиде в стаята си: тя не искаше да се яви пред него както да е. Останали сами, Славин и Малков неволно мълчаха, защото и двамата мислеха за едно и също нещо.

По едно време Малков дигна главата си към Славин и му каза:

– Знаеш какво, Славин? Мен просто ме учудва ненадейното подновяване на твойто приятелство с мен!

Славин, при всичко че не очакваше такъв разговор, не се загуби и даже не се докачи. Но той разбра за какво загатва Малков и се почуди на неговата смелост – такива въпроси рядко се задават в обществото, гдето приличието е по-горе от най-скъпото щастие.

– Ех, българино, българино! – каза Славин протегнато и пресилено. – Ти си въобразяваш, че аз съм способен на подлости? Нали?

– Да, да, аз съм българин... аз съм прост... аз нямам твоя ум... таланта ти... Но позволи ми да ти кажа откровено, че и аз умея да обичам. Ти си умен човек и трябва да ме разбереш.

– От какво се боиш ти?

– Аз се боя от тебе... и ще те помоля да не дохождаш повече у нас...

Славин пребледня. Него го гонеха из къщи... И кой? Едно жалко, мъничко същество, на което всичкият мо-

зък не би му стигнал за половин ден. Злоба на тържествуващ Мефистофел закипя в гърдите му.

– Добре, добре, Малков... аз ще си отида... но ти забравяш, че всичко туй, от което се боиш, не зависи само от тебе.

И той стана, грабна шапката си и бърже излезе из стаята, повтарящ с презрителен смях:

„И Малков знаел да обича!"

След малко Зора влезе в стаята.

– Къде е Славин? – попита тя.

– Той си отиде...

– Защо?

– Защото го изпъдих.

– Ти го изпъди! – повтори с ужас Зора.

– Да, кажи ми, Зора, нима ти не усещаше, че този човек дохаждаше само за тебе?... Нима ти не виждаш, че нему нищо не му струваше да развали нашето щастие? Но той няма да дойде... и ние ще бъдем спокойни отсега. Аз не ти се сърдя, Зора... за нищо... но този човек аз не мога да го гледам.

– Той няма вече да дойде у нас! – промърмори тя с треперещ глас.

И Зора неволно се отпусна на канапето и прошепна: „Боже мой! Боже мой! Защо аз го срещнах тогава!"

Ней ѝ се показа, че настъпва краят на света и една гигантска сила я граби, граби надалеч от Славин. Тя забрави даже, че до нея в стаята седи мъж ѝ.

Хладно отчаяние пълнеше допреди малко безгрижната ѝ главичка и мозъкът ѝ шепнеше като часовник: „Той няма да дойде вече!"... И тя заплака, заплака тъй, както никога не е плакала през живота си. Като погребваха майка ѝ, тя не усещаше в душата си такава празнота, както сега.

Малков усети, че клепачите му треперят.

– Зора, Зора, какво ти е?... Да не ти е направил той нещо?... Кажи ми?

Зора не го чуваше даже.

– Зора, моля ти се... Какво ти е? Кажи? О, проклет да е този ден, когато аз те запознах с този човек! – Той се наведе до Зора, прегърна я и поиска да я подигне.

– Остави ме... остави ме... – викаше Зора, като го отблъскваше. Малков се отдръпна. Той някак си инстинктивно усети в тези минути, че туй хубаво същество не е вече негово и сякаш че по някоя погрешка то му принадлежеше досега. Той седна отчаяно на един стол до канапето и продължаваше да гледа на Зора.

„Какво съм ѝ направил аз? Какво съм ѝ направил?"

– Зора, Зора, защо не ме обичаш вече? Кажи ми поне защо? Какво съм ти сторил аз? Лошо ли ти беше с мен? Зора, кажи ми, аз искам да знам защо ти не ме обичаш, кажи?

Зора мълчеше, та и не знаеше тя какво да му отговори.

– Зора... ти... ти обичаш него... нали?

– Аз не знам, нищо не знам, не ме питай... остави ме, не ме закачай – извика тя, като чу, че той стана.

Но той нито се доближи до нея, нито я питаше вече.

Той разбра, ясно разбра, че злият гений успя да завладее душата на най-скъпото за него същество. И пръв път той призна сам на себе си, че не е достатъчно да имаш жена си до себе си, за да я наречеш своя... че трябва и нещо друго, но какво е туй друго, Малков и сега не разбираше. Той ясно само чувстваше едно, че да беше го ударил сега Славин с дърво по главата, не би му причинил такива страдания.

„Да, той имаше право да тържествува... Какво съм аз в сравнение с него?... Една буболечка... Додето бях обиколен с прости смъртни като мен, на които им стига тяхното мъничко щастие, аз можех да бъда спо-

коен. Но ето, на пътя ми се изпречи една стихия... един гигант, който гълта чуждото щастие като бонбони, и аз трябва да се махна... аз съм безсилен. И не само той е моят враг – те са двама. Какво мога да направя аз? А че туй щастие мен ми трябва за целия живот, за до гроба... а нему надали ще стигне за няколко месеца... недели... дни – какво от туй? Кой ми е крив? Кой ми е крив, че не съм гений? Че нямам дар да увличам – без да знаят даже хората защо. Кой ми е крив, че съм Малков, а не Славин?"

И той се усети тъй нищожен, тъй захвърлен в този свят, че му стана тежко, болно. „И наистина, утре аз да умра, какво ще загубят хората? Ще ли си спомни някой за мен на другия ден?" Скръбта му беше тъй силна, тъй неочаквана, тъй нелогична според него, че той даже нямаше сили да протестира и да се защищава.

Седнал до масата, с отпусната на ръцете си глава, той не знаеше какво да прави. По едно време рамената му затрепераха и цялата му снага се задвижи... Малков плачеше. Той плачеше така, че всичките сълзи на Зора не струваха една негова сълза, ако сълзите са признак на страдание. Зора неволно обърна лицето си към него и като видя дебелата му фигура, склонена до масата, с ужас и учудване прошепна: „И той още плаче!"

* * *

На другия ден, когато Славин не дойде, Зора мислеше, че ще полудее. Тя му написа едно дълго, дълго писмо, в което се кълнеше с всичко в света, че го обича, да не ѝ се сърди и да не мисли, че тя ще се примири с желанието на мъжа си да не се виждат вече. Славин не отговори на писмото ѝ: той чакаше нея самата. И тя дойде. Той я посрещна хладно, като човек, уверен, че

тя повече от него е негова. Гаче ли с туй той я наказваше за грубостта на Малкова. От друга страна, Славин не обичаше да го обвиняват жените, че той ги взема, и сигурен, че ще ги има, той чакаше те сами да му се отдават. Любител на тънки усещания, той сладострастно разглеждаше лицето на Зора, знаещ, че след малко туй пламенно създание ще се преклони самò пред него.

– Как се реши ти, Зора, да дойдеш при мен? Не се ли боиш от него?

– Аз от никого не се боя с тебе – прошепна тя, като се притисна до него.

– Ами ако той те убие? Знаеш ли ти, че законът позволява на такива типове, като твоя, да ви убиват, ако вие не харесвате техните глупави физиономии?

– Аз нищо не ща да зная и от нищо не ме е страх... Страх ме е само от едно... ако ти не ме обичаш... Чуваш ли?

Славин с наслаждение следеше за хубавата ѝ снага, готова на всякакви жертвоприношения.

Тя чакаше само един знак от него. Славин нежно ѝ взе ръката. Страстен огън се разля по жилите ѝ, сякаш че някой раздухваше искрите му в нея. Тя се отпусна на канапето и си затвори очите. Славин се наведе до нея; никога досега той не е виждал такова избухване на страстта. Той се докосна с ръка до челото – то гореше, гърдите ѝ дишаха, гаче ли тя страдаше. Нему му се струваше, че той вижда агонията на щастието. Неволно той правеше сравнение с другите жени, които той срещаше в живота. Там сладострастието беше вакханално или истерично – лицето на Зора изразяваше тъга. Тя мязаше по-скоро на някоя велика мъченица, която се готви да умре за християнската идея, отколкото на жена, която чака бесни милвания. Славин втренчено разглеждаше чертите ѝ, като че ли

искаше да ги запази в паметта си. И по едно време ѝ прошепна: „Зора!" Той искаше да се убеди, че туй не е сън. Тя отвори големите си очи, стисна ръката му и промърмори: „Ти си жесток!" Но той не я слушаше, отдръпна ръката си и скочи в ателието. „Аз пръв път се срещам очи с очи с образа на страстта... Не, не, туй не е истерия, туй не е весела пияна вакханка... Туй е скръб... Туй е временна смърт" – мислеше Славин, като седеше пред платното. След малко той се върна при Зора. Тя седеше облегната на канапето и смаяно го гледаше в очите.

Славин се спря пред нея. Туй не беше същата Зора – тя имаше изглед на неудовлетворено животно. Очите ѝ бяха мътни, веждите свити, сякаш че тя му се сърдеше. Славин я разбираше, тя имаше право да му се сърди.

„Освен физическото неудовлетворяване, тя навярно страда и инак. Тя мисли, че той я отблъсва, не я харесва, не я обича... Но може ли тя да разбере ония високи проявления на душата, които стоят по-горе и от самата страст, моменти, когато човек вижда пред себе си не само красива страстна жена, а схваща идеята на твореца и се мъчи да я възпроизведе."

– Зора, ти ми се сърдиш, нали?

Тя скри главата си до гърдите му и му нашепна:

– Не, аз не ти се сърдя, но мен ми е тъжно, аз не съм достойна за тебе.

– Зора, не говори глупости, аз те обичам, чуваш ли? Аз рядко употребявам тази дума! Но сега ти ми трябваш за друго. Ти ми трябваш тъй, както си сега още, само ламтяща за щастие, девствена в страстта си... Не се чуди на туй. Животът ти с него нищо не е събудил в тебе от туй, което сега се събужда, и ти ми трябваш такава... Не ме гледай тъй умислено, гледай ме като одеве.

Славин се отпусна на колене пред нея, взе ръцете ѝ в своите, привлече я към себе си и впи погледа си в очите ѝ.

– Не ги затваряй само, моля ти се, не ги затваряй... Ей така! Знаеш какво, Зора! – говореше ѝ той, стоящ на колене до канапето. – В тези минути мен ми се струва, че аз разбирам бога?

Зора не се чудеше вече, тя мислеше, че всичкото така трябва да бъде: този човек нямаше нищо общо с другите хора, които тя е срещала досега. Той нанесе удар на цялото ѝ същество. Всичко, което тя знаеше, виждаше, преживя, изгуби за нея всякакъв смисъл. Целият свят за нея се съсредоточи в лицето на този неразбран човек. Той можеше да прави с нея, каквото иска. Да беше ѝ казал той: „Съблечи се гола", тя би се съблякла без колебание. Думите чест, позор загубиха за нея предишната стойност. По едно време тя заплака. Тя не можа да разбере много ли е честита, или много нещастна – само едно знаеше тя, че отсега да я заплашва Малков с убийство или самоубийство, тя не би му позволила да се доближи до нея.

* * *

Славин седеше в ателието си и работеше. Той предаваше на платното туй, което смяташе, че е откраднал от небето с помощта на таланта си и на Зора. Пламналият ѝ образ като жив стоеше пред очите му... Но схвана ли той това, което именно искаше да схване? Нему му се струваше, че тази картина няма да наумява ни една от предишните му, в които той е рисувал човешката страст...

Славин стана, взе няколко картини и почна да търси в тях нещо подобно на това, което искаше сега да предаде. Ето една 16–17-годишна мома, усещаща,

че на нея гледат като на жена. Сянка няма тук от туй, което той видя в очите на Зора. Това 17-годишно дете изглеждаше доволно от съзнанието, че е вече жена, като току-що произведен подпоручик от еполетите си... А ето портрет на една новобрачна, застанала на прага на спалнята; тука страхът и срамежливостта хвърлят такъв облак на страстта, че тя се е сгушила някъде в дълбочината на снагата ѝ. Тя сама не смее да надникне в душата си. Славин взема друга картина – „Вакханка“: тя дига чаша, пълна с шампанско; един млад момък пламенно я гледа и я кани с очи в съседната стая, дето се мярка легло. Тя му кимва с глава в знак на съгласие. И на лицето ѝ нищо не се чете – тя ще изпие чашата на страстта, тъй както изпива чашата с шампанското... Ето пък „Истерика“... не, не, туй не е страст... туй е болест... тя се мъчи, превива се... може ли да има щастие във вечната ненаситност?... Не, всичко това е друго. Днес в очите на Зора, в цялото ѝ лице, в движенията на снагата ѝ – той не видя ни невинност, ни страх, ни срам, ни безгрижност, ни болест. А нещо като молитва, в силата на която се съмняваш... „Само ще ли мога аз да предам това? Схванах ли го аз, както трябва? Проникнах ли аз в дълбочината на тези очи?... А в тях аз искам да предам страстта тъй, както я е замислил самият творец, когато е създавал жената.“

Минаваха дни. Славин продължаваше да работи над картината. А Зора съвсем се промени: засмяното ѝ едно време лице стана умислено, гаче ли тя преживя някое непоправимо нещастие. В душата ѝ стана такъв преврат, какъвто усеща човек при меняване една религия с друга. Организмът ѝ претръпна, тя като че ли нямаше нужда от физически наслаждения. Но понякога, без да ще, в снагата ѝ избухваше задавената лава и в такива минути тя се отпущаше като робиня пред краката на

Славина и сякаш му говореше с очите си: „Мой бог, стани поне на миг прост смъртен. Спусни се до мене, щом аз не мога да се дигна до теб. Нима ти вечно ще предпочиташ картината, даже и гениална, пред живото същество, от което си я рисувал? Или ти не си човек и нямаш нужда от човешки страсти? Но тогава убий ме, разрежи ме на парчета, смучи кръвта ми капка по капка, само да мога да усетя аз, че съм твоя.“ А Славин в туй време, склонен до нея, мислеше за картината.

Чуден софийски ден. По алеята към пепиниерата, насам и нататък, снове столичната публика. На две-три крачки до сериозен полковник от генерален щаб, с ръка, склонена до кичести екселбанти, тихо се тътре един ючбунарец с шаячни широки панталони и броеница в ръка. Няколко госпожи, гаче ли излезнали от бъчва с парфюм, усилват крачките си, за да не вървят наред до една жена с кърпа на главата и с българско кожухче. От страна на алеята крачи един млад, висок господин с цилиндър, голям, сякаш някой магазин му го е турил на главата за реклама. Мустаците му стърчат като разперени криле на голяма лястовица. Тези мустаци! Колко жени е разплакал той с тях! По шосето на кон, с изправена като топола снага минава пъргаво офицерче. Лицето му има израз, като че ли зад него вървят най-малко двайсет генерали и трийсет ескадрона. Той хвърля такива погледи на публиката, гаче ли тя нарочно се е събрала, за да дефилира пред него. „Ней! Зейдлиц! Мюрат!“ – шепне мозъкът му и препълнен с войнствени завоевателни цели, той пуща коня си в пълен кариер... Но ето един трамвай се изпречва пред него, конят се подплашва и бъдещият Ней засега се намира на земята.

И как тихо, скромно се разхожда тази публика! Ни една нецензурна дума не се чува никъде. Сегиз-то-

гиз само някой върл партизанин си спомнюва за майката на своя противник, но и той отведнъж си прехапва езика: той млъква, като среща възмутени погледи на няколко госпожици, целомъдрени и девствени, като мъничкия им мозък под широките капели.

По едно време погледите на публиката се обръщат към шосето. По него върви един файтон. Всички впиват очи в него.

– Юрданке!

– Стоенке!

– Олег!

– Еленке!

– Марийке!

– Виж!

– Гледай!

– Боже мой, боже мой!

– Какво, какво?

– Що?

– Той!

– Тя!...

Във файтона седяха Славин и Зора.

Лицето на Зора светеше като слънцето в първия ден на мира. Славин от време на време се кланяше до ухото ѝ и нещо ѝ шепнеше, а тя нежно му се усмихваше вместо отговор.

– Позор!

– Разврат!

– Безобразие!

– Що се чудиш?...

– Аз познавах и майка ѝ, тя...

– Че тя с него още преди сватбата...

– И ние да не знаем нищо!

– Затуй и деца нямала, че с много...

– Чакай, чакай, пиленце, нека излезе правилникът на Стамболски, ти ще видиш...

Спокойната преди малко публика дигна такъв шум, сякаш че Зора се продаваше на публичен търг. Но Зора нищо не чуваше, нищо не виждаше: тя знаеше само едно, че Славин е до нея, и тя е негова, негова цяла и завинаги.

Мъжете със завист гледаха на Славина и с удоволствие би напуснали дамите си, за да седнат на негово място. Жените скърцаха със зъбичките си и да биха могли, без колебание би я завели в публичен дом. И чудно нещо! Ни една от тях не обвини Славина. Всичките си камъне, до последен, те хвърлиха върху Зора.

Файтонът със Зора и Славин се изгуби надалече по Цариградското шосе. Публиката влезе в града, пръсна се из улиците и по всичките направления на София се чуваше: Зора, Малков, Славин, Славин, Малков, Зора. Но най-много крещяха две млади елегантни госпожи, които се отбиха в един от най-аристократическите ни квартали. Едната от тях с пяна на устата говореше за Зора:

– Не, не, както щеш, но туй е цяло безобразие, това е именно туй, което се нарича разврат.

– Не отричам, но защо пък да се чудим? Ами ако тя никак не обича мъжа си?

– Не обичала мъжа си! Нима ние ги обичаме! И не бихме могли да направим същото? Я ми кажи правичката, би ли тръгнала ти така с твоето кавалеристче? А?... Аз поне не бих излязла тъй с моя, дори и мъжът ми да позволи това. Най-после човек не живее само за себе си.

– А пък аз да ти кажа... много, много бих искала да се разхождам така с моя Митя... само че не смея.

И приятелките влязоха в една висока къща с веранда до стълбата и дълго време още се препираха трябва ли една честна жена да се разхожда във файтон с любовника си.

* * *

Минаха няколко месеца. Малков седи в една малка бирария и машинално чете вестник, оставен на масата. Той нарочно ходи тук, уверен, че няма да срещне в туй затънтено място ни свои колеги, ни познати.

А той усеща потребност да бъде сам, винаги сам. И по-рано Малков избягваше хората, но сега той се отвръща от тях и живее само със своето „аз“. Обществото не му трябва – то само би усилило страданията му или би раздухало затаената му злоба към човека. Понякога му се струва, че той няма ни един познат наоколо си.

Той мяза на човек, изхвърлен из хвърчащ трен в някоя чужда нему страна.

На минути Малков мисли, че може да плюне на всичко туй; но усеща, че това плюване е изкуствено, предизвикано от виното и временно. Има моменти, когато той чувства, че и да се примири със загубването на Зора, даже да я намрази, той надали ще бъде честит. Зора! Какво наистина е Зора?... Нима тя не може да се замени с друга Зора?... Но с какво ще закърпиш разпокъсаната от нея душа?... Той може би ще живее още... но само под хлороформ, както в последно време... а струва ли си трудът да живееш така?...

По едно време нещо жегна Малков. Той срещна в редовете на вестника името на Славина. Почна да чете: „Тези дни има изложба на картини от българските художници. Между тях особено внимание заслужава новата картина на талантливия ни художник Славин.“ Вестникът превъзнасяше Славина. При всичко че откак Зора остави Малков, името Славин постоянно се мяркаше пред очите му, той наново днес усети старата болка.

„Талантливият художник! Гордост на България! Всичко, всичко за Славина: той има право на всичко, той е гений... И защо, защо аз не мога да ги забравя? Защо те ме преследват навсякъде, не ми дават ни да ям, ни да спя? Защо той немà кураж да ме убие, когато я взе от мене? Защо аз нямах сили още първия ден да ги премахна и двамата? Него поне? Защо живея аз сега? Какво чакам? Повишение? Пенсия? Защо ми е това? За кого?... На, аз съм пиян сега и вчера бях пиян, и утре ще бъда... И защо аз пия?... А пък не мога да не пия! И кой ми е крив? Той? Тя? Аз?... Нищо не разбирам... Боже мой! Зора! Зора!...“

И Малков, без да иска, рисува си стаята на Славина... кревата му... и Зора там. Тръпки пробягват по цялото му тяло; струва му се, че някой сред кабинета му удря плесница, че всичките наоколо виждат сега Зора в леглото на Славина. Малков усеща, че пръстите му се свиват в юмруци, той е способен да ги задуши и двамата. Напразно той мислеше, че може да ги прости, да се примири... Не, не – той смяташе, че болката от нанесения удар ще мине, ще зарасте, а тя го още чопли и страданията от ден на ден стават по-остри, по-нетърпими. На минути му иде да зареве като заклан вол... Отсега нататък той няма да намери едно кьошенце на този свят, дето да не вижда Зора – в обятията на Славина. „Ей сега... ей сега ще отида да ги убия и двамата... Законът ми дава право на това... Ще ги убия, ами после?... И да ме оправдаят, какво от туй?“

И Малков пак усеща, че е безсилен, безсилен като дете и че никой в света не може да му помогне. Сам господ да слезе от небето, Зора няма да бъде вече негова.

Той изпива бирата и се пренася в миналото, в онуй чудно минало, когато най-леката къдрица над челото на Зора принадлежеше нему, само нему...

Но той не може да мечтае за тези минути. Със спомени за любимото същество човек може да живее

само ако то не съществува вече. Сега даже в спомените между него и Зора стои лукавият образ на Славина и тържествуващ му се усмихва, гаче ли шепне: „Че тя и тогаз не беше твоя, Малков!"

Часът е осем. Публиката напуща кафенето. Малков не мърда от мястото си. Той пие, не усеща никакво желание да яде и е способен цяла нощ да остане тука: да пие и да мисли, додето не заспи. Подир десетина-петнайсет бири той не сънува ни Зора, ни Славина. А какво щастие е да забравиш поне в съня си, че си загубил нещо скъпо. „Ех, Малков, Малков, шепне му по едно време един глас: какво си се одрямал така? Нима само с тебе се случва туй? Има хора, които би дали половин живот, да им избягат жените, а ти си се отчаял, сякаш че с твоята Зора светът се е свършил? Какво има твойта Зора? Каквото има всяка жена... Всичките жени са еднакви – до една. Нали имаш пари, защо си се умислил? Двайсет ще намериш като нея. Или ти си въобразяваш, че тя обича Славина? Кой ти каза това?... Я иди отсреща в шантана: там ще намериш ти онази любов, която трябва на днешния човек... С фантазии и със сантименталности не се живее, Малков. Имал си сърце – кому е потрябвало то? Иди, иди там. И бъди уверен, че ако ги храниш и гледаш, както си хранил и гледал Зора, ни една от тях няма да ти измени..."

И Малков пак, както вчера, както онзи ден, отива в шантана. И скромният чиновник, примерният съпруг и пестеливият българин заръчва шампанско, прави скандали и качва се на естрадата да пее с пияни шансонетки.

* * *

На другия ден, като отиваше в гостилницата, Малков виждаше по стените залепени големи обявления за изложбата на картините. Името на Славина с едри букви се мяркаше по тях. Малков влезе в ресторанта, седна до масата и насреща му до разни реклами пак същото обявление. Неволно негодувание забуча в гърдите му. „Защо не ме оставят на покой с този Славин? Славин! Славин! Навсякъде Славин! Дето и да отида, аз нищо друго не чувам освен туй." Даже на службата той не можеше да ходи спокойно: другарите му най-хладнокръвно го питаха: „А бе истина ли е, Малков, че жена ти избяга със Славина?" Той смаяно ги гледаше, не знаеше какво да отговаря и потъваше в срам, сякаш че е извършил нещо подло, безчестно...

Малков взема листа за ядене, разглежда го, заръчва обяд, а очите му, без да ще, се спират на обявлението. Той усеща, че нещо го тегли на тази изложба. Той не си дава сметка какво го влече там, но чувства, че ще отиде, непременно ще отиде...

Струва му се, че там ще се случи нещо такова, което ще промени сегашното му настроение. Към по-добро ли, към по-лошо ли, той не знае. Надали към по-добро, но при все туй Малков вярва, че душата му ще преживее нещо, ще усети нов удар – а и туй е облекчение сега. Страданията – и те искат разнообразие. Там навярно той ще види Зора... и тя него... Не, тя не трябва да го види, той ще се скрие някъде зад тълпата и отдалеч ще я наблюдава... Той не я е виждал още оттогава... Каква ли е тя сега? Дали се е променила?... И като извика пред очите си образа ѝ, Малков усеща едно сладко болезнено гъделичкане в гърдите си. „Ами той? Ще ли мога аз да го гледам спокойно? Как ще ме погледне той, ако ме види случайно? Ами ако аз не се сдържа и се хвърля отгоре му?... Ще го убия, ще го удуша?... Ами ако Зора ме забележи? Ще ли се стърпя аз да не се хвърля пред краката ѝ?... Там, пред толкова хора? Не, не, аз няма да отида там, аз се боя, аз се боя от Зора,

от Славина, от себе си, от хората... Те ще ме питат: „Де е Зора? Защо тя не е с тебе? Защо е със Славина?" Боже мой! Нима аз безконечно ще страдам зарад тях?..."

Донасят му супата. Той едвам се докосва до нея и заръчва второ шише вино. Никакъв апетит, а неутолима жажда за вино. Само то му помага да понася липсата на Зора, сякаш че то му заменява нейните милвания. Зашеметеният мозък на минута забравя Славина и Малков вижда пред себе си своята Зора. „Какво от туй, че той я взе сега? Нали аз я имах преди него? Нали аз я имах пръв... Глупости! Глупости е всичко на този свят... Всички сме глупави, деца, фантазьори... Сами си измисляме страдания. Никой не ми е крив, ни той, ни тя..."

Когато Малков излезе из гостилницата, той беше почти весел и усещаше в себе си сили да отиде на изложбата, без да се бои от нещо.

Най-после каквото ще да става. Нима той няма право, както всеки друг, да ходи по изложби само за туй, че там щяло да има картини на Славина или че Зора може да бъде там? Какво е направил той най-сетне? Престъпник ли е някой? Нима светът е тъй създаден, че отсега нататък те гордо ще се разхождат заедно навсякъде, а той, той ще трябва да се черви зарад тях?

След малко той взе трамвая, който отиваше към изложбата.

* * *

Малков влезе в салона на изложбата. Наоколо му нямаше ни един познат. Това му придаде смелост и той почна покрай другите да обикаля картините и да се спира пред тях. Но Малков само ги гледаше и надали виждаше нещо. Когато стоящите до него тръгваха по-нататък, тръгваше и той. И без да ще, от време на време обръщаше си главата наоколо, гаче ли чакаше някого. Полека-лека след публиката Малков премина в друг, по-голям салон. До една от стените той забележи натрупани хора с дигнати очи към една картина. Погледна и той – и видя пред себе си като жива една гола жена. Малков впива очите си в картината и усеща, че устните му съхнат. „Какво е туй? Халюцинация?... Че туй е Зора! Негова Зора... Гола, съвсем гола пред толкова свят..." Той напряга очите си, затваря ги и пак ги отваря, вярващ, че видението ще изчезне. Но не, пред него на стената се мярка снагата на Зора, чудната ѝ коса покрива плещите и тя гледа... къде гледа – Малков не вижда, той не схваща погледа ѝ... Но усеща с цялото си същество втренчените погледи на публиката, която стои до стената и не мърда от мястото си. Малков още не иска да вярва, а мозъкът му шепне: „Що не вярваш? Нали знаеше, че тука ще има картина на Славина? Що се чудиш? Туй е Зора... Тя не е твоя вече... Тя е негова... Той може да направи с нея, каквото иска..."

По едно време от дълго напрягане очите му се замъгляват – но той вижда картината, вижда я в мозъка си и не смее да хвърли поглед наоколо. Струва му се, че някой го е съблякъл гол сред този салон и че всичките гледат на него. Главата му гори, сърцето едвам бие...

В туй време в салона влиза нова публика, минава покрай Малков, блъска го, смее се, говори и след малко, като забелязва групичката пред картината на Славина – спира се и замръзва в мълчание.

– Че туй е Зора!

– Да, да, madame Малкова.

– Сега любовницата на Славина.

– А ей го там – туй е Малков.

– Нещастния, погледнете го само...

– И той е дошъл тук!

– Ще попадне в историята покрай тях.

Малков чува всичко туй, макар че публиката се мъчи да говори тихо. Но тези думи не будят нищо в душата му, гаче ли той изгубва способност да разбира. Но ето, Малков цял изтръпва. До ушите му се донася: „Коля, моля ти се, подръж ми чадъра малко!" Малков неволно си обръща главата натам, отдето идеше този глас, и вижда пред себе си – Зора. До нея стои Славин.

– Славин! Славин! Славин! – раздаде се из публиката. И мъжете, и жените с любопитство разглеждат младия художник. Някои хвърлят поглед ту на картината, ту на Зора, гаче ли сравняват произведението на бога с произведението на Славина.

– Боже мой! Боже мой! До какво доживяхме! – шепне една млада госпожа на другарката си, като сочи с очите си Зора.

– И тя има лице да дохажда тука!

– Аз ще си отида!

– И аз!

– Аз също!

Но всичките остават, понеже мъжете не изявяват никакво желание да си ходят и като гледат Зора, гаче ли мислят: „Де ни беше акълът, когато се женихме!"

Зора усеща тези погледи, схваща в очите на жените анатемата, която хвърлят над главата ѝ, и тихо казва на Славин: „Дай си ръката, Коля." Славин я гледа, лицето ѝ е пламнало.

– Какво ти е, Зора? Теб те смущава твоята картина или публиката?

– Не, не, съвсем не – казва Зора, без да го гледа в очите. – Но мен ми се иска да бъда по-близо до тебе... Когато ти си до мене, аз не се боя от тях.

А Малков в туй време не спуща очите си от Зора. Да не беше чул гласа ѝ, да не стоеше Славин до нея, той не би я познал. Всичко на нея беше ново, друго: роклята, капелата, даже омбрелата и ръкавиците. Сякаш че тя махна от себе си всичко, което можеше да ѝ науми за него. По едно време Зора обърна главата си към стената, дето стоеше Малков. Той видя лицето ѝ: никога не я е виждал тъй хубава! Малков я гледа и не може да откъсне очите си от нея. Погледите му обгръщат цялата ѝ снага. Той забелязва, че Зора е напълняла малко... Леката ѝ черна пелерина някак си тайнствено се спуща над талията ѝ, гаче ли крие нещо от хората. Очите на Малкова, като рентгеновите лъчи, мъчат се да проникнат през нея. Но ето, Зора дига ръката си нагоре, за да покаже на Славина една картина, пелерината се отметва и издава тайната на Зора. Малков на минута престава да диша, мозъкът му кипи в главата като вряла вода. Стори му се, че той е ограбен, ограбен от разбойник, за когото няма съдилища в този свят. Малков изпитваше онуй чувство, каквото навярно изпитва един писател, ако види най-любимото си произведение, напечатано под чуждо име. Всичко наоколо му се видя ужасно, престъпно, низко: и този салон с картини, и тази публика, и Зора, и той сам, и той, защото от човек замяза на един червей, когото първият минувач може безнаказано да стъпче. Той продължава да гледа пред себе си и вижда усмихнатото лице на Славина. „И ти можеш да се смееш още! Ти може би се подиграваш над мене! Мислиш, че с Малков всичко можеш да направиш и той ще търпи?... Какво е Малков? Вие даже не го забелязвате, че той е тука... Хората дошли да гледат твоята картина и ти си доволен... И никой, никой не ще да знае какво става в душата ми... Никого не интересува туй... Вие сте честити... Ти, Славин, нищо не искаш да знаеш... От нищо не се боиш. Но не, тъй не може... Още тука... сега, пред

публиката... пред картината... пред Зора... пред нейните очи... Малков ще унищожи Славина...“ И приятно чувство, че той може ей сегичка да разруши открадната-то от него щастие, придаваше му зловещ кураж. В тези минути Малков се усещаше господар на Славина. „Да, да, още сега, инак не може, не може, ако аз не направя туй, аз ще се обеся!...“ Очите му блестяха. Ръцете нервно трепереха, търсещи нещо.

Но ето в салона нахълтва тълпа младежи и му заграждат пътя към Славина. Няколко души се приближават до Славина и му поднасят голям разкошен венец. Славин смаяно гледа на тази овация. Зора не знае къде да гледа. Зад гърба си тя чува сърдити женски гласове. Славин взема венеца, благодари, като казва, че не заслужава такава чест. Зора още по-силно се притиска до него. Един женски глас почти до нейното ухо извиква: „Да е дошла поне гола и тука!“ След малко Славин, подръка със Зора, с венец в другата, тръгва да излиза. Салонът се оглуши от викове: „Да живее Славин! Да живее Славин!“ Малков не можа да се доближи до него. Тълпата като жива стена го отделяше от Славина. Малков видя венеца, видя как го предложиха на Славина, разглеждаше въодушевените лица на младите хора и усещаше, че те са способни да го разкъсат на парчета, ако той посегне на Славина. И чувство на нищожество пак обзе цялото му същество. Малков нищо, нищо не искаше вече, само да се махне оттук и да отиде в бирарията. Там, само там той забравяше всичко и можеше да не мисли ни за Зора, ни за нищо. Когато се раздадоха викове: „Да живее Славин!“ – на Малкова се показа, че цяла армия го мушi отвсякъде с шишове. Той грубо, с помощта на юмруците, разблъска последните редове на публиката, събори едно малко дете и без да обръща внимание на псувните наоколо, хукна из салона на улицата. Той мязаше на човек, избягал из лудницата. С изпъкнали от страдание очи, с шапка в ръка, той почти бягаше към града и неволно усилваше крачките си, като чуваше зад себе си високи, жизнерадостни викове: „Да живее Славин! Да живее Славин!“

* * *

Зора я нямаше вкъщи. Тя е по магазините. Откак живее със Славина, Зора никъде не ходи, никого не приема и се занимава само с тоалета си. Славин беше за нея цялото общество – роклите ѝ замениха едновремешните познати.

И ако имаше нещо, което да възбужда най-много жените против Зора – беше туй, че те я срещаха постоянно в нова рокля. В дрипи и най-жестоките би я простили, но скъпите ѝ рокли те не можаха да гледат хладнокръвно. „Какво спечелихме ние с нашата честност?“ – гаче ли си казваха те при всяка среща със Зора.

Славин е сам. Той лежи на канапето, пуши и мисли. На малка масичка до него се вижда едно писмо с женски почерк, току-що получено от Париж.

Няколко цигари вече Славин хвърля на земята, а мислите му все не се разсейват. Париж като някой жив гигант се изпречва пред него. Туй писмо събуди в ума му много неща и образи, които той беше забравил в България заради Зора.

„Париж! Това значи живот, трепет: всеки час, всеки миг нови хора, нови усещания!... А парижанките! Особено една, от която е писмото...“ Всичко туй отново възкръсна в паметта му и той се убеди, че се е заседял в България.

Писмото беше явно доказателство, че хората там престанаха да вярват даже за връщането му в Париж. И пред очите му се мярна намръщеното личице на Жана. Той ѝ обеща, че най-много ще се бави два

месеца тук, а то стана близо шест, откак той не я е виждал и само от време на време ѝ е писал. Наистина писмата му бяха дълги, пламенни, но Славин сам усещаше, че те не бяха искрени. „Има право да ми се сърди... Цели шест месеца аз прекарах тука... Просто не ми се вярва... И защо?"

Славин взе писмото и почна да чете някои места. „Аз не мога да разбера какво правиш ти толкова време в твоята България? Уверявам те, че да не беше туй България – би дръзнала да подозирам, че ти си се влюбил там. Представлявам си тебе подръка с някоя българка във виенска капела, чепици с високи токове и дебели шарени чорапи, увиснали над чепиците, както си ми ги описвал тук..." Славин се усмихна. „В туй отношение българките май понапреднаха малко... Има вече и хубавички, и изящни... някои даже умеят да се обличат... Само едно им липсва... нямат те сърце, нямат онази нежност, която не мирише на брак... такова нещо няма българката. Всяка целувка на българката наумява, че най-сетне вие ще трябва да се ожените за нея. И всичките са такива... Зора и тя... Всъщност какво ли има нещо особено в нея? Нищо от туй, което аз предполагах и търсех... Какво еднообразие в чувствата, в най-страстните пориви... След пет месеца българката е съща, каквато си е била и в първата нощ... Никаква фантазия, смелост, инициатива. За тях любовта е като ходене на служба у другите българи... Всичкото е, колкото да не остане недоволно началството... Какво ми даде ново, друго Зора? И откъде-накъде аз търсех в нея нещо ново, друго? Съвсем се вдетиних аз, поглупях в тази България..." В туй време погледът му се спря на Зориния портрет. „Какво има в тази картина, че критиците ме качиха на небесата заради нея?... Нищо, абсолютно нищо... Едните ме хвалиха навярно само за туй, че ида от Париж... другите се възхищаваха, понеже нищо не разбират... трети пък просто се радваха на гола жена... Такива изложби са рядкост в България..." Славин пак втренчено се вгледа в картината и забележи, че в погледа на Зора има нещо... има нещо ново... „Но нима туй е Зора? Туй не е тя... Туй не е неин поглед... Аз никога не съм я виждал такава... И докога аз ще се занимавам само с жени? Нима в света няма нищо по-интересно от туй?... Нà... за тази глупост аз останах в България цели 6 месеца!... И как може човек да преживее тука повече от няколко дена? Едно време Швейцария ми се виждаше като провинция, а сега останах тук за една глупава картина... за една... Зора..."

И безсъзнателно неприятно чувство се промъкна в душата му. Той усещаше, че отдавна всичко наоколо му омръзна тук: и България, и българският език, и критиците му, и многошумната му картина, която всичките искаха да купят, и той, без да знае сам защо, никому не я продаваше. Славин я пазеше в началото, както пази някой хаджия парчето от „честно дърво", донесено от Божигроб – а туй дърво се оказва просто на просто дърво и нищо повече. Дотегнаха му – и тази обстановка, и тези стаи с постоянно напомняне за Зора, и другарите му, които дохаждаха зарад нея, и самата тя, вярна на него повече, отколкото той вярваше и искаше... Като гледаше фустите ѝ, разпилени из стаите, нему му се струваше, че те от години лежат тука и никога няма да се махнат от очите му.

Той знаеше, че след малко тя ще дойде, и усещаше, че тя му тежи и нервира го с умислените си погледи, които сякаш го питат: „Нима ние вечно ще живеем тъй?" Какво не би дал той сега да бъде в Париж! Да усеща наоколо си трептящ живот, шум, борба, блясък, мизерия, милиони хора... да чувства, че всичко туй донейде си е негово... а той... той не принадлежи никому, с никого, с нищо не е свързан.

По едно време по стъпките в коридора Славин поз-

на, че иде Зора. Решен да ѝ каже, че тези дни ще заминава за Париж – той предчувства обяснение, сцени, сълзи...

Зора, весела, зачервена, влиза в стаята и радостна като дете посочва му един плат.

– Гледай, Коля, каква хубава материя взех за новата си рокля... 10 лева метърът, а имаше и по 12, но аз не исках...

В туй време тя забелязва писмото на масичката. Сърцето ѝ се свива. Туй е вече трето писмо и все същ почерк и същ цвят плик. Първите писма тя сама намери на масата му, скрити между книгите. Още тогава тревожни мисли обзеха Зора, тя взе да се съмнява в него. Но, не знаейки френски, тя не можа да открие тайната на Славина. И тъй като животът ѝ подир тези писма не се е изменил с нищо – тя ги забрави. „И ето пак... навярно още ще има... докога? Какво ще излезе от туй?... Коя е тази?... Какво му пише тя?... Какво отговаря той?..."

И тя отчаяно сложи плата на кревата, седна и се замисли. „Значи той има любовница в Париж! И чудно ли е? Там има толкова жени, все французойки... те не са като нас... Защо той никога не ми говори нищо за Париж?... Бои се да не се издаде... И защо, защо мъжете не умеят да обичат само една жена? Как могат те да се влюбват във французойките, които всеки ден меняват любовниците си?..." А Славин в туй време, без да обръща внимание на умисленото ѝ лице, чоплеше в мозъка си подходящи думи, с които да си пробие път към Париж без сълзи и баялдисвания.

„Няма ли да бъде по-хубаво един път завинаги: късо и ясно да ѝ кажа?..."

Зора си изчерпа мислите и облегната на кревата, чакаше да се смили той над нея, да се приближи, да я прегърне и утеши. Славин даже не забелязваше, че тя страда. Като гледаше тъжното ѝ лице – той се ядосваше в душата си: тази отчаяна фигура отсега стана неприятел на покоя и свободата му. Той би предпочел да се смее тя над него, да му се изкикоти в лицето, за да може спокойно да ѝ каже: „Аз утре заминавам за Париж!"

Най-после той се решава:

– Зора!...

Тя дига хубавите си очи към него. Погледът ѝ е пълен с тъга, тя гаче ли го моли да бъде снизходителен.

– Какво има, Кольо? – попита тя тихо.

– Аз... такова... ще трябва...

Зора се мъчи да прочете нещо на смутеното му лице. Тя усеща, че той ще ѝ каже нещо ужасно. Гласът му никога не е бил тъй рязък, даже груб.

– Аз... Зора... ще трябва... тези дни... да замина за Париж.

– За Париж!... Тези дни!...

– Да... за Париж... може би още други ден... утре...

– Без мен? – шепне Зора и усеща, че гласът ѝ замира в гърлото... Тя пак гледа писмото, сълзи блясват в очите ѝ.

– Ами аз, Кольо? Какво ще правя? – И устните ѝ треперят.

Славин чувства, че тя е нещастна, че страда, и туй го ядосва, мъчи, дразни. „Нищо, нищо не може без сцени, без трагедии... аз предпочитам екзалтираните французойки, които обливат човека с витриол, отколкото тези наши великомъченици... Но ние трябва да се обясним най-после.. аз не съм българин..."

Зора усеща, че нещо се къса у гърдите ѝ, къса се на парчета. Тя иска като едно време да падне на колене пред него, но една невидима сила я закова на мястото ѝ: погледът на Славина не дава никакви надежди. Тя само склання главичката си надолу и сълзите рукват като дъжд по страните ѝ. Славин нервно диша. „Всичко, всичко, само не туй!... Нож! Револвери!... Скан-

дали!... Само не туй!... Само не сълзи..." Зора плаче и ѝ се струва, че в мъничкото писмо на масата се е скрила съперницата ѝ и ей сега ще изскочи оттам, ще грабне Славина и ще изчезне с него. По едно време плачът ѝ се обръща в ридание. Славин би предпочел земетресение в тези минути.

– Зора! – строго ѝ казва той. – Какво е това? Нима аз изгубих право да заминавам, дето искам?

– Ти не ме обичаш, не ме обичаш!... Ти не беше такъв по-напред... ти обичаш нея...

– Коя нея?

– Ти я знаеш... Ти всеки ден получаваш писма от нея... и сега ще отидеш при нея...

Славин се възмути – Зора предявяваше права на него.

И същият Славин, който едно време в горичката за една нейна сълза би зарязал цялата Франция – сега гледаше с отвращение нейния плач. Той усещаше, че тези сълзи като верига го привързаха към нея. В тези минути му се струваше, че тя му е законна жена.

Славин вижда, че ако тъй се продължава, той не само не ще може да замине, но няма да се разбере със Зора, като какви им са били и трябва да бъдат отношенията...

„Той не я мрази, не... той пак я намира хубавичка, най-хубавичка между българките... той може би пак ще се върне при нея... но тя трябва да знае, че за нищо в света той няма да си продаде свободата. Да се свърже с една жена, каквато щѐ да бъде тя, завинаги, да измени заради нея маршрута на живота си – никога. Такваз жена не се е родила още..."

„Напразно казват някои, че всичко в този свят е от и за жената. Наистина тя много често се изпречва в живота на човека, увлича го и блъска на самопожертвувания и престъпления... Но туй са моменти. Жената не е биография на човека... Тя не оставя нищо друго освен две-три мрачни или светли странички в дългия му жизнен роман... Любовта е нещо велико... но затуй пък тези, които вкусят от нейната чаша, не трябва да се сърдят на горчивината, която намерят на дъното ѝ. Нима аз трябва да се оправдавам сега зарад туй пред Зора?... Нима ние се оправдавахме пред някого, кога се обикнахме?... Обичам – и толкоз! Не обичам – и свършено!... Да, да... и нека плаче този, който не свари да разобикне навреме... Нима тя жалеше Малкова?... А той беше нещастен... страдаше... казват даже... че от туй е пропил... Нима тя мислеше за него, щом престана да го обича?..."

Славин стана от канапето.

– Зора, кажи ми откровено, един път завинаги... какво ти искаш от мене?

„Какво тя иска от него!" Зора знае какво иска, но езикът ѝ се схвана и тя мълчи.

– Кажи? Защо мълчиш?...

– Нищо, нищо – отговори тя, ридаейки.

– Нищо! Туй не е отговор... туй значи всичко... Но ти трябва да знаеш, че аз не мога тъй... Аз не мога да те разбера... Ти почна даже да ме ревнуваш... и то към една жена, която не познаваш... Не знаеш даже жена ли е туй... и каква е тя... Отде туй право?... Аз не обичам да лъжа... Тази жена е моя бивша любовница... Но какво от туй?... Ти мислиш, че аз зарад нея заминавам сега... съвсем не... Ако искаш право да ти кажа... аз не обичам ни една жена в света... ни една... аз не мога да обичам тъй, както го искате вие... българките особено... не мога. Аз по-скоро ще се обеся... ще отида в затвора... в лудницата, отколкото да меня пръстенчета с коя да е жена... А ти само това чакаш... затуй живееш... Шест месеца аз живея с тебе... и повече не мога... ни един ден повече... Защо?... Аз сам не зная... Ти взе да ми миришеш на тамян... аз не мога да пренасям повече твоето при-

съствие... Ти ще кажеш, по-напред аз не бях такъв... Но и ти не беше такава... ти не мислеше за нищо... а сега ти седиш, гаче ли зад тебе е скрит някой поп, който ме дебне. Обвинявай ме... плачи... но аз не мога инак...

Зора продължаваше да мълчи. „Да, да, той има право да ѝ се сърди, щом никога не е мислел да се жени за нея. Наистина тя отдавна мечтае само за туй и всяка заран, всяка вечер все чакаше да снеме той хубавия си пръстен от ръката и да го гуди сам на пръста ѝ не като подарък, а като на бъдещата си годеница... жена... Да, тя постоянно мислеше за туй, даже избираше по магазините плат за венчалната си рокля... И ето – всичките ѝ мечти трябва да се забравят. Той с един замах разруши най-сладките ѝ надежди. Никога, никога няма да бъде тя madame Славина. Madame Славина? Как гордо произнасяше тя тази фамилия! Пощаджията пак с учудване ще търси из двора madame Малкова, дето не живее никакъв Малков... Той не обичал онази... Но какво утешение, когато той не обича и нея!...“ И неволно умът ѝ заглежда в бъдещето: „Какво ще прави тя отсега? Като каква тя ще живее тук? И де ще живее? Нима тя ще живее сама?...“

На Славин се показа, че тази сцена няма да има край, Зора вечно ще лежи пред него и ще плаче...

– Слушай, Зора, остави всичко настрана, ти трябва да знаеш преди всичко, че разводът в България почти е невъзможен... И ще ли се съгласи Малков? И какви причини ще представиш ти за развод, ти, избягнала от мъжа си, за да имаш право да се жениш пак?...

Славин усеща удоволствие да ѝ доказва, че тя не може да се ожени за него.

Пръв път Зора видя, че между нея и Славина лежи цяла бездна... „Малков ще пречи!... Малков може и да не пречи... Какво е Малков, когато Славин не ще?...“

– Разбери, разбери, Зора, че въпросът не е в туй, дали ти можеш да се ожениш за мене, дали ме обичаш, или не... Важното е засега, че аз трябва да замина и да замина сам... Аз усещам нужда да бъда сам... аз трябва да пътувам... да променя въздуха... да дойда на себе си... Аз се задъхвам тука в България, не мога да работя. Какво съм направил аз за шест месеца?... Нищо, абсолютно нищо... Слушай, Зора, остани тука, аз ще ти оставя, колкото искаш, пари... аз... аз ще ти пиша често... Аз после пак ще дойда тука... или ти там... при мене... но не ме мъчи само с тези отчаяни погледи, сякаш че аз съм някой престъпник... Аз трябва да работя, чуваш ли?... Аз усещам сега нужда само от себе си, за да мога да създам нещо... и мен ми трябва друга обстановка, не тукашната... Българският въздух е вреден за мене, той е способен да убие и най-цветущия гений... Искай, искай, каквото щеш, от мене... само не свободата ми... Зора, престани на минута да бъдеш българка, за да ме разбереш.

Но Зора нищо не отговаря. Туй мъчи Славина не по-малко, отколкото мъчат нея неговите думи. Той чувства, че тя с мълчанието си го унищожава.

Той не ще може да замине спокоен. Той трябва с какво да е да успокои съвестта си и тогаз да замине. „И да беше поне всичко туй искрено... а пък аз съм уверен, че туй е игра... Ней ѝ се иска просто да бъде госпожа Славина и толкова... и тогаз... тогаз, тя няма да ме моли да я взема със себе си, а ще бъде способна с жандарми да тича подир трена ми...“

На Славина се показа, че Зора изпитва търпението му, че тя мисли с туй мълчание, с този инат, облян в сълзи, да го разчувства и да му попречи да замине.

В тези минути той я ненавиждаше.

– Знаеш какво, Зора? Ти ако мислиш с всичко туй да ме привържеш към себе си... ти се лъжеш. Ти още повече ме отблъскваш от тебе... Аз ти казах всичко,

каквото можах да ти кажа, повече няма какво да ти говоря. Прави, каквото щеш, и аз ще правя, каквото знам... Вие от думи не разбирате...

И Славин облече палтото си и тръгна да излиза из стаята.

Зора скочи от леглото и се изправи между него и вратата.

– Кольо, Кольо... моля ти се, не си отивай... не ме оставяй... аз не мога без тебе...

Тя падна на колене пред него, като го дърпаше за ръцете към себе си.

– Кольо, Кольо – шепнеше тя, – прости ме... аз те обичам... аз те обичам... не ме отблъсквай... прави с мене, каквото искаш, само не ме оставяй...

Славин усети, че още една минута и той ще отстъпи. Сълзите ще победят, жената ще надвие.

„За един миг слабост – цял живот!... Не, не... не мога!..."

– Пусни ме, Зора, пусни...

Тя още по-силно се притисна до него.

– Пусни ме, ти казвам – почти извика Славин и грубо, насила я отблъсна от себе си и излезе из стаята.

* * *

Чак сега се убеди Зора, че всичко е свършено. Честита преди един час, тя се усети сама, самичка в целия свят.

„Той няма да се върне вече... Няма!... Тя ще остане сама, без него, на когото е навикнала да гледа като на свой мъж... Но и да се върне... какво от туй? Той пак ще я остави... ще замине... Какво ще прави тя сега? Къде ще отиде? При кого? Кой ще я прибере такава?..."

И гордо вървяща още онзи ден подръка със Славина, презираща възмутените роднини и общественото мнение, ней ѝ се стори, че тя става безчестна жена, че е изгубила всичките права в живота. Тя не ще може свободно да се разхожда из улиците, хората ще я сочат с пръст и стражарите ще ходят подир нея да я следят.

„Не, не, аз не мога без него, аз трябва да го намеря, аз ще му кажа всичкото... той ще се върне... ще ме разбере..."

Тя бързо, нервно се облече и излезе на улицата.

„Къде отивам аз? Де ще го намеря? Но и да го намеря – той никога, никога няма да се ожени за мене... Кой се жени за своя любовница?..." Какво е тя сега? – Бивша любовница на Славина и нищо повече. Любовница! В началото тя даже се смееше на тази дума, мислеше, че с време всичко ще се оправи, тя ще стане madame Славина. Ней ѝ се харесваше даже да бъде няколко време любовница на Коля; но сега тази дума като смъртна присъда тежи над главата ѝ. „Боже мой?... Любовница!... Но аз имам дете от него! Ами туй дете, чие е то? Какво ще стане с него?..." Пред очите ѝ се замъглява. Струва ѝ се, че някой я хвърля в дълбок кладенец. Тя иска да извика за помощ – ни един човек наоколо. Простира ръцете нагоре – над нея тежи безмълвното небо. Но ето и небото става мрачно, изчезва, гаче ли някой захлупва кладенеца, и викат ѝ замира без отговор и ек. А нещо я тегли, тегли назад вкъщи, тя все се надява още. „Той не може да бъде тъй жесток, той не е такъв... трябва да му се е случило нещо..." И тя се връща вкъщи, отваря вратата, влиза в стаята, хвърля погледи наоколо и забелязва едно писмо на кревата. „Значи, той е дохаждал тука... той ме е търсил..." Нещо ѝ шепне, че от туй писмо зависи всичко. От бързина и нетърпение тя скъсва заедно с плика и писмото и струва ѝ се, че туй е лош знак.

„Зора, аз се реших да замина, без да се видя с тебе. Вярвай ме, че туй ще бъде по-хубаво и за тебе, и за

мене. Срещата би причинила и за двама ни тежки, неприятни сцени и страдания. Нека поне се разделим с по-малко злоба и негодувание един към друг. Аз те обичах, Зора, вярвай ме, аз съм искрен, както съм искрен и в туй, че сега... сега ми трябва друго, а не любов... Прости ме, но аз считам за мой дълг да ти дам един съвет. Той може би да е жесток, но аз не мога да не ти го кажа, защото се касае за твоето щастие. Най-хубавото, което ти ще направиш сега – то е да се върнеш при Малкова. Този човек тъй те обича, че в два месеца вие ще забравите за моето съществование. Не се бой от нищо. Твоето отчаяние е минутно, ти утре сама ще се смееш над своята любов към мене. Да останеш с мен – ти ще бъдеш нещастна, аз не мога да се привържа към един човек повече от няколко месеца и не съм човек за дълго обичане. Прочети писмото ми няколко пъти спокойно и се замисли сериозно над туй, което ти пиша. Уверявам те, че Малков е от тези хора, които са способни всичко да простят...“

„Той я праща при Малкова! Малков е от тези хора, които всичко ще простят!... Значи той съзнава, че тя е виновна, и я оставя в тези минути... А за кого, с кого тя е направила всичко туй?...“

Зора чувства, че не може да остане повече в тази стая, дето тя е била тъй честита. Всяка мебел, всяка вещ тука говорят ѝ за неговите милвания и за нейното щастие. Тя трябва да се махне оттук. Хазяинът навярно още утре ще я изпъди...

Дохажда ѝ на ума, че някой от другарите му може да дойде... А не иска да се среща с никого, абсолютно с никого.

Тя пак излиза и тръгва да върви из улиците.

Къде отива тя, защо, какво ще прави, с какво ще свърши всичко туй – тя не знае и не мисли за това. Тя усеща само едно, че всичките хора знаят вече, че той я оставил, че туй дете е от него, и тя бърза да се скрие някъде от очите им.

Зора минава край Градската градина и влиза в нея.

Тя се усеща тъй уморена, че щом вижда една пейка пред себе си, отпуща се на нея и въздиша тъй високо, сякаш че е сдържала досега дишането си. Градината е почти празна. Няколко деца си играят около басейна, една стара жена седи на отсрещната пейка. Сегиз-тогиз минава някой покрай нея, бързо, без да я гледа... Зора ги изпраща с очите си, пак поглежда старата жена, после децата. Тя им завижда, завижда на всичките. Тя би желала да бъде на тяхното място.

Ето минава една млада мома.

Зора се вглежда в лицето ѝ и неволно спомня моминството си. И тя тъй ходеше, весела, пъргава, мислейки, че целият свят гледа на нея... И наистина, и роднините ѝ, и познатите тогава предсказаха в нея една бъдеща българска красавица. И тя стана такава. По очите на другарките си, по пламналите погледи на минувачите из улиците тя вярваше, че главичката ѝ е родена не за книги, а за корона и диаманти... И тя мечтаеше... мечтаеше... И дочака Малкова. Защо го взе тя? Тя сама не знае. Тя не го взе, те му я дадоха. Зора нищо не разбра от живота с него. Само се убеди в туй, че всичко, каквото ѝ говореха за любовта – излезе лъжа. Малков не оправда ни една от нейните мечти – в една година Зора намрази целувката.

И ето тя среща Коля. Мозъкът ѝ се отказва да обясни всичко, каквото е станало между тях. Тя не може да разбере кое тъй бързо я тласна към този човек и кое сега го граби от нея? Всичко туй се мярка пред очите ѝ като сън, като кошмар, след който главата се цепи от болки. Защо я обикна той? Защо я не обича сега? Как тя се реши да отиде при него? Как той я напусна тъй скоро, тъй жестоко?...

„Но нима наистина всичко е свършено? Нима тя не може да живее сама? Как живеят другите жени? Не може ли и тя да живее като тях, да стане учителка, да работи, кой ще ѝ повери децата си?... Какво ще работи тя?... И де?... А туй дете?..."

И Зора усети, че главата ѝ се върти. Тя се сили да намери в мозъка си нещо ново, друго, утешително поне за минута. Но където и да заглежда, все същото – изход няма. Роднини, познати, мъж, нищо няма тя... Тя е сама...

Покрай алеята върви една жена. Остра миризма от парфюм пълни въздуха. По облеклото ѝ, по маниерите Зора се сеща, че туй е певачка... такава...

Зора внимателно разглежда лицето ѝ – то е весело, жизнерадостно, – тя се усмихва даже и върви полека-лека, като се старае да не нацапа мъничките си лачени чепици.

„И тя е по-честита от мен! Не се бои от нищо... нищо не иска да знае... Ако я остави един... има друг... Как живеят те така? Нима наистина отиват с кого да е? И вземат пари за туй?... Ами ако и аз стана такава!..." Жената наближава и Зора втренчено я гледа. Зора си отвръща очите. Тя се бои от нея, ней ѝ се струва, че тя се смее над нея, отгатва всичко и иска да ѝ каже: „Нас ни обвинявате... а сами..." Зора я ненавижда в тези минути, тя не може да пренася нахалните ѝ погледи, които гаче ли я канят някъде.

„Боже мой! Боже мой!... Но тя поне живее... смее се... гледа хората в очите... а аз?..."

В туй време един елегантен господин със засукани мустаци сяда на пейката срещу Зора и впива очите си в нея. Зора усеща погледа му, сили се да гледа на другата страна и неволно се обръща към него. Погледите им се срещат, господинът се усмихва и подмигва ѝ с очи.

Зора не знае какво да прави, тя не смее да мръдне от мястото си.

Тя мисли, че той ей сега ще скокне отгоре ѝ и ще я вземе тука, в градината, защото тя е такава...

Взе да се мръква. Из алеята минават три госпожи. Зора ги позна – туй са едновремешни нейни интимни другарки. Те нещо весело си приказват. Господинът става и сяда на Зорината пейка. Тя иска да стане и не може. Тя мисли, че на лицето ѝ е написана ужасната дума, която му дава смелост, че той не би закачил тези госпожи, а нея закача, защото знае каква е тя сега, защото отсега нататък всеки ще има право да я закача...

Госпожите доближават до пейката, виждат господина, познават Зора и моментално завиват в друга алея.

– Мискинка!... Още туй не е родила... вече почва с друг...

– Остави я тази к... – прозвучава до ушите на Зора. Кръвта нахлу в главата ѝ.

Тя изтръпва, скача от пейката и почва да бяга към улицата... „Той ще ме съжали... той ще ме съжали!" – вика тя и продължава да бяга... На няколко крачки от тротоара тя се вцепенява, иска да се върне назад... но късно е вече...

Трамваят, като някой студен човек-гигант, катурва я, притиска я към земята и след мъничко спира, като от любопитство, за да разгледа обезобразените черти на своята случайна и непозната жертва.

* * *

По улицата „Княгиня Мария Луиза", към Шарения мост, се движи погребална процесия. Ковчегът е закрит и от всички страни е обсипан с букети и венци от живи и изкуствени цветя. Зад колесницата с наве-

дена глава върви Малков. След него дълга върволица мъже и жени, роднини и познати. Тука са и тези, които пръв път я видяха със Славина във файтона по Цариградското шосе, и тези, които бяха на изложбата, и тези, които я срещнаха вечерта в Градската градина. И всичките са тъжни, насълзени, някои даже в траур. Сега най-злобната от тях прости на Зора всичкото, защото няма вече на какво да ѝ завижда. В последните редове от публиката се чуват тихи разговори.

– Ето къде отиват сегашните млади хора...

– Но нима той я остави?... И тя имаше дете от него?...

– Не е крива тя, не е крива, горката, не е крив и Славин... всичките са като него... Крив е Малков, че не е знаел навреме как да постъпи... трябваше още в началото да хване за яката онзи господин и да го изхвърли из къщи... а Зора на ключ да я държи... Ами туй било българщина, азиатщина... Ето ви на, сега по европейски... какво излезе...

– Но казват хората, че те добре живеели със Славина... постоянно заедно...

– В началото... да... а после и до бой дойде работата... че той не е вярвал, че детето е от него...

– Възможно ли е всичко това?

– Не знам, но тяхната съседка разправяше така... Вчера например тя казваше, че той я изпъдил на улицата...

– Не виждате ли, не дойде даже на погребението...

– Нима той е в града?

– Да, в хотел сега живее... откак я остави...

– Но аз пак все не мога да разбера как тя се е решила да се хвърли под трамвая?

– Как се е решила! Напуснала мъжа си! Този я изпъди... и при това в положение... Коя жена не би се хвърлила на нейно място?

– Затъ такива жени като нея тъй свършват... ами жалко за детето... невинно създание...

– За него е по-хубаво сега...

В туй време музиката засвири погребален марш, публиката млъкна, процесията завиваше към Орландовци. Стигнаха гробищата, спряха до един трап, спуснаха ковчега в земята, затрупаха го с пръст и след малко хората почнаха да се връщат към града.

Малков остана сам. Той нямаше де да бърза, никой не го чакаше в града.

Той седна на една плоча до Зориния гроб и се загледа в пространството.

Каква тишина наоколо! Какъв покой! Само тук човек се уверява, че има край на всичко и на най-неизлечимото страдание, че колкото да е жесток човекът, злобата му се спира до оградата на туй убежище. Тука умът се примирява с всичко, защото сеща своето безсилие и се опира в стена, която не се дига с никакъв динамит.

И тази примирителност е пълна с тайнствена прелест. Образът на смъртта не е тъй страшен тука, както в шумния град, сред весели хора и кипежа на страстите. Тя има лика на едно детенце, което протяга ръчичките си с усмивка и ви кани при себе си. Но Малков чувства в гърдите си нещо друго, сърцето му по-силно бие, в мозъка кипи мисъл, която не иска да се примири с това, а търси сметка... защото знае, че туй е дело на човешката ръка...

„Нима господ е крив? Нима смъртта ще обвинявам аз?... Смъртта е крива само когато дохожда при нас... Но нима наистина Зора я няма и аз седя до нейния гроб?..." Очите му четат и не вярват на мъничкия дървен кръст: „Зора Малкова. Родена на... починала на..."

„И защо?... За един каприз... гаче ли на шега той разби два живота... А какво, какво му липсваше на то-

зи човек в света?... Как не се е замислил той на минута, че би могъл да не спира до мене в живота... да замине по-нататък... другаде... дето щастието на един не разрушава щастието на друг... Или тези хора от нищо не се стряскат!... Гений и престъпление са две неща несъвместими!... Кой го казал това?... Навярно някой гений... Каква ирония!... Нима той не е престъпник? Какво е той тогава?... Какво е в сравнение с този гастроном-людоед най-закоренелият убийца, грабител и подпалвач?... Той мисли, че нищо в света не може да съществува без неговата намеса... И цяла България го носи на ръце, плете му венци... и произнася името му с благоговение... Гений! Велики художници!... Боже мой! Че ако всяка тяхна картина струва на хората толкоз, колкото струва на мен неговата... по-хубаво да няма ни една картина на света... И защо още тогаз аз не го смазах, не го унищожих заедно с картината, за да разбере той, че не се пишат картини с човешка кръв?... Защо не грабнах Зора оттам?... Но аз се уплаших... аз мислех, че този човек куршум не го хваща... И той погуби нещастното, беззащитно дете... Зора!... Зора!... Но аз мислех, че той ще те ощастливи... че аз не съм достоен за теб... И какво?... Прости ме, Зора, прости... Аз можех да те спася и позволих на този звяр да те изяде..."

И Малков усеща, че няма право да стои до този гроб, догдето онуй чудовище ходи, гледа, диша... Образът му не му дава даже спокойно да се предаде на страданията си... А той чувства, че този гроб, че туй парченце земя отсега ще му стане убежище, дето той ще може да се крие от хорската злоба, дето няма гении, дето тревата инак расте, птичките инак пеят и природата гаче ли съществува само за бога, а не и за човека.

И след тези мисли, всред тази мъртва ограда образът на Славина му трови тъгата... Той трябва да се освободи от него...

„Ако животът е една кървава драма, ако за да диша един, трябва друг да престане да диша – и аз ще бъда такъв!... Ако светът е пълен само със зверове – и аз ще бъда звяр!..." Той чувства наслада, че може да ненавижда... да кипи от злоба. Той става, навежда се до дървения кръст, целува го, откъсва едно цвете от венеца, шепне нещо, гаче ли слуша някой, изправя се и се упътва към града.

Малков бърза, той иска по-скоро да се срещне с него, лице с лице. Той не се бои от него и не вярва вече в неговото величие... цяла България не може да го спаси сега...

„Ами ако е заминал той – с ужас мисли Малков. – Не, туй е невъзможно..." Той усилва крачките; след малко стига града, влиза вкъщи и спокойно, гаче ли взема кутия с папироси, взема револвера от чекмеджето, скрива го в джеба и излиза на улицата.

* * *

Малков влиза в двора на къщата, дето живее Славин.

– Тука ли живее художникът Славин? – попита той едно старче, което нареждаше нещо до вратата.

– Да, тука... само... че го няма... вчера се случи едно нещастие, трамваят смаза жена му...

– Няма го? Че де е той? Кога ще дойде?

– Той е заминал за странство още вчера...

– Той е заминал! – повтори Малков високо сам на себе си. – Славин е заминал!...

– Вие да не сте техен роднина? – попита съчувствено старчето.

Малков нищо не отговори.

– В кои стаи живееше той?

В ума на Малков пробягна мисъл, че Славин е тука, че той се крие от него...

– Ей там нагясно, само че стаите са празни, тази заран рано дойде един господин, вуйчо на госпожата, и откара мобилите, щял да ги предаде на майка ѝ... остана само една картина...

– Една картина!... И Малков тръгна към стаите, дето живееха Зора и Славин.

Той влезе в първата стая – тя беше съвършено празна. Мина в другата и се спря на прага – отсреща му стоеше изправена картината на Зора.

Голите стени наоколо ѝ придаваха особена мрачност, гаче ли туй не беше портрет на жив човек. Малков не усещаше до себе си присъствието на Зора – струваше му се, че туй не беше портрет на неговата Зора, която той оплакваше на гробищата.

Малков взе да не разбира сам себе си. Той мислеше, че ако види картината, ще заридае, ще припадне до нея, ще си къса косата. Вярваше, че ако не намери Славина тука – ще се търкаля по земята от злоба и негодувание... Нищо подобно!...

„Значи всичко това – бяха само мисли, силни, благородни мисли... но нищо повече... Значи и злобата заглъхна пред невъзможното тука, както тъгата претръпна на гробищата пред неразрешимото..." А още вчера той вярваше, че не ще може да я преживее, още днес живееше с мисълта, че Славин ще умре... Сякаш че Славин със заминаването си е умрял за него и Малков беше уверен, че те никога, никога няма да се срещнат вече в живота... На Малкова му се струва, че Зора отдавна е умряла... той усеща, че за човека човек не умира само когато го заравят, а щом се откъсне той от живота му... ако замине в друг град... или даже се премести на друга квартира... Той се е примирил отдавна с нейната смърт и ако е страдал – то не за нея, защото вярваше, че тя е честита. Образът ѝ се мярка сега пред него като стар спомен. А споменът, колкото да е сладък, не заменява жив човек, колкото да е мил и силен – минава в мечта. Той и сега страда, душата му е празна, но той не се усеща способен ни на убийство, ни на самоубийство.

Съзнанието, че той не е виновен в нищо, че крив е Славин, Зора, човешката натура, светът – но не той, – придава особена спокойност на болката му. Той даже усеща неразбрано, едвам уловимо наслаждение в туй, че е нещастен, че човекът му е причинил толкова страдания, че съдбата тъй жестоко се е подиграла с него. Той чувства в дълбочината на душата си, че всичко туй му дава право на живот. Въпреки всичкото, което е претърпял – той усеща в себе си един гръмоотвод, който поглъща и унищожава тези удари... Та нима найпосле Славин, като уби Зора, е убил и него?...

– Горката! – прошепна той и в тона му звучеше не само съжаление, а гаче ли той искаше прошка за нещо от нея.

– Господине, моля ви се, аз трябва да излизам и да заключа стаите – каза му по едно време старчето, като влезе при него.

Малков се стресна.

– Аз пак ще дойда тука! – проговори той тихо, по-скоро сам на себе си.

Като излезе на улицата, Малков усети груба, животинска радост, че живее, гледа, мисли, диша...

Без цел и направление той тръгна да върви из улиците. Из пътя го срещаха познати и със съжаление го изпращаха с погледите си. И никой не подозираше, че този нещастен човек, като надниква в душата си, усеща в нея нови тръпки, които го галят и обещават му нещо друго... неясно... но непреживяно още.

ГОЛГОТА

Една заран зад оградата на една селска кръчма намериха убит човек. Настръхнаха космите на кръчмарина. Всички търсеха убийцата – и почнаха се предположения и подозрения. Цялото село се чувстваше виновно – убийството е станало в селото, значи убийцата е един от тях. Недоверчиво се гледаха селяните помежду си, всеки подозираше някого, подозираше всичките останали и в лицата им, в миналото им намерваше по нещо, което го убеждаваше, че те са способни да убият, че те са убийците. Няколко имена тайнствено се шепнат... Всякому трябва убийца, за да не бъде той.

Но ето пристигна полицията. Тя не се залъга с голи разсъждения. На нея трябва престъпник, жив човек – не имена. Няма престъпление без престъпник – той е между тях.

Захваща се дознанието.

Познават ли убития? Знаят ли да го е мразил някой?... Да го е заплашвал?... Да се е карал с него?... Да му се е заканвал?...

Отговарят неясно, с обиколки, двусмислено, повечето мълчат.

Разпитват ги един по един:

„Де беше вчера? Отде мина? В колко часа? С кого? После де отиде? А по-рано де беше? Влиза ли в кръчмата? Пи ли? С кого пи? Колко пи? Плати ли? Кому? Колко? Какви пари? Отде взе парите?“

Едните отговарят ясно, положително: „Минал през там, с тогоз и тогоз, по-рано е бил вкъщи, после отишъл в механата, пил две кила вино, платил на самия кръчмар 4 гроша, с гологани...“

Другите казват, че „никъде не са ходили, нищо не видели, нищо не са чули, нищо не знаят“.

Но ето един млад момък в самото начало на разпита се смути – той не можа да каже ни де е бил вчера, ни де е прекарал нощта. Бъркаше часовете, заплиташе пътищата, през които е минал. Продължават да го разпитват – той бледнее, устните му треперят, присъствието на трупа и полицията придават му престъпнически израз на лицето.

Другите селяни въздишат по-спокойно. Драмата се захваща. Те не са вече действащи лица в нея, а – прости зрители.

Стражарите обикалят нещастника. Той плахо гледа наоколо, обръща се настрана, сякаш иска да бяга, да се махне оттук. Дясната му ръка нервно дърпа пояса... В пояса се мярка една кърпа. Един от стражарите я вади.

– Чия е тази кърпа?... – питат го.

– Намерих я...

– Ами парите, вързани в нея?...

– Така я намерих...

По едно време очите на стражарите се отвориха – гаче ли те откриха Америка. На кърпата имаше кръв.

Момъкът пребледнява като платно, той вижда кръвта на кърпата.

– Не съм аз, не съм... – мърмори той, но езикът му се схваща.

– Че кой ти казва, че си ти... що бързаш толкова... Отде е тази кръв?

– Кръв ми тече от носа вчера...

Тълпата съвсем дохожда в себе си. Чуват се разговори, препирни, доказателства. Помежду си те са по-смели, отколкото пред полицията.

Всичките познават момъка. Едните го мразят, другите обичат, за трети той е просто селянин от тяхното село и нищо повече. Фактите волно и неволно се смесват със симпатии и омрази, въображението работи.

Иван си спомня, че снощи го е видял към 10 часа около кръчмата, и даже му се струва сега, че той криеше нещо в пояса си. На Драган се чини, че е виждал у убития такава кърпа.

Мненията се разделят – едни са убедени, че убийцата е той, другите, че не е той.

– А бе какъв ти убийца!... Той муха не смее да убие...

– Баща си заколва сред пладне за една цигара тютюн.

Полицията долавя тези разговори. И след малко стражарите завеждат подозрения в общинското управление.

– Защо ме водите? Не съм аз убийцата!...

– Туй не е наша работа – отговарят му те студено. – Ние не те обвиняваме. Ние те подозираме само. Ако си невинен, затуй има следовател, там ще се разправяш... „Убит човек има, как така да не задържим никого!" – мислят стражарите.

„При следователя е друго, не бой се – утешават го, – там няма омрази, партизанства, той е учен, всичко знае, по очите познава човека виновен ли е, или не."

И той чака следователя.

* * *

Водят го при следователя. Разпитва го, разпитват и свидетелите – едните казват, че е той, другите – че не.

Следователят пише и мисли: „Виновен, невиновен, виновен, невиновен... виновен!... Ами ако не е виновен?... Ако не е виновен, съдът ще го оправдае... все е по-хубаво да се задържи. Да се освободи, той винаги ще може..." И следователят постановява да се задържи под стража...

– Но аз не съм убийца!...

Следователят го гледа право в очите.

– Не си ли?! Че хората са те видели около мястото на убийството... ти криеш тази кърпа в пояса?...

– Не бях аз!...

– Тази кърпа свидетелите са я виждали два-три дена преди убийството у убития?... Кърпата е зацапана с човешка кръв?...

– Кръв ми тече из носа... Не съм аз убийцата!...

– Ако не си, има съд, там ще се разправиш. Аз не съдя. Отведете го. „Че не съм господ да му вляза в душата. Най-после затуй са и създадени съдилищата."

И той чака да се яви пред съда.

Там не е като пред полицията и следователя – казват му. – Там са 7 души: 3 съдии и 4 други, те могат да бъдат най-прости хора като него. Те не съдят по закон, а по съвест – както им заговори душата. Пред съда свидетелите не могат да лъжат, защото ги кълнат, и ако лъжат, наказват ги. Наистина там има прокурор, но той е сам... а ти можеш да вземеш адвокати, колкото искаш... да ги посребриш... да ги позлатиш и да видиш тогава как говорят те. Какви адвокати има!... Те могат да изкарат, че в деня на убийството ти не си бил в България... Само трябва хубаво да им платиш, да им напълниш устата със злато, тъй щото наполеони като искри да изскачат из очите им, кога говорят... и тогаз... случва се съдебните заседатели да плачат, съдиите изтръпват... даже прокурорът почне да се озърта... Но не забравяй – плащай, плащай и пак плащай, и се не бой тогава от прокурора. Нему еднакво плащат за всички дела, и за шамар, и за убийст-

во. Не се излъгвай само да искаш от съда безплатен защитник. Щом го назначат, става глухоням. Продай всичко, що имаш, но вземи си най-добър адвокат."

Продава той що има и пазарява адвокат.

Предлага, колкото може.

– Не колкото можеш. Ти може би нищо да не можеш!... А толкоз!...

– Нямам толкоз!...

– Нямаш... намери... Шега ли е да отървеш човека от бесило?...

– Но аз не съм убийцата!... Аз съм невинен!...

– Невинен!... Я иди го докажи... що не го доказа при следователя?... Ти ще видиш в съда какво прави той с такива невинности... Толкова души свидетели говорят против тебе и все почтени, заможни хора... Ти мислиш, че съдът на теб ще вярва?... Знаеш ли ти, че попадне ли един път човек зад решетката, ангел да е, пак ще му намерят вина?... Нà, онзи ден обесиха едного... хем нямаше толкова свидетели, както по твоето дело... А защо? Искаше му адвокатът 100 наполеона, даваше 50... Спечели сега 50 наполеона...

Навежда сиромахът глава и вижда, че има право той. Снема последната риза от гърба на баща си и нея дава на защитника.

* * *

И ето той се явява пред съда.

Разпитват го, разпитват и свидетелите.

И то под клетва. И попът, и председателят им наумяват да не лъжат, изправят ги пред кръста и евангелието, заплашват ги със земни и небесни съдилища... и казват едните, че е той, другите, че не...

Разпитват ги един по един, останалите чакат в коридора. Някои мълчат, други преговарят туй, що ще

казват пред съда. Един от тях се залепил до самото стъкло на вратата. Той вижда мрачното лице на прокурора, безжизнените физиономии на съдиите, измъчените черти на обвиняемия и усеща в душата си да се събужда чувство на състрадание. Той си спомня какво е говорил пред следователя, рови се в мозъка си и сам не може да разбере, видял ли е той наистина тогава да крие нещо обвиняемият в пояса си?... Но защо го е казал на следователя?... Той и сам не знае... Лъгал ли е тогаз?... И струва му се, че не е лъгал... тъй му се показа тогава. Сега той нищо положително не би могъл да каже. А на следователя, той помни хубаво, категорически заяви няколко пъти, че видя да крие обвиняемият кърпа в пояса си.

– Ама кърпа ли беше? Може би да е било нещо друго? – питаше го следователят. И той без колебания отговаряше: „Кърпа, кърпа беше, не приличаше на нищо друго."

– Че как забележи в тъмнината?

– Забележих... имаше месечина – настояваше той.

И ето дойде му редът – разпитват го.

Отговаря той и сякаш има помия в устата си. Черви се, спира, заплита. Само погледът на прокурора от време на време го ободрява. Съдиите слушат внимателно. Защитата скача, вика, протестира, прекъсва...

Свидетелят свършва и усеща желание да излезе из залата, да се махне оттук, той не смее да гледа обвиняемия. Но разсилният грубо го дърпа от вратата и го праща да седне при другите разпитани свидетели. Той сяда, озърта се и напрегнато слуша показанията на другите селяни. Спокойно, положително разправят някои това, което той говореше с трептящ глас. Става му по-леко:

„Значи той не е лъгал... и другите казват същото..."

И постепенно той се успокоява окончателно.

Разпитът на свидетелите се свършва.

Става прокурорът. Полека, гаче ли се готви балкан да падне, почва той. И все усилва гласа си, натъртва тона... цитира, повтаря, потретя думите на свидетелите, дъвче ги и хвърля ги пред съдиите и съдебните заседатели. И ето, като черен облак в бурен ден, той се пръсва – гръмотевица и молния оглушават залата. Публиката не смее да мръдне, даже съдебните заседатели се изплашват. Един от тях неволно кимва му с глава в знак на одобрение, когато той случайно спря погледа си на него. Като велик психолог, той сочи с ръката си подсъдимия и крещи: „Господа съдии и съдебни заседатели, вие търсите убийцата... убийцата е пред вас... ето го... погледнете го... влезте в душата му за минута... но няма нужда от туй, вие виждате и по престъпническото му лице, вие я усещате в непокварената ви душа... Аз виждам, господа съдии и съдебни заседатели... аз виждам кръвта по ръцете му. Аз усещам миризмата ѝ и чувам виковете ѝ за възмездие... и вие ще го дадете... j'ai dit"*.

„Той, той е убийцата" – шепнат съдебните заседатели.

В тържествена поза с благоговение за съда и полупрезрителна усмивка по адрес на прокурора дига се защитникът. Няколко секунди той стои безмълвен и само обикаля като някой хипнотизатор с погледите си съдебните заседатели. На прокурора праща още една такава усмивка. Прокурорът я приема хладнокръвно – той знае, че тя не се отнася до него лично...

Но ето апаратът е готов. Винтовете се задвижват. Гаче ли всичките получени наполеони той ги е разменил по една стотинка и хвърга ги сега ту една по една, ту вкупом в съдебните заседатели. Като поет

* Аз казах (фр.).

той рисува местността с природата ѝ, с лунните лъчи, дето е станало престъплението. Картина след картина изпречва той пред тях, описва очакването вкъщи на убития, безпокойството, страха... Нахвърля им ужасната сцена на убийството, захвърления труп, ужаса на роднините, на цялото село... „Ужас – казва уважаемият представител на публичната власт; ужас – казваме и ние... Плаче почитаемият представител на паркета – плачем и ние... Търси той убийцата – търсим го и ние... Но де е убийцата?... Убийцата де е?... Дайте ни убийцата..." На няколко секунди той спира, но не че се е уморил, умора той не знае. Туй е необходимо за съдебните заседатели. Ваксината трябва да се хване.

Полека, лекичко като котка, дебнеща мишката, отдалеч промъква се той към душата на съдебните заседатели. Говори им за техните бели косми, житейската мъдрост и опитност, постепенно качва ги на пиедестал и се изправя пред тях... „Вие сте едничките тука, за които законът не важи... Вие съдите само по вашата съвест... Вие сте неограничени монарси тук... и отговаряте само пред бога и пред себе си... Но да се върнем към убийцата... Убийцата го няма тук!... И по туй дело, както и по много други, убийцата ще остане ненаказан. Почитаемият представител на обвинителната власт е намерил убийцата. Господа съдебни заседатели и господа съдии, при тези данни, при показанията на днешните свидетели високоуважаемият ми противник обвинява моя клиент... Господа съдебни заседатели, ако тъй лесно се доказва престъплението, то аз ви заявявам тук, че убийцата е прокурорът... Убийци сте вие. Убийцата съм аз... Да основаваш обвинението си на показания на един-двама нехранимайковци"... Прокурорът скача от мястото си, но не че се възмути, а му дотегна да стои на едно и също място.

– Господа съдии, защитата оскърбява свидетелите.

– Те не са свидетели, те са лъжесвидетели, те са престъпници.

– Те са почтени и честни граждани.

– Защото ви трябват.

– А на вас, защото не ви се харесват.

– Те лъжат.

– Вие изопачавате показанията им.

– А вие вземете туй, което ви трябва.

– Не ме пресичайте.

– А вие говорете истината.

И в тези минути те забравиха и съда, и подсъдимия. И бяха способни да се хванат за косите, макар че преди заседанието заедно пиха кафето си.

Председателят дрънка звънеца. Страните малко се поуспокоиха. Прокурорът седна и продължи да чертае една фигурка на дубликата на делото си. Защитникът изпи една чаша вода и цял потънал в пот, стоеше на поста си.

– Прокурорът преди малко като Шекспировия Хамлет...

– Господин председателю, защитата обижда обвинителната власт.

Председателят пак дрънка звънеца. И Хамлет, удовлетворен, сяда.

– Да, господа съдии... прокурорът като някой човек с тънко обоняние, необикновено развито в човека обоняние, даже усещаше тука миризмата на кръв, виждаше я по ръцете на моя клиент... Нека ми позволи и мен тогава уважаемият съд, както е позволил на представителя на публичната власт, да си послужи със същите средства... И туй не са фантазии... Господа съдии и съдебни заседатели, аз виждам, усещам, чувствам до себе си образа на убития и чувам ясно думите му: „Не е той убиецата, не е той!" И вие ще кажете

също... „Не е той, не е той убиецата" – шепнат съдебните заседатели.

След малко съдът се оттегли на съвещание. Обвиняемия извеждат в коридора на чист въздух. Той се задъхваше в залата и усещаше, че е остарял поне на 10 години в тези няколко часа.

Публиката не напуща стаята. Всеки се бои, че после разсилният няма да го пусне при четене на вердикта. Прокурорът става от мястото си и тръгва да излиза. Като доближи до масата на защитника, той се спря. Адвокатът в това време вадеше кутията си с цигари и предложи една на прокурора. Прокурорът взе цигарата.

– При всички слаби данни, с които вие разполагахте, вашата реч беше неподражаема, туй го признавам най-искрено – каза тържествено прокурорът.

– С туй вие ми отнемате възможността да ви кажа същия комплимент – възрази усмихнато защитникът. Те излязоха из залата и прокурорът покани защитника в кабинета си.

В туй време един техен общ познат доближи до защитника и му каза тихо на ухото: „А бе защо убитият не ти е казал и истинския убиеца?" Адвокатът се изсмя и го изгледа, гаче ли му казваше: „Познава се, че не си юрист."

– Кажи ми искрено, как мислиш ти, той ли е убиецата?

– Че отде да знам.

– Вие мислите, че тъй лесно човек може да каже нещо положително... в този свят няма нищо положително – каза прокурорът.

– Че какво тогаз говорихте вие в залата?

Но те даже не благоволиха да му отговорят.

Съдиите и съдебните заседатели са разположени около масите. Всичките са замислени. В ушите им още

звучат речите на прокурора и защитника. Те трябва да се освободят от тяхното влияние. Нито единият, нито другият са прави. Може би единият от тях да е прав. Но кой? Ето въпроса. Техните убеждения нямат значение за тях. Съдът се съмнява в единия и не вярва в другия: още онзи ден прокурорът търсеше предумишленост и guet-apens* в едно самоубийство, а същата защита вчера искаше да изкара една стара сводница с хронически болести за непорочна като новородено дете.

Съдът има своя съвест. Те са сами тука, със закон в ръка и един бог свидетел.

– Как мислите? – попита председателят.

И всичките пак се замислят. Шега ли е, човешкият живот е сложен пред тях на масата.

Но трябва да се говори, трябва да се каже какво да е, нали всеки има своя съвест, нали всеки се е убедил в нещо и отговорен е само пред бога и пред себе си...

– Аз мисля, че има слаби доказателства – шепне нерешително един от съдебните заседатели.

– И аз – обажда се друг малко по-смело.

– Аз мисля пък, че има данни – каза трети. „Защо го казах?“... – но той го каза вече.

– Не съм съгласен.

– Аз съм убеден, че той е виновен – проговори един съдия.

– И аз – пригласи другият.

– И аз – довършва председателят.

– И тъй, три-четири, доказано е, значи: три-четири, виновен, значи.

Всичките млъкват. Председателят пише въпросния лист и дръпва звънеца: „В заседание!“

Съдът влиза в залата. Публиката напряга слуха си, разглежда обвиняемия. Прокурорът е сериозен, защитникът се мъчи по лицата на съдебните заседатели да отгатне резултата. И ето се чува: „Доказано е, виновен е.“ И пак започва прокурорът и защитата, пак съдът се оттегля сам и отново се връща в залата. Лицето на прокурора е строго спокойно, той се мъчи да скрие победата си, за да не оскърби обвиняемия. Защитата я няма.

* Клопка.

„Осъжда се на смърт“ – звучи във въздуха.

– Но не съм аз убиецата! – мърмори обвиняемият.

– Ако не си доволен от присъдата, можеш да се оплачеш пред по-горен съд. Отведете го.

И войниците откарват осъдения.

„Не се отчайвай – казват му хората, – в апелативния съд ще те оправдаят, там е друго, там са само трима души... двама души като рекат: „невинен!“ – и толкова.

– Ами ако рекат виновен?

– Не бой се. Окръжният съд винаги осъжда, като знае, че апелацията ще оправдае.

– Ами ако не оправдае?

– Бъди сигурен... и прокурорът там е друг човек, по-мек, аз го познавам... този е звяр, на колко хора е изгорил душата.

Осъденият отчаяно навежда главата си и мрачни мисли тревожат мозъка му: „Смърт – шепне той, – че как така ще умра аз?“

– Не се отчайвай, най-после и да не те оправдаят, няма да те осъдят на смърт... ще я заменят с доживотен затвор.

И той се надява и чака.

* * *

Докарват го в апелативния съд. Същата история. Разпитват го, разпитват нови свидетели – едни-

те казват, че е той, другите, че не е. Пак става прокурорът, защитата гърми, напряга последните си усилия и съдът се оттегля на съвещание.

И тримата съдии са замислени. Четат присъдата на окръжния съд. Убедително, подробно изложени са в нея подробностите на убийството, страшното положение на трупа, категоричното твърдение на свидетелите... Свършват да четат и пак мислят...

– Мене ми се струва – обажда се един от тях, – че новите свидетели нищо ново не казаха. Едните нищо не знаят, другите явно лъжат.

И пак всичките мълчат.

– Аз – продължава първият съдия – съм на мнение да се потвърди присъдата на окръжния съд.

Ужасната лотария се започна – един фатален билет излезе.

– И аз съм на същото мнение – казва вторият съдия.

Свършено. Председателят може да мълчи и да говори, каквото ще, той не помага вече и не вреди.

– Чини ми се – казва той, – че бихме могли да заменим смъртта с доживотен затвор.

Но той усеща сам, че си говори така само за да каже нещо, защото присъдата е вече потвърдена от първите двама и никой в мира сего не може я замени с нищо. Вторият съдия със своя един глас осъди го на смърт. Но умът му даже не се спира на туй нещо, той подписва резолюцията и чак като влязоха в залата, помисли си: „Наистина, че можехме да заменим с доживотен затвор.“ Но късно вече, полица от един милион лева може да се скъса, а не и резолюция.

Четат резолюцията – „потвърждава се присъдата на окръжния съд“. Обвиняемият отначало даже не изтръпва, думата смърт не се произнася тука и само след няколко секунди мозъкът му науми присъдата, която те потвърдиха.

– Но аз не съм убиецата – извика той на цялата зала.

– Ако не си доволен от присъдата, можеш да се оплачеш пред най-горния съд. Отведете го.

И войниците го откарват. Съдиите излизат от съда.

– Строгичко беше – казва председателят.

– Аз мисля – отговаря вторият съдия, – че касацията ще касира делото, има нарушения, не допуснахме един важен свидетел на обвиняемия.

– Няма, няма нарушения, той не е допуснат, защото е бил разпитан вече в окръжния съд.

– Тогаз лоша му е работата... кой знае, може би ще намерят нещо за касация.

И съдиите се разделят.

Още по-отчаяно си навежда главата осъденият. „Не е всичко още загубено, кураж – казват му, – има още касация. Там вече е съвсем друго. С един молив заличва тя всичкото, що са решили окръжният съд и апелацията. И там съдиите са други. Стари, почтени, добри хора, строги пазители на закона, те касират най-страшната присъда за най-малко нарушение, а адвокатът ще намери сто нарушения.“

– Адвокатинът – шепне осъденият, – и той нищо не направи досега.

– „В касацията е друго“.

Но нещастникът не вярва на адвокатин, съмнява се в касацията и само в дълбочината на душата си се надява на нещо, на какво, и той сам не знае.

Явява се той и пред най-горния съд.

Наистина тук не е вече тъй, както в другите съдилища. Коридорите са чисти, няма миризма на кожуси и човешки пот. Тука живее самата Темида със свързани очи от рождение, непогледнала и досега, за да види какво става в нейния храм.

– Е! Какво ще кажеш? На какви нарушения ще посочиш?

– Не съм аз убийцата, господа съдии.

– Ние тука не разглеждаме тези работи, на какви нарушения на закона ще посочиш ти?

– Какви по-големи нарушения от това: не съм аз убийцата!

– Е, друго какво ще кажеш още?

Касаторът мълчи. Съдиите се гледат. Оттеглят се, връщат се и четат: „Касационната жалба се оставя без последствие."

– Че какво ще правя аз, господа съдии? Нима тука се свършва правосъдието, нима няма по-горен съд?

– Няма – отговори председателят.

– Но те ще ме обесят, господа съдии.

Съдиите се гледат, сякаш не те ще го бесят, а той сам е решил да се беси.

– Но какво ще правя аз? – крещи пак осъденият.

– Обърни се към княза, той може да отмени закона и да те помилва. Отведете го.

И той се обръща към княза, в името на когото ще го бесят.

„Той ще те помилва – утешават го, – какво му е на княза, че ще те обесят или не."

И чака отговор нещастникът. Отговарят му, че няма милост за такива злодеи.

– Значи?... – пита той.

– Значи, ти ще бъдеш... – и те не довършват фразата... – Онзи ден обесиха едного за по-леко убийство от твоето, а те искат да бъдат справедливи към всичките.

– И тъй, аз ще умра?...

– Ще се приложи законът.

– Боже мой, доведете ми тука този, който е написал този закон.

Но ключарят хлопва вратата и думите му замират на побледнелите от злоба и безсилие уста.

– Ами детето ми? – крещи той, но викът му остава без ек.

* * *

Законът ще се прилага. Осъденият извеждат в двора. Бесилото е готово, под него столчето, до него джелатинът и поп с кръста в ръка.

И няма тука ни един от съдиите, които са го осъдили, ни законодателя, който е написал закона, ни княза, в името на когото става всичко туй. Гаче ли една невидима сила го е довела тука, сякаш че никой не е виновен в туй, защото ни един от присъстващите не се усеща виновен. Гаче ли по никой начин този човек не можеше да се спаси, гаче ли смъртта го грабеше въпреки желанието им.

Попът пристъпва към осъдения.

– Отче, аз ще умра, но не съм аз убийцата, кълна ти се в бога.

– Не богохулствай, синко, не богохулствай, чадо мое.

– Не съм убийцата... чуй.

– Прости, господи, раба грешнаго твоего – шепне попът.

И ето, джелатинът доближава до него. Всичките замръзват в очакване.

– Човек, когато умира, не лъже – шепне той на джелатина, – кажи им, че не съм аз убийцата.

– Ех, приятелю, що ми ги казваш на мене – нито съдия съм, нито поп, ни княз, аз беся само. Едно време за това, че убих човек, и мене щяха да бесят, а днес за това пари ми плащат... Свят!... Но стига... че прокурорът и директорът се мръщят... я качвай се сега и сбогом...

БРАТЪТ НА ЛАВРОВ

По Цариградското шосе вървяха двама приятели. Те току-що бяха излезли из учреждението, дето служеха, и по навик тръгнаха към пепиниерата.

След мрачните, макар и комфортни, свои кабинети те жадно гълтаха чистия вечерен въздух.

Улицата беше поляна с вода. Лек ветрец милваше лицата им и те весело крачеха, като от време на време снемаха шапки на познати и вежливо се усмихваха.

До Орловия мост те спряха – единият от тях срещна свой едновременшен съученик, служещ сега в провинцията.

– Геков!... Кога пристигна?... За дълго ли?... Де спря?...

– Аз ще се бавя тук няколко дена, Ранков... Струва ми се, че онзи хубостник пак иска да ми подлее вода... Помниш ли, аз ти говорих миналата година?... А кой е този господин? – попита тихо той.

– Pardon! – каза Ранков. – Да ви запозная...

– Геков!...

– Лавров!...

– Лавров? – повтори Геков. – Аз тъкмо щях да те питам, да не е той г. Лавров: аз съм го виждал на фотография в провинцията.

Ранков се усмихна, а на лицето на Лавров легна мрачна сянка, сякаш той носеше някоя неприлична фамилия, която кара човека да се черви при запознаване.

– Да – каза Ранков. – Лавров... Само не онзи Лавров, дето си му виждал лика по книжарниците, а брат му, по-големият брат на онзи Лавров.

– Удивително нещо!... Каква прилика!... Аз не съм виждал в лице онзи Лавров, но ако съдя по фотографията, аз бих държал бас, че този е същият...

И действително, този Лавров много приличаше на по-малкия си брат – писател, фотографията на когото Геков е виждал по книжарниците в провинцията.

И тримата заедно продължиха пътя към пепиниерата. Няколко минути и тримата мълчеха и мислеха за едно и също нещо, че този Лавров много прилича на онзи и че не е същият Лавров.

И без да знаят защо, чувстваха се стеснени, гаче ли бяха виновни в туй.

Ранков се помъчи да заговори за нещо, взе да разпитва Геков за провинцията, но той не го слушаше и не спущаше очите си от Лавров. Той забелязваше, че Лавров избягва да срещне погледа му. Като доближиха до бюфета, предложи да пийнат нещо. Седнаха, заръчаха бира, а Геков продължаваше да разглежда Лаврова. Лавров усещаше този поглед и прокле в тая минута и разходката, и Геков, че е дошъл от провинцията, и Ранков, че се познава с него.

– Извинете, г-н Лавров – проговори по едно време Геков. – Аз ще се реша да ви задам един въпрос...

Лавров го погледна. Той знаеше какво ще го пита Геков и искаше да му закрещи да го остави на мира, да не го закача, да не обръща внимание на него... А не можа, не посмя... Той отдавна е навикнал да бъде предмет на човешко човъркане: всеки смята, че има право да влиза в душата му и да чопли там, само затуй, че той е брат на онзи Лавров.

А Геков продължаваше:

– Аз вярвам, че не съм пръв, който ви задава този въпрос... Но вие ме простете...

– Какво обичате?... – мъчеше се да попита спокойно Лавров и усещаше, че гърдите му неволно по-силно дишат.

– Вам трябва страшно да ви е омръзнало да бъдете брат на брата си?

Лицето на Геков беше сериозно и Лавров нямаше право да се обижда.

Отначало той сякаш не чу въпроса, но след малко каза:

– Струва ми се, не особено е приятно да бъдеш своего рода „неизвестна известност!“...

Той се помъчи да се шегува, искаше да се усмихне, а устните му нервно трепереха, гласът издаваше затаена горчивина.

Но той не млъкна: той искаше да говори, чувстваше, че трябва да говори, за да не се покаже в очите му ни смешен, ни завистлив, ни унижен.

– Да – произнесе той, – вие не можете си представи как ми омръзна всичко туй... Аз никога не съм бил ни поет, ни писател и не особено разбирам тънко психологически дреболии... Но откак брат ми стана знаменитост и аз имам нещастие да приличам на него и да нося същото име, неговото име – гаче ли той е баща, собственик на това име, – аз взех да разбирам какво нещо е рафинирано страдание, страдание без физически болки, онези неуловими мъки на душата, които нямат даже и болезнена сладост... Да бихте знаели само как аз ненавиждам нови запознавания, срещи... Туй вечно носене в себе си, като в някой апарат, две личности: една – която хората вземат за онзи, настоящия Лавров, и друга – на моето обикновено, нищожно „аз“. Да преживяваш илюзията на хората, че си знаменитост, и след една минута да се червиш пред тях, сякаш си извършил някоя подлост... Вземете нашата среща сега... Аз схванах погледа ви, когато ме видяхте с Ранков. Вие ме смятахте за брат ми: аз прочетох в очите ви възхищение; вие търсехте признаци на талант по лицето ми... И навярно ги намерихте... Видях и разочарованието ви, пренебрежението, като ви каза Ранков, че аз не съм онзи Лавров...

– Да, вие донейде имате право, отгатнахте – проговори Геков.

– Влезте на минута в душата ми... С вас ние се разбрахме вече: вие знаете, че аз не съм онзи Лавров... Но подир 5 минути ние можем пак да се срещнем с някого и ще се повтори същата история... И така – днес, и утре, и вдругиден... Докога – и аз сам не зная...

– Но вие трябваше да навикнете вече на туй...

– Представете си – не мога... И туй е ужасно!... При всяка нова среща, при всяко влизане в ново общество – да изобразяваш от себе си вечно недоразумение... Това е нетърпимо...

Той изпи още една бира и взе да става по-говорлив, по-откровен.

– И защо всъщност?... Защо?... Аз не съм написал един стих в живота си... Но какво общо имам аз с литературата, та чувам често с укор и презрение думи зад гърба си: „А-а, тоз не е онзи, дето пише... Този е прост инженер...“ Прост инженер!... Другите инженери не са прости, защото нямат братя знаменитости... Да знаете само какви мъчения изпитвам понякога!... Аз не мога никъде спокойно да отида – ни в театъра, ни на разходка, ни на гости, не мога да пътувам даже... Преживявали ли сте такива моменти например: Влизаш в някой салон, пълен с мъже, жени, все прости смъртни, тленни хора, немечтаещи за задгробно съществуване, нестрадащи ни от чужда слава, ни от собствено безсилие... И само един аз между тях, смазан, унищожен, като карикатура на разпънат Христос... Запознават ме: „Госпожа еди-коя, господин еди-кой!“... „Господин Лавров... Ах! Господин Лавров!... Лавров!... Лавров!“... – чува се наоколо.

– „Приятно ми е...“ – „Драго ми е...“ – „Честит съм...“

След пет минути недоразумението е разсеяно:

– „А!... Вие не сте същият!... Вие сте брат на онзи!... Извинете!...“ Извиняват се още... За какво?... Разбирате ли вие значението на туй извинение?... И защо всичко туй?... Защо?... Аз разбирам да страдаш от собственото си нищожество... Но да се мъчиш от чуждо величие, туй е непоносимо... Да се чувстваш постоянно сравняван с гигант – сам ще се убедиш най-сетне, че си червей...

Пийнал малко, той не спираше да говори и за да не позволи на друг да му се човърка в душата, почна сам да чопли себе си... Гаче ли искаше един път завинаги да отърси всичко, що се е насъбрало в него от туй, че той е имал нещастие да бъде брат на онзи Лавров.

Другарите мълчаливо го слушаха, смаяни от такава изповед, неизпитвали нищо подобно в живота, далеч от душевни мъки, по-остри от зъбна болка.

– Да... – проговори пак Лавров. – Понякога ми иде да се унищожа, да се продъна в земята, като чувам: „Ах! Вие сте Лавров!...“ Има минути – аз ненавиждам брат си. Мен ми се струва, че аз съм наистина нищожество, по-нищожен от най-последния хамалин, и неволна злоба кипи в душата ми, гаче ли брат ми е виновен в нещо пред мен, сякаш той ме е ограбил, опозорил... Най-после може би аз и да съм нищожен... Но какво им влиза в работата!... Нека брат ми бъде талант, гений, всемирна известност... Аз нямам нищо общо с туй... И защо гениите нямат рога, та да се знае веднъж завинаги, че аз не съм гeният, та и най-глупавото диване да не може да ме вземе за него?... Мен ми омързна, дотегна такъв живот. Аз не зная вече как да се държа с хората, за да не извиквам в очите им презрение, когато те узнават, че аз съм най-обикновеният Лавров в света. Мъчих се да ги предупреждавам и сериозно, и шеговито, и с негодувание, че не съм аз онзи Лавров... Подигравах се сам със себе си, за да не ме подиграват другите – и нищо не излиза. Всичко изглежда изкуствено, фалшиво и хората забелязват туй... Аз отпущам очите си пред нови познати, гачели съм извършил някое престъпление или гадост... Постепенно аз намразих фамилията си – и ако тя за брат ми е синоним на слава, за мен тя е печат на вечно нищожество... Знаете ли, че понякога там, дето никой не ме познава, аз крия фамилията си като някой злодей... Мен ме е срам да се кажа Лавров... Но един път и туй не ми помогна и аз преживях такива минути, каквито не бих пожелал на най-подлия фалшификатор...

Пътувах по Дунава за Русчук. На парахода имаше малко пасажери, и то все селяни. Нямаше ни един от онези, които можеха да дойдат при мене и да ми кажат вечното: „Вие сте Лавров? Нали?...“ Аз бях доволен, защото само в такива случаи усещам своето загубено „аз“... Да не бъдеш поне няколко време онзи Лавров, нито брат на онзи Лавров, а да чувстваш сам себе си... Какво щастие!... Вие не разбирате това, защото сте навикнали на себе си... Но ето, като тръгна параходът, гледам – из каютите излиза един господин, елегантно облечен... И пак нещо взе да ме чопли... Аз почнах подозрително да го разглеждам: по-скоро мяза на банкер, но дявол го знае, може би се интересува и от литература... Аз не мразя толкова литераторите, колкото разен вид читатели-почитатели, които душат известни автори като ловджийски кучета... Продължавах да се разхождам по кувертата и забелязах, че господинът от време на време хвърля на мене въпросителни погледи... „Боже мой – мислех си аз, – нима и този е някой любител на таланти?...“ И аз го гледах, както гледа някой длъжник на своя кредитор, случайно срещнат на тясно място. Но ето той извади из джеба си папироси и тръгна към мене.

– „Pardon!"... – каза ми той, като поиска да запали.

Аз му протегнах цигарата. Той запали, но не си отиде, а застана до мене.

– „Позволете ми да ви се представя – проговори той, – адвокат Байков."

– „Да имаш да вземаш" – помислих си аз и като подадох ръката си, казах: – Инженер Сапунджиев!... – Той смаяно ме погледна, но аз не трепнах. Почнахме да говорим, а той уж слуша, но не спуща очите си от мене. По едно време моментално ме прекъсна: – „Знаете ли какво? – проговори отведнъж той. – Вие не сте Сапунджиев... Вие сте Лавров, нашият известен писател?.... Нали?..."

Аз замръзнах. Сякаш той беше полицейски агент и откри в мен преоблечен разбойник. И не знаех какво да кажа: червих се, губих се и почнах нещо да мърморя... А той се смее...

– „Пипнах ви!... А?... Инкогнито искате да пътувате... Но аз не се излъгах... От един път ви познах..."

Той забелязваше смущението ми и по своему го тълкуваше.

– „Разбирам ви... Напълно ви разбирам, макар и да не сме знаменитости... Дотегна ми всичко... Туй... А аз съм във възторг от тази среща... Вие сте единичък писател, когото аз чета с удоволствие... Не пропущам ни един ваш разказ... Някои работи почти наизуст зная..."

– „Pardon... Моля ви се..." – шепнех аз и не знаех какво да кажа... Мен ми идеше да скоча от парахода и да се заровя в дъното на Дунава... А той продължаваше:

– „О, бъдете спокойни, аз няма да злоупотребя със своето откритие... Ни дума повече за туй... Но знайте само, че аз съм безконечно честит от тази среща... Днес аз черпя!... Нека целият параход знае кой пътува на него... А капитанът има чудна руска водка..." И той почти с благоговение ме покани да сляза в бюфета. Аз чувствах в тези минути, че трябва да кажа нещо, че аз лъжа с туй мълчание... А езикът ми гаче ли замръзна... И недейте мисли, че аз исках да мина за брат си... Да преживея контрабандно славата му... Та и може ли да се преживява чужда слава?... Аз не казах нищо само затуй, защото цял треперех при мисълта, че той ще ми каже полупрезрително, полунебрежно: „Ах! Вие не сте същият Лавров!..." Гаче ли аз съм някой контър фасон... Мен ми дотегнаха тези унижения... И кажете ми, за бога, длъжен ли съм аз да крещя надясно и наляво, че не съм онзи Лавров... Аз усещах, че в нищо не съм виноват, и в същото време чувствах, че приличам на някоя кокотка, която по погрешка вземат за жена на някой голямец...

Слязохме долу. Байков нашепна нещо на капитана. Седнахме да пием и бюфетът заприлича на малък храм, в който се честваше самозвано божество. Аз седях като на тръни, не знаех какво да говоря. И колкото повече се губех, толкова повече им се харесвах – те отдаваха туй на извънредната ми скромност. Особено Байков беше във възхищение.

– „Дявол да ги вземе тези знаменитости – викаше той на капитана. – Аз да бях на негово място, бих заревал да ме чуят на двата бряга кой съм... А той – седи омърлушен, сякаш е обрал някого..."

Те се чукаха с мене, пожелаваха ми дълъг живот, пиеха наздравици за българската литература, а аз, потънал в пот, полупиян, прехапвах си езика, за да не закрещя на целия параход, че аз не съм онзи Лавров, че те са диванета, че Байков е луд...

Но и сред тези страдания, между двама души само, аз пръв път усетих какво нещо е да бъдеш известност... Честна дума ви давам, че аз без колебание бих се хвърлил в Дунава от срам и позор, да беше влязъл в

тази минута при нас брат ми... И вие ще се убедите, че в света има по-страшни страдания от премествания и уволнения...

Вечерта, като се оттеглихме да спим, аз с ужас мислех – ами ако утре из пътя срещнем някой, който добре познава мене или брат ми... За щастие туй не се случи. Но аз още се боя да не се видя някъде случайно с Байков... Той навярно е узнал после моята фалшификация и по своему я разправя...

На минута той мълкна, сякаш отново преживяваше всичко това.

– Аз донякъде ви разбирам и оправдавам – каза Геков.

– Разбирате ме!... Оправдавате ме!... Гаче ли аз съм тръгнал да се продавам за брат си... Нищо не разбирате вие... Защото нищо такова не сте изпитали, защото цял свят знае, че вие сте Геков, и нищо повече... А аз, знаете ли, че откак брат ми се прослави – мен ми иде да променя фамилията си... Да си отрежа ухото, носа – за да не ме смесват вече с него... Иде ми да събера цяла България на някой мегдан, за да ме видят и знаят всичките, че аз съм си аз... Да напечатам на гърба си с едри букви: „Оставете ме на мира: аз не съм онзи Лавров!..." Но защо ли ви дрънкам сега?... Цял ден ви говоря, да ви разправям – щом се разделим, първото нещо, което ще помислите вие, ще бъде: „Горкият!... Яд го е, че не е онзи Лавров!..." И в силата, дявол го знае на какво, ще се почувствате по-горе от мене...

– Напразно мислите това – проговори Геков.

Лавров махна с ръка и чукна чашата, за да дойде слугата.

Взе да мръква. Приятелите тръгнаха към града. До Градската градина Лавров се раздели с тях, а Геков и Ранков отидоха към „Червения рак".

– Удивителна прилика! – проговори Геков. – Аз да го срещна утре, пак ще го взема за онзи Лавров... И право да ти кажа, не бих желал да бъда на негово място.

– Да – каза Ранков, – но струва ми се, че във всичко туй има и парченце завист... Във всеки случай аз съм много доволен, че в нашия род няма такива анормални явления като брат му.

След малко те влязоха в бирарията.

МИНАЛО

– Коя е тази госпожа? – попита Мирски другаря си и посочи компанията пред тях в широката алея на Борисовата градина.

– Питаш с тон, като че ли я познаваш?

– Не е важно. Коя е?

– Не зная подробно биографията ѝ. Всички ѝ казват Невяна. Бивша съпруга на полковник – избяга от него. Прибра я банкерин – напусна го. Сега виждаш свитата – можеш да съдиш.

Доближиха.

Невяна високо се смееше.

Представиха го.

– Мирски?

– А! Вие се познавате?

– Да, даже падаме малко роднина – бяхме годени. Нали, господин Мирски?

Той се намръщи.

– Туй ви обижда? Извинете.

И тръгна до него.

– Изглежда, госпожо, приятно ви е да се шегувате с миналото.

– Аз нямам минало – проговори весело Невяна.

А настроението ѝ се промени. Близостта на любим едно време човек я накара да се замисли.

„Можеше да ми бъде мъж – сега по-чужд от другите."

Компанията спря до езерцето.

Те продължиха пътя.

– Не вярвах, че ще се срещнем – тихо каза Мирски.

– А аз предчувствах. Животът винаги наумява нашите глупости.

– Наричате глупости отношенията ни?

– О, не! Брака ми с полковника.

– Бяхте нещастна?

– Да не говорим.

Мирски я разглеждаше. Тя схвана погледите.

– Изучавате?

– Не допусках крехко момиче да стане тъй хубава жена.

– Комплименти?

– Сама съзнавате.

– Омръзна.

– И на Ротшилда са омръзнали милионите.

– Понякога проклинам красотата си.

– Богатство в наше време.

– Там е печалното. Да седнем, уморена съм.

– Какво мислите? – попита тя нежно.

– Искате да знаете?

– Лошо за мене, нали?

– Да. Как за нищо помрачихте най-хубавите ни години.

– Нима?

Мирски недоверчиво я погледна.

– Не помните?

– Смътно, разправете.

– Забравихте, загуби значение. А тогаз? И не хората – вие разбихте два живота.

– Аз?

– Да... Една вечер останахме насаме в салона ви на канапето. Вие склонихте главичка до рамото ми.

Устните ни се сляха в по-дълга и по-сладка целувка от предишните. Замряхме... Ръката ми неволно се докосна до коляното ви... Сякаш някой ви е плюл в лицето или съблякъл гола – разярена скочихте. Зачервена от срам и негодуване.

Аз молих, плаках, убеждавах, че туй е по-горе и вън от нас. Не с обиждания – с милвания се заглушава страстта. Това не може да ни унизи – а ще ни свърже завинаги. Вие ме гледахте, като че ли искахте да ми ударите плесница.

От вълнение Мирски спря.

– Продължавайте. Тъй ми е приятно да слушам. Кажете – не се ли преструвах?

Твърде млада бяхте.

– После?

– Напуснахте салона и написахте писмо.

– Помните ли го?

– В какво не ме обвинихте. Говорил съм за идеали, родство на души, а съм се оказал развратен фарисей. Ако това е любов – по-добре да се ожените за полковника – той поне не играе комедии – търси в жената – жена.

– И се ожених – отмъстих – проговори с горчива усмивка Невяна.

– Аз бих дал десет години да се върне всичко до онази вечер. Имах и след туй весели, честити дни – поезията не се повтори. Обичах – искрено, нежно, страстно – без пролетен аромат. Само първата любов се изживява без намеса на ума. После човек разсъждава и в прегръдките на любимо същество.

Невяна се пренесе в миналото. Стори ѝ се, че е до Мирски – неин годеник в салона. Неусетно сложи ръка на неговата и прошепна:

– Нима щастието не се повтаря?

– Не!

Невяна рисуваше фигурки с острото на омбрелата.

Той гледаше в пространството.

– Не е вярно! – каза тя изведнъж. – Грешката на глупаво момиче стократно може да възнагради жената.

– Приказки.

– Променихме ролите. Аз правех глупости – сега вие. Квит сме. Днес няма да се отделяте от мен – произнесе тя с навикнал властен тон.

Мирски стана и се поклони.

Невяна прочете в очите му безразличие.

Той виждаше в нея само спомен – сегашната спокойно предоставяше без завист и ревност на други.

Сърцето ѝ се сви. Пръв път почувства падение.

– Господин Мирски, съжалявам, че се срещнахме. Вие убихте в мене безгрижието – може би фалшиво, нахално, – но потребно ми е повече от въздух.

Чуха се гласовете на компанията.

Събраха се и решиха да отидат в Княжево.

Мирски взе шапка за сбогом.

Невяна с очи го канеше, заповядваше.

Той равнодушно посрещна погледа ѝ.

– Господа – извика нервно тя, – ако господин Мирски не дойде, аз оставам.

Обиколиха го, молиха да не разтуря компанията. Да прекрати неприятната сцена – съгласи се.

Разположиха се в отделна стая на голяма княжевска бирария.

Мирски се държеше настрана. Невяна го накара да седне до нея.

– Ще почнем да ревнуваме.

– Нямаме още право.

– Той е един вид бивш съпруг – не е прието.

– Господин Мирски, ако ви е неприятно – да се поразходим.

– Не ги слушам... И... преболя...

– Изглежда, не е и боляло.

– Възможно.

– Жестоки! Не казвайте поне.

– Ще мълча.

– Не! Ще говорите – но не така.
– Трябва да си ходя.
– Ако си отидете, ще тръгна с вас.
Компанията, обидена от тихия им разговор, дигна шум.
Невяна се принуди да укротява.
Мирски наблюдаваше. Познаваше ги. Заедно с тях се е увивал около чужди жени и моми пред очите на мъж, баща, брат – конкурираше, печелеше, губеше, чакаше си реда. Никога не му е идвало наум, че вършат нещо некрасиво, те – салонни джентлемени. Тука снеха маските. Ненаситното животно, непризнаващо девственост, срам, приличие – цинично се разголваше. Всеки се надява тази нощ да я има. Тя знае това и се шегува. Тя – обичана от него.
Чувстваше, че го оскърбяват. При по-груби закачки идеше му да грабне стола, да ги разгони заедно с нея.
„Защо се вълнувам? Какво ме интересува? Криви ли са? Сантименталности!... Не! Ужасно е – ако животът е лотария, каприз на нещо невидимо, неотговорно. Чудовищно – да се разбива душата като чаша бира в пияна минута. И тази сган – поне пред красотата ѝ трябва да коленичи – с възторг – не с протегнати мръсни ръце, пълни с банкноти.“
И сред пушека от цигари – той я виждаше в салона момиче – почти дете. Кога успяха да я покварят? С каква ли наслада бързаха да разрушат всичко женствено, човешко?
Съжали я – пожела да бъде насаме, да ѝ каже, че ще я обикне пак, да стане предишната Невяна – способна плесница да удари за невинно посягане.
Гледаше я, слушаше – от земния ангел ни сянка.
С възбудено лице, регал в ръка, тя се обърна към него:
– Реших да се напия. Ама как! Както вие, мъжете – за да заглушите някоя подлост.

– Отгде тази фантазия?
– Искам да забравя себе си и вас.
– Тогава да се махна?
– Още повече ще се напия. Ще им издращя очите. Седнете по-близо. Ако си отидете, ще се хвърля под трамвай. Що ме гледате? Мислите, не съм способна?... Утре ще ми донесете писмото – да видя – аз ли съм го писала? Инак – ще дойда у вас. Няма ли да ме приемете?
Бирата почна да действа. Господинът, седящ до нея от другата страна, леко се докосна до голия ѝ лакът, за да каже нещо.
– Долу ръцете! – изкрещя тя.
Мозъкът ѝ се зашемети. Захвана да заплита и повтаря думите.
– Мирски, защо мълчите?
– Госпожо, да излезем на въздух.
– Оставете ме...
И отпусна глава на масата.
– Какво е туй?
– Мирски, що си ѝ наговорил?
Невяна се изправи – втренчено се загледа напред. Отведнъж силен нервен смях оглуши стаята.
– Ха!... Ха!... Ха!... Хващал ме е за колената!... Слушате ли? Мирски ме е хващал за колената!... И затова съм го напуснала... Ха!... Ха!... Ха!... Лъже, лъже, лъже!...
Смехът мина в истерия.
Мирски скочи, сграбчи я, отнесе на канапето и шеташе, като че ли никой друг нямаше право на това. Невяна отвори очи, видя компанията, Мирски.
Нещо болезнено се изтръгна от гърдите ѝ, стисна гърлото ѝ – и тя в глухо ридание заби лице в стената.
– Господа – каза Мирски, – извинете, но моля за малко да поизлезете!
– Как така?
– Какъв сте?
– На какво основание?

– Вижда се има – да се махнем.

– Да, да, да! Да се махнат всички – извика Невяна.

Останали сами, Мирски приличаше на лекар до безнадеждно болен. Тя взе ръката му.

– Мислите, че ми е лошо от бирата? Не! Пила съм и повече. От срещата, писмото. Спомням го. Срам ме е.

– А що търсите в тази компания?

– Не питайте.

– Защо напуснахте мъжа си?

– Там беше още по-ужасно. Господин Мирски – искам да си отида дома.

– Можете ли?

– Да.

Помогна ѝ да стане. Излязоха на улицата.

Нощ. Нямаше трамвай. Мирски извика файтон.

Седнали един до друг, те мълчаха.

„Колко ли пъти по туй шосе се е връщала с други? Ами ти? Колко невинности си развратил? Сега негодуваш, че хората са осквернили чистата ти любов!"

Спомени за предишната Невяна и днешната обстановка се сливаха.

Облеклото ѝ – пропито с особен, дразнещ аромат, – къдриците на косата ѝ – случайно милващи лицето му – наумяваха онзи мир, гдето всичко се купува. Некрасива мисъл пробягна в него – способен ли е да я вземе? И усещаше, че тя никога не може да бъде негова. Той схващаше прелома в нея – и туй го плашеше.

Наближиха София.

– Господин Мирски, вие сигурно не бихте желали да ме придружите до къщи?

– Там отиваме.

Кресла, канапета, маси, масички, вази. По стените – портрети, картини. Всичко потънало в цветя и парфюми.

Струваше му се, че туй не са къщни предмети – частици от тялото ѝ. Най-невинната дрънкалка – паричен знак за нейните милвания.

– Седнете, господин Мирски. Колко съм щастлива!

– Госпожо, вие сте уморена.

– Напротив. Не искам да бъдете мрачен. Болно ми е. Мисля, че ви е срам от мен.

– Защо говорите така?

– Познавам. Чудите се как по-скоро да излезете.

– Не. Мисля колко отвратително е нареден светът – а ние сме безсилни и зли.

– Нима наистина щастието не се повтаря?

– Не!

– Нали зависи от нас?

– То трябва да бъде по-чисто от съня на детето – а ние и двамата сме омърсени от живота.

– Защо тогава усещам в душата нещо ново? Не си отивайте – и не ме презирайте. От никого не ме е срам – само от вас. Аз нищо не искам. Позволете ми да седна до краката ви, да сложа глава до тях... Мирски!... Коля!...

И падна на колене.

– Спомни!... Ти си ме обичал...

Мирски изтръпна.

– Прости! Знам, не ти е приятно да наумявам това. Аз сама не вярвам, че са ме обичали някога. Струва ми се, че съм се родила в някоя бирария. Гнус ме е от себе си. Но крива ли съм, че жената не може два пъти да бъде чиста? Нима всичко е свършено за мен? Ако не станах твоя жена – не мога ли да бъда любовница? За ден, час, миг... Коля!... Мили!... Защо мълчиш? Противно ти е да ме гледаш?... Най-после вземи ме, както ме вземат другите.

Мирски се губеше.

Пред него стоеше призракът на неговата Невяна, плачеща за своята глупост в живота.

„А още вчера на същото място се е отдавала на друг."

И усети – да беше цинично му се предлагала – кой знае, може би би плюл на младежки спомени – и би я взел. Но в гласа ѝ звучаха искрени ноти. Тя ще заридае в прегръдките му – ще поиска изкупление.

– Коля!... Коля!... Кажи нещо!...

– Невяна – проговори той сериозно, – разбери, аз не мога да бъда твой любовник.

Тя отпусна глава на гърдите си.

– Боже мой! Защо... защо?...

– Твърде много те обичах. Не искам да осквернявам скъпото минало.

Невяна го погледна. В очите ѝ Мирски прочете – мъка, молба, разкаяние, надежда.

Той може да я спаси. С една целувка да заличи позора на челото ѝ – да я издигне над тълпата. Но сам от тази тълпа – не смееше да вземе отхвърлено от нея. В него се яви едничко желание – да се махне по-скоро оттука.

– Слушай, Невяна, днес си много развълнувана. Трябва да починеш. Утре ще дойда. Ще поговорим за всичко спокойно.

– Ще дойдеш? – и впи поглед в него.

– Да – отговори той твърдо, нежно стисна ръката ѝ и излезе в коридора.

Слугинята го изпращаше.

Мирски спря.

Чу шум в салона – падане на тежък предмет. Пребледня и уплашено каза на слугинята:

– Тичай в салона! На госпожата е станало лошо.

И бързо, сякаш от място на престъпление, закрачи към улицата.

ДВА ТАЛАНТА

Файтонът спря пред хотела, по-право хан. Ирмов слезе, заповяда да занесат багажа горе, плати на файтонджията, даде му бакшиш и влезе в кафенето, долния етаж на зданието.

Стопанинът почтително го посрещна.

– Пригответе ми горе да се умия, запалете собата и за вечеря ми сгответе нещо лекичко: супа от пиле и ровки яйца. Стомахът ми е слабичък, та не носи всичко – извиняваше се той.

Съдържателят обеща всичкото. Той знаеше, че такива стомаси хубаво плащат, толкова повече, изглеждаше господинът да е някой големец. Такъв кроеж зимно палто той е виждал само в София.

Публиката в кафенето внимателно разглеждаше новопристигналия и с усмивка посрещна поръчката за вечеря. Те сякаш не вярваха, че стомахът у хората е различен и че има българин, който да не може да смеле нещо в тоя свят.

Хотелджията с новия пасажер се качиха горе. Всичките проговориха.

– Кой ли ще е този?

– Инженер ще е някой – обади се един, – много минават сега такива.

– Трябва да е някой ревизор...

– Ревизор! – засмя се друг. – Какво ще ревизира тука? В цялата околия 100 гроша не можеш да намериш на едно място.

– Може би само така минава човекът.

– Закъде ще минава? Че ние сме на края на света.

След един час Ирмов слезе долу умит, вчесан, с други дрехи. Той седна до една маса, натрупана с вестници, но не посмя да посегне към тях, почти всичките уводни статии бяха оцапани с разни видове яхния.

– Готово ли е яденето? – попита той.

– Заповядайте, господине, в другата стаичка, там се хранят чиновниците.

Ирмов мина в другата стая и завари 5–6 души местни големци. Едни от тях четяха вестници, другите говореха за кухнята и критикуваха миналогодишния готвач. Ирмов седна, високо се окашля, пъхна пешкир зад яката си, дръпна настрана един празен прибор и зачака. Донесоха му бульон от пиле. Абонатите отпуснаха вестниците, престанаха да говорят и неволно разглеждаха новодошлия. Любопитство, размесено със завист, се четеше в очите им. Те инстинктивно мразеха този човек, идещ от друг свят – оттам, дето те никога не са били или ако са били, надали ще бъдат пак там. А той даже не ги забелязваше или се преструваше, че не ги вижда. Туй още повече ги озлоби. И да бяха уверени, че не е някой голям човек, който с едно хващане за яката може да ги изрине от земното кълбо, те биха му устроили някой местен джюмбюш. Но всеки го смяташе за големец от тяхното министерство.

Като се навечеря, Ирмов каза да му занесат горе кафето, да го събудят рано и се качи в хотела.

Устата на всички се отвориха. Те скочиха върху съдържателя да го питат що за човек е този.

Пълно разочарование и гримаси. Новопристигналият се записа в книгата на пасажерите: „писател“.

– Я го виж!... А аз малко остана да го не взема за главния ревизор.

– Да му се не видят и писателите!... Нима те с бульон се хранят?

Всичките се уталожиха. И някои, които още преди малко смятаха да назърнат тази вечер в касите, викнаха на момчето да донесе таблата. Никой не искаше да знае, че горе над главите им бди български писател и може би с жлъч ги забива вече на перото си. Той не можеше да им смути покоя, той не беше страшен, той не беше ревизор.

*

На другия ден Ирмов отиде в гимназията да се срещне с един учител, за да му помогне в събиране на материал за новия му исторически роман. Учителят малко остана да не му припадне, като узна с кого говори, макар че след мъничко беше принуден да признае, че почти нищо не е чел от произведенията му.

– Ах! Вие не знаете, господин Ирмов, как провинцията убива човека, особено нас, учителите. Тя ни изсмуква всичката кръв и ние се обръщаме най-после на консерви. И не че няма кого и какво да четем... не, но за какво? За да живея и умра тука, и туй, което съм чел, е много. България ни принася в жертва и ние я приемаме за едно парче хляб. Ние сме загубили тука апетит към живота, а без този апетит човекът, ако не труп, поне е болник. Ние през целия си живот сме на диета.

Ирмов нищо не му възразяваше. Учителят продължи:

– Вие може би ще ми кажете: четенето е цел, не е средство... Не е така! Книгата си остава пак книга и не може да замени жив човек. Има минути – аз бих предпочел обществото на един жизнерадостен глупак пред всичките томове на европейските писатели. Книгата без общество е страшна. Тя ражда мечти и апетити, а министерството отдавна с окръжни забрани да мечтаем и да преядваме. Знаете ли, че понякога ми се ще да избягам оттука, където ми гледат очите.

Иде ми да отида в София, да стана келнер в някоя бирария – там животът е все по-съдържателен от нашия. Да бях Наполеон – бих унищожил малките градове и села. Не е толкова страшен гладът, мизерията – колкото е ужасна самотията тук... туй пожизнено изолиране от всичко. Че ние тука не на железница, а на файтон се радваме като деца. Отвикнали сме от поезия, музика, песни. Забравихме женски милвания. Една селянка понякога ни блазни повече, отколкото вас – вашите деколтирани хубавици по баловете. Ние сме се атрофирали тука и приличаме на мумии, само че още дишаме, мислим и усещаме, доколкото ни позволяват бюджетът и министерството.

Ирмов го слушаше и напълно разбираше настроението му. И в дълбочината на душата си беше доволен, че съдбата не му е отредила такъв дял. Той никога не би се примирил с това. „Нещастници!" – помисли си той и не намери за нужно даже да го утешава.

Вървяха из града, минаха край една висока, двуетажна къща с дюкян отдолу и широк двор отзад.

На горния етаж имаше балкон.

– Чия е тази къща? – попита Ирмов.

– На един богаташ старик, но сега всичкото е в ръцете на зетя му Линовски. Надали ще го познавате. Цялата околия държи в джеба си. Скоро ще бъде депутат, а отдавна би трябвало да бъде обесен.

– Линовски!... Аз познавах такъв човек едно време. Във Франция следваше право, после имаше разправия със съдилищата за фалшификация на диплома.

– Това е стара история. Сега той фалшифицира и майчиното мляко на децата си, но законът не го хваща.

– Значи същият Линовски?

– Трябва да е същият и надали има друг Линовски – той е един в цяла България. Да го видите само... от нищо не се бои, нищо не признава.

След малко те се разделиха и Ирмов отиде в гостилницата.

До масата седеше цяла компания мъже и жени.

Приборът му беше на мястото, но за да мине, той трябваше да обезпокои някои от тях.

– Pardon – вежливо каза той.

Компанията почна да се извинява, че му е заела масата.

– Няма нищо... няма нищо. Моля ви се, мене ми е приятно...

След пет минути той се запозна с всичките.

– Д-р Иванов!...

– Член в съда, Ранков...

– Учител Марков...

– Капитан Шевронов...

– Госпожа такава... и т.н.

След мъничко узнаха, че Ирмов утре заминава за едно село, и решиха да отидат там на гости при пограничния капитан.

– Ще вземем ядене и пиене...

– Тамам нощите са лунни...

– Само не щем с файтон... с шейна – настояваха госпожите.

– Разноските поравно – обади се един.

При мисълта за утрешния гуляй компанията се развеселила и всичките почнаха да се гледат дали ще се излъже някой да почерпи.

Никой не се решаваше. По едно време Ирмов чукна с чашата си по масата. Дойде съдържателят.

– Донесете бира!

– Колко?

– Как колко? Колкото сме, 7–8–10 бири.

Компанията се ухили до уши.

– И такова... – продължи Ирмов. – Донесете нещо мезе за бирата... Само повечко. А за госпожите... какво обичат те?

– И те пият бира – каза един.

Дамите скромно се усмихнаха.

Донесоха бирите – всичките се чукнаха с Ирмов. Той се стараеше да бъде любезен с тях, разпитваше ги: как живеят, де ходят, имат ли развлечения.

– По-хубаво не питайте – казваше капитанът, – ние сме тука живи заровени. Подир софийския военен клуб да попаднеш в тоя яхър...

– А бе вие, военните, защо се оплаквате, вие сте галени деца на България – проговори докторът. – Какво правиш ти тука? Цял ден стоиш, а нощта седиш тук и на първо число трак... трак 400 левчета и нещичко...

– Май не е така... нали пазим границата! Сърбите... нещо подочуваме, се готвят против Австрия...

– Готвят свински суджуци за Австрия... Ти питай нас, сиромасите. Цял месец обикаляй околията, денем няма кога да ядеш, нощем не те оставят на мира: за една треска те събуждат, а отидеш, не плащат, все приятели били... познати. Сякаш медицината има нещо общо с приятелството.

– А как е околията в здравословно отношение? – попита Ирмов.

– Как е? Болести има за 10 000 лева годишно, а 50 лева не можеш изкара на месец. Тукашните хора са такива, способни са да умрат, само да не плащат визити.

– Значи заплатата не стига?

– За хляб не стига, а нали знаете, науката върви, не чака... трябват нови книги, списания, усъвършенствания.

– Мълчи бе, само от кръчмарите за свидетелства тази година взе повече от 500 лева. А ние? Как ти се види? Чисти пари 236 лева 36 ст., върти, сучи – пак толкова. Цялата околия е в ръцете ти, с човешки живот разполагаш, бесиш хората, а сам живееш като писар. За сватба пари нямаш – обади се съдията.

– Що не станеш адвокат?

– И ще стана... Още две години ми остават за пенсия.

С една дума, нямаше ни един доволен човек – всичките бяха обидени от България. Ирмов не ги прекъсваше.

– Аз разбирам – продължаваше капитанът, – или да имаме армия, както трябва, или да я разпуснат. Армията е все и вся за държавата. Трябва да се помни, че офицерът не е щатски. Ако искаш мир, готви се за война, казал Наполеон – ergo* – плащай хубаво на офицерите.

– Преди всичко народът трябва да бъде здрав: болен народ – болни граждани – болни войници. Mens sana in corpore sano**. Значи лекарите трябва да бъдат най-добре обезпечени.

– Крайната цел на всичкото е правосъдието. При нас идат и щатски, и военни, и болни, и здрави... Англия, казал не помня кой философ, държи цялата си флота и армия, за да функционират няколко магистрати. Ето защо положението на съдията трябва да бъде най-много осигурено.

В компанията седеше един основен даскал от селата. Като ги слушаше, той не смяташе да се оплаква: срам го беше да каже пред толкова хора каква заплата получава, па и не знаеше някой учен да е казал нещо в полза на българския даскал.

След малко Ирмов пак заръча по една бира. Полека-лека разговорът загуби научния си характер, почнаха да разправят разни български масали с местен колорит. При някои по-силни пасажи дамите вземаха такива девствени физиономии, че всичкият пипер на анекдотите пропадаше безцелно. После минаха към

* Следователно (лат.).

** Здрав дух в здраво тяло (лат.).

песните. Ирмов трети път заръча бира и положително очарова всички. Някои даже го питаха де могат да намерят съчиненията му.

– А бе туй писателите са били уварда хора – прошепна един на съседа си.

– Разбира се, акъл бадява имат; седне, надраще нещо надве-натри, някой майтап... и хоп 100 лв. Казват, че Вазов от романите си къщи правил.

– А пък ние целия си мозък изхабяваме за 200 лв. в месец.

Подир песните дигнаха масите настрана, намериха някъде двама заспали цигани, дигнаха ги и се почнаха танци. По едно време компанията дойде в такъв възторг, че извикаха даже „ура", когато Ирмов заяви на съдържателя, че днес той плаща всичко.

– А бе срамота е – шепнеше един на другарите си. – Човекът е тука по-скоро наш гост, а ние да го оставяме да плаща всичкото.

– Кой го кара, сам иска...

– Не иде, трябва и ние да платим нещо. Какво ще помисли човек за нас? Ще вземе да ни опише някъде.

– И пак ще си изкара парите.

До 4 часа сутринта се продължи вечеринката. Съдържателят, и той беше доволен от писателя и когато всички станаха да си ходят, той скочи и сам му подаде палтото. Излязоха на улицата и дигнаха такъв шум, че заспалият патриархален градец цял скочи от леглото, сякаш на пожар. Но околийският началник беше с тях и двамата патрули стражари почтително отдадоха чест на компанията.

*

Два-три пъти след разговора с учителя Ирмов срещна Линовски из улиците, но още отдалече или се връщаше назад, или завиваше в друга улица. Никак не му се искаше да се среща с човек, комуто още като студент ръка не бе подавал – особено като узна, че той сега е разбогатял и деребейства в цялата околия. Значи ненапразно хората предсказваха, че тоя човек на всичко е способен... че за него избор няма в живота.

Но един път случайно се срещнаха лице с лице. Ирмов нямаше що да прави и неволно спря.

– Ирмов?! Ти ли си? Аз те търсих, като се научих, че си тука. Казаха ми, че си бил по селата... събирал си материал за нова драма... роман ли. Аз от тези неща не особено разбирам, но твоите работи съм чел. Все хвърчиш нависоко, хора от Марс описваш... все честни... все герои – ни един лош човек. Ти ще постоиш тука още някой ден, да? Аз искам да се видя с тебе, да поговорим. Колко години не сме се виждали! Нали съученици бяхме – а днес... тази вечер ще вечеряш у нас... Не... не... това е решено.

– Надали ще мога – каза нерешително Ирмов. – Тази вечер искам да поработя.

– Никаква работа... в София ще работиш. Къде ще работиш в тукашната атмосфера. Още сега заедно ще отидем вкъщи.

– Но мене ще ме чакат и там. Има един учител, комуто обещах.

– Ще почака... аз ще пратя слугата да му каже, че си у нас. И какво ще ядеш там? Този бае Кольо ги храни така... Аз свинете си по-хубаво храня.

– Но мене там ми готвят специално.

– Аз ще приготвя всичкото специално за тебе, а вино – не си пил такова. Аз цялата околия поя с вино, но вино... пия само аз. По никой начин няма да допусна да се храниш там. Не гледай чиновниците – те ядат, каквото им поднесеш. Те нямат право да имат вкус. Стомахът им е длъжен да издържи 15 години отровите на бая ти Кольо... и толкоз. После – погребение, пен-

сия... сирачета, бъдещи чиновници и т.н. Но стига сме дрънкали, хайде да вървим. Ти не можеш си представи колко съм доволен.

– Право да ти кажа, аз не ще мога да дойда, усещам се уморен.

– Слушай, Ирмов, почвам да подозирам, че ти просто не искаш да дойдеш у мене. Навярно тукашните господа са ти наговорили бог знае какво.

– Откъде-накъде? Кой ще ми говори за тебе?

– Кой!?... Всичките. Те до един биха ме удавили в чаша вода. Още не могат да ми простят, че аз, един чужденец, съм им седнал на врата. Но аз от комари не се боя – те не жилят, само бръмчат. Аз знам, че всичките... и ти в Европа – гледахте ме накриво... но миналото си е минало. Зная, че ти си сега писател – знаменитост... И може би един ден тази улица ще носи твоето име, защото си минавал тука, но сега-засега в тази улица аз имам собствена къща и ти трябва да ми дойдеш на гости. Ще говорим за Запад, за литература, за тебе. Сега за малко ще се отбием в хана, а оттам вкъщи.

Ирмов не посмя да отказва – вежливостта надви. „Най-после любопитно е да видя отблизо тоя човек... какво ли е останало у него още човешко?“

Те тръгнаха и влязоха в една голяма кръчма. По нейните изтрити голи маси седяха на групи селяни. Силна миризма на ракия задушаваше деликатния нос на софийския мечтател. Той неволно направи гримаса.

– Ето ти и националната миризма – каза засмяно Линовски. – Не е тъй приятно, както я описвате във вашите разкази.

От дясната страна на кръчмата една врата водеше в дюкяна, претрупан с всевъзможни стоки, разхвърляни в безпорядък. През друга врата се виждаше дворът. До самите стълби спокойно лежаха няколко едри, угоени свине. По-нататък двама души сваляха един вол; третият държеше в ръката си малък, остър нож. След малко ръката с ножа изчезна в гърлото на вола... Страшни конвулсии раздвижиха цялото му тяло, краката отчаяно биеха земята и обтягаха въжетата. Той умираше бавно, с отворени от ужас очи, с пълно съзнание на извършеното насилие, без да подозира, че неговите събратя на Запад не сварват даже да усетят предсмъртната си агония. Ирмов неволно си отвърна очите. Линовски спокойно гледаше вола и по едно време се обърна към Ирмов.

– Не прилича на твоите сюжети. Това е животът. Сюжетът е груб... нехудожествен, а хонорарът е по-голям, много по-голям от твоя. Видиш ли, ей там онази свиня, легнала в калта, сякаш е в хотел „Роял“. Знаеш ли, че аз за нея получих по-голяма премия, отколкото ти за последната драма на конкурса. Прости за сравнението, но така си е. Обстановката не е поетична, но за мене важи резултатът. Парата е една и съща, било дадена за някой сантиментален роман или за чистене на ватерклозети. Ей това нещо хората не щат да разберат и затова има нещастници. Знам, ти си на друго мнение: за вас и парите имат биографии и те трябва да бъдат чисти, благородни. А светът е такъв, че мръсната работа повече донася, защото не всеки се залавя за нея.

Подир малко те излязоха от хана и тръгнаха към къщата на Линовски.

Ирмов разглеждаше в профил спътника си и се чудеше на неговото спокойствие, безгрижност и весело настроение.

„Нима той нищо не усеща? Нима всичко е забравил? Нима обществото на свинете е убило у него човешкото?...“

Стигнаха къщата, качиха се на втория кат, ми-

наха голям коридор и влязоха в широка стая за ядене. Тя беше наредена по софийски: голяма четвъртита маса, високи дървени кресла, до стената голям бюфет. На местата прибори, по средата разни шишенца с ракии и коняк и всевъзможни мезета и закуски. От стаята за ядене през отворените врата се виждаше приемната: в едно кьоше се мяркаше пиано, над него – портретът на княза, а по другите стени – картини с разни пейзажи – и навсякъде мека мебел, даже непокрита. Ирмов остана смаян. Виждал е той и по-хубави обстановки от таз, не свои – чужди. Но, без да знае защо, той усети една неловкост в душата си. Линовски схвана мислите му.

– Чудиш се, нали? Същият ли е този Линовски, комуто вие в Европа 50 ст. не давахте назаем, защото знаехте, че няма да ви ги върне. Но какво е всичко туй в сравнение с твоята съдба!... Слава, безсмъртие, паметници... Не се чуди: все таки и ние сме нещо в живота, макар и левица.

– Левица, която има няколко чифта десници – каза засмяно Ирмов, – аз не бих могъл да натрупам всичко туй за 100 години.

– Вие всичкото обръщате в мисли и образи, а ние всичкия си мозък разменяме на гологани.

В туй време в коридора се чу такъв глъч, сякаш цяла рота войници атакуваха стаята. Вратите шумно се отвориха и едно по едно, запъхтени, влязоха децата на Линовски.

– Както виждаш, развъждаме не само свине – каза той засмяно.

Децата заобиколиха баща си и с любопитство разглеждаха гостенина.

– Кажете „добър ден" на чичо.

Децата едно по едно отиваха при Ирмов и самодоволно му протягаха ръчичките си.

– Хубави, здрави момчета – каза Ирмов.

– Живеят на пълна свобода и боят е забранен. И аз имам принципи. Детето не трябва да бъде сплашено, за да не се бои сетне от никого в живота. За учене особен мерак нямат. И аз не ги пресилвам, но гимназията ще свършат до един, а после ще отделим овцете от козите. Едни ще пратя в странство, други ще останат при мене. Само не чиновници – нямат нужда, аз отсега определих пенсията на всекиго.

– Ей, Иванчо, ела тука.

Едното от децата се доближи до бащата.

– Иванчо, искаш ли офицерин да бъдеш?

– Не ща, тате.

– Ами чиновник?

– Не ща.

– Ами даскал?

– Не ща, тате. Даскалите ходят със скъсани гащи.

– Ами какъв искаш да станеш?

– Търговец, тате, като тебе.

– Защо?

– Защото всичките ще дохождат при мене да искат пари, ама аз няма никому да давам.

Линовски се засмя, а Ирмов се намръщи.

– Хайде сега деца, марш оттука! – проговори Линовски. – Вие днес ще обядвате във вашата стая, а подиробед Петър с кола ще ви закара на чифлика. Искате ли?

– Искаме, искаме! – и след малко децата изчезнаха в коридора.

– Дисциплина и хуманност... без насилие и без сантименталности.

– Знаеш ли, че твоето възпитание е малко оригиналничко. Ти убиваш в децата всякаква човечност. Отсега ли ги готвиш за лихвари?

– Продължавай, продължавай... знаем ние тези теории, само че от тях щяхме да останем на пътя, да не бяхме ги зарязали навреме. Във всеки случай какво-

то и да съм, аз вярвам, ще се съгласиш, че не желая зло на собствените си деца.

– Да, но теорията ти е фалшива. Животът охлажда най-сантименталните младежи и затуй не е потребна специална школа. А ако ти отсега почнеш да събуждаш у тях тези инстинкти, те ще станат зверове – канибали.

– Аз не ги готвя за мисионери. Животът е менажерия и ако ме питаш, аз не мога да разбера за кого ти пишеш своите драми. Аз съм чел някои от тях, а една съм виждал на сцената. И правичко да ти кажа, не можах да разбера как умни хора смятат, че когато и да е, дето и да е, ще настъпи онуй царство, за което бълнуваш.

– Да се върнем тогава в първобитно състояние?

– Що ще се връщаме, чунким не сме в него сега!... Слушай, Ирмов, ние с тебе няма да се разберем, ние сме създадени от различна кал. Ти не си от „мира сего", а аз съм си българин от главата до петите, с голям корем по средата. С него аз дишам, чувствам, живея и знам, че един ден децата ще ме благославят. Ти ще речеш: аз съм богат, те са обезпечени... защо ги възпитаваш така? Не е тъй, драги мой! Нищо няма сигурно на тоя свят. На, ти не се боиш от нищо – мозъка ти никой не може да секвестира, а най-солидните здания изчезват „яко дим", щом се появи съдебният пристав. Ти не се боиш от него, но я питай цяла околия кое е по-страшно: холерата или той? Утре да си затворя очите, всичкото може да рухне. Ще се явят роднини, настойници... адвокати, съдилища... А тези неща ние ги знаем много добре. Ето защо аз ги уча още отсега да умеят да се зъбят. Не забравяй, че живеем в България. Но стига толкова... сега да вечеряме и en attendant* да му ударим по едно – коняк ли ще пиеш, или сливовица?

* Докато, между това (фр.).

– Все ми е едно...

Линовски наля чашите.

– Наздраве... А ето ти мезенце. Не се стеснявай. Мене ми е много драго, че се видяхме. Знам, знам... не се оправдавай, тебе ти е малко терсене тая среща. Но аз не ти се сърдя, такъв си е светът. Всеки си има своето. Ти се чудиш на мене – аз на тебе. По-добре е никой никому да не се чуди. Нищо няма чудно в тоя свят – щом става. Какво гледаш там салона? Пианото?... Да не смяташ, че вкъщи, като има пиано, има и пианист. – Няма такова нещо. Ще питаш, защо го купих? За жената, децата? Бошлаф!... Ей така го купих... за кеф: цялата околия знае, че само у мене има пиано.

В туй време в стаята влезе една висока, млада, хубава жена. Линовски я представи на Ирмова. „Каква хубавица" – неволно помисли Ирмов и без да ще, погледна Линовски.

Линовски знаеше, че жена му ще произведе впечатление, и самодоволно се усмихна. Очите му говореха на Ирмов – „Както виждаш, и това в живота избрахме, както трябва."

Почнаха да вечерят. Ядоха, пиха и към края на вечерята Линовски беше вече полупиян. Захвана даже да псува, без да обръща внимание, че жена му е там. В съседната стая се чу глас на дете и госпожата излезе из стаята. Линовски пълнеше чашите, канеше Ирмова и без да гледа, че той само се докосва до чашата си – дигаше своята, изпразваше я до дъно и продължаваше да говори. Полека-лека той се напи. Лицето му пламна, очите горяха и една некрасива откровеност заигра в погледа му.

– Знам... знам аз всичко, не съм аз писател, не съм психолог, но аз сега чета в очите ти що мислиш ти! Тебе ти говориха тука за мене... казаха ти всичко.

– Никой нищо не ми е говорил – оправдаваше се Ирмов.

– На мене не ми минават такива, аз познавам хората, само че не им се ровя в душата. Защо ми е тяхната душа? Една козя кожа струва повече от нея. Не се преструвай... ти поне знаеш историята с диплома и не ти е приятно да седиш с мене, с човек, фалшифицирал документи, нали? Тебе те е срам от мене, а мене не ме е срам от никого... чуваш ли? – От никого. В България човек няма от кого да го е срам, всичките са вагабонти до един – всеки в своето. То само вие сте бамбашка хора – с въздух и слава се храните и нямате нужда от пари. Ех, драги ми, писатели сте вие – психолози... Познавате човека, а не познавате българина. Пишете драми, знаете живота, ама не знаете да живеете. Цяла България те знае, в София с пръст те сочат... Даваш ум на целия свят, а една собствена къща нямаш. Аз знам, че ти хвърчиш високо, че за тебе аз съм една дребна, мръсна буболечка – въшка, – че тебе те е гнус сега да ме слушаш и ако седиш тука, то е защото никой не вижда. В София ще завиеш в друга улица, ако ме срещнеш, а спирал ли си някога с ума си над моя живот?... Цяла България беше гракнала срещу мене, когато случайно се откри, че дипломът ми е фалшив. Бе телеграми в Европа до разни университети, преписки с прокурора, следователя – жив щяха да ме заровят. Заведоха дело – делото се изгуби, разбира се, всички подозираха мене. И що да крия сега – аз го откраднах. И не само щях да го открадна, и не само туй щях да направя – да не можех го открадна, щях да запаля целия съд. София щях да подпаля. Ех, приятелю, лесно е да се говори така: честност, идейност, принципи, когато си се родил от честни родители, в топла стая, па още в отделенията си ходил с ръкавички и галоши; в гимназията – с часовник и кесия, а пък на Запад сам баща ти те е завел. Сам те е натъкмил в пансион, да не би да се развали коремчето на момчето. А пък аз, сякаш щом се родих, изскочих гол на улицата и до десетгодишната си възраст скитах по пътя, слугувах по ханища, кръчми, бръснарници. Намери се после един по-свестен серсемин, прибра ме да ме храни и ме праща в гимназията. Чуден живот беше у него! Никога дотогава не бях ял всеки ден. Наистина науката вървеше слабо, ама все пак изкарах пет класа. После, скарах се с моя благодетел и знаеш защо? Набеди ме, проклетият, че съм откраднал златните пендарки на жена му. Не съм аз от тия хора, да крия нещо... На цяла околия сега одрах кожата, детето от майчини гърди ще откъсна, ако имам изпълнителен лист. Тровя целия окръг с фалшифицирано вино, слугите си храня с гнила пастърма. Вагабонтин съм, магаре, свиня – по-голяма от оная, която видя в хана ми, ама пендарките не бях ги откраднал аз. И не че нямах нужда от пари, и не че не знаех де се намират... не, а тогава бях говедо като тебе... принципи имах още: че кражбата е престъпление, а да се превиваш от глад е подвиг. Напуснах го, залових се за чиновничество – станах писар. В наше време на писарите гледаха като на вас, писателите, сега. Само че им плащаха. След две години имах си и лачени чепици, и бастонче. Па и пари бях турил настрана. По-сетне реших по съветите на някои другари от гимназията да замина да следвам право. Тогава приемаха още от кол и въже. Отидох, записах се, следвах година и половина. Оставаше ми още толкоз – парите изядох до една. Вие, които сте стояли на Запад по пет, по десет години и всеки месец пощаджията ви е донасял синичките мандати, имате ли вие понятие какво нещо е да останеш без пет пари – на целия свят да пишеш, и да няма кой да ти прати една стотинка? Вие тогава ме презирахте, че нямам пари тютюн да си купя, сега ми ядат главата, че имам много пари – че мога всичките да купя. Хем ми ядат глава-

та – хем завиждат. И ти ми завиждаш – ама ще речеш, с подлост съм ги спечелил... И така да бъде. Знаеш ли ти какво нещо е подлост? Не, ти не знаеш – и то е талант, вроден в човека, както твоят талант. Един се ражда талантлив писател – друг талантлив вагабонтин. Разбра ли?

На минута той спря, наля вино в чашата си, изпи я, обърса си устните и още по-нервно продължи:

– Като сега го помня: три дена не бях ял нищо – и тогава пръв път ми хрумна идеята, макар да учех правото, че няма управия в тоя свят. Къде не скитах из Европа да търся хляб и работа, едва се прехранвах. И в един прекрасен ден, без ни най-малко гризене на съвестта, фабрикувах си диплома. И, право да ти кажа, пò го заслужавах от много други. Аз и сега всичките си процеси водя сам, пет пари не давам на адвокати; а процесите ми са всичките батакчийски от двете страни – съсипах най-известните вагабонти тука. Като минавам из улиците, няма човек да не трепере от мене. На всички съм се заврял в мозъка, душата и джеба, а спя спокойно като новородено дете. Не страдам ни от безсъница, не губя и апетит. Що ме гледаш така, Ирмов? Чудиш се? Не вярваш? Мислиш, че се шегувам, че се превземам, че от пиянство говоря така! Наистина виното ми развързва езика, но аз и трезвен все така мисля. Чуден човек си! Що си втренчил очи в мене и ме гледаш, сякаш си се качил на Айфеловата кула? Не сте вие за там... не сте: много лесно ви се зашеметява мозъкът, ще паднете. И напразно си въобразявате вие, че сте избраници някакви на тоя свят, че сте родени специално да го оправяте. Бошлаф!... Не е тъй, Ирмов! И не само ти: ни Ибсен, ни Толстой ще оправят света. Аз ще оправя България – и такива като мене, – защото аз съм сила, власт... И ще смажа всичко, което ми се изпречи. Аз съм сега между свине – утре ще ме видиш в камарата. Закони ще създавам и ти ще ме слушаш, а не аз тебе. Пък ти си пиши твоите драми, ако нямаш друга работа.

Очите му горяха. Лицето ставаше мрачно. Зловещ огън блуждаеше в погледите му, сякаш отново преживяваше всичките си страдания и някому се заканваше за тях.

На Ирмов стана всичко тук противно: и Линовски, и тази обстановка, и тази вечеря.

Взе да му се повдига, сякаш е ял нещо развалено, нездраво. И той усети безконечно желание по-скоро да се махне оттука.

– Е, време е вече, Линовски! – каза той пресилено засмян, като стана от стола.

Линовски дойде на себе си.

– Що? Ще си ходиш ли? Дотегнах ти, омръзнах, обидих... Досрамя те за мене, нали? Каеш се, че дойде, но не ми връзвай кусур. Най-после не съм аз, който ще те разубедя. Па като дойда в София, недей бяга от мене: все може да ти потрябвам един ден. Та и, право да ти кажа, да бях се помъчил да стана като тебе, сигурно и досега писар щях да бъда някъде и щях да мисля, че България е създадена за всички, но не и за мене.

– Е, сбогом – каза Ирмов.

– Сбогом... Па виж, като отидеш в София, надраскай някой фейлетон за провинциалните менажерии, пък ме наругай хубаво за назидание на младото поколение, изпрати ми и вестника, няма да ти се сърдя. Аз се познавам много добре и втори път, ако се родя, пак така ще живея. И без докачение, Ирмов, само да усетя, че децата ми стихове пишат, ръцете им ще отрежа. Сбогом.

На другия ден Ирмов напусна града.

Седнал във файтона, той се мъчеше да мисли за новия си роман, изнизваше в мозъка сенките на няко-

гашните чисти българи, а отпреде му неволно се мяркаше пияният Линовски и в ушите му още звучеше неприятният му глас.

Стигнаха гарата. Ирмов се качи в трена.

Но и в купето, разположен на меко канапе, той не мислеше за София, дето го чакаха жена, другари, литература – а пред очите му – жив – стоеше образът на едновремешния му съученик.

Наближиха София.

Влязоха в гарата. Ирмов излезе из купето. На платформата го чакаше жена му.

Пръв път той забеляза, че тя не е тъй хубава и не му е тъй мила, както си я въобразяваше по-рано. И като никога – че жакетчето ѝ е малко поизтъркано.

Седнаха във файтон. Стигнаха вкъщи.

Ирмов влезе в кабинета си – една малка ниска стаичка с обикновена дървена маса, допряна до стената, с натрупани на нея в безпорядък книги и брошури. И без да знае защо, той седна до нея и се замисли.

– Коле – чу гласа на жена си. – Ела, вечерята е готова.

– Сега – извика той някак нервно.

И пак пред него се мярна: големият двор, в него, засмян до уши, самодоволен, Линовски... до него, млада, красива, снажна, усмихната жена – и до тях изправена, озъбена свиня, сякаш заедно с тях му се смееше за нещо.

СЕМЕЙСТВО ЛИЯНОВИ

И рече бог Адаму: „В поте лица твоего снеси хляб твой...", а жене: „В болезнех родиш чада."

Първо число. Следобед. Лиянов седи до работната си маса в кабинета и смята: „Кирия, месарят, хлебарят, бакалницата... на шивача трябва да се плаща... на Олга чепици... на ония обязателно трябва да се прати 50 лв.... колко става всичкото?"

И той почна да събира.

„Пак не стигат и никога няма да стигнат. Слугинята сигур и тя иска. Роза смяташе да ходи в София да пломбира зъбите... къде ще му излезе краят?"

Той хвърли ядосано писалката и почна да се разхожда из стаята.

По едно време се умори и легна на канапето да почине.

„Съвсем, съвсем я забърках. И как така? Никакви разкоши не си позволявам. Престанах да пуша, по кафенета не ходя, на вечеринки не съм стъпил, вестник не смея да купя. Всичко, що вземам – давам и пак не стига. Къде нямам да давам само: по магазините, книжарите, аптеките. На доктора още не съм платил. И така от 13 години – откакто се ожених."

И той неволно си припомни женитбата и онуй блажено, късо, невъзвратно време преди нея, когато в джеба си е имал 4000 лв., свои собствени, спечелени с труд пари, и ни стотинка дълг.

Лиянов на минута се замечта, но миналото като чужда биография се изпречи пред него.

А какво не смяташе той тогава! Европа го теглеше и той почти беше решил да отиде там, да види

хора, да научи език, да обнови душата си, да чуе опери, концерти, да слуша умни мъже, да вижда красиви жени.

И щеше да отиде – но ето, случайно на една вечеринка той срещна Роза, запозна се с нея, игра кадрил; на другия ден отиде у тях на гости и след един месец, наместо да отиде в странство, отиде в черква. Как стана това? Кое го зашемети, Лиянов не може и сега да си обясни.

И той не жали, не... той още обича своята Роза.

Сега тя е даже по-хубава, отколкото е била тогава – крехко, несформирано създание. Лиянов знае, че в целия град тя минава за първа хубавица. Той е честит, но при все това чувства, че се е принесъл в жертва. 4000 лв. отидоха за сватбата и още след медения месец щастливият младоженец се събуди с дефицит – и полека-лека той растеше заедно с чувствата към младата жена.

След време пламъкът поугасна... намаля, а дефицитът растеше като някое чудовище, пуснато на свобода.

Мислите му се прекъснаха, в стаята влезе най-голямата му дъщеря.

– Тате, галошите ми съвсем се скъсаха, трябва да си взема нови.

– Как така се скъсаха?

– Ей така, скъсаха се...

След малко в кабинета дойде втората му дъщеря и малкият му син.

– Тате, аз ще отида в книжарницата да взема един блок – каза момичето.

– Тате, и на мене дай двадесет пари – обади се момченцето.

Въпреки мрачните мисли тази малка депутация накара Лиянов да се засмее.

– Вземайте, вземайте... докато дават; ами ти що искаш? – обърна се той към момчето.

– Двадесет пари, тате!

– Защо ти са?

– Трябват...

– И на тебе вече пари трябват?

– Трябват... да си купя нещо.

Лиянов извади от джеба 10 ст. и ги хвърли на момчето.

– Вземайте, вземайте... – промърмори той сам на себе си, – па като умра, да видим отде ще вземате.

Децата, без да обърнат внимание, че разчовъркаха болното място на баща си, спокойно излязоха, а Лиянов пак се отпусна на канапето и някак си горчиво, усмихнато каза: „На, ето го, две педи от земята – а вече пари му трябват.“

Лиянов извади часовника и видя, че е още рано. Искаше му се да задреме, да остане сам, да не слуша нищо, защото, откакто се ожени той, до ушите му звучеше непрестанно, като някой дотеглив комар: пари, пари, пари... и във весели минути, и в мрачни; и вкъщи, и вън...

Понякога му се струваше, че той е особен вид животно, което през всичките сезони трябва да ражда банкноти, левове и гологани.

Лиянов се мъчеше да заспи, а до ушите му се раздаваше гласът на малкото му момче: „Трябват ми пари.“

И в тази минута туй малко човече повече го ядосваше, отколкото големият му дълг в банката.

Той задряма, а вратите на стаята се отвориха и влезе жена му – висока, пълничка, с мило, бяло личице, големи блестящи очи. Тя доближи до канапето, седна до краката му и нежно тури ръката си до гърдите му.

Лиянов отвори очи и се усмихна.

– И ти да не идеш за пари? Преди малко цяла депутация приех тука.

– Знам, на Олга ѝ трябват галоши. Надя, и тя отдавна ми говореше за този блок.

– Ами Ванчето? И то ми взе двадесет пари...

– Виж, него не съм пращала, но той няма да ги харчи, събира ги – щял да си купи нещо, а какво нещо, не казва...

– Знаеш ли, Розо, че и този месец пак не стига?

– Нима е нещо ново... Туй е нищо, ами има друго...

Лиянов си опули очите.

– Какво има? Да не идва пак тъщата тука?

– Не, не... има друго по-лошо; и аз не знам какво да правя вече; нищо не мога да разбера.

Лиянов се подигна на канапето, впи очи в жена си и с ужас я попита:

– Розо, ти да не си в положение?

Тя кимна утвърдително с глава, очите ѝ се насълзиха.

– Не знам какво ще правим – то няма край.

– Втасахме!... – проговори Лиянов.

Стана от канапето и почна да се разхожда, машинално се спря пред огледалото, погледна се в него, с отвращение се отвърна и пак закрачи.

– Ами сега? – каза той, като се запря пред жена си. – Не, не... по никой начин не ща това... по никой начин. Любов, семейство, брак, всичко разбирам. То бива – ама и то си има край. И как така? Нали уж...

– Уж, ама нà...

– Слушай, Розо! Ние няма да допуснем туй! Аз не ща, не го ща... чуваш ли?

Лиянов каза туй с такъв ядосан тон, сякаш в къщата му се готвеше да влезе най-заклетият му враг – а този враг беше негова кръв и плът.

– Остави ти сега настрана твоите сантименталности. И аз съм баща, и аз имам чувства. Ти сега плачеш, а после... пак като миналия път нищо няма да направиш.

– Право да ти кажа, аз не мога, не смея... Додето няма нищо, аз се решавам – а после... сега не мога, нещо ме спира... Нали съм му майка.

Челото на Лиянов се намръщи.

– Добре, добре... имаш право. Ти си майка – аз съм звяр сега в очите ти, но ти забравяш, че аз съм човек – че ние сме хора. Разбери най-после, че ти можеш да раждаш всяка година, а парите се не раждат. Те се добиват с пот или крадат.

– Не се сърди, Василе! Нима само аз съм крива?

– Никой не ти се сърди, но не бива така. Ние го прекалихме.

Роза мълчеше.

– Слушай, Розо! Аз ще отида при лекар и, моля ти се, не ставай дете. Съгласи се, че туй е цяло безобразие от наша страна.

Роза не отговаряше.

– Защо мълчиш?

– Какво да ти кажа... Ако ме питаш, аз не ща... Отде знаеш, че то няма да бъде най-хубаво от всичките ни деца.

– Фантазии... Вие, жените, живеете само с чувства и често пъти в своята извънредна нежност сте по-жестоки от нас.

Лиянов кипна. Той реши да надвие ината на жена си. „Не, не... по никой начин – този път няма да ѝ отстъпя."

* * *

Лиянов излезе от къщи. Мина улицата в тяхната махала и оттам по главната тръгна към площада покрай училището.

В двора му с викове насам-нататък тичаха деца. Между тях бяха и неговите.

Лиянов инстинктивно, с ужас си отвърна главата.

Тази детинска тълпа му наумяваше нещо страшно.

Струваше му се, че всички тези деца са негови – и той бързо закрачи напред.

„Младо поколение, бъдещо човечество! Безгрижни като птички... А колко пот и кръв струват те на нас! Мили, скъпи създания – ангели, а половината от тях натрапили са се като неканени гости...“

Лиянов стигна до една къща, влезе в двора и пита слугинята дома ли е докторът.

Щял скоро да се върне.

Лиянов се намръщи, постоя малко, каза, че ще дойде пак, и излезе на улицата.

Но нито вкъщи, нито на служба не му се ходеше – той тръгна към градската градина.

Влезе вътре, седна на една пейка и се замисли.

„Чудно нещо е любовта!... Уж фантазии, мечти... а въплътена в образ на законна съпруга, закована в брачни рамки – какво страшно чудовище е тя... Как бързо жената от мило създание става отегчителна спътница и за всяко милване наказва.

От верен другар и съюзник се обръща в най-опасен враг; защото или я обичаш, или трябва да я търпиш.“

И Лиянов спомни своята любов с Роза. Нежни, неуловими минути, незнайни усещания! С какъв радостен трепет преди години той чу нейните думи, когато тя, зачервена, срамежливо скри главичката си до гърдите му и нашепна, че те скоро ще имат наследник.

Как я обичаше в тази минута, тя му стана още по-скъпа... а сега с ужас си спомняше разговора с жена си; сърдеше се на нея, на себе си и чувстваше, че ни той, ни тя са криви, нито детето. А че има в живота един невидим враг, който кара човека да проклина найсладките минути.

Нима той не би искал и туй дете, нима той не обича жена си и децата? Не, не... хиляди пъти не; нервите му не се бояха от деца; не за свой покой той искаше да посегне на живота на бъдещия човек.

Той го правеше пак зарад него.

„По-добре е да умре, преди да заживее, отколкото да тегли целия живот и да кълне баща си.“

Лиянов погледна часовника, стана и пак отиде в къщата на доктора.

Докторът беше дома. Влязоха в кабинета.

– Какво има, г-н Лиянов? Вие сте бледен, да не сте болен?

– Не съм болен, докторе. Здрав съм, но има работи по-ужасни и от болести, и от смъртта.

– Какво е туй такова страшно?

– Такова, докторе, от което, ако вие не ме избавите, аз ще полудея или ще се обеся.

– Чак дотам ли я докарахме! Но какво се случи?

– Жена ми е пак трудна – каза отчаяно Лиянов, като мислеше, че неговият ужас ще се предаде и на доктора. Докторът само се усмихна. – Вие се смеете, докторе, а аз не зная къде да се дяна.

– Че какво искате от мене вие?

– Докторе, докторе!... Вие ме разбирате прекрасно. Нали сте доктор, какво ви струва на вас най-сетне! Няколко хапчета – и всичкото е свършено.

– Имате право, не е нещо мъчно, само че пишете в дирекцията и на прокурора да ми разрешат, аз и на вас тогава ще дам хапчета... Чудни хора сте вие, господа пациенти! По своите учреждения правилник не смеете да нарушите, а при нас идете с такива предложения. Вижте какво говори законът за вашите хапчета.

Докторът разгърна наказателния закон, посочи с пръст мястото и Лиянов прочете:

„Този, който умъртви заченато, но още неродено дете – наказва се със строг тъмничен затвор до 5 год... На виновния може да бъде възбранено да упражнява своето звание, ако той е лекар“...

– Прочетохте ли го? Ето какво искате вие от мене за един минутен ваш каприз. Вие искате да убиете детето си и мене покрай него.

Лиянов наведе глава.

– Аз не знаех, докторе, че това е предвидено в закона, толкоз повече че всеки ден слушам наоколо си само за това.

– Туй не ми влиза в работата, аз не съм следовател.

– Чуден е законът – прошепна Лиянов. – Какво го интересува колко деца ще имам аз?

– Не съм и законодател. Аз съм доктор и отивам там, дето мога да дам поне минута живот, а не да го разрушавам – каза гордо докторът.

– При все туй чудно е, че държавата се грижи повече за бъдещи хора, отколкото за живи – настоящи. Колко души умират всеки ден от глад и никого не наказват.

– И тука не сте прави, г-н Лиянов! Отде знаем ние, че туй същество, което лежи в утробата на жена ви, не е някой бъдещ Шекспир, Моцарт или Пастьор.

– Вие почнахте да се подигравате с мене, докторе? Но да не ви задържам повече. Извинявайте. Найискрено ви казвам, че аз не знаех, че такова нещо има в закона. Мислех: всичките го правят, що да го не направя и аз.

Лиянов стана, студено се ръкува с доктора и излезе.

„Философии ми развъжда, сам е женен десет години, а само две деца има.“

Недоволен от доктора, той влезе в кафенето, дето никога не е ходел по туй време, и заръча бира.

„Значи според тях всичко да оставим на случайности и ако ти се родят десет деца, не трябва да протестираш. Никой не ти е крив, да не си се женил... Не е философия туй – дрънкат го тези, които нямат деца или имат много пари. Четири деца! Че де ще им изляза на глава. Нà, и тази бира не ще имам право да пия вече... Не, така не може да се живее... Деца, поколения, бъдащи Моцарти... но и аз съм човек, и аз искам да живея... не съм вол... имам слабости, прищевки. Най-сетне всеки прави, каквото може. Не съм Христос да ме разпъват собствените ми деца на кръста. Всичко за тях: не смееш лев да похарчиш, една бира ако изпиеш повече, гледат те, сякаш ги обираш. – Ей, момче, дай ми още една бира. – Не е само този доктор, има и други. Ще отида при Живков, той е пò човек.“

Лиянов изпи бирата и уверен, че Живков ще му помогне, отиде при него.

Без заобикалки, накъсо разправи му всичко.

– Да, приятелю, имаш право. В наше време четири деца не е шега. И сега е още нищо, ами после? Тамам, когато ще те пенсионират, синовете ще те заядат за висше образование, а дъщерите – за зестра.

– Каква ти зестра, висше образование! Гимназии да свършат – аз спокойно ще си затворя очите.

– И как така бе, Лиянов! Опитни хора, отдавна женени?

– Как така?! Ей така. Чунким много му трябва.

– Гледай си работата, ще я уредим; само внимавай хубаво, повече от два хапа на ден да не ѝ даваш и дръж ги под ключ, защото е отрова. – И докторът му подаде една кутийка. – А засега сбогом, чака ме една родилка; ние, българите, затъ повечето време употребяваме за туй. Особено тази година е урожай на деца. И все уж вземат мерки, пазят се като тебе.

Весел, доволен, Лиянов излезе на улицата. Пред очите му се мяркаше мъничко, несформирано създание, но то не го плашеше вече. Лиянов го изигра.

И в същото време някъде, надълбоко в душата, той усети едно ново, особено неприятно чувство – чувство на силен човек, който без причина удря плесница на малко, беззащитно дете.

„Но, боже мой, аз не го правя за себе си, аз го правя пак за моите деца."

Във време на вечерята, разговорлив друг път, беше мрачен.

Роза, знаеща причините на туй неразположение, също беше мълчалива.

Децата не млъкваха. Разправяха за гимназията, обсипваха с куп въпроси баща си.

Лиянов полусериозно, полусърдито отговаряше само:

– Не знам.

Като видяха децата, че той не обръща никакво внимание на тях, почнаха да се разправят помежду си.

Роза от време на време хвърляше въпросителни погледи на мъжа си, мъчеше се да отгатне какво е решил той след техния разговор.

Тя даже искаше да го запита, но присъствието на Олга, по-голямото им момиче, я спираше.

„А то, горкото, и не знае що му готвят" – мислеше Роза.

Лиянов гледаше веселите, жизнерадостни личица на децата си.

„Нима наистина онуй мъничко същество ще грабне залъка от устата им? Аз искам да го принеса в жертва, но защо него, а не Олга, Надя или Иванчо? Само за туй, че то дойде най-после?... Значи навсякъде този, който закъснее в живота, губи... Ами ако Роза по никой начин не се съгласи?... Имам ли право да я накарам насила? Наистина туй дете е наше, но във всеки случай повече нейно, отколкото мое. И отде-накъде туй ще бъде престъпление? Може ли да се нарече убийство на туй, което още не е видяло бял свят?"

След вечерята Лиянов влезе в кабинета си; подир малко дойде там и жена му.

– Розо! – каза той. – Ето хаповете. – И извади от джеба си кутийката, протегна я на нея, но тъй както протяга човек ръката си, когато плаща с фалшива банкнота.

– Слушай, Василе, аз няма да взема тези хапове. Не ща, не смея.

– Как не щеш?

– Не ща... Трябваше да му мислим по-рано. Като помисля само за туй, мене ме е срам да гледам децата в очите. Помниш, Василе, ние и на Иванчо готвехме такова нещо, а сега не можем и пет минути без него.

– Иванчо! Иванчо е друго. Иванчо е жив човек, а онуй – какво е?

– И то ще стане човек. Не ме убеждавай, Василе. Мен ме е страх от туй и грях ме е. Онзи ден ми се стори, че Олга усети, че аз съм трудна. Какво ще помисли тя, ако узнае, че нейните родители убиват свои собствени деца?

– Ако разсъждаваме така, ние ще имаме с тебе още десет деца.

– Няма да имаме, туй е последното.

– Глупости говориш, Розо! И Надя беше едно време последна.

– Аз ли съм крива само?

– Не зная кой е крив, но не зная как ще я караме по-нататък. Нима ти мислиш, че аз правя туй от икономия, че аз не обичам деца, но я седни и направи сметка: аз съм сега на 37 г., ти си на 30 г.; още можем да имаме ние с тебе най-малко 7–8 деца. Олга е сега на 12 г., Надя на 10 г., Иванчо на 7 г... След 5–6 години Олга е вече мома, Надя също. Иванчо ще бъде в гимназията, ще иска после и висше образование. За момичетата ще трябват рокли, рокли... и пак рокли. А мене тъкмо тогава ще ме уволнят, ако не по-рано. Е, кажи ми, Розо, как ще живеем ние тогава с нашата пенсия? Не рокли и висше образование – кирията си не ще можем да пла-

щаме... Е, какво остава тогаз за този приятел – каза Лиянов, като посочи с очи снагата на Роза.

– Покрай другите ще живее и той.

– Ами образование?

Роза се усмихна.

– Сега, Василе, ти почна да говориш глупости. Понеже не можеш да му дадеш образование, ти искаш да го убиеш. Най-после всичките ли с образование живеят. И защо ние с тебе толкова се плашим от деца? Я виж комшиите, имат по 6–8 деца и получават много по-малко от тебе.

– Но нима туй е живот?

– Слушай, Василе, ние имаме сега три деца и живеем тъй, както живеехме, когато имахме само едно. Така ще бъде и с пет, и с десет.

Лиянов на минута млъкна.

– Колкото за туй, имаш право – проговори той. – Откакто се помним, все не стига. И да ти кажа право, щом ти не искаш, аз не желая да те пресилвам. Не дай боже, да се случи после нещо, да се разболееш или да те хване съклет за детето.

– Не е чудно, откак ми каза, че искаш да го махнеш, то ми стана по-мило от живите деца. Знаеш ли, понякога ми се струва, че то усеща всичко.

– Е, холан! Вие с вашите женски фантазии... Да не ти е говорило нещо? Чудни сте вие, жените... Аз да бях на ваше място, бих се обесил, но не бих раждал. А вие пищите до бога в туй време, а после – погледнеш, пак искате деца. Както искаш, Розо. Без твое съгласие и аз не желая туй, сам отгоре си такава беля не вземам; ама помни ми думата, че туй е последно наше дете. Още утре си пренасям кревата в кабинета – и фертиг. Нямам намерение сиропиталище да отварям.

Роза се усмихна.

– Що се смееш?

– Нищо. Спомних си, че преди да добия Иванчо, пак беше се пренасял в кабинета.

– О не, този път е сериозно вече.

В туй време в другата стая се чу викът на децата. Роза излезе, а Лиянов отвори кутийката с хаповете, разгледа ги внимателно едно по едно, затвори капачето и я хвърли в собата.

„Не сме ние за европейски работи, науката не е за нас. У нас всичкото е от бога.“

И като чуваше гласовете на децата, той махна отчаяно с ръка, грабна шапката и без да погледне на книжата, донесени от управлението, излезе от къщи.

Роза чу стъпките му по стълбата, учуди се мъничко, не се реши да го спре.

„Нека се поразходи малко, да му мине. Теглят и те, горките, макар че не раждат.“

* * *

Дни минаваха след дни. Роза пълнееше, а Лиянов сякаш отслабна. Стана мрачен и в най-спокойни минути стигаше Роза да се мерне пред него, за да му отрови и съня, и апетита. Невидимият враг, който го преследваше в живота, гаче ли се е скрил в снагата на Роза и оттам мълчаливо му се заканваше – и все растеше, растеше, растеше...

Роза избягваше да говори за детето. Тя се усещаше виновна – понякога съжаляваше, че не е послушала мъжа си.

И Лиянов дума вече не ѝ каза за туй, той виждаше, че тя страда. Само че в последно време още до покъсно седеше над своя бюджет: вадеше, събираше, късяваше... съкращаваше безжалостно цели параграфи и в резултат нищо не излизаше.

И ето, една вечер Роза усети първите болки.

Отначало леки, търпими... сетне по-силни и по-силни. На минути те утихваха, сякаш се засилваха и пак мъчителни, остри... гаче ли хиляди игли се забиваха в нея...

Пратиха за акушерка – сетне за лекар.

Роза стенеше, но постепенно стененето мина в плач; от плач – във вик, и гласът губеше човешки звук.

Дойде лекарят, майката на Роза, сестра ѝ.

Лиянов не можа да издържи и избяга в коридора. Там той срещна няколко бабички с намерение да влязат в спалнята.

– Какво търсите вие тука? – изкара си той яда от тях. – Сеир ли дойдохте да гледате? Махайте се оттук.

Бабичките смутено се върнаха назад, като мърмореха нещо под носа си.

Лиянов влезе в кабинета, но и дотам долитаха виковете на Роза.

В тези минути на Лиянов се стори, че той е един вулгарен престъпник спрямо жена си и детето.

„За един миг наслада той я излага на такива ужасни страдания, може би – смърт, и създава хора, които не ще може да отгледа."

А виковете, по-глухи, по-продължителни, звучеха до ушите му.

Той искаше да отиде при Роза и не смееше.

Мислеше, че ще го изгонят оттам. Идеше му да избяга от къщи и струваше му се, че туй няма да бъде човешко от негова страна.

Той седна до масата и напрегнато се вслуша. Викът ставаше по-проницателен. Лиянов не познаваше гласа на жена си. Какво общо имаше нейният тих, мелодичен глас с тези викове на животно, което колят.

Той усети, че не може вече да понася, и тръгна да излиза.

В коридора срещна тъщата.

– Какво ти е, Василе? Защо си тъй бледен?

– Нищо не ми е, само че ми е задушно, аз ще изляза малко.

– Иди, иди... вие, мъжете, не сте навикнали на такива работи; и без тебе всичко ще стане. Само остави малко пари, ще трябват за аптеката.

Лиянов извади кесията, подаде ѝ една банкнота и излезе.

Той се повъртя из улиците, тръгна към градината, върна се назад, искаше да влезе в читалището – видя му се неприлично. Забеляза отдалече един познат, майтапчия и зевзек, и зави в друга улица. Срам го беше да му каже, че пак ще има дете. Тръгна към шосето вън от града, но след малко пак се върна, нещо го теглеше вкъщи. „Свърши ли се, дали благополучно? Как ли е жената, детето? Момче или момиче?"

И той бързо закрачи за дома. Влезе в коридора. Наоколо тишина. Закачи палтото и шапката. От стаята излезе майката на Роза.

– Е, да ми е жив още един внук, Василе! Ела да го видиш.

Лиянов полека, гаче ли в стаята имаше някоя високопоставена особа, отвори вратата и сериозен, развълнуван, пристъпи до леглото на Роза.

На канапето нещо завиваха в парцали – туй беше последният представител на Лияновския род.

Но Лиянов не го видя, жените го затулваха.

Докторът отпусна ръката на Роза.

– Е как, докторе?

– Засега всичко върви добре. Температура няма. Сбогом! Чака ме един друг болен.

Лиянов тръгна подир доктора и докато той обличаше палтото си, бъркаше в джеба си.

Вещото око на лекаря схвана туй движение.

– Няма нужда, няма нужда, г-н Лиянов, толкоз повече че аз ще дойда утре.

Лиянов се върна в стаята, доближи до жена си и я взе за ръката.

В тази минута той усети особена нежност към тази послушна жертва на неговите прищевки. Искрено се чувстваше виновен пред нея, съзнаваше, че туй дете не беше вече плод на пламенна, безумна, взаимна любов, както беше Олга, а просто фатален резултат на минутна удовлетворена страст.

Лиянов дигна ръката ѝ и я целуна – нещо, което никога не е правил, даже в минути на милвания.

Роза отвори очи, нежно го погледна и леко се усмихна.

– Как си, Розо?

– Къде е детето?

В туй време се чу слаб писък.

Роза погледна мъжа си и пак се усмихна, но Лиянов остана сериозен – този гласец не събуди в него никакво чувство.

Но след малко, когато окъпано, повито, сложиха го в приготвена отдавна люлчица и в стаята освен Роза и майка ѝ не остана никой, любопитството надви.

„На кого ли прилича?"

– Василе! – каза тъщата. – Що не дойдеш да си видиш сина? Погледни го, кожата ти е одрал, а косата отсега като твоя.

Лиянов пристъпи към люлчицата, дръпна перденцето и всички мрачни и злобни мисли за малкия човек изчезнаха пред сериозното, намръщено личице и полусърдито свити устнички. То гаче ли не спеше, а още отсега се замисли върху живота.

Мина една седмица. Роза напусна леглото и къщната машина отново се задвижи.

Но ето една заран Роза се оплака, че я болят гърдите. Отначало не обърнаха внимание, а отдаваха го на детето, което при сучене безжалостно дърпаше майка си.

Вечерта Роза има температура.

Лиянов се уплаши – викнаха лекар. Констатираха възпаление. След няколко дена то се усили – докторът в недоумение стоеше до Роза.

Поканиха други лекари. Възпалението не спадаше. Роза не напущаше леглото.

Решиха, че трябва да се прави операция, и съветваха Лиянов да заведе жена си в София.

– Положението е доста сериозно... и опасно – каза един от лекарите – и ако не я заведете в София, аз не отговарям за последствията.

Лиянов изтръпна, заряза службата и децата и тръгна да търси пари.

На другия ден вечерта Лиянови бяха в София.

Наместиха Роза в една известна клиника и Лиянов остана, додето не се извърши операцията.

Първата операция се оказа недостатъчна – направиха втора.

Пълната, хубава Роза замяза на мощи.

Чак след третата операция лекарите казаха, че опасността мина, но болната има нужда от почивка и по никой начин не бива още да остави клиниката.

Успокоен, Лиянов напусна София, а след един месец вече, засмян, се връщаше заедно с Роза и с нов дълг от 600 лв.

– Каква беля ти докарах, Василе – казваше му тя из пътя. – Не стигаше ти друго, ами и тази болест. Толкова пари похарчи.

– Гледай си работата, нали оздравя... Дявол да ги вземе кредиторите. Най-сетне в България надали има човек да е умрял без изпълнителни листове. Туй е като филоксера у нас.

Роза се успокои от думите на мъжа си, но все таки беше ѝ неприятно, че е станала причина да разбърка още повече сметките му.

И реши да се откаже от всякакви наслаждения в живота, да забрави, че е жена, и да не излага на опасност живота си, здравето и разклатения бюджет на семейството си.

Стигнаха вкъщи.

Роза, доволна, честита в родната атмосфера, спокойно заспа до мъничкия си син.

Големите деца, наситени на подаръци от София, високо хъркаха в креватчетата си.

А в туй време в кабинета Лиянов, наведен над книжа, тефтери, писма и призовки, смяташе, смяташе, смяташе, а фаталната цифра растеше несъкрушима, чудовищна. Тя сякаш имаше глас, очи; говореше, закановаше се, кикотеше се над него и като жив човек безжалостно го дразнеше.

Студен пот побиваше челото му. Той виждаше, че целият живот не стига, за да умъртви тази хидра.

„Безполезни са всякакви сметки. Смята този, който може да плаща. Каквото ще да става. Няма зарад тях да вадя сам залъка от устата на децата си. Има съдилища и пристави.

И той ядосано събра всичките книжа, смачка ги в ръцете си и ги запиля в собата.

Успокоен, гаче ли разреши неразрешимия въпрос досега, той махна с ръка, изруга цяла България и почна да се съблича.

От съседната стая се чуваше плачът на детето, но този път това не го ядоса.

„Най-после и то е човек и има право да живее."

* * *

Минаха три години.

Юлски ден. Пет-шест часът сутринта. Прохладен ветрец вее на баирчето край града.

По селското шосе пръснати са групи: мъже, жени, деца, натоварени с бохчи, черги, кошници, стомни.

В края на кортежа с наведена глава полека пристъпва магаре, претрупано с големи дисаги отстрани.

Туй е почти целият артисал градец през горещите месеци.

Подранили, за да избягнат пека из пътя, те вървят към една гора на десетина километра от града, дето поне за малко ще забравят градските неволи.

Между тях е и семейство Лиянови.

Двете му дъщери и по-голямото момче се разбъркаха с другите деца. Роза се присъедини към няколко жени, а Лиянов усамотено крачеше подир тях.

Не беше той любител на тези екскурзии, но за хатъра на Роза и децата се принесе в жертва.

И като гледаше наоколо хората, той се усещаше някак си неловко в тази тълпа. Повечето бяха дребни занаятчии, писарчета, подофицери.

Между тях Лиянов беше най-големият човек, но и туй не го радваше в тази минута.

„Ето го живота. Петнадесет години служиш и нямаш право за няколко дена да напуснеш този град... да се освежиш, да подишаш друг, чужд въздух... да видиш други лица. Седмица поне да не чуваш виковете на децата."

Не, той няма право на това.

Наистина смяташе той тази година да отиде за малко в София, беше откъснал от кредиторите мъничка сумица, с честна дума да я похарчи само за себе си – ни стотинка за друг.

Не щеш ли, умря тъщата и занесе със себе си парите в гроба.

По едно време Роза се обърна и го извика за нещо. Но пренесен в мислите си, Лиянов не я чу.

„И как така се случи, че само аз артисах тук?"

И той почна да изброява в ума си по-честитите граждани от него. Едните са заминали в странство, други в София, в Рилския манастир.

Някои поне се пръснаха по селата – все промениха мястото – само той остана.

Мислите му се прекъснаха. По-големият му син дотърча до него.

– Тате, ние ще се надпрепускаме.

И без да чака отговор, стовари на рамото му голяма дебела черга и изчезна по шосето.

Лиянов немà време да протестира. Чергата му тежеше. Той неволно намали крачките.

По едно време магарето, вървящо подир него, го настигна. Горкото, едвам пристъпваше.

Одремали, вървяха те един до друг, мълчаливи, умислени; и без да иска, някак си неволно Лиянов забележи, че между него и туй магаре има нещо общо.

След малко стигнаха гората.

Тука Лиянов видя пристигнали по-рано един ротен командир, един банков чиновник и двама-трима даскали, но и туй не го утеши.

Почнаха да избират място.

Простираха черги, развързваха бохчи, кладоха огън.

Гората се напълни с писък на деца, викове на майки и сегиз-тогиз сърдитите гласове на обезпокоени родители.

След половин час чистият свеж въздух на гората се зарази с остри миризми на чушки и гювеч.

Жените се въртяха около огъня, мъжете на седни групи наливаха ракия и кимваха един на друг с чашите. Повтаряха, потретваха. Две момченца свариха да се сбият, едно момиченце си скъса новата рокля.

В една от групите разсипаха гювеча на земята.

Бащата дойде в ужас, жената се разрева, децата се пръснаха надалеч.

До чешмата двама души се караха за някакъв изпълнителен лист. Третият ги помиряваше.

Две госпожици, като заговориха за един поручик, нарекоха се една друга магарици.

С една дума, и в девствената горичка, под открито небе, на чист въздух, в безграничния простор те донесоха със себе си къщния боклук.

Но ето, миризмата на всевъзможни гозби става по-остра... дразни; слюнки почват да текат. Бъклиците се доближават до чергите и... настъпва тишина.

Кавгите утихнаха и се раздаде такова дъвчене и мляскане, сякаш цяла орда канибали се е събрала на задушница.

Слънцето беше вече високо, когато най-лакомият от тях равнодушно гледаше в чинията си.

Тук-таме още седяха по навик, допиваха последни чаши, правеха цигари.

Всичко се умърлуши, бягаше на сянка към чешмата.

Настроението стана по-миролюбиво.

Двете момчета пак заедно измъдряваха нова игра.

Изпълнителният лист навреме се обезсили.

Госпожиците се сдобриха, като се убедиха, че поручикът няма да вземе ни едната, ни другата.

Някои се готвеха да спят. Тук-таме се чуваше отделно внушително оригване и след малко гората се огласи отначало с леко, равномерно и все crescendo-crescendo*, отиващо до небесата хъркане. Помъчи се и Ли-

* Силно (музикален термин).

янов да заспи, не можа; не спеше и домовладиката на съседната група.

Отначало Лиянов размени с него някоя друга дума, а когато Роза турна джезвето, той го покани при тях.

По чорапи и жилетка, с възглавница в ръка дойде поканеният и се курдиса на чергата.

– Е, как е работата, Лиянов?

– Както виждаш. Хората в Европа, София, Чамкория, не знам още де, а ние две крачки от града не смеем да мръднем.

– Отиват зер... кои отиват? Тези, що са награбили навреме, смучели са кръвта на България, а сега шампанско пият в Европа – пък ние – стой тука. Чудиш се къде да се денеш през ваканцията и от нямане работа само деца правим, сякаш светът ще се свърши без нас. Да го вземе дяволът такъв живот. Всичко поскъпня, а жената напук – всяка година е трудна.

– Че кой ти е крив, защо се не пазите? – попита усмихнато Лиянов.

– Акъл даваш, пък сам...

– Ба, ба... турихме точка.

– Не се заричай; магарета сме ние в туй отношение мъжете. Сами хляб нямаме да ядем, а гладници развъждаме.

В туй време няколко от децата му шумно пробягнаха край тях.

– Нà, мило ти е да ги гледаш, а да нямаше половината от тях, по-добро би било; затъ чиновникът не трябва да има деца. Аз даже едно време написах върху туй цяла статия-брошура...

Лиянов се усмихна.

– Не се смей, сериозно ти говоря, щях да я печатам, ама после ме досрамя: страх ме беше да не ме дигнат на смях.

– Е, разправи, каква беше тази брошура; сигур децата на чиновниците да се възпитават на държавна сметка.

– Не, не... чиновниците хич да не се женят. В краен случай да се женят, но да нямат деца и в най-краен случай да нямат повече от едно дете.

– И в изключително краен случай най-малко да имат шест деца – засмя се Лиянов.

И като гледаше приятеля си, той се усети пободър, видя, че има хора и по-нещастни от него.

– Не се смей, Лиянов! Аз върша глупости, но статията ми беше сериозна. Знаеш ли що писах аз в нея: право на деца да имат само две класи в обществото, най-богатата: капиталисти, хора на свободната професия, бюджетът на които не е по-малък от 1000 лв. на месец – адвокати, инженери, доктори. И техните деца да се готвят за бъдещи управници и чиновници в държавата. От друга страна, населението да плоди, колкото може, защото селянинът ражда ръце, а ние – лакоми уста. Едно десетгодишно селянче е вече капитал, а нашите дъщери приличат на полици на някой фалирал търговец. Чиновникът не е за семейство. Как ще го храни той? Постъпиш на служба ерген – получаваш 250 лв.; ожениш се, пак 250 лв.; народиш пет деца – пак 250 лв.; за 15 години цялото ти повишение 50–60 лв., деца цял разсадник. И когато вкъщи всичко прояде и прогледа – уволняват те – и живей, ако можеш, на 100 лв. до самия гроб. Две пари отникъде ни с честност, ни с безчестност.

Лиянов почна да му съчувства, закачиха болната му струна, а приятелят продължаваше:

– И никой не ни е крив, сами си ядем главите. За да свърша гимназията и университета, изядох на баща си 20 000 лв. Кандърдисваше ме човекът да не ходя някъде, да седя на дюгеня му; само от празните места, що продадохме, щях да имам сега 40 000 лв. Ама йок – висше образование, Швейцария...

Аз не знам има ли нещо пò за оплакване от чиновниците в България. Всичкото е против нас: и държавата, и селянинът, и цялото общество. Месари, бакали, хлебари – всички са се сдружили против нас. Фалшифицират всичко – а цените дигат. Продават ексик, а в тефтерчетата надписват. На пазара ли отидеш: дърва, масло, кюмюр, всичко двойно; реват, че животът е поскъпнал, а плаща само чиновникът. Не стига туй, благотворителни дружества! „Червен кръст", „Трапезария", „Майчина любов", „Бащина грижа". Свои деца не знаеш що да правиш, а чужди храниш. Магарешки свят!... – каза той с въздишка.

– Ей, Ано! – извика той жена си. – Я кажи на слугинята да донесе шишето с ракията от чешмата. Тамам му е времето, поразхлади се вече.

Донесоха ракия, чаши, краставички.

Лиянов рядко пиеше, но този път дали под влияние на мрачната реч на другаря си, или от чистия въздух той изпи десетина ракии. След половин час и двамата тъй се развеселиха, тъй се забравиха, че даже решиха по какъв да е начин догодина да отидат във Варна на морските бани.

– Майната ѝ на цяла България – каза Бойкин.

Сложиха вечеря заедно. Ядоха, пиха и след кафето Бойкин почна даже да пее. Лиянов пригласяше. Роза някак особено разглеждаше лицето на мъжа си.

Той схвана погледа ѝ.

– Ти да не мислиш, Розо, че съм пиян.

По едно време Бойкин взе такава висока нота, тъй изрева, че изплаши децата наоколо.

Лиянов млъкна; видя, че не може да го стигне.

Бойкин скъса песента, напълни чашите и като подаваше на Лиянов, каза:

– Понастинах тези дни, не върви гласът.

Настрани жените им си шушукаха.

– Моят пак се нашвъка – каза жената на Бойкин. – Опустяло му е виното... и филоксерата не помогна.

– Нищо, нека пият – каза снизходително Роза. – И те си имат кахъри.

Денят постепенно гаснеше. Зад далечните планини изгря месецът.

Прибраха чергите, вързаха бохчите, свикваха децата. И след малко керванът потегли назад.

Мълчаливият тази сутрин кортеж беше шумен, весел.

Бойкин не се отчайваше да вземе високата нота. Лиянов го придружаваше и сякаш чергата му пречеше да пее, хвърли я на магарето и се провикна из полето, колкото му държи глас. По едно време се задави и млъкна.

– А бе то не било шега да пееш...

Само веселите през деня деца умърлушено се влачеха. Спеше им се.

Стигнаха града и веселата тълпа се пръсна из тесните улички.

След малко в къщата на Лиянови в спалнята на децата настъпи тишина.

Роза зави децата и влезе в кабинета на мъжа си.

Лиянов седеше на канапето с облегната глава на ръцете.

Като влезе Роза, той дигна очи и се усмихна.

Усмихна се и Роза, тя рядко го виждаше пиян.

– А бе, Розо, аз наистина съм пиян.

– Пиян си... нима тъй пият мъжете?

Лиянов втренчено разглеждаше фигурата на жена си, тя му се видя хубавичка като никога.

– А бе, Розо! Я кажи ми има ли в града жена по-хубава от тебе?... Ела тука... Аз не съм пиян – па и да съм пиян – нищо не ми е.

Роза усмихнато го гледаше.

Той скочи от канапето, грабна я за ръката и я привлече към себе си.

– Я по-добре си лягай... Аз ти приготвих и вода за ноще.

– Ти си много добра, Розо! Аз те обичам... Да не мислиш, че говоря, защото съм пиян – аз и утре ще ти го кажа.

И той смело я прегърна за талията, като повали главата ѝ на възглавницата.

– Недей, Василе, какво правиш?

Тя искаше да стане, той не я пусна.

– Не ставай дете! Затуй ли се пренесе в кабинета. Почакай поне...

Но Лиянов не чакаше.

– Най-после разбери... Какво правиш? Де ще му излезе краят...

И тя сполучи да се изтръгне из обятията му.

Лиянов отново я сграбчи.

– А бе ти си луд. Утре ще си късаш косата и пак мен ще обвиняваш... Разбери най-после...

Но Лиянов нищо не разбираше.

Той бясно се притисна до гърдите ѝ и жадно и лакомо търсеше устните ѝ.

– Недей, недей, Василе! – протестираше Роза. – Пусни ме... – А ръцете ѝ нежно обвиваха шията му.

МАЛКАТА НАНА

– Мамо! Ще закъснеем. Влакът пристига точно в 12. Сега е 11 и 20.

– Има време – отговори майката, седнала пред огледалото.

Не бързаше. Трябваше да се направи мъничък, артистичен, невидим за най-опитно око, ремонт на лицето.

Най-невинна новооткрита бръчица талантливо се маскираше.

– Мамо, ще пратя за файтон.

– Добре.

– Мария!!! – протегнато извика дъщерята в коридора. – Скоро за файтон, до хотел „България“, онзи, широкия, с който ходихме в Банки.

Отиде в салона, застана пред огледалото en face, в профил, en trois quarts*, обтегна фустичката, издърпа блузката напред, дяволито се усмихна, направи грациозен реверанс и си тури 6 на всичко.

– Надя, готова ли си?

– Да.

Влезе в стаята на майката, обгърна с поглед цялата ѝ фигура и остана възхитена. Знаеше, че мама е хубава, а тя прилича на нея.

Файтонът дойде. Тръгнаха за гарата.

– Колко се радвам, мамичко, че вуйчо пристига.

Надя имаше право да се радва и гордее с вуйчо

* Полуанфас (фр.).

си – известен провинциален адвокат, виден партизанин, депутат.

Бил е даже министър четири месеца и два дена.

Неженен – попречи политиката.

За нещастие беше се влюбил в госпожица – съвършенство, дъщеря на лидер от противния лагер.

Пренесе любовта в жертва на партията.

Сестрата обожаваше бившия министър. Когато за пръв път дойде у тях със стражар на капрата – тя се разкая, че се е оженила за мъжа си.

Наистина – богат, но от някакви спекулации с кожи, несвършил университет, а главното – не е бил министър.

Женитбата ѝ се видя непростителен mésalliance*.

Боеше се да не се отрази на Надя.

Успокояваше я мисълта, че майчината кръв ще надвие.

Към 1 часа се върнаха от гарата.

Седнаха да обядват.

Надя се натъкми до вуйчо и не млъкваше.

– Мама и тати следобед ще отидат на гости, ние – в кино, на дневно. Дават за последен път „Възвишено щастие“ от Нордикс. С Аста Нилзен и Псиландер. Много ги обичам. Тя е малко слабичка, но хубаво играе. А той – колко е красив! Кой като мене. Двамка с вуйча подръка – важно, важно.

– В колко почват?

– В 3 – ще отидем в 5. Има време да си починеш. У вас там как е киното?

– Средна работа.

* Неравен, неподходящ брак.

– А театър?

– Не ходя.

– Ние гледахме и немска трупа – „Лоенгрин“, „Хвърчащият холандец“.

– Тефтерчето трябва да е шареничко?

– Да ме прощавате!

– Колкото за туй – не! – каза гордо майката. – Концерти, театри не пропущаме, но се учим, и много хубаво.

– Кога остава време?

– В София денят е голям. Миналата година минахме с отличие – и тази тъй ще бъде.

– Ще видим.

– Ще видиш и ще се ядосваш. Пазя писмото ти. Помниш обещанието?

– Помня, помня.

– И да забравиш – ще наумя. А туй лято – в Банки, Своге, Костенец баня. Не! Омръзнаха ми. В Чамкория. Слушай, вуйчо, защо не останеш завинаги в София?

– Колко имаш по история?

– 6.

– Знаеш що е казал Юлий Цезар – по-добре да бъдеш пръв в селото, отколкото втори в града.

– Бъди пръв и тука. Какви сбутани адвокати има.

– Фи, Надя! – обади се майката. – Що за думи? Гаче ли си от Банишора.

– Сега е ваканция, мамо, и вуйчо е свой човек.

Отидоха в кино. Салонът пълен.

В антракта вуйчо разглеждаше публиката – повече студентки и ученички.

Надя познаваше половината от тях.

– Виж онази! Нали е хубавичка? А тази там?

– Мили главички, стройни фигури, стегнати в къси рокличи – живи, лукави очици, – събудиха в душата на стария ерген нещо забравено, занемарено.

Музиката тъжно свиреше, шепнеше за изгубеното.

– Свърши се. Излязоха на улицата.

– Нали си доволен, вуйчо? Оркестърът чудно свири, особено първата цигулка. Той по-рано служеше в гвардията у Мацака. Днес що е? Четвъртък. Утре в казиното ще има концерт. Ще отидем. А сега да се поразходим по цариградското шосе. Ще видиш нашия бо монд.

И спря поглед на елегантен файтон.

– Вуйчо, где ще седнеш?

Той неволно се изсмя на тъй наивен и лукавичък въпрос.

– Разбира се, ти отдясно. Дама, и още столична. Качиха се.

Надя оправи рокля̀та, облегна се на възглавницата и отведнъж стана сериозна. Гордо седеше до вуйчо, облечен по последна мода, с кехлибарено цигаре в устата, тежък златен ланец на жилетката, голям брилянт на пръстена на дясната ръка.

Из пътя срещаха познати на Надя учителки.

Тя ставаше по-важна и по-важна.

Едвам им кимваше с главичка.

Излязоха на шосето.

Тук самолюбието ѝ мъничко се накърни – една нейна съученичка мина край тях с майка си в автомобил.

– Вуйчо! Княгините! Надежда и Евдокия. Връщат се от Враня – каза тя тъй фамилиарно, сякаш са се връщали понякога заедно.

„Блазя им!“

Надя закъсня за обед.

Но ето вратата се отваря и спокойно тържествуваща влиза тя.

Мълчи, държи нещо в ръка и тръгва към вуйчо.

– Вижте писмото си с вашия подпис: „Ако минеш, Наденка, в VI клас, ще имаш от мен подарък – по твоя вкус, цената не важи.“ Ето и тефтерчето.

– Браво, Надя! Цял адвокат. Всички доказателства налице.

– И още днес. Списъкът е готов.

– Какъв списък?

– Ще видиш. Не забравяй – по моя вкус и цената не важи.

Точно в 4 часа Надя събуди вуйчо. Сама му донесе кафе и сладко.

– Ще вземем файтон, ще обикаляме толкова магазини. Най-добре да го пазарим на час – ще излезе поевтино.

Файтонът дойде.

– Карай у Леон Фрей! – заповяда Надя.

Вуйчо я погледна, но тонът ѝ прозвуча тъй повелително, че реши да мълчи докрай.

Стигнаха.

– Ти, вуйчо, седни. Можеш да четеш вестници, да пушиш – ние ще избираме.

– Какво?

– Писалищно бюро.

– Виж туй е умно, поздравявам те.

– А тати още ме смята вятърничава.

Тя влезе навътре между наредените маси: голе-

ми, малки, с всевъзможни разпределения – разни материи отгоре: зелени, черни, светли.

Избра бордо. Такова е виждала у госпожа Роза.

– Турете го настрана – и туй кресло.

Седна, отпусна се в него, облегна се на писалището.

– Нали е удобно, вуйчо?

Той доближи, попипа масата и машинално попита:

– Колко?

– Не се бой, вуйчо – тука е prix fixe* – каза тя успокоително, сякаш prix fixe значи без пари.

И пак изчезна между мобилите.

Слугата изнесе оттам тоалетна масичка – небесен цвят, с три огледала, – две столчета – голямо и по-малко, с бели крачка.

Вуйчо опули очи.

– Ами туй?

– Приятното с полезното, както казва нашият класен.

– А мъничкото столче?

– Ех, вуйчо, нали не си женен, нищо не разбираш. Гледай!

Седна на голямото столче – възползва се да си оправи къдриците пред огледалото и сложи левия крак на малкото.

– Разбра защо?

– Какво помага?

– Трябва, не може без него... А ето две картини.

Обикновени пейзажи с вили и гондоли.

– Надя! Такива картини има само в бръснарници.

– Да, но рамките.

– Действително – красиви, скъпи.

– Картини ще купим други. Едната – над кревата, другата – над тоалетната. А на бюрото – портретът на вуйчо.

* Цена определена.

Избра изящна рамка и за него.

– Ще се фотографираме заедно.

Наредиха нещата. Вуйчо плащаше.

Надя даде адреса.

– Още сега да ги изпратите.

Тръгнаха по други магазини. Купиха картини, килимче за под писалището, две вази, миниатюрен будилник, мраморна мастилница с Диана на лов и фенерчета за тавана – розово и лила.

– И толкова! Видиш ли колко съм скромна. Можех да накупя още много работи – нямаше да откажеш. А сега – малка разходчица към ханчетата.

На другия ден Надя се залови да нарежда стаята си.

Местеше, чукаше, бършеше.

Уморена, седна на креслото.

Отвори чекмеджетата – за учебници, тетрадки и – кореспонденцията – писмата от него.

Имаше и други. Главното – тези – на тях се отговаряще.

Доста дебело снопче, обвито с панделка.

Разгърна го, зачете и се замечта.

„Красив... обича... не е за мен... беден... мама се ожени за стар... Лошо ли ѝ е?... Наистина тати говори все за икономии, но тя пак прави каквото иска."

Сестричето и слугинята с любопитство надничаха.

Братчето – гимназист във II клас – мина с презрителен поглед.

„Женски глупости! Разбирам вуйчо да ми купи безгласна пушка."

Надя за малко излезе.

Сестричето се вмъкна и от възторг захапа

пръст. Виждала е и по-хубави неща у големите – сега и Надя има. Значи – и тя един ден.

Седна на столчето.

„Божичко! По-скоро, по-скоро да порасна!"

И се радваше в огледалото на муцунката си.

– Дойде и майката. Хвърли бърз поглед на вещо лице.

– Съзря навсякъде своята жилчица.

– Направи две-три забележчици и самодоволно се възхищаваше от дъщерята.

„Цяла – аз!"

Повикаха бащата.

– О!...

Обърна особено внимание на тоалетната масичка.

– Какво гледаш, тате?

– Спомням, миличка, на твои години – чирак в Панагюрище – пред прозорци си правех фризурата.

– Фи! Да чуе някой – ще помисли наистина си бил чирак.

– Нейсе – смънка бащата.

Пристигна и вуйчо.

– Нали казвах, Петре, съсипва човека София. Добре те е оскубала нашата столичанка.

– Нима не струвам толкова, вуйчо? – проговори обидено Надя. – И какви думи употребяваш, тате – о с к у б а л а.

– Не го слушай, Надя.

И майката нежно прегърна за талията своята любимка.

– Да му мисли един ден о н з и – каза засмяно бащата.

– Разбира се, да му мисли – ние нашето правим.

Слугинята доложи, че вечерята е готова.

– Ти благодари ли на вуйчо? – попита майката.

– Ай! – извика Надя и пламна.

Но преди да отвори уста някой, като змия подскочи, обви шията на вуйчо и силно го целуна.

Доволна, седна, убедена, че с тази целувка е ликвидирала сметката.

– Вуйчо изпълни обещанието, тате. Да видим тебе.

– Що има още?

– Не сега – не каза ли, ако мина и догодина – ще ме заведеш в Абация.

– Забрави вуйчо, наредената стая. Цяла вечер не млъкна и все говореше за Абация.

МАЛКИЯТ СОДОМ

Все это плод
Ума холодных наблюдений
И сердца горестных замет.

ПУШКИН

Бывали хуже времена,
Но небыло подлее.

НЕКРАСОВ

I

Бързият влак лети към София. До прозореца на един вагон стои облегнат капитан Абаров. Другите пътници спокойно седят, пушат, четат вестници. Хората, природата не ги интересува. Дотегна монотонният път с познати пейзажи.

Абаров радостно разглежда хвърчащи край него ниви, ливади, градини. Окото не може да се насити на пръснати надалече в полето села и колиби. Погледът не спира на хоризонта. Мислено отива по-нататък – там, гдето е невидима още неговата любимица – хубавица София. Денят е обикновен – за него празник. Всичко е тържествено, накичено и той се чуди как може човек да бъде равнодушен към такива гледки.

Три години не е минавал оттука! Три години не е виждал България!

Вечност – сега изчезнали минути в нея.

Неволно сред тези места се мярна прашен италиански градец, гдето е бил изпратен пленник.

Унижение след ужаси в окопите.

Сън ли е? Той пътува с български трен, наоколо наша земя, роден говор – безсъдържателен, груб, но свой, по-сладък от мелодичния италиански език.

Влакът засилва, бърза, сякаш схваща нетърпението му. Угнетената душа се уталожва, прощава миналото. Отслабналите черти се проясняват. Той диша свободно, жадно гълта българския въздух – живее.

България! Обича я, обичал и ще обича. България на Ботев, Левски, на Шипка, при Сливница, застанала на Чаталджа пред Цариград.

И в тази война в окопите – несъкрушима, като ината на българина. Обича я и сега, а сърцето се облива с кръв.

Не издържа великанът. Не са го били. Не! Сам падна, заплете се и не се дигна!

И наскочиха хищни зверове да го късат...

В очите на Абаров трепнаха сълзи. Уморен, той седна. Спомени, мисли за бъдещето и в хаоса на образи и картини ясно изпъкваха родната къща, градината, неговата стаичка, балконът – гарата, там – майката, бащата, Оля, Ваня – чакат го.

Връща се умрелият – възкръснал. Но не с полка, музика по „Мария Луиза“. Сам без сабя...

– Билети за София, господа!

Локомотивът дълго, протегнато засвири.

Абаров изтръпна. След малко влакът влезе в Софийската гара и полека-лека запря. На перона тълпа с дигнати очи към вагоните.

Абаров слезе. Лицето му светна. Видя бащата и майката. Той се спусна, прегърна ги, като дете се притисна до тях, и тримата заплакаха.

– Митя!... Ти!... Жив... Здрав... Кажи... Разправи – обсипаха го с въпроси старите Абарови.

– После... после...

– Да, после, вкъщи.

Излязоха при файтоните. Пред Митя се простираше столицата. Той се усети свободен, свой. Миналото с ужасите отлетя. Погледна нагоре и радостно извика:

– Тате! Витоша! Нашата Витоша!

– Е, да вървим, Митя, ще ѝ се наситиш на София, няма да я познаеш.

– Иде ми да целуна земята, тате, разбираш ли ме?

– Как да не разбирам.

Елегантен автомобил се изпречи пред тях.

– За нас ли е? – попита Митя.

– Наш е.

– Такъв разкош!

– Половин София ги има.

Бащата отстъпи мястото на сина.

Седнали един срещу друг, те неволно се наблюдаваха след дълга раздяла.

В чертите на Митя старият доловил умора и тъга – залегнала на челото постепенно, като сняг, натрупан на покрива.

„Чудно ли! Толкова лишения, как са ги пренесли?"

Бащата се видя на Митя напълнял, подмладял.

– Тате, сигур изглеждам по-стар от тебе? – и се засмя.

– Не по-стар – отслабнал. Ще починеш, ще се похраниш и ще дойдеш на себе си.

– Как сте с прехраната?

Старият махна ръка.

– Всичко има, ред няма.

Наближиха хотел „Македония". Автомобилът зави в „Търговска".

– Защо насам?

Майката се усмихна.

– Ние не живеем вече в старата къща – продадохме я.

Нещо се сви в душата му. Продадоха родното гнездо, дето е проходил, проговорил.

– Успокой се, Митя, купихме друга – по-хубава, по-удобна.

– Толкова спомени, тате.

– Не е отишла в чужди ръце. Вуйчо ти я купи.

Стигнаха Докторския паметник, автомобилът спря пред високо здание с желязна ограда, римска тераса отгоре.

– Туй е къщата на полковник Анев – каза Митя.

– Да, убиха го. Жена му се пресели в Пловдив. Купихме я и не много скъпо.

Младият Абаров познаваше полковника, ходил е у него. И сега му се струваше, че отива на гости.

Минаха градината с алеи, плодни дръвчета. В дъното до стената като миниатюрни виличĸи – кошери.

По мраморна стълба се качиха в голямо антре.

Насреща им се хвърли Оля и увисна на шията на Митя.

– Колко си пораснала! И наконтена, наконтена.

– Извини, бате, не можах да дойда на гарата. Имахме важно заседание за сираците. Задържа ме г-жа Ламбева – председателката. Не се сърдиш? Нали? Отсега все ще бъдем заедно. Войната се свърши, няма вече окопи, неприятели, всеки у дома си.

– Войната май не се е свършила и не е всеки у дома си – проговори Митя.

– Нали кръв не се лее и си при нас.

– Митя трябва да е гладен – каза майката.

– Всичко е готово, мамо. Има баница с месо, Митя. Не забравих какво обичаш.

– Чудно, гладен съм, а не ми се яде. Дългият път, впечатления, София – убиха апетита.

– L'appetit vient en mangeant*. Сега да отидем в стаята ти. Сигур искаш да се умиеш. Аз ще шетам наместо ординарец. A propos, твоят Иван е тука. Често идва и все за тебе приказва. Трябва да му съобщим,

* Апетитът идва с яденето.

много ще се зарадва... Митя! – проговори отведнъж тъжно Оля. – Още тръпки ме побиват... Седим с мама в салона, в старата къща. Чукат на пътната врата. Излизам, мама след мене. Отварям – войник с твоя багаж: куфар, денк. Онемях, замръзнах – мама като писна... Никога няма да забравя този вик... Да. Ние мислехме, че си убит. Иван не вярваше. „Не е убит, говореше, в плен е, жив, инак щяхме да намерим трупа му."

Влязоха в Митьовата стая – голяма, висока, грижливо мебелирана. Всичко ново, чисто, накичено, даже претрупано. Науми му виенски хотели. Комфортно, но чуждо. Би предпочел стаичката си в старата къща.

– Ето – сапун, прах за зъби, любимият „Violette de Parme" – а на масата портрет на нашия герой сред букети от едничкото сестриче.

– А Ваня де е?

– В кантората. Днес се води борба за един търг. По никой начин не може да отсъства. Цял директор. Важен, важен. Герой само с жени, но нищо не разбира от тях. Ние с тати решихме да го оженим. „Да питам ли за Нина?... Не... после... Да кажа ли за годежа?... Не... Утре..."

И пак заговори за Ваня, дружества, заседания. Митя я слушаше и наблюдаваше. Оля му се видя съвсем друга – приказлива, самоуверена.

Митя се уми и почна да разглежда градината през прозореца, тоалета на Оля, пръстените, миниатюрен златен часовник на ръката.

– Оля! Защо продадохте старата къща?

– Вуйчо я купи. Нали знаеш, животът е скъп, особено наемите, а тати е толкова добър.

В мозъка на Митя изникна парливият въпрос и да прекъсне, каза:

– Е, да ходим, там ни чакат.

В коридора Митя се блъсна с млад момък и не можа да познае брата си.

– Ваня!

– Митя!

– Ти ме надмина, Ваня.

– Във всичко те надмина, ешът му няма – засмя се бащата, – ама работи.

Влязоха в стаята за ядене. Митя не се чудеше вече на обстановката. Масата, столовете, сервизът – всичко хармонираше с другото.

От време на време той хвърляше погледи наоколо. Забеляза, че не ядат както преди. Оля сипваше мъничко, слагаше на вилицата аптекарски дози и едвам отваряше устни. Ваня някак небрежно режеше месото, сякаш изпълняваше скучна формалност.

– Какво се оглеждаш, Митя? – попита майката. – Спомняш старата къща?

– Да, там бях по-добре, у дома. Струва ми се, ей сега ще дойде някой и ще каже: „Какво търсиш тука?"

– Не бой се – проговори гордо бащата.

– Аз съм като стар кавалерийски кон, обичам своята конюшня.

– Ще навикнеш. Много скромни станахте. България е длъжна да ви носи на ръце. Вие сте герои, мъченици.

– Мъченици може би. Какво сме направили? Победителя не съдят, а победеният е виновен и без съд. Геройство без победи е нищо. И имало ли е герои?... Да не говорим за войната, туй ме вълнува повече от раните.

– Добре, Митя, като поотпочинеш, ще ни разправиш всичко. Иди си полегни. Оля ще ти донесе кафето.

Младият Абаров се усещаше физически уморен, душевно разнебитен.

Той стана и отиде в стаята си.

– Горкият! Не ми се харесва. Трябва гледане и почивка. Дано „онази" не дойде.

– Няма да я пуснем.

– Тука е лесно. Страх ме е да не го срещне другаде. Ще го търси, познавам я.

Оля занесе кафето и се качи горе с Ваня.

– Слушай, Ваня, Лина ти е сърдита зарад Роза.

– Какво да правя? Роза пък ми се сърди за Лина.

– Няма човек да станеш. Само лъжеш момичетата.

– Не мога да лъжа момчета.

– А Митя даже не попита за Нина.

– Между тях всичко е свършено.

– Кой знае. Каквато е артистка. Помниш, малко остана да не разплаче тати.

– А ти каза ли?

– Не! Мама ще му говори.

– Сама не смееш?

– Нека се успокои.

– По-хубаво е да мълчиш.

– Тъй мисля, друг човек е станал Митя.

II

– Е, Митя, как ти се видя София?

– Много се е променила, тате – и не само лицето – душата. Мислех да намеря угнетена, скърбяща майка в траур по загинали синове – не весела, наконтена, самодоволна. Французи, италианци се разхождат из града като у дома си. Никого не учудва това. Не зная, може би после и аз ще навикна, сега не мога. Докога ще стоят тука? Какво мисли правителството?

– Правителството! Генерал Кретьен е всичко. Ние нямаме власт. Земеделци, социалисти се зъбят. Трябва желязна ръка – няма я. И ще пропаднем. Дайте ми един месец – всекиго ще туря на мястото. А те? Озлобяват армията, развъждат анархисти. Спряха търговията, преследват всякаква инициатива. Стомахът на един народ не се урежда с дирекции. Туй не може да се изнася, онуй да се продава. Това трябва да се нормира, онова да се декларира – и няма да има контрабанда. Какво стана? Всичко се изнася и продава, нищо няма нормирано? А дирекцията? Който има, минава и без нея – други мрат от глад.

– Материалната мизерия не ме плаши толкова. Не прочетох по лицата на хората болка за България. Нашите офицери поздравяват чуждите. Битият снема шапка на побойника.

– Има наредба.

– Наредба?! Да няма наредба българките да ходят подръка с тях! А, мамо? Така ли беше по-рано? С нашите не смееха.

Майката и Оля се погледнаха. Ваня се наведе над чинията.

– Какво има в туй? – проговори Оля. – Италианците не са като французите – те са вежливи, любезни. И войната се свърши.

– Догдето са тука – те са наши врагове, не гости. Може би ние на фронта поиглупяхме, но аз тъй мисля и ще мисля.

– Има, синко, и добри момчета между тях – обади се майката.

– Туй са дреболии – каза авторитетно бащата.

– Не са дреболии. Един народ трябва да бъде горд, особено в нещастие. Жената е „светая светих" на нацията. Неприятелят тъпче земята ни, а тя му се хили. Че може би той е убил някой неин близък, познат – българин най-сетне.

– Аз – захвана Ваня – не ги осъждам. Жената е настрана от такива въпроси. И не сме виновни ние – младото поколение. Вие водихте войната. Ако армията измени на дълга – какво искате от нас и жените? Много се вълнуваш, Митя. Няма да ти стигнат нервите. Видя София – плюха на всичко, най-напред на България.

– Нещо не ми е добре – проговори Митя, – ще ида да легна.

Той излезе. Никой не го придружи. Старият Абаров отиде в кабинета. „Какво стана с него? Не беше такъв."

Оля се качи в спалнята, хвърли се на леглото и заплака. Ваня запуши, извади часовника и заповяда да приготвят автомобила.

„Ще си имаме отсега разправии."

III

Митя отвори прозореца, седна до него и се загледа в нощта.

Сам! В България, между своите. Той ясно усещаше как наоколо му нещо умира – иде друго, чуждо. Старият Абаров загуби образ на роден баща. Ваня и Оля са деца на нова България.

Нова България! За три години. Каква промяна. Как почнахме, с какво свършихме? Непобедимата Германия, великият, легендарният Хинденбург – бити. Австрия, Турция. А ние? Сенегалци у нас! Национални идеали окарикатурени, народът изигран, армията опозорена. Кой е крив? Важно ли е за покойника от що е умрял?

София – столицата – развенчана любимица! Какво мислят сега столичани – галените избраници на България? Те се нагърбиха да я уреждат – имаха власт, никой не смееше да им възрази ни в мирно, ни във военно време – що са решили в тежките дни на изпитания?

И пак спомни българката подръка с италианец и разговора с техните.

„Аз ли се промених, или те? Войната ли разклати нервите ми, или те затлъстяха от охолност? Нима естествено е туй и само аз не свикнах още? Где е тогава болката на България, оскърбеното отечество? Войската сложи оръжие, гражданството онемя. Жените отвориха обятия на неприятеля. Наместо нож и протести – нежни погледи и овча покорност. Такива ли бяха в окопите? Не! Там бяха хора, българи. Сега – нищожества. Невидима ръка ги деградира."

А до ушите звучат обидни думи:

„Ти поне, Абаров, какво му мислиш. Баща ти е милионер. Накриви си калпака, и толкова."

Значи, важното е – да си накривиш калпака. А България? Туй е фикция. Не е наша плът и кръв – нещо вън от нас. Нали ядем, пием, разхождаме се с автомобили, живеем в собствени къщи – независимост, свобода, народна чест са отживели, детински играчки, с които се залъгвали Ботев и Левски в турско време.

Той впи очи в тъмнината и му се стори, че е заровен жив в голяма гробница. Да викне за помощ – никой няма да чуе.

IV

Митя отива към старата къща. В душата му се събуждат изчезнали, забравени картини от детинство.

Доплака му се.

„Съвсем изхабих нервите."

Отдалеч вижда отворена пътна врата, прости, овехтели дъски – № 18.

Голям двор, обрасъл с трева между дървета. Сред тях – къщица на етаж и половина.

Туй е неговото огнище. Парче от България, отечество и родина в миниатюр.

„И те го продадоха."

Влезе. Никой. Забеляза ремонт. Отвори коридора, тръгна из стаите. Не можа да ги познае. Друго разпределение. Модерни мобили.

„Чудно нещо! Смятах – войната донесе разрушение, – а то…"

Няма портрета на дядо – ни тука, ни в онази къща. Махнали са го. Срам ги е сега от него – в широки шаячни дрехи, с кожух, калпак и броеници в ръка.

Върна се в двора. В дъното на лехите съзря наведени вуйчо и вуйна. Случайно вуйчо се обръща.

– Митя!

И изчезна в прегръдките му.

– Колко те чакахме. Бях се отчаял. Много ни лъгаха за вашето връщане. Ех, доживяхме да се видим, но как?… Да отидем вътре.

– Тука е по-хубаво. Слушай, вуйчо, много реформи да не правиш. Щом спечеля пари, ще я откупя.

– Няма нужда, живей тука. Но напущаш ли онази къща?

Вуйна донесе столове.

– Къде са Мара и Коля? – попита Митя.

– На училище. Скоро ще дойдат. Пораснали са, няма да ги познаеш.

– Е, видя ли, Митя, докъде я докарахме? Загиваме.

– Загиваме?! Кои? Хората живеят, разполагат.

– Хора ли са това? Българи? – Разбойници! Баща ти добре направи, че навреме скъса с тях.

– Че какъв е бил баща ми?

– Питай какъв не е бил. Заедно работихме в новите земи. Като видяхме, че няма ред и управия – оттеглихме се.

Митя го гледаше.

„Заедно работили, нямало ред и управия. А къщите? С какво я купи вуйчо? И родното място забъркаха в нечисти афери. Всичко омърсиха."

Митя остана на обед. След ядене вуйчо отиде да спи, вуйна прибираше.

Митя се качи в неговата стая. Празна, опустяла като душата му.

Излезе на балкона. Седна на продънен стол и се загледа във Витоша.

Спомни скромна, безгрижна, пълна с блянове младост.

Още от четвърти клас Митя беше решил да постъпи във Военното училище. Стана юнкер. Маршируваше и учеше устави. Учеше устави и маршируваше.

Бълнуваше полкове, дивизии, армии, Наполеона. Смяташе един ден начело на българските лъвове да влезе в Македония.

И нямаше спорни и безспорни зони – имаше една дума: „Македония!…" – както една безспорна майка.

Произведоха го офицер. Служеше и се готвеше за генералния щаб.

Обяви се Балканската война – генералният щаб се отложи. Избухна Световната – отвлече всичко.

Какъв жалък Наполеон изглеждаше той сега на същия балкон.

„Нима това съм аз?"

Родната къща, всичко наоколо му се виждаше чуждо. Той нямаше свой кът – сирак. О, как би искал да бъде такъв, да няма никого.

В кротката му душа се събуди презрение към равнодушието на туй търпеливо племе.

„Но така не може? Българи ли сме най-после? Какво да направя, за да разбере светът, че народът не умира без болки, викове, протести и проклятия? Да убия някого?…"

Чувстваше – и за това няма кураж. Какво ще каже потомството?

Дедите ни завещаха Ботев, Левски и колко други безименни, забравени. Черешовото топче е било по-смело от цялата ни дългобойна артилерия.

А ние? Носим кръстове за храброст и се гордеем с тях.

V

Уталожен от почивка и добра храна – Митя остана пак мрачен.

– Новата къща му тежеше. Усещаше се чужд гост.

– Гост у дома! Чужд при баща си!

А в разговорите по кафенета, между редове във вестниците долавяше, че от дълбоко се мъти нещо ново при външно привидно спокойствие. Обществото, махнало с ръка на себе си, не може дълго да живее така. Обезценяване на човека е страшен признак.

– Близките не разбираха страданията му. Мислеха, още тъжи за годеницата.

Старият реши да поговори с него. Покани го в кабинета.

– Слушай, Митя – дипломатично почна той, – въпросът е деликатен, но не трябва да мълча. Касае се не само за твоята... моята... за честта на цялото семейство...

Митя учудено дигна очи.

– Нима, тате, в живота ми има нещо, което накърнява моята... нашата чест?

– Не! Не! – усмихна се бащата. – Ти си герой. Да бяха всички като тебе, нямаше да пропада България. Има една личност, способна да внесе смут в тихата ни, щастлива среда. Без заобикалки, думата ми е за Нина.

– За Нина?

– Да, успокой се, зная, това те вълнува.

– Какво ще ми говориш за нея? Между нас всичко е свършено.

– Не е, Митя. Тя не счита годежа за развален. Обичала те... разкайва се, уверена е, че ти я още обичаш.

– Възможно, но Нина е умряла за мен.

– И прав си. Знаеш как я обичахме. Тогава тя беше чиста. Сега с пръст я сочат. Войната поквари много хора, особено жени. Виждаш ги из улиците. Ние нямаме право да я пуснем в семейството си. Да не забравяме, че имаме момиче вкъщи. –

– Напразно се тревожиш.

– Има опасност.

– Каква?

– Тя на всяка цена иска да се срещне с тебе, ще устоиш ли?

– По-страшна ли е жената от минохвъргачките?

– Кой знае. Променила се. Не е едновремешно неопитно дете. Ще издържат ли нервите?

– Има, тате, неща по-важни от Нина. Аз не се боя от нея. Тя уби в мене илюзията за жената и любовта. Плю на чувствата ми, когато най-малко заслужавах това. В окопите – имате ли представа що е туй? Сега никой не говори за тях. След погрома – срам е да разправяш за ужаси и подвизи. Там нейният образ ме крепеше. В нея олицетворявах България. А тя... тя в туй време е разбрала, че обича друг... Пред очите на смъртта получих писмото ѝ... Стига, тате, да не говорим вече за това.

– Най-хубаво. И аз не ѝ вярвам. Играе комедия. Смята ни за богати – хората дрънкат, – естествено е, съжалява за своята глупост.

В тона на стария Абаров прозираше тенденция, че богатството му е само слух.

Митя го наблюдаваше и реши да се възползва от случая.

– Сега, тате, и аз ще ти задам деликатен въпрос. Казваш – нашата чест е обща. Имам право да зная някои неща – богати ли сме?

– Анкета? – пресилено се засмя бащата. – Не се боим, у нас всичко е чисто. Празни не стояхме през войната – работехме, печелихме, но чуждо не взехме. Противниците говорят, пишат, партизанстват.

– Нима и за тебе пишат?

– За кого ли не пишат? Ако ги слушаш – трябва да избесиш цяла България. Къща – богатство! В София има толкова хиляди къщи. Аз имах и преди войната.

– Все има разлика. Колко пари струва тази?

– Какво са парите сега? Бъди спокоен. Всичко е като в аптека – лев по лев – ден по ден. Да, Митя, в България енергия, честност се преследват. Навикнах на тези лаения. Когато им трябвах – търсеха ме. Кой да уреди новите земи? – Абаров. Кой да се грижи за войнишките семейства? – Абаров. После пресата гърми – афери, спекули. Скарах се с дядо Радославов, при все че ми е стар приятел. Не умее да избира хора. Дотегна ми службата. Залових се за търговия. И честно, и по-доходно. Колкото за туй, бъди спокоен. Досега запушвах уста – ще запуша пак, щом ги отворят само. Но извинявай, бързам. Много съм доволен, че се разбрахме за Нина.

И излезе.

Митя не се успокои. Натегнатото в душата още повече се опъна.

Той – капитан Абаров – е син на един от „тези".

Непоносима болка сви сърцето му. Без да е внесъл стотинка в туй богатство – отсега всеки има право да иска сметка от него.

VI

Митя седи до масата. Пред него – бойният му дневник и писмата на Нина. Два скъпи, тъжни спомена от войната.

С каква любов и точност е записвал всеки ден настроението на войниците, своето, успехите, малките несполуки, убити, ранени.

Мислил е да печата тази мъничка епопея на ротата.

Вдълбочи се в четене.

„Боже! Толкова кръв и – нищо!..."

Взе писмата, портрета на Нина – загледа, обърна го.

„На моя мил Митя, едничката радост в живота."

Отдели някои писма – дълги, дълги, с цветенца в пликове, лъх на младост и парфюм. Знаеше ги науст.

„Колко думи, чувства и всичко е фалш – и тука, и там! И пролянната кръв, и пролените сълзи..."

На вратата почукаха.

– Влез!

Лицето на Митя светна.

– Иване! – извика той и се хвърли да го прегръща.

– Седни... седни, Иване! Няма вече началство. Умря то.

Смутен отначало, Иван се съвзе. Заговориха за ротата, полка, последната несполучлива контраатака, в която изчезна Митя.

– Аз вярвах, че сте жив, и на вашите казвах – те мислеха, че само ги лъжа така. И ето.

– Ти си славен, Иване! Как са домашните? Жената?

– Лошо, господин капитан, много лошо.

– На фронта по-добре ли беше?

– По-добре, по-леко на душата – тука...

– Какво?

– Ще напущам селото.

– Защо?

– Не мога – мрачно произнесе той, – когато ние в окопите... жената доби дете от германец, цялото село ми се смее. Дойчо ме наричат... Не мога...

– Ех, Иване, туй са дребни работи...

– Как дребни, господин капитан?

– Така, за това се смеят хората. – И неволно погледна писмата на Нина.

В стаята влезе старият Абаров.

– Честит гост, Митя! Знаеш какво решихме с Ивана? Ще остане у нас, ще му направим форма.

Митя се радваше. Иван внесе в атмосферата освежителна струя. Науми онова време, когато мисълта беше светла, определена – при всички ужаси, – на душата по-леко.

Донесоха вино, закуски. След малко старият Абаров си отиде. Те останаха сами. Разправяха за войната, плена, Добро поле.

Подир няколко дни Иван се настани у тях.

Отредиха му стаичка.

Новата слугиня – хубава, здрава, пъргава вакарелка – изгледа го от петите до главата и одобри избора на господаря.

– Остави нещата – каза тя засмяно, – аз ще ги наредя – туй не е мъжка работа.

Иван се намръщи. Откак се върна от фронта – той не можеше хладнокръвно да гледа жените. Струваше му се, че зад гърба на всяка има скрит германец.

VII

Митя е сам.

От нямане какво да прави – качи се на терасата.

Цялата София и полето се простираха пред него. Необятен простор за окото – тесен за душата.

Пръсната по всички посоки – столицата безцеремонно пълзеше напред, газеше ливади и ниви нагалече към Витоша.

В центъра – високи, внушителни здания с блестящи на слънце покриви, а хората – мънички буболечки.

И те управляваха България!

Слезе по стълбата. От дясната страна видя врата.

Отвори я – до стените – наредени сандъци, бъчви, бурета, чували, тенекета, кошове. В носа удряше силна смесена миризма на голям колониален магазин.

В ъгъла са изправени портретите на Фердинанд и Радославов – един до друг – като равноапостолите св. Кирил и Методий.

Радославов с фрак и лента. Фердинанд с калпак – отдолу пише: „Могъществото на един народ лежи в мъдростта на неговия господар.“

Митя неволно се усмихна: „Колко жалки изглеждаха нашите бивши богове.“

Зад чувалите съзря рамка – извади я – дядото.

„Нещастнико! Теб поне защо детронираха? В какво си виновен?“

Спусна се във втория етаж.

Тръгна по стаите. Склад за мобили. Трупано, трупано, сякаш пренасяно отнякъде. В салона толкова канапета, кресла, столове, столчета – не знаеше где да седне.

Пианото отворено – на него „Barcarolla“*.

Над пианото портретът на Бориса.

„Где съм? Какво е всичко туй?...“

Мина коридора, отиде в спалнята на Оля. Висока, светла, с балкон на улицата.

И тука – маси, масички, кушетки.

В отворен гардероб – в безредие висят: рокли, блузи, пелерини, жакетчета. Отгоре – шапки, шапчици, барети, каскети. Долу – всевъзможни чепици, чехли, пантофи. Битпазар от нови неща.

По стените картини, фотографии – сантиментални главички до голи вакханки. До кревата на масичката – между букети – портрет на италиански офицер.

Митя гледа и не вярва. А отсреща – като жив стои снажен момък и нахално се усмихва.

До леглото на сестра му!

Взема портрета – отстрани чете:

* Музикална пиеса, характерна за венецианските лодкари.

„Alla mia amata e cara Olia
Conte Rinoldi."*

Устните треперят, веждите се свиват. Едничка сестра и първата ѝ любов – наш неприятел.

Не може да дойде на себе си. Иде му да крещи, да бие, да се продъни.

Нима туй е възможно?

А вътрешен глас шепне:

„Крив ли е? Може ли мъж да бъде враг на жената – какъвто и да е, – ако е млад и хубав? Има ли тя отечество, вяра, име?"

Митя сложи фотографията и седна.

Унесен, не забеляза Оля, застанала на вратата. Смутена, тя не смееше да влезе. Той я съжали.

– Що е туй?

Оля мълчеше.

– Кажи ми, кой честен българин ще те вземе, ако види този портрет?

– Аз... Митя... ние... сме сгодени.

– Какво?

– Ще се женя за него... Тати е съгласен.

– Така ли?

Притъмня му. Сдържà се. Окопите и пленът го научиха да се владее.

– Оля! Ти, сестра на български офицер – годеница на италианец... Вие ме чакахте... плакахте и в туй време той е бил тука!

– Крива ли съм? Обикнах го. Всички се радват – само ти. Той е тъй добър.

– Аз бих предпочел да те заваря на смъртно легло. Върви си! И знай, догдето съм жив – това няма да стане.

* На моята любима и скъпа Оля, граф Ринолди.

Оля със сълзи на очи отиде при майка си и ѝ разправи всичко.

– Божичко! Ами сега?

Влязоха Абаров и Ваня.

– Нали говорех, че Митя ще бъде против – каза Ваня.

– Успокой се, Оля – произнесе авторитетно бащата, – никой не може да бъде против туй, което аз одобрих. Ни дума повече. Митя е болен, не трябва да го енервираме.

* * *

Вечерта старият Абаров отиде при Митя.

Не знаеше как да почне.

– Ти... днес... такова... с Оля... не трябваше...

– Какво Оля? Тя обича, ти си съгласен, туй не е моя работа.

– Не се вълнувай, Митя, разбирам те, много преживя, върна се друг.

– Аз се върнах същ – вие станахте други.

– Всичко се промени, онази България умря. Ти се чудиш на неща, естествени сега. Сърдиш се на Оля – защо? Враг! Неприятел! Още си с понятия на фронта. Те минаха, забравиха се. Може ли народ да бъде вечно враг? Във войната и политиката всичко е временно. Утре ще се подпише мирът и ще бъдем с Италия пак приятели. С турците водихме война, пет века бяхме под игото им и станахме съюзници. С Рѝсия се бихме! А ти – италианец – враг. Те са по-добри от французи и англичани. Животът у нас е непоносим – социалисти, анархисти, земеделци. Аз реших да се изселя. И ти не ще можеш да живееш тука. Почнаха да ви уволняват.

– И имат право. Не сме достойни да носим пагони.

– Тогава? Какво ще правиш? Не познаваш годеника

на Оля. Той е от много видно и богато семейство. Събрах най-подробни сведения от сигурно място. Лошо ли е в тези времена да имаш свои хора в странство? Зная, боли те за България. Кой е крив? Сама си изяде главата.

– Боже мой! Отечеството виси на косъм, а ти ми приказваш за Италия, изселване... Има ли в нас българска кръв? – проговори нервно Митя.

– Ех, Митя! Гледаш нещата със стари очила.

– Не знам. За вас са естествени – италианецът, канторага, автомобилите, къщата. За мен това е чудовищно. Аз не мога да ям, да спя спокойно.

– Какво искаш да кажеш? Не разбирам.

– И никога няма да се разберем в тази къща. Тя ме задушава... Аз съжалявам, че останах жив – нямаше да видя – ни погрома, ни вас.

– Какво говориш? Не забравяй, че съм ти баща!

– Аз не забравям, но ти забрави, че имаш син. Спомни детинството ми – ти ме би веднъж, до смърт би, за кражба на ябълки от съседната градина – позорих те. А сега? – Трупаш пари, купи тази къща... Пита ли ме – ще искам ли след туй да нося твоето име? Мислеше ли, че то ще ми трябва чисто през целия живот? И ако си плюл на всичко – плюл ли съм и аз? Ти заедно с наследството ще ми завещаеш и името си, а мен ме е срам от него.

– Митя! Ти не знаеш какво говориш... Опомни се!

– Наистина не зная какво говоря – но не мога, остави ме, върви си...

Старият Абаров смутен излезе.

VIII

Митя страдаше и в също време му олекна. Най-после отношенията се изясниха. Бащата знае, че между тях и него няма нищо общо. Те ще се разделят. Той ще замине в провинцията – дотогава ще търпи, не иска публичен позор.

Старият Абаров разчиташе именно на това, че Митя няма да изнесе болката си вън от къщи. И кой знае, може би полека-лека ще се примири.

„Какво ще прави без мен?“ И като видя, че Митя не си отива, реши да забрави последната сцена.

Митя ходи в министерството – обещаха му превод и го гледаха с недоумение.

След няколко дни каза на майка си, че ще се храни във Военния клуб. Не се качваше в горния етаж и се изолира.

Старият пак се замисли.

„Какво е това? Нима наистина съм нечестен човек?“

Търсеше в богатството си нещо нечисто – не намери. Печелил е, както се печели сега, с риск на загуба. Ако е нечестен – цялата София е такава.

Майката, Ваня, Оля отначало се сърдеха, сетне свикнаха.

Постепенно Митя съвсем се откъсна от своите. Заприлича на пасажер в хотел. Рано излизаше, късно се връщаше.

И Иван се чудеше на бившия си началник.

* * *

Една вечер всички Абарови, събрани заедно, забелязаха, че липсва нещо. Митя се върна, а сякаш го няма.

– Какво стана с нашия Митя? – заговори вуйчо.

– Много си въобразява – каза Ваня, – мисли, че само той милее за България.

– Митя е лош – обади се Оля.

– Не го обвинявайте – намеси се старият Абаров, – Митя е болен. Аз приказвах с лекари. Войната, пленът разклатиха нервите му, нарушиха душевното

равновесие. Не трябва да го вълнуваме. Времето ще го изцери. Той страда от апатия, нищо не го интересува.

– Онзи ден – прекъсна Ваня – срещам го, питам – няма ли нужда от пари, – погледна ме някак особено, нищо не отговори и отмина.

– Митя е егоист! – каза Оля. – Аз не обичам...

– Оставете го, деца. Ще поживее, ще види новата България и сам ще се върне при нас.

IX

– Господин капитан, една жена ви търси.

– Жена?

– Да.

„Коя ли може да бъде?"

Закопча мундира, оправи се.

– Кажи ѝ да влезе.

На вратата леко се потропа.

– Entrez*...

Пред него стоеше Нина. Няколко секунди тя мълчеше. Митя онемя. Пребледнялото му лице ѝ даде кураж.

– Вие... ти... се чудиш на моето идване... Не можех да не дойда. Ние трябва да се обясним. Аз съм виновна... да... Мога да седна? Нали?

И без да чака покана, се отпусна на канапето.

– Ти си много жесток, Митя! Защо мълчиш? Туй ме убива... Нямаш ли една дума за мене?

– Скъпите една дума, а тогава?

– Изслушай ме... Аз ти изменил... как стана това – не зная... Туй е непоправимо – какво мога да направя?

– Никой нищо не иска от вас.

– Аз извърших престъпление, но когато се научих, че си убит – стреснах се, – разбрах, че няма изкупление. Ти възкръсна – аз се възродих, отново те обикнах, по-силно, отколкото преди...

– Митя я гледаше и виждаше, че тъжните очи, красивите устни лъжат.

– Вашето възраждане се дължи на милионите на баща ми, но знайте – аз няма да взема ни стотинка от тях.

Лицето на Нина се промени. В мислите ѝ настъпи хаос. Тя предполагаше много неща, разчиташе на себе си – туй не очакваше.

– „Ненапразно приказват, че се е върнал малко ненормален."

– Какво общо имат милионите с нашите отношения? – попита тя.

– Те приличат на вас – и с тях не може да се живее. Разбрахте?

И стана.

Нина не си отиваше. По едно време театрално се дигна.

– Аз си изпълних дълга и съм спокойна. Ако някога се разкаете – никой не ще ви е крив. Довиждане!

– Сбогом! Уверен съм – втори път няма да стъпите тука.

Тя схвана обидата, искаше нещо да каже, но само презрително го изгледа и излезе.

X

Митя се връща вкъщи.

В антрето на закачалката виси италианска пелерина.

Салонът отворен – там са бащата, Оля и „той".

Оля говори нещо по френски, смеят се високо, жизнерадостно.

* Влезте.

Митя влиза в стаята си, гледа през прозореца в двора. Готвачката чисти голяма риба, слугинята лови пилета, Иван помага, хили се.

„Какво нахалство! Не искат да знаят, че съм тука... Ами ако ида и се хвърля отгоре му?... Считат ме неспособен. Имат право, безсилен съм... Где е звярът в окопите? Кой го укроти?... Подли сме, подли..."

Пристигането на годеника раздвижи всичко. Оля, наведена до рамото на самодоволния италианец, слуша разговора му с бащата. За минутка казва „pardon" и тича при майка си.

– Мамо! Скоро ще заминем в Италия. Тати, ти, аз и Ваня. Там ще се венчаем. Паолио е купил вила и за вас... Сбогом, София!... Мамичко, дай да те целуна. Аз съм тъй щастлива!... Митя тука ли е?

– Да.

– Какво да правим? Паолио знае, че той се върна. И как да не знае – работил е за връщането му. Митя не ще да чуе за италианците.

– Не вярвам да иска да го види.

– А трябва. Паолио ще се обиди. Ти си майка, иди при Митя. На теб няма да откаже. Днес не желая неприятности.

– Но ако му каже нещо по италиански?

– И туй е възможно... Ех... Митя! – въздъхна тя, отиде в салона и пак се залепи до годеника.

Седнаха да обядват.

Никой не се реши да покани Митя. Пратиха Ивана.

– Господин капитан, чакат ви.

– Кои са там?

– Нашите.

– Кои?

– Господарят, госпожата, вуйчо, вуйна, госпожицата, Ваня... и италианецът...

– И италианецът е наш?

– Гледам, наш стана, ще се жени за госпожицата.

– Да ида ли, Иване?

– Съвсем не знам...

– Кажи им, че няма да дойда. И докарай файтон.

На Митя му олекна.

„Свърши се!"

Файтонът пристигна.

– Вземи, Иване, куфара и денка. Нищо друго... Искаш ли да дойдеш с мен?

– Къде?

– На друга квартира.

– Такова... аз...

Пред очите му се мярна стаичката и шарената престилка на хубавата вакарелка.

– Шегувам се, какво ще правиш там. Тука ти е по-добре.

Митя излезе, мина двора.

От прозореца всички го видяха освен италианеца. Оля нарочно се наведе и му шепнеше нещо.

* * *

Митя се пренесе в къщата на бойния си другар капитан Рангов.

Скромна мобилировка, весела градинка. Сам се нареди. Най-после е „у дома си".

Няколко кубически метра въздух виждаха му се по-просторни от предишните салони.

Автомобилите, пианото с „Barcarolla" останаха някъде далече зад него. Отсега ще живее, ще мисли, ще чувства.

Митя разправи на Рангов историята с италианеца. Друго не се реши. Досрамя го.

– Абаров! – извика другарят през вратата. – Ела да пием кафе.

– Сега.

Рангов държеше две стаи – спалня, до нея кабинет. Над леглото висяха револвери, саби, ножове, бинокли.

В кабинета – картини в скъпи художествени рамки, на писалището – негови фотографии в разни пози от мирно и военно време.

Кафето донесоха в миниатюрни порцеланови чашки. Сложиха ги на висока кръгла масичка с кадифена покривка.

Рангов лежеше на канапето и мълчеше.

– Какво се усмисли? – попита Абаров.

– Мисля за теб. Чуден човек си. Не беше такъв на фронта. Наместо да се радваш – сърдиш се на сестрата. Човек взема – ще я обича, гледа. Ех, Митя, дете си, макар по-стар от мене. Да имам такъв баща, зет... Ще ходиш в странство, света, хора ще видиш – а ти – стачка. Ще ти мине. Сигурно скоро ще има депутация...

– Не! Познават ме добре. Слушай, Рангов, ти намираш естествено в сегашни времена българка да се ожени за наш неприятел?

– Неприятел! С кого ли сме приятели? Женска работа ли е това? Италианците не са лоши хора – французите са друго. За брак, за любов не говорят – само така. Англичаните и туй не благоволяват.

– Според теб това е нормално? Представи си да се върне някой българин от Сърбия, Гърция – женен за дъщерята на Пашич или Венизелос? Какво ще каже българката?

– Ти си луд! Пашич, Венизелос да дадат дъщерите си на българин!

– Значи само у нас е възможно това? Тогава защо клахме италианците – щом сестрите ни се женят за тях? А?

– Прав си, Митя. Но да дигаш цяла история, да напущаш къщата – много е. Ще ти се смеят.

* * *

Отначало Митя доволен, че скъса със своите, постепенно се усети съвсем сам – навсякъде – с познати, приятели, даже у вуйчо.

И схвана, че при днешни условия няма живот за отделната личност вън от родното гнездо, каквото да е, министерско или пъдарско, богато, бедно, благородно или безчестно.

Там е коренът на човека и само в него се диша с пълни дробове.

Другаде – в най-мило семейство, уж близко по душа, ум, идеи – винаги си гост – по-далече от салона не те пущат.

Като Диоген търсеше той в мрачната и безгрижна столица човека. Нервите се изостриха.

Престана да се среща с хората, тръгна по бирарии.

Седнал до уединена маса, Митя събра всички вестници и чете.

Страшен, позорен мир се готви за България.

Покрай фантастични надежди явно се долавят тревожни загатвания.

Сърбите искат Цариброд и Босилеград.

А наоколо е спокойно. Разговори за любов, пари, сделки. Кои са те? Отгде изникнаха?

И се убеди, че хората като баща му, Оля, Ваня са твърде много.

„Никой не им се чуди – само аз.“

Наблизо няколко души, пийнали повече, ругаят армията, псуват офицерите. Митя кипна. Стана и отиде при тях.

– Господа, вие навярно не сте били на фронта и затова не познавате армията, офицерите.

– Да – отговори един дръзко, – ние не сме били на фронта – затуй нищо не сме донесли оттам.

– И в тила не трупахме пари – добави друг и се изправи пред него.

– Какво искате да кажете? – проговори смутено Митя. – Българският офицер е изпълнил дълга си. Той е честен.

– Имаше и такива, но не и синът на Александър Абаров ще ни държи лекции за честност. Чухте?

Митя чу. Езикът замръзна, стори му се, че туй не е действителност.

Пламнал от срам, не каза нищо. Отдръпна се и тръгна към вратата, без да заплати даже. Виждаше ухилени злобно лица и ясно долови фразата:

„Крушката не пада далеч от крушата."

XI

Митя влезе в затънтена кръчма.

Той престана да ходи по локали, гдето го познават. Поръча коняк, взе вестник, прегледа го, не се докосна до чашата и се замисли.

Мисленето стана насъщна храна. Заместваше всичко и в също време тровеше.

До прозореца седяха двама души. Единият мълчеше, другият разправяше. Вадеше книжа, смяташе, записваше, броеше банкноти. Бирите им стояха небутнати.

„Кой е, кой е този? Виждал съм го някъде..."

Мека шапка с широки полета, дълга връзка, излязла вън от жилетката, леко пардесю, елегантна пръчка, сложена на стола.

„Познат военен в цивилно облекло..."

Господинът седеше в профил – но ето, засмя се и случайно се обърна.

„Боже мой! Туй е моят Иван!"

И Иван го забеляза и тръгна към него.

– А бе, Иване, не можах да те позная. Какво стана с формата?

– И аз напуснах къщата на баща ви – произнесе той с колегиален тон.

– Защо? Нали добре ти беше?

– Набедиха ме, господин капитан – протитулува по навик Иван, – в канторката изчезнаха 50 хиляди лева. Виновник излязох аз. Само аз съм бил в стаята. Разбира се, ще бъда само аз, щом ги няма. Винаги съм бил там – нищо не се е губело.

– Помислиха, че ти си...

– Нищо не казаха, взеха да ме гледат накриво. Напуснах. Без доверие не се служи заедно – протегна важно.

– Сега какво правиш?

– Търговийка.

– Пари трябват за туй, Иване.

– Пари?! Съдружници, кредит – от мене хамалъкът – проговори той засмяно. – Извинявайте, господин Абаров, бързам, трябва да се живее.

След малко Митя отиде към Борисовата градина – да направи любимата разходка.

„Дали Иван е взел парите? Не ми се вярва. 50 хиляди! Кой знае? И да ги е взел – кой ще го упрекне?"

Доближи Народното събрание и тръгна по дясната алея.

Край него по булеварда мина автомобил с бавен ход.

Вътре седяха двама офицери и една жена. На колената им лежаха бутилки.

Жената, полупияна, се изправи и извика: „Митя!"

Той се обърна и позна Нина.

– За твое здраве, Митя! – дигна шишето и автомобилът профуча към Орловия мост.

XII

В квартирата на капитан Рангов се събра компания.

Говориха за войната, армията, политика, погрома, мира, сегашното положение.

– Нашата песен е изпята завинаги – каза мрачно запасният полковник Совчев.

– Лично нашата или на България?

– Какво ме интересува сега България. Говоря за себе си и такива като мен. Посветихме целия си живот на държавата – младост, сили – и ето, пъдят ни.

– Де, холан – обади се друг запасен полковник. – Какво сме дали на България в замяна на даваното от нея толкова години? Тя ни е пазарила да я пазим от разни врагове и да умрем, ако стане нужда. Умряхме ли? Не! Не сме криви, разбира се. Но в що сме онеправдани? Плащаха ни повече от четвърт век – повишения, отпуски, ордени. Имахме слуги – като руски помешчици. А какво бяхме? Прибраха ни от улицата – от кол и въже. Помниш как ни хранеха във Военното училище? Сутрин – чай. В 10 часа – руски пирожки с месо или зеле. В 12 – „завтрак" – чорба. В 4 – обяд – супа, готвено или печено. Вечер пак чай. В тържествени дни – „девета разкладка" – цели агнета, вино и торти от сладкарница. Обличаха, учеха безплатно, преподаваха танци – и станахме офицери, без да похарчим стотинка. Сега имаме къщи, лозя и пенсии... И ти се оплакваш! Способни ли сме вече на нещо? Забравихме да четем, сричаме, като вземем вестник, и ако не турим пръст – прескачаме редове. Пишеш ли? Само се разписваш в пенсионната книжка. Аз бакалски тефтер не мога да водя – бъркам в събиране. Как ще ни държат? Ти поне що го опяваш? Пак ще имаш 10 хиляди лева от сливи...

Совчев се възмути.

– Нима хората само за пари и хляб живеят? Трябва и духовен живот, деятелност. Ние имаме още енергия.

При тази тирада няколко души тъй искрено се изсмяха, че Совчев, разсърден, отиде до масата и си наля вино.

– Оставете Совчев настрана, с България какво ще стане?

– Ще я кара така.

– И ще загине.

– Няма да загине! – пламенно заговори запасен подпоручик, млад адвокат. – Ние ще я спасим. Иде нещо – не го виждате. То се мъти и ще излюпи нова България.

– Нищо ново не иде. Народ, който сам не се е освободил – не цени свободата, не я заслужава. Ще ни разпокъсат съседите.

– И русите втори път няма да дойдат. Сами чакат някой да ги освободи – каза авторитетно запасният генерал Жечев, бивш емигрант в Русия.

– А сега от турско е по-лошо. Тогава робство усещаха няколко души – сега всички.

– Никой не усеща – служат молебени и празнуват някакви победи.

– Не се отчайвайте, господа! – пак каза младият запасен подпоручик. – Майка България заедно с други стари блудници в Европа се разкапват. Настъпва друга ера – на общ честен труд. Няма да има ни гладни, ни паразити. Човечеството се събуди от дълбокия сън. Аз съм доволен, че прогледах. Хвърлих сабята – ще взема перо или мотика. Да живее нова България!

– И какво ще стане? Мир и благоденствие? Вие се смятате невинни агненца? – Глутница изгладнели вълци, които не пущат в кошарата. Ще издавите псетата – тежко и горко тогава и на стадото, и на овчарите. Войната ще замените с кланица.

– Без пречистване не може. Болен организъм иска операция, понякога и ампутация.

– А вие ще правите аутопсия на живи хора.

– Ти какво ще кажеш, Абаров?

– Не разбирам вашите идеи. Нямам ги в кръвта, ни в мозъка. Знам едно – нашата България пропада. Сега съм нищожество. За жалост, още мисля и чувствам. Моят бог умира, в нови богове не мога да вярвам.

Само един стар капитан на действителна служба, безгрижен обикновено, начумерено каза:

– Стига философии! С думи нищо не се върши. Пийте! Не спасението е там – забравата. Ако не пием – ще мислим. А нищо няма да измислим. Аз пия – да престана – ще боли като зъб, ще полудея. Не пият – които не ги боли и трезви не мислят.

XIII

Полека-лека Митя взе да губи представа за околното. Неговото „аз“ почна да се замъглява, а с него и връзката с близкото, родно.

Понякога му се струваше, че е паднал на земята от друга планета. Не би се смаял да го спре някой и попита:

„Кой сте вие? Какво търсите тука?“

За бъдещето не мислеше, миналото не чувстваше. Душата отхвърли от себе си всичките преживявания. Престана да страда, нищо не го трогваше.

На една панихида, гдето и мъже не сдържаха сълзи – Митя спокойно разглеждаше иконите в черквата и се чудеше на изтънчената резба по украшенията им.

Хората не търсеха обществото му, не канеха, някои престанаха да поздравяват. Той не забелязваше. И сред туй равнодушие и апатия – дразнеше го едно – червени, сини, сиви знаци по мундирите на чужди офицери.

Митя свиваше вежди, мозъкът нещо шепнеше, душата изтръпваше и той завиваше в друга улица.

Тъй понякога човек понася шума на тенекеджийницата, а се енервира от бръмченето на мухата.

* * *

Софийски летен празничен ден.

След пладне. Градът е пуст. Столичани почиват подир тежък обед.

Тук-там ще префучи автомобил, ще се мярнат отделни минувачи. Файтонджиите дремят до сенчест тротоар.

Само до пътните врати, наконтени, с нови лачени чепици – лице на негър, по-бели от зъбите му ризи, – застават слугини, надничат надлъж в улицата, взират се, закачат се една с друга, смеят се, изчезват за миг в двора и пак се появяват.

Това са техни jours fixes*, приемни часове, крадени минути от службата и живота.

Зададе се войник, стегнат, върви важно, хили се от сто крачки, доближава и уж случайно спира до весело сърдита дулцинея, че е закъснял.

Абаров се връща дома. Равнодушно гледа на щастливите двойки.

От една къща излезе френски офицер – изправена топола, – твърдо стъпва като слязла от витрината реклама.

На няколко метра пред него стоеше мома в народна носия.

Французинът спира до стената...

Момата пламва, извиква и избягва. Офицерът спокойно стои...

---

* Определени дни за гости.

Кръвта нахлу в главата на Абаров, мозъкът изчезна някъде.

Всичко набрано досега в окопите, плена, в София – избухна като бомба в душата.

– Една мисъл ясно бучеше в него – този чужденец, неканен гост – сред бял ден скверни цяла България.

Като ранен тигър Абаров се хвърли отгоре му, повали го на земята и стъпи на гърдите.

– Французинът викаше. На прозорците се показаха хора, из съседните улици дотърчаха стражари, граждани, войници. От близката гостилница изскочиха съглашенски офицери.

Завърза се сражение. Тълпата се увеличаваше. Застанал на пътя без шапка, Абаров не приличаше на човек.

Най-после пристигнаха властите от двете страни. Но докато се разбере всичко – нашите измъкнаха Абаров оттам, качиха го във файтон и откараха вкъщи.

* * *

На вестниците забраниха да пишат за случката, но цялата столица говореше само за това.

Кретьен прати остра нота на правителството.

Старият Абаров тичаше по нашите министерства, а годеникът на Оля по техните шефове.

Спасиха Митя – представиха медицинско свидетелство от видни специалисти, че е луд.

Бащата се ангажира да го прибере.

XIV

Митя се подчини. Сълзите на майката и настояването на Рангов го обезволиха.

Върна се вкъщи и не се чудеше на нищо.

Настъпи пълно безразличие.

Живееше като в болница или затвор.

При него не влизаха, яденето носеха в стаята.

Излизаше рядко. Ставаше късно.

Вечер седне до прозореца и гледа осветената София – трамваи, автомобили, тълпи, шум – а се усеща в пустиня.

„Да не съм наистина луд? Нормално ли е туй, което върша? Нима другите са без сърца? Защо само аз съм тъй озлобен? Обвинявам баща, сестра, брат... Заприличах на Дон Кихот. Такъв ли бях преди войната? Бяха ми мили бръчките на майката, прошарената коса на бащата, звънливият глас на Оля, детинската самоувереност на Ваня... Сега...“

А в кафенета, вестници се водеше ожесточена борба на старото с новото, на миналото с неизвестно бъдеще.

Митя не беше ни с едните, ни с другите. Сочеха му далече в мрака фантастична обетована земя – не я виждаше. Съзнаваше едно – негова България умира. Ще има ли нова и каква?

„Каквото и да бъде, няма да имам нищо общо с нея. Ние сме последни деца на онази България, за която умираха Левски и Ботев... Где да ида? Аз съм син на отвержен народ. Изменихме на всички. Бихме се с братя, станахме против баща си... Баща! Какво е сега този звук? Умряха старите светини. Войната разкъса ръждясалите връзки, уби семейството, размъти кръвта. Брат има право да заплюе сестрата, син да удари баща си, гражданин да проклина отечество. Този свещен символ стана сборище от гадни хора... България! Моя мила, малка, хубава, девствена като момиче България, где си ти?...“

Душата му се пречупи. Той се успокои. Седна на масата, взе писалка.

„Да пиша, кому? Защо? Пак ще ме нарекат луд... Сам..."

От салона долитаха звукове на пиано. Оля свиреше баркаролата.

Италианецът беше там.

Митя стана и откачи от стената револвера – едничък другар.

Баркаролата вървеше crescendo.

Пред Митя се мярна двор на девическа гимназия... Под кичеста акация Нина в ученическа форма... Окопи... Иван в мека шапка, елегантна пръчица... брои пари... 50 хиляди лева... Италиански град... пак окопи... В тях Нина... „За твое здраве!..." – извиква тя и изчезва някъде...

Баркаролата нежно шепнеше.

Митя дигна револвера и го допря до челото...

Пред очите нещо светна, завъртя се и притъмня...

Пианото млъкна.

ПАЛАДИНИ

I

От усамотени, пръснати в полето вили, по пътя с шапка в ръка върви Пиетро Далбиани, тенор в местната опера и професор по пение. Вечерният хладен ветрец разпилява черната му, къдрава, тук-там прошарена коса.

Влиза в града. Той познава всичките му кьошета, а него знаят и старци, и деца. „Маестро минава!" – се чува наоколо. На всички е приятно, че маестро Пиетро минава из техните улици.

Но и той се гордее със своя Неапол. Неапол за него е Италия – вселена! Тук видя божия свят, гласецът му отначало дразнеше съседите с писък и викове, а сетне галеше слуха с нежни мелодии. Тук погреба любовта си, без да вкуси от нея, изпи първата чаша на опияняваща слава – и остана верен на родния град. Само веднъж за дълго е напущал Неапол, да отиде в Милан, в консерваторията – за да победи! И тази жертва беше пак за Неапол. Той се прочу в Милан, обиколи Европа, събра лаври и ги поднесе на своя Неапол. И оттогава е негов. Напразно са му предлагали най-съблазнителни условия – Пиетро не отиде никъде.

Директорът на местната опера знаеше, че друг тенор тук не може да пее. Неаполитанците не биха позволили това. Никой не би отишел да го слуша. „Може да има по-добър, но не е наш – та и няма по-добър" – казваха неаполитанките. Минувачите почтително снемаха шапки на синьор Пиетро. Кой не го познава? Не го е виждал в „Травиата", „Трубадур", „Аида", „Риголето", „Ернани", „Кармен", „Фауст"? Няма къща, в коя-

то на видно място да не стоят поне няколко негови фотографии от операта.

Пиетро минаваше старата част на града. Средновековни високи здания – тесни, тъмни улички. Всичко е тихо, замряло. Няма шум от коли, файтони, автомобили, трамваи. Все покой на хубавото старо време – сигурно, хубаво само за това, че се е изминало и ни един човек не е останал от него.

Пиетро е разположен. Любимата му ученица Гиацинта обещава много. А маестро е безпощаден. На по-малката сестра Розина откровено каза да не губи времето си – няма глас. Как се обиди и разсърди тя!

– Но аз искам да бъда певица.

– И Гиацинта би желала да бъде красива – отговори ѝ Пиетро, – но онзи горе раздава, не аз.

„Да... Розина може би ще подлуди с поглед някой принц. Гиацинта ще укротява хищни зверове с гласа си..."

Пиетро продължава да върви. Изведнъж неволно спира и се вслушва.

„Какво е туй?... Халюцинация сред бял ден?... Не!" До него ясно долитат чисти, нежни и в също време могъщи звукове на любимата ария от „Риголето"... „Боже мой – туй е гласът на Луиджи... Кой друг може да пее така? Но Луиджи е умрял." А до ушите във въздуха трепере чудният глас, издигне се високо в небесата, застане и се разпилее като бисер над земята.

Пиетро тръгва по посока на гласа. Гледа, озърта се, спира... връща се – същият глас и акомпанимент на оркестър, усилва крачките, звуковете са по-ясни, по-близо. Излиза на площада. Отсреща – голяма бирария с градина, в дъното – павилион и сцена. Пиетро разбра – малка провинциална трупа, дошла да дава концерти в бедните квартали на Неапол. Доближи. На сцената няколко души мъже и жени.

– Добър ден! – каза Пиетро. – Моля, кой тука преди малко пя арията на Риголето?

Те взеха да се гледат, смаяни, че тяхната трупа е обърнала внимание на хората, преди да дебютира още.

– Кой?

Певецът на „Риголето" не се обаждаше.

– Синьор Джиовани – каза директорът, – изглежда, господинът хареса гласа ви, а вие онемяхте.

Синьор Джиовани се усмихна и направи няколко крачки към Пиетро.

Маестро впи поглед в него – млад, снажен, с широки плещи момък, симпатично лице, умислени очи, скромно държане, още по-скромно облекло.

– Синьор Джиовани, ще ми направите удоволствие да повторите арията, ще заплатя отнетото време – обърна се към директора, – бъдете спокойни.

Директорът стана любезен, артистите също. Поднесоха му стол. Музикантите заеха местата. Джиовани излезе на сцената и запя. Пиетро забрави где се намира – че е попаднал в бирария, гдето вечер стават повече скандали, отколкото концерти, не виждаше скъсаните декорации, закърпени чепици на Джиовани, изтъркани дрехи. Той се пренесе в миналото и не слушаше Джиовани – не, а – своя Луиджи. И не тогава, когато царуваше гален от директори, публика и жени. Не! А – пръв път, в една мъничка роля, когато никой не подозираше още в Луиджи – Луиджи, и той, Пиетро, откри и поднесе на света ново светило.

Джиовани свърши.

– Г-н директоре – проговори Пиетро, – синьор Джиовани е свободен, нали? Искам да поговоря малко с него.

Директорът и артистите се чудеха, но най-много се чудеше самият Джиовани.

– Да – каза директорът, – но ние веднага следобед ще почнем пак и синьор Джиовани има няколко номера.

– Аз никога нищо от никого не искам безплатно,

колега – каза Пиетро, – и извади визитната си картичка.

Директорът я взе и опули очи:

ПИЕТРО ДАЛБИАНИ
артист от Неаполитанската опера

– Синьор Пиетро Далбиани? – извика директорът. – Каква чест! Какво щастие! Извинете, маестро, фотографията ви сме виждали само в оперни костюми.

– Аз ангажирам една ложа за довечера – каза Пиетро и подаде на директора няколко банкноти.

– О, маестро, твърде много.

– Нищо, нищо, колега.

– Значи, мога да пиша в афишите, че маестро ще присъства довечера на концерта?

Пиетро не го слушаше. Каза сбогом и тръгна с Джиовани.

Излязоха на улицата. Стигнаха новата част на града. Спряха пред къщи. Влязоха в салона. Богато, но строго мобилиран. Навсякъде портрети на артисти, артистки. Над пианото в голяма рамка – Луиджи. Джиовани свенливо се озърташе.

След малко изпитът се почна. Отначало Джиовани се стесняваше, полека-лека се отпусна. В чужди мелодии пееше своята песен, пълна с тъга за миналото, мечти за неизвестно бъдеще. Той се преобрази. Закърпените чепици, изтъркани дрехи загубиха своята реалност. Туй не беше Джиовани, а артист на сцената, в нова роля от нова опера, герой – певец, пеещ пред вратите на живота.

Сериозен, съсредоточен, Пиетро слушаше. „Каква сила!... Пълнота!... Точност!... Чистота!... Нежност!... Тембър!... А регистър!"

Повече от два часа Пиетро го измъчваше. Джиовани се умори – беше гладен. Да, много и отдавна. А отнякъде наблизо удряше право в носа миризма на печено месо.

Най-после изпитанието се свърши.

– Лаура – каза Пиетро, – пригответе още един прибор, синьор Джиовани ще обядва с мен.

Това беше първият листец от лаврите на Джиовани.

„Синьор Джиовани ще обядва с мен." Каква звучна фраза!...

Седнаха да ядат. Супа, печено с картофи, салата, вино, плодове и минерална вода „Анжелика". Шеташе Лаура, дойката на Пиетро. Изсъхналото ѝ като пергамент лице, цялата ѝ фигура наумяваше нещо старо, много старо, артисало в живота... Но в тази тиха комфортна стая, носеща ядене, тя му се виждаше помила от Петрарковата Лаура. Пиетро наля вино, чукна се и каза:

– Да му мисли Орсини!

Джиовани се усмихна, не от фразата, а от приятното гъделичкане в стомаха, особено от виното – тънко, леко, пивко. И със съжаление стана от стола, когато Пиетро го покани в салона. Донесоха кафето. Пиетро го разпитваше за живота му, говореше за музика, артисти, Луиджи, Милан.

– И тъй, вие имате контракт с директора?

– Да.

– Дайте да го видя.

Джиовани извади от джеба съната книга.

Пиетро я прочете.

– Значи, ако го напуснете, без да предупредите месец по-рано, трябва да му платите хиляда лири?

– Да.

– Тъй че директорът печели хиляда лири и губи вас.

И Пиетро скъса контракта.

Джиовани дойде в ужас.

– Синьоре, какво правите?

– От днес синьор Джиовани е ученик на маестро Пиетро.

Джиовани неволно стана и взе да го гледа учудено.

– Маестро! Нима е възможно туй?

В очите му трепнаха сълзи.

– Успокойте се, синьор Джиовани, ние започваме велико дело. От вас зависи да го изкараме докрай. Търпение и труд. Дар божи има. Туй е много, твърде много, но не е всичко. Трябва школа, школа и школа. Отричане от себе си – за гласа. Тогава ново слънце ще изгрее в Италия. Помнете, Джиовани, великият артист е цар на тълпата, бог на човешки сърца, но е роб на своя дар. Сега да излезем.

Джиовани усещаше, че с него става нещо необикновено, като в приказките от „Хиляда и една нощ".

Наближаваха операта.

„Нима?" – помисли с трепет и благоговение Джиовани. Но те я минаха, завиха в друга улица и спряха пред магазин за дрехи. Влязоха.

– Избирайте, синьор Джиовани – каза Пиетро.

Джиовани смаяно го погледна. Той и не подозираше, че костюмът му не е вече за носене. Нима е бил досега неприлично облечен? Той, артист в трупата на известния basse-noble* – маестро Кастанели, където примадоната е синьорина Саркати!

Но Пиетро настоя – Джиовани избра сезонен комплект.

Обиколиха други магазини и се върнаха вкъщи. Модни, елегантни дрехи; връзка – небесен цвят, мека шапка, стегнати жълти чепици, лека пръчица, ръкавици.

---

* Мек бас.

Лаура отначало не го позна. Но не се чудеше ни на поканата на обед, ни на сегашната дегизация. Това прави Пиетро – значи така трябва. Джиовани стана за нея техен човек.

След малко дойде Пиетро и излязоха с файтон на разходка.

Седнал до знаменития човек, Джиовани усети страх. Струваше му се, това е сън, ей сегичка невидима ръка ще го хване за яката, ще го изхвърли от файтона на улицата, ще изчезне Пиетро и той ще остане сам в старите си дрехи.

* * *

Вечер. Пиетро е на урок. Лаура шета в градината. Джиовани е в стаята си. Седи до прозореца и мисли. По широката улица минават хора – пеш, с файтони, в автомобили. Весели, мрачни, сериозни, спокойни – различни облекла, настроения. И не отговарят дрехите, годините на настроенията – младостта не е още щастие, скъсани чепици не е мизерия. Какъв калейдоскоп! Само в една улица. Колко желания, блянове, апетити. Всеки иска всичко. Да яде много и хубаво, да спи на чисто, да мечтае за жени – млади, красиви, верни. Джиовани разглежда тълпата и не знае към кои да причисли себе си. Ето, върви млад момък с бледо лице, надали е обядвал днес, върви скромно, дава път на други, даже по-скромни от него. А възможно да е някой бъдещ велик артист, писател, художник. Бързо мина с автомобил 40–45-годишен господин, охранен, самодоволен – а кой знае, може би преди години и той е зяпал по чужди автомобили.

Джиовани усети приятно чувство, че има стая, у легло. Ето Лаура след малко ще готви вечерята, ще готви и утре, и други ден. Той е свободен, може да отиде, където иска. В душата му се събуди безконечно слад-

ко съзнание, че съдбата го е избрала, турила по-горе от другите. Във време на уроците с Пиетро Джиовани усещаше, че в своето скромно аз носи нещо силно, ценно, и замираше от блаженство, като виждаше по безстрастното лице на строгия маестро неволен възторг от ученика си.

Взе да мръква.

Мислите на Джиовани полека-лека се пренесоха в детинството. Баща си не помни. Беден корсиканец, дошел в Италия да търси щастие, той в късо време разбогатял, живял нашироко, в края на краищата фалирал и умрял. Джиовани се роди след неговата смърт. Живееха скромно, и то – благодарение на голямата сестра, свършила консерватория в благодатните години на баща им. Околните ѝ предсказаха блестящо бъдеще, но това някак си умря заедно с парите на стария Джиовани. И младият пееше, свиреше на пиано – сестра му, разочарована в себе си, не придаваше особено значение на гласа му, при все че той винаги имаше успех по любителските концерти. В тежки минути на живота казваше:

– Ти, Джиовани, много не разчитай на гласа си, с време търси работа.

Покрай сестра си запозна се с музикалното семейство на свещеника Паладини.

Една вечер Паладини чу Джиовани да пее дует с дъщеря му Мариета и от възхищение не можа да дойде на себе си.

– С такъв глас не се седи вкъщи, още утре – в черквата.

Младият тенор привличаше публиката в катедралата. Свещеникът разправяше надясно и наляво за него. Най-после реши да го изпрати в Милан с писмо до една високопоставена дама, далечна роднина.

Ходѝ той в Милан при дамата, води го тя при някои известни професори. Те ѝ казаха, че момчето не пее лошо, но ако иска да бъде пръв певец – да се върне в родния си град.

Той се върна.

Обиденият старик прокле и високопоставената дама, и професорите. „Изглежда, в Милан почнаха да се занимават с друго, не с пеене“ – казваше навсякъде.

Скоро след туй го преместиха и той умря. Помина се и сестра му. Джиовани остана сам. Но още помни думите на свещеника при заминаването:

– Ако някога те чуе истински италианец, да не съм Паладини – ще пееш в Миланската опера и професорите като им кажеш кой си, ще зареват от яд.

И пред Джиовани изпъкна добродушното, самоуверено лице на милия покойник. „Какво ли прави сега Мариета? Три години не сме се виждали.“ И в паметта възкръсна салонът на Паладини, пианото, до него – тя и той. Тя свири, той пее.

– Джиовани, ти ще станеш велик артист! – чува думите ѝ.

– Не вярвай, Мариета, в нашия род няма такова нещо.

– А ако станеш, ще забравиш ли своята Мариета?

– А ако не стана, Мариета ще ме разобикне? Ще търси друг, велик?

– А в нашия род такова нещо няма – казва тя и нежно прегръща неизвестния, скромния, не великия Джиовани.

И ето, предсказанието на стария Паладини почва да се сбъдва. Пиетро се оказа онзи истински италианец. Мариета има вече – друг, не онзи Джиовани. Но где е тя?

В стаята влезе Лаура и прекъсна мислите му.

– Мечтаете, синьор Джиовани?

– Замислих се, Лаура, за родния си град, нашите, детинството.

– Роден град, детинство, да, помня, Пиетро беше малък, хубаво е, кой би повярвал сега...

Дойде Пиетро, седнаха да вечерят. Маестро беше разположен. Говореше за Гиацинта, за него, за тяхното бъдеще. Пръв път Джиовани усети в душата си сладкото гъделичкане на славата, по-сладко от целувка на жена.

Тази вечер заспа безгрижен като дете. Сънуваше операта, публика, цветя, ръкопляскания. Той излиза на сцената. Пиетро е до него. Паладини му поднася венец, а високопоставената дама нещо се кара на миланските професори.

II

Срещу езерото пред хотел „Beau Rivage" спря автомобил. Шестдесетгодишно старче, облечено в редингот, мека, с широки полета шапка, гъста, къдрава, съвсем бяла коса, пъргаво скочи на тротоара и каза:

– Пристигнахме, маестро Паладини.

Маестрото мързеливичко се дигна от възглавничката, слезе и застана срещу езерото.

– Колко време има, Пиетро, от първото ни дохождане тук?

– Тъкмо две години.

Публиката наоколо от вестници и афиши знаеше за пристигането на Паладини, някои го познаха по фотографиите в града и на почтително разстояние се събра група любопитни.

– А Монблан този път не ме посрещна – проговори Паладини.

– Сърдит ви е, че сте го забравили – обади се един.

Паладини се усмихна и приповдигна каскета си в знак на благодарност за милия комплимент.

Публиката бе поласкана.

– Vive Maestro Paladini!* – зазвуча наоколо.

Паладини махна още веднъж с каскета и заедно с Пиетро влязоха в хотела.

След малко Паладини излезе на терасата. Спокойно, чисто езеро галеше погледа му.

„Две години! – А като че ли беше вчера. Где ли е тя сега?"

На вратата се показа Пиетро.

– Маестро мечтае?

– Не, спомням.

– Коя? – попита лукаво старецът.

– Не се шегувай. Виждаш ли ей онази пейка, там се разделихме.

– И там ще се срещнете с друга.

– Само не тука. Да осквернявам паметта ѝ. Никога! Ти знаеш, че искрено обичах само нея.

– А Мери?

– Мери?! Мери е друго.

– И новата ще бъде съвсем друго.

– Не! Не трябваше да спираш в този хотел. Още утре ще заминем за Мюнхен.

Паладини влезе в стаята. Пиетро отиде на телефона, оттам в операта. Когато се върна, намери келнера.

– Знаете ли кой е пристигнал с мене?

– Синьоре, аз съм италианец, а маестро Паладини го знае целият свят.

– Толкоз по-добре. Изглежда, че сте благороден човек. Маестро Паладини го знае целият свят. Но туй не е важно. Важно е, че сте благороден човек и като такъв, кажете – викал ли ви е маестро в мое отсъствие?

– Не!

Пиетро впи поглед в него.

* Да живее маестро Паладини!

– Лъжете!

– Синьоре!

– Кажете, колко струвате?

– Аз не се продавам.

– Но се купувате... Защо ви е викал маестро?

– Аз не лъжа. Той не ме е викал, сам дойде при мене.

– Какво е поръчал?

– Шише фин шампан.

– Донесохте?

– Още не.

– И няма да донасяте, ако искате да бъдете приятел с моята кесия. Внимавайте и знайте, аз добре плащам.

Пиетро влезе при Паладини и остана доволен.

Маестро беше начумерен. Значи келнерът не е излъгал.

– Пиетро! – каза Паладини. – За обед е още рано, аз ще изляза малко.

– Преди всичко ще обядваме скоро, сетне трябва да си починете и най-после, няма да излезете.

Паладини се разсърди.

– Докога ще трае туй настойничество?

– Докато съм жив, като умра...

– Ти всеки ден умираш. А мен не даваш да живея. Разбери, искам да изляза.

– Спомнете концерта във Варшава.

– Слушай, Пиетро – почна Паладини със сладък глас, – защо ставаш такъв, нали знаеш, ако искам, ще изляза.

– Добре, тогава ще отменя концерта.

Паладини кипна.

– Дете ли съм най-после?! Ще изляза!

– Излезте.

– Чудовище!

Нежният глас на Паладини беше по-опасен. Сега Пиетро се успокои.

Паладини няма да излезе.

– Ето вестници, има за концерта в Будапеща. А аз ще се разпоредя за обед.

Паладини не погледна вестниците.

След малко на терасата сложиха масата, седнаха да обядват.

– И ще моля, маестро, да не преядвате твърде много.

– Скоро от глад ще ме умориш.

– Кой ви е крив! Да не сте се раждали велик човек.

– Сто пъти проклинам съдбата, че те срещнах.

Донесоха супа.

Ядоха мълчаливо.

Пиетро забеляза по лицето на Паладини черно облаче. При всяко влизане на келнера, той дигаше глава, отваряше уста да каже нещо и не се решаваше. Сложиха печено. Паладини, без да гледа келнера, тихо, но повелително каза:

– Шише вино!

Пред Пиетро се мярна високо, конусообразно стъкло с красив етикет, лъщяха безбройни медали от разни изложби.

Паладини напълни чашата.

Чертите му се проясниха, погледът светна. Сърцето на Пиетро се сви като на майка, виждаща по лицето на детето опасни признаци на прекарана, но неизцерима съвсем болест.

– И тъй, няма да пеем довечера? – проговори отчаяно Пиетро.

– Ще пия и ще пея!...

Паладини дигна чашата, изпи я на един дъх, обърса устните, запали цигара и се облегна на стола. Терасата, езерото, публиката – всичко стана мило, близ-

ко, родно; келнерът – симпатичен, даже намръщеният Пиетро не го енервираше вече.

– Ех, Пиетро! Чуден човек си. Кой ти е внушил, че не трябва никак да пия? Защо ме пазиш? Здрав съм като вол... Ям за трима души...

– Пиете за десет.

– Туй показва силата на моя организъм. Ще видиш довечера как ще изпея Crépuscule*, също като у Едисона. Помниш? Сам тогава ми поднесе шампанско, сега ме държиш на водна диета.

– Маестро! Няма да пиете повече днес.

– То не е силно...

– Сега ще си поотпочинете, към 6 часа на разходка.

– Да ти налея ли?

– О, не!

– Ти си човек с характер, не като мене. За твое здраве, Пиетро! Ти си мой тиранин, но понякога наймил човек в света. Наздраве!

Следобед Паладини легна. Пиетро излезе. В коридора срещна келнера, изгледа го многозначително, получи утвърдителен отговор и спокоен, отиде в операта.

Към 4 часа Пиетро влезе в стаята на Паладини. Веднага схвана, че маестрото е по-весел от обикновено. Тананикаше любимата ария, много разговорлив и зад пердето на прозореца Пиетро съзря етикета със златни медали.

– Е, драги Пиетро, днес съм доволен от себе си и от тебе, това рядко се случва. Всичко е наред.

– Нищо няма да излезе днешният концерт – ще бъда принуден да кажа на публиката: „Почитаеми госпожи и господа, концертът се отлага, защото божественият Паладини...“

– ...се е напил като свиня – продължи Паладини. – Не бой се, Пиетро, чувствам, че ще пея като никога

* Танцова песен, характерна за жителите около Пиренеите.

довечера благодарение на пейката и виното, което проклинаш. То разля в душата ми жажда за ново щастие. След туй шише – точка. Подир концерта, с ваше разрешение – мъничък гуляй. Слушай, Пиетро, престани да подкупваш келнерите, те печелят от две страни. Днес наддавахме с тебе – и аз наддадох.

Паладини почна да се мие. Пиетро седна в креслото и се замисли. „Нима концертът ще пропадне?“ Не го интересуваше публиката, разочарованието ѝ, връщането парите. Мислеше за Паладини и виното. Сърдеше се на природата, че произвежда тази отрова – на хората и законите, че не я махат. „Колко таланти биха се спасили! И Луиджи нямаше да загине!“

Паладини весело се плискаше с вода, разтриваше широките си гърди, мърмореше нещо. Пиетро, унесен, виждаше осветената зала на операта, нетърпеливата публика, чуваше хиляди уста да шепнат с благоговение „Паладини!“, а той нищо не иска да знае – ни него, треперещ за всяка негова нота, ни публиката, способна да залага часовници, за да го чуе поне веднъж, ни бога, който го е избрал между милионите – и спокойно пие тази отрова.

Прочете етикета на шишето: „Frères Louis et Jean Prunot“*. Да бяха сега те пред него, би им пръснал главите с туй шише. Пред очите му изпъкна отдавнашна, забравена сцена: салон на вариете, пияна публика, полуголи жени. Въздухът е заразен от алкохол, размесен с човешки пот. Шум, викове, неприлични разговори, циничен смях. На естрадата излиза господин, гъста, рошава коса, изпито лице, блуждаещ поглед, почва да пее. До него в къса фуста, с открити гърди, полупияна певица танцува „канкан“. Тя хвърля краката си високо, чак до главата му, и той захваща също. Пиетро

* Братя Луи и Жан Прюно.

изтръпва: „Туй е Луиджи! Не! Паладини!“ Пиетро скача от креслото. „Боже мой!“

– Какво има? – попита Паладини.

– Нищо – отговори Пиетро и излезе на балкона. Седна и се замисли. „Нима Луиджи не беше велик артист? Загина. Пиех и аз, да, но какво бях? Певец, каквито е имало и ще има. Паладини е един.“

Паладини запуши цигара и отвори прозореца към улицата. Чуден, ясен ден. Лъчите весело играят в прозрачното като стъкло езеро. Отсреща се изправя вечният старец Монблан, край кея се разхожда публика. Паладини съзря пейката, гдето се е разделил завинаги с „нея“. Стана му тежко, усети се сам, скитник света. Да, има достъп навсякъде, а няма свое родно кътче като други прости смъртни. Има слава, не и щастие.

Взе шишето, наля чашата, изпи, дигна глава и запя.

Пиетро се закова. Не виждаше ни публиката, ни езерото, ни Монблан. До ушите долитат тихи чисти звукове на събудена природа, усеща лъха на хладния утринен ветрец, галенето на първи слънчеви лъчи, чува разговори, шум, долавя борбата на човека с живота. Тя върви, върви crescendo и постепенно утихва. Слънцето захожда, всичко замира. Уморена, душата иска покой. Нощта бавно обгръща земята, обещава сладки сънища или пълна забрава. Той не знае ни сънища, ни минута забрава. За него нощта е втори ден, по-тих, но и по-мъчителен в мрака. Буря кипи в гърдите, мъчи се да се изтръгне на простор – не може. Гледа в небето с молба, с проклятие и полека-лека болката заглъхва в студено отчаяние, догаря в душата като забравено кандило в опустял храм, а на хоризонта, още по-страшен, бледнее новият ден.

Пиетро седеше неподвижен, по страните му бягаха сълзи.

Край езерото публиката не се разхождаше. Файтоните спряха.

Бурни ръкопляскания се раздадоха пред хотела.

Пиетро дойде на себе си, скочи от стола и влезе в стаята.

– Маестро, вие сте бог! Ако искате, ще падна на колене, ще се хвърля в езерото – но няма да пиете вече днес.

Паладини се разчувства.

– Тъй те искам, Пиетро – меко, човешки, не като преди.

– Знаете ли, маестро, вие изпяхте сега Crépuscule много по-добре, отколкото е в грамофона.

Старикът сияеше. Дръпна звънеца, прати за файтон и след малко отидоха в града. Паладини не млъкваше, посочваше хубавиците на Пиетро и не обръщаше внимание с какво любопитство хората го гледаха из улиците.

Пиетро като архангел ощую творца живееше в тези минути.

„Само да нямаше в света туй проклето вино!“

* * *

В осем и половина часа Паладини и Пиетро влязоха в салона на операта, приготвен за тях. Паладини се отпусна в креслото, погледна Пиетро, вестниците на масата, бръкна в джеба си и усети, че нещо му липсва. Припуши му се. Правилникът на Пиетро забраняваше – пред концерта никакви цигари. Взе вестниците и почна да ги обръща.

Пиетро излезе, заключи всичките врати, скри ключовете и доволен, се разхождаше при пианиста. Съобщенията с бюфета бяха прекъснати. Извади часовника – девет без четвърт. Отиде при Паладини и тържествено заяви:

– Готово е, маестро!

Звънците задрънкаха и след малко завесата бавно се раздвои.

Раздадоха се ръкопляскания.

Паладини се появи на сцената.

Бледен, друг. Никой не би повярвал, че този човек се сърди, шегува се. Не беше живо земно същество – образ, дух. Очите блестяха, погледът пронизваше.

Настъпи мъртва тишина.

Ни звук, ни движение в публиката. Тя не забеляза даже, че той не отговори на нейните приветствия. Той я закова, преди да упои.

Пианистът взе няколко акорда.

Паладини запя.

Седнал зад кулисите, Пиетро се унесе. Забрави, че Паладини пие, играе карти, губи време и пари подир жените, не гледаше публиката, не виждаше самия Паладини. Чувстваше, че една нежна сила го издига някъде, гали, приспива, шепне за разпокъсани от живота блянове. И чисти, благодатни сълзи свиваха гърлото му. Когато се раздаде прелюдията на Crépuscule, старикът плачеше, извади кърпата си, запуши уста и прошепна: „Ей така да умра един ден!...“

Паладини пееше по-чисто от грамофона на Едисона, по-страстно, отколкото в хотела. Последните звукове замират, разливат се по залата, невидима, лека, топла вълна прониква в душите и затреперва там.

Паладини свърши. Гробно мълчание няколко секунди. Изведнъж бесни викове оглушават залата. Галерията чупи пода от тропане. На сцената хвърчат цветя, панделки с надписи, поднасят букети, подаръци.

– Бис! Бис!... Паладини! Паладини!... Бис!...

Маестро не излиза. Явява се Пиетро и смирено, но твърдо произнася:

– Паладини никога не бисира!

Капризната публика не се сърди на капризния маестро, гледа програмата и чака.

В антрактите местните знаменитости, високопоставени дами чукат на вратата. Пиетро отваря и вежливо казва, че маестро до края на концерта не приема никого.

– Но аз бих желала – проговори една от тях, – маестро утре да пее у мен. На вечерята ще присъства руски велик княз. Разбирате ли?

– Разбирам, госпожо, но маестро пее само тука и изключение не прави за когото и да било.

– Тъй ли? – процеди учудено и нервно госпожата. – Ще видим!

* * *

След концерта градските власти дадоха банкет на Паладини. Кметът сам го пресрещна при излизането и покани с Пиетро в автомобила си.

Общинските съветници чакаха на стълбата. Навсякъде цветя, в парадна зала – портретът на Паладини, окичен с лаври. Маестро, усмихнат, се запознаваше с гостите.

Пиетро мрачно вървеше след своя бог.

Седнаха да вечерят. Освен кмета, общинските съветници, поканени – артисти, артистки, видни чужденци и представители на пресата.

От дясната страна на Паладини седеше хубавата графиня de Joinville, същата, на която Пиетро отказа концерта. Тя бързо успя да завладее Паладини, след туй полека стана сдържана. Графинята реши да отмъсти на Пиетро за нанесената обида. „Маестро освен в операта никъде не пее за когото да било!... Ще видим дали сме кой да е...“ Тя хвърли поглед на Пиетро и си каза: „Неодялано човече, ти толкова остаря, че забрави какво е женски каприз.“

Паладини живееше.

Като палав ученик подир урока той смяташе, че има право да се весели. Атмосферата го зарази. „Само да не е тази траурна физиономия на Пиетро, способна да развали апетита на новобрачни."

Но след първата чаша певецът на Crépuscule изчезна. Царят хвърли мантията, остана по домашна дреха. Не забелязваше Пиетро, езикът му се развърза, погледът не се откъсваше от графинята. Паладини говореше, много говореше, разправяше за пътуванията си, детинството, Пиетро, великия Пиетро, ту го дигаше в небесата, ту рисуваше най-голям тиранин в света. Възхищаваше се от града, красиви жени, правеше комплименти на кмета за вината и не снемаше очи от съседката.

Пиетро, намръщен, разглеждаше веселата компания. Враг на такива банкети, той намрази и кмета за натрупаните по масата шишета, и графинята, убеден, че тя ще завърти главата на Паладини, и всички останали, уверен, че в такова избрано общество половината са пияници и комарджии. „Ето го – мислеше той, – няма да седне да пише биографията си, а я продава на дребно на вестникарите."

И наистина те гълтаха всяка дума на Паладини, следяха най-малък жест, вглеждаха се как яде, пие, смее се и крадешком бързо записваха. Не избягна и Пиетро от тяхното око.

Отвориха шампанско.

Кметът държа къса реч. Паладини отговори и още повече се отпусна. Канеха го вкъщи, в артистическия клуб.

Паладини благодареше, обещаваше, чукаше се и късаше с поглед рокля̀та на графинята. Тя ставаше по-сериозна и тайнствена.

Пиетро хвърляше безпокойни погледи на Паладини. От бързите движения косата му се разроши, вратовръзката се изкриви, по лицето плуваха червеникави облаци. И пак пред него, сред тази богата обстановка, официални господа, накичени госпожи, се мярна мръсно вариете, пияна компания, полуголи жени и до тях – Паладини. Остра болка го жегна – неволно стана.

Всички взеха това за знак, че трябва да се ходи. Маестро има програма в живота. Дигнаха се. Паладини искаше да каже нещо на Пиетро, преплете език и само сърдито го изгледа.

Почнаха да се разотиват.

Графинята стоеше настрана и говореше с един от гостите. Тя нарочно се забави.

– Au revoir, Maestro Paladini – de 4 à 7*.

Тонът не беше покана, назначаване аудиенция.

– A demain, madame la contesse**.

Паладини сияеше. Пиетро сви вежди, отмина я и прошепна:

„Bestia!*** Отиде Мюнхенският концерт!..."

* * *

Паладини играе. Пиетро обикаля залите, разглежда картините по стените, влиза в игралната, доближава до масата, спира зад стола на Паладини, пак тръгва и застава пред портретите на членовете от клуба. Важни, сериозни, академически лица. Някои от тях сега седяха около Паладини и надали в тези минути биха се познали. Отминава ги и почва да чете правилника на клуба. Законност, ред, честност, благородство, хуманност – звучат във всяка фраза. Пиетро кла-

* Довиждане, маестро Паладини – от 4 до 7 часа.

** До утре, госпожо графиньо.

*** Животно!

ти глава и се връща в стаята. Сяда в креслото зад Паладини и се изкашля. Паладини се преструва, че не го забелязва, но го усеща с гърба си, вижда във всеки поп на картите. По едно време кипва и става.

– За днес стига.

Влязоха в хотела. Пиетро мълчеше, Паладини не можа да се сдържи.

– Като сянка ходиш след мене. Затуй губех!

– Колко? – спокойно попита Пиетро.

– Не е важно.

– Важно е. Ще ви дам съвет. Колко загубихте?

– Десет хиляди.

– Знаете какво? Давайте им, догдето сме тука, по десет хиляди всяка вечер. И те ще бъдат доволни, и ние няма да се енервираме.

– Слушай, Пиетро, защо не поискаш катедра за направление на блудни таланти?

– Стига ми един за тази катедра. А мога ли да зная, ще заминаваме ли оттука?

– Защо да бързаме? Аз съм доволен.

– Вярвам. Графинята е още по-доволна. Брилянтни комети не падат от небето.

– И туй ли умириса?

Името на графинята промени настроението му. Той забрави сръднята за картите.

– Ех, Пиетро! Не си я видял отблизо, тя струва милиони.

– Жената струва толкова, колкото я оцениш, вие я оценихте твърде скъпо.

– О! Бездушни Пиетро! Ти не ми позволяваш ни да пия, ни да играя, ни да обичам.

– Пийте, играйте, обичайте – но обявете тогава, че Паладини не иска да бъде велик човек, става прост смъртен и се увлича от най-обикновена жена.

– Не я познаваш, тя е съкровище.

– Ние имаме цяла колекция такива съкровища – продължи сериозно Пиетро, – вие имате още една слабост: липсва ви noblesse* – не правите разлика между хората и себе си.

– Дявол да го вземе, Пиетро, може би наистина съм велик човек, не забравяй, че съм плебей. В кръвта ми има селска жилчица – апетит, по-скоро, лакомия за всичко. Бях беден, ни ял, ни пил като хората – как да не пиеш, да не преяждаш, да не се увличаш от жени, когато те сами те търсят? Не съм Орсини, бона не ми е връзвала гащите, защото не винаги носех гащи. Да, славата ме гъделичка, но живея само в будоара на хубава жена, до маса с тънки ястия и вина.

– А картите?

– Никога не съм бил страстен играч. Нà – днес, щом ти се изкашля, престанах да играя.

– Да, но аз трябва цял живот да кашлям. Ех, маестро, не цените себе си. Вие сте – един!

– Преувеличаваш. Орсини не е по-долу от мене. А представи си, Пиетро, случайно загубя гласа си, настинка по-сериозна, някоя прищица в гърлото, несполучлива операция.

Пиетро изтръпна при тая мисъл.

– Толкова повече трябва да се пазите. Чели сте как пътува Орсини, яде, спи, говори. Навсякъде програма и ред. Главното – не пуши и не пие. Нищо и никога. А какво е в сравнение с вас?

– Бих предпочел смърт, отколкото този режим. Разправят, напуснал любовницата си, защото тя от ревност турила нещо в яденето му.

– Анекдот, и да е тъй – прав е. Какво е една жена даже пред неговия глас? Чуден сте, маестро, прости смъртни треперят пред себе си, вие не щадите божи дар. Човешки глас! Има ли нещо по-ценно? Казват: глас

* Благородство.

народен – глас божи. Не е вярно. Туй е рев, гласът на един Паладини е музиката на загубения рай, вие го разпилявате за каприза на една жена.

– Какво искаш да кажеш?

– Вчера в компанията на вашата Дулцинея, на открит въздух, сте пели Crépuscule.

– О, всезнаещи и вездесъщи Велзевул! Какво от туй? Да, пях, тя скъпо ми плати.

– Маестро! Маестро! Мислите, платила! Разбрала! Жена и изкуство! Какво е за нея Паладини? Защо й е? Да каже, Паладини отказва за баснословна цена да пее в двореца на някой крал, пял на нея. И не съм всезнаещ, тя е раздрънкала това.

Паладини чувстваше, че прекали, гледаше да сключи мир.

– Нейсе – тези дни ще пътуваме...

Трябваше да се чака да мине и тази треска.

Но още на другия ден Паладини сам заяви, че днес заминават за Мюнхен.

– Прав си, Пиетро, най-хубавата жена две пари не струва.

Пиетро се радваше като дете, способен на ръце да го занесе в автомобила, когато келнерът доложи, че всичко е готово.

Въпреки явното предателство на келнера по-рано, спусна му няколко монети и весело закрачи след Паладини.

Седнаха.

Пиетро посочи градинката до езерото и лукаво каза:

– Вижте, маестро, онази пейка... там... гдето вие... последен път... с нея...

– Mefisto!* – промърмори Паладини.

* Дявол! Сатана!

Автомобилът полетя.

– А знаеш ли, Пиетро, ние се спречкахме с графинята за тебе. Нещо си казал по неин адрес.

Пиетро се престори, че не чу, и доволен, мълчеше.

* * *

– Да. Тъй не може да се кара вечно. Точка на миналото. По дяволите жените и виното! Само песни!

Така приказваше Паладини.

Пиетро слушаше с едно ухо. Не е пръв път.

На обед Паладини беше важен и високо поръча шише минерална вода „Анжелика". „За колко ли дена?" – мислеше Пиетро.

– Знаеш ли, хубаво нещо е „Анжелика". Понякога, разбира се, тя е приятна гостенка. Искам да почина, говоря най-сериозно. Тури обявление на вратата: „Паладини не приема никого!" Finita la comedia*... Ти, както винаги, си прав. Жената пречи на изкуството.

Пиетро живееше.

Цели две седмици Паладини остана верен на „Анжелика". Ядеше компоти, плодове, сладкà, даже по-малко пушеше, ставаше рано, разхождаше се, четеше, не нарушаваше маршрутите на концертите. С жените се държеше мило, но отвисоко. Не ги пущаше на пиедестала, нито слизаше при тях. Пееше като никога. Натрупа нов репертоар. Публиката беснееше от възторг, пресата гърмеше, директорите на оперите го бомбардираха с телеграми, атакуваха хотела, гдето спираше, засипваха го с букети, подаръци и писма.

Паладини, без да чете, ги даваше на Пиетро и казваше:

– В архива!

* Комедията свърши.

Една заран Пиетро влезе в стаята му и смаян застана на прага. До масата по риза седи Паладини и пише. Пред него – чаша с чай, мляко и кифлички.

Паладини се обърна.

– Добро утро, Пиетро!

– Какво правите, маестро?

– Питаш? Гледаш и не вярваш, че Паладини може да бъде сериозен. Знаеш какво пиша. Автобиография. Да видиш как ще те опиша.

– Вие, маестро, пишѐте само за себе си – мене оставете на мира...

– Какво! Да те оставя на мира? Не ти ли ме докара до туй положение – сутрин да пия чай, и то без коняк.

Пиетро с благоговение изчезна. Отдавна мечтаеше за тази биография. Държеше най-подробни бележки за живота му – друго е да ги напише сам Паладини.

Автобиографията напредваше. Вечер Паладини четеше откъслеци на Пиетро и разправяше повече за него, отколкото за себе си.

Пиетро искрено се сърдеше.

– Почнете право от Милан, маестро.

– Не може, Пиетро, всичко – отначало и поред. И внимавай, всяка твоя жестокост ще бъде увековечена.

Мина се няколко време.

Пиетро се връща в хотела.

Паладини го няма.

Пиетро гледа наоколо и усеща във въздуха нещо подозрително, лек лъх на тънък парфюм, невидими дири на жена. Леглото е направено, но набързо; на килима – нещастната автобиография. Пиетро дига ръкописа, слага го на масата и вижда плик с визитна картичка.

Вади я: Contesse de Joinville.

„И тука го намери!“

Със злоба я скъса на парчета, взе автобиографията и излезе.

Паладини се върна късно, блъсна нещо в стаята, преди да дигне електричеството.

Пиетро не спеше, нарочно се разхождаше.

Изглеждаше, Паладини няма желание да се срещне с него. Той се съблече, натисна копката и легна.

„Съща, вечно съща история и няма край!“ – отчаяно прошепна Пиетро и цяла нощ не мигна.

* * *

Те обикаляха света.

Пиетро ставаше по-мрачен и по-мрачен. Паладини – по-безгрижен.

Съвземе се сегиз-тогиз, изгрее като майско слънце сред зима, блесне, погали и изчезне в мъглата.

„Спасение няма“ – казваше си Пиетро.

Вечно с жени, опиянен от тях, Паладини нямаше време да надникне в тази нежна, детинска душа, в чист храм, в който той беше идол. Не виждаше неземната мъка в очите му – като погледа на скърбящата майка до кръста на Голгота.

Той мислеше: младостта е дълга, вечна. Божият дар не умира, той не може да бъде друг. Пък... ако един ден... най-после, рано или късно, всичко се свършва.

Нищо друго не мислеше, доволен от настоящето, и се сърдеше на Пиетро, когато му разваляше настроението.

* * *

Концертът е назначен точно в 9.

Часът е 11.

Публиката нетърпеливо чака. Паладини го няма. Пиетро разгърника цялата телефонна мрежа. Търсеше навсякъде, гдето предполагаше да го намери – никъде.

И пръв път в живота разбра, че се е нагърбил с велика, непоносима задача – да вади всеки ден удавен от водата.

До ушите му се донесе стара корсиканска песен.

Той замръзна – не от песента, от певеца – пееше Паладини.

В душата на Пиетро нещо болезнено се обтегна, затрепера и се скъса.

Всичко наоколо изглеждаше мираж, фалшиво.

Той схвана в гласа на Паладини онуй, от което най-много се боеше.

То дойде, и много рано.

Пиетро обичаше тая мила, проста, наивна народна песен, пълна със страст, кръв и сълзи. Каква душа, каква буйна натура! Той иска любимата, иска я против волята ѝ – инак ще свърши със себе си и с нея. Буря на неудовлетворена, неугасима с нищо страст... Но в нея не се долавяше вече нежно шепнене, молба и укор, а само вик, който може да сплаши, не да трогне.

Мяркаше се камата на корсиканеца, не и душата. Чуваше се ударът на оръжието, не биене на сърцето.

Това не пееше неговият Паладини.

Пиетро стоеше и слушаше.

Така едно време беше се спрял сред улицата, привлечен от същия глас. Тогава замираше от възторг, сега от ужас и болка.

Струваше му се, че някой го е излъгал, ограбил, предал.

Паладини свърши. Раздадоха се силни ръкопляскания.

Пиетро тръгна към барарията и отвори вратата.

В голяма полупияна компания, с разкопчана жилетка седеше пиян Паладини.

Той ставаше, дигаше чаша, чукаше се, разправяше нещо, стискаше ръце, весело псуваше и пиеше. Като че ли се е върнал от чужбина при близки хора и тук отдъхва душата му. А всичко останало му е чуждо: и операта, и концертите, избраната публика, и самият Пиетро, който, бог знае защо, го е откъснал от родната му среда.

Пиетро пристъпи към него. Остра обида закипя в гърдите му.

Паладини го видя и изтръпна като заловен престъпник.

Усети в тези минути, че гласът му, този свещен дар, не е бил даден от бога, а от Пиетро, а той черпи с него пияна компания.

Бледен, Паладини стана.

Пиетро искаше да каже нещо, сърцето му се сви. Можа само глухо, зловещо да извика: „Паладини!...“ Залюля се и падна в несвяст. Закараха го вкъщи, пратиха за доктор. Пиетро се мяташе в леглото, бълнуваше. От време на време отваряше очи, гледаше наоколо и не познаваше никого. Даваха му лекарства, той ги отблъскваше.

Паладини доближи.

– Пиетро, Пиетро, не ме ли познаваш?

Пиетро се понадигна.

– Пиетро!...

– Кой е тук? – попита старецът.

– Аз съм... твоят Паладини.

– Паладини?!... – повтори болният. – Паладини?! Махни се!... Ти не си Паладини. Паладини е умрял.

И се отпусна на възглавницата.

* * *

Пиетро е в кабинета си.

„Свършено, значи. Миналото отлетя. Иде бавно, но сигурно, с мрачни стъпки фаталният край – по-мъ-

чителен от смъртта. Връщане няма, трябва да се върви напред – към нищо. Не то е ужасно – страшен е сега животът.“

Пиетро приличаше на милионер, загубил в миг всичко на борсата.

„Какво му става? Що има? – Нищо, нищо и нищо. Защо ще живее? Бъдеще няма, настоящето е вечна агония. Паладини! Паладини!... Аз те благослових на велик подвиг и ти ме уби. Защо не умрях в Милан, когато изгряваше слънцето, а дочаках захождането му?... Няма вече Паладини!... Преживях те. Мога ли да присъствам на този позор аз, който се къпех в лъчите на твоята слава?“

Почна да пише.

Свърши. Сложи перото и се замисли. Втори път в живота Пиетро потърси утеха в смъртта. Преди години искаше да изчезне заради своята Жулиета, но в последната отчаяна минута изкуството надви, любовта се пречупи.

Тогава измени жена – сега изневери неговият бог.

Чу стъпки, скри писмото.

В стаята влезе Паладини, колкото весел, толкова пиян.

– Пиетро, туй е последната ми вечер. От утре точка. Ред и програма... програма и ред... Да знаеш с кого... с коя се запознах – ще ми простиш всичко. Туй не е жена... Не е ангел... ангелът няма плът, а тя... тя...

– Не ми е добре – проговори тихо Пиетро.

– Не е чудно. Никъде не ходиш, цял ден вкъщи. Трябва да живееш. То и сам е скучно.

– Аз съм уморен и ми се спи.

– Спи ти се? Тогава лека нощ!

И Паладини излезе.

„Боже мой! – прошепна Пиетро. – Той нищо не съзнава! Как, как ще го оставя сам?“

Наистина Паладини нищо не съзнаваше. Не забелязваше душата на този страдалец. Не видя даже бледното му лице, не попита от що е уморен.

Пиетро чуваше как Паладини отвори прозореца, снемаше чепиците и ги хвърляше на пода, като тананикаше модни френски романси.

И нещастникът отложи решението, отложи, без да се надява на нещо.

* * *

Пиетро настоя да заминат за Неапол.

Тайното му желание беше да отстрани Паладини от света.

„Докога?“ – смътно си отговаряше на това. В мозъка се загнездиха две мисли: Паладини не трябва да пее: той – да живее.

Нещо го теглеше към родното място. Там се е решавало всичко важно в живота му, ще се реши и туй.

Лаура ги посрещна смаяна и доволна, че ще прекарат цяло лято в Неапол.

Тук те се виждаха още по-рядко. Пиетро се затваряше в кабинета или се разхождаше из алеите на градината.

Никъде не ходеше, никого не приемаше.

Паладини се прибираше късно – понякога не се връщаше цели дни.

Даже Лаура забеляза нещо ново, ненормално в отношенията на своите любимци. И със старчески женски инстинкт долови, че Пиетро страда и не говори, както по-рано, за Паладини. Веднъж попита:

– Синьор Пиетро, нима цяло лято няма да пеете?

Пръв път външно лице задава този въпрос. Утре ще дойдат други и ще питат:

„Паладини не пее, да не е болен?“

Пиетро нямаше сили да понася повече това.

Не живееше, всичко умря в душата му. Земното загуби всякакъв смисъл.

Той реши да напусне земята, но какво ще стане с Паладини? Колко пъти, щедър в своето величие, той сравняваше Орсини със себе си, сега да му загатнат само, че е по-долу от него, ще дойде ли в ужас? Няма да повярва и ще пее. Ще пее дотогава, докато публиката не извика нахално: „Млъкни, не си вече Паладини!" Озлобен, унищожен, ще се бори. Няма по-озверено същество от развенчан цар. Ще се бори и с безсилие ще падне много ниско, защото – от много високо.

„Боже, Паладини е нашата рожба. Ти отне дара, който му даде. Не е ли туй знак, че се отричаш от него? Защо с гласа не отне и живота? Какво е Паладини без своя глас? Нима му готвиш по-жестоко възмездие? Ти си всеблаг – аз, раб твой, никога не съм те молил за нищо. Смили се – прибери го. Аз ще умра, без да е ударил часът, определен от тебе. Прости! Кажи какво да правя?..."

Глухо беше небето, безмълвен господ – нищо не разрешаваше, не забраняваше, не съветваше.

Пиетро чувстваше мъка, че Паладини ще остане сам и ще го проклина един ден.

* * *

Една вечер Паладини, пийнал, както винаги, дохождa при Пиетро и заявява, че му е омръзнал такъв живот.

– Слушай, Пиетро, ние ще заминем тези дни.

– Още е рано, по-после.

– Защо?

– Не ми е добре.

– Какво ти е? Ние си променихме ролите в последно време.

– Да – каза старикът.

– Не мога да те разбера, Пиетро.

– И туй е вярно.

– Най-после, ако не щеш, ще замина сам.

– Ще заминете сам?

– Да, щом не искаш.

Пиетро кипна.

– Няма да заминете ни с мене, ни сам, с никого. Чувате ли?

– Защо?

Пиетро се изправи.

– Защото... не трябва да пеете.

– Ти си луд!

– Бих желал да бъда.

– Но защо?

– Защото загубихте гласа си.

Пиетро даде воля на болката.

– Да, не сте вече Паладини. Не Орсини, всеки певец е по-горе от вас, защото не е бил Паладини. Аз бих искал да се продъни земята, да ни погълне и двамата.

– Аз ти казах, че си луд.

И отиде в другата стая.

„Ха, ха, ха... не съм Паладини! Да не пея!... Кой ще пее тогава?... Пигмеи! На колене! Сган! Аз съм бог!..."

Пиетро слушаше.

„Горкият, сега се е сетил, че е бог. Късно... много късно... Боже мой, туй говори моят Паладини, скромен в най-велики моменти, в най-пиян вид. Аз ще изчезна, той ще остане с мисъл, че е още Паладини. О, не..."

Паладини весело тананикаше любима ария и по едно време запя Crépuscule.

Пиетро отиде до грамофона и го натъкми.

– Mefisto! – извика Паладини. – Мислиш, няма да го изпея тъй? Ще видим!

Във въздуха се разляха чудните гласове на двамата Паладини.

Той конкурираше със себе си.

Понякога гласовете се сливаха, изчезваха един в друг, навремени Паладини надвиваше грамофона. На някои места вървяха заедно две вълни в една струя. Но ето, на най-хубавото, най-мъчното, най-сполучливото коляно, което по концертите докарваше в трепет публиката, в ужас съперниците – Паладини не стигна грамофона и апаратът полека-лека сам високо се издигна.

Бледен, Паладини млъкна.

– Разбрахте ли защо не трябва да пеете? – проговори пребледнял не по-малко Пиетро. – И туй не е случайно. Вие сте го пели по-пиян, доскоро, по-хубаво от грамофона.

– Мълчи, сатана! Рано е да прокобяваш.

Тази вечер Паладини се върна късно през нощта. Отиде право в спалнята и легна.

Пиетро влезе в стаята му.

Електричеството – дигнато. Паладини спеше.

На нощната масичка високо димеше забравената цигара.

Пиетро застана и почна да разглежда лицето на своя бивш кумир, галеното дете на света. Той леко, спокойно дишаше. Нищо не смущаваше тихия му сън. Страните зачервени, по челото разпилени къдри.

Пиянството не го изтощи, не обезобрази.

„Каква сила!... Красота!“

Пиетро бе предпочел Паладини да стане Квазимодо, отколкото да загуби гласа.

„Какъв атлет! Може да живее още петдесет години... Туй е страшното!... Луиджи не издържа – туберкулозата го довърши.“

И пак сцената във вариетето оживя.

„Не, аз няма да те оставя сам, грешно дете. Което е писано, ще стане. Ти искаш да пееш. Няма да пееш! Не ще те пусна на лобното място. Сам ще смъкна от главата ти короната. Паладини! Ти трябва да умреш, за да живее великият Паладини. Паладини! Ти си престъпник. Аз те боготворях, ти беше за мене смисълът на битието. В твоя глас чувах гласа на бога. Вярвах, че те е пратил с песни да укротиш човека-звяр. Заради тебе аз бих отишел на Голгота – сега ненавиждам, презирам. Ти извърши грозно злодеяние – обра бога – и трябва да отговаряш. Ти беше над тълпата, тя нямаше право да се докосне до тебе – няма право да вижда падението. Ти ще умреш! Нима може да живее бог, ако узнае, че не е такъв?“

И тоя фанатик – вярващ с кротка душа на гълъб, непроизнасящ обидна дума, несмеещ да удари животно – реши да унищожи Паладини.

Смъртта на Паладини му се виждаше естествена. Тази мисъл даваше сили да живее още, да довърши мисията си.

Той ще го отнесе при онзи и там ще съдят – прав ли е бил Пиетро.

Лицето му се проясни, стана лик на безстрастна икона, гдето няма нищо земно суетно.

* * *

Пиетро свири.

От хилядите спомени през дългия живот два образа изникват в ума – на Жулиета и Паладини, два кумира – на красотата и изкуството.

И двата изневериха.

Пред него възкръснаха: първата среща с Жулиета в Неапол – дебютът на Паладини в Милан.

Още пази в старчески гърди трепета на първата целувка, но този трепет слабее в душата пред възторга в Милан, когато Паладини събори от трона Орсини и него.

* * *

Пиетро свири. Образът на Жулиета бледнее, чезне. Не е чудно – тя тъй отдавна е умряла. Остава Паладини, великият Паладини. Но и сред чудната музика на композитора в мозъка на Пиетро звучи последното пение на Паладини – немощното величие на Crépuscule.

Ужас обзема самотната душа.

Той свири стари, забравени мелодии, песните на онази Италия, когато той и Орсини съперничеха като две големи звезди преди изгряване на слънцето.

Вратата полека се отваря. На пръсти влизат Паладини и Лаура. Те не дишат. Пиетро не ги вижда. Свършва.

– Браво, Пиетро, браво! – вика радостно Паладини. – Значи ще пътуваме – сръдната мина.

– Да... ще пътуваме, и много скоро.

Лаура ги гледа, плаче, тича в кухнята, оттам в градината и мърмори:

– Те се сдобрили и пак ще пеят.

* * *

Пиетро стана от писалищната маса.

С всичко земно той разчисти сметките. Нареди живота на Лаура, написа ѝ дълго нежно писмо. Искаше прошка. Тежко му беше да нанесе такъв жесток удар на бедната жена.

„Но тя вярва в бога и в мене. Знае, щом Пиетро така направи – така трябва да бъде."

За последен път падна пред краката на спасителя. Дълго, горещо се моли старикът. Сълзи течаха по страните му. Той ридаеше – не за себе си – не за Паладини, за суетата на най-великото изкуство.

И колкото повече страдаше, по-ясно виждаше, че инак не може.

Решен да отнесе със себе си Паладини, Пиетро чакаше в своето общение с бога одобрение или порицание.

„Боже! Престъпление ли върша? Трябва ли да го оставя тука?"

Сърцето му се обливаше с кръв.

„Кажи ми да го оставя ли?"

И чу – някой наблизо прошепна: „Не..."

Пиетро се успокои. Той изпълняваше волята на върховния съдия – творец на най-нищожната твар и на най-великия човек.

Дигна се и почна да обикаля стаите.

В салона спря пред портрета на своите родители. Спомни детинството, уроците по пение и този ден, когато учителят отказа да преподава на такъв ученик.

Да, и той беше нещо голямо... а Паладини... Паладини...

Спусна се в зимника, донесе оттам шише старо вино, турено след дебюта на Паладини в Милан за неговия юбилей.

„Много рано ще те вкусим, но нима днес не е наш юбилей – първи и последни?"

Върна се в кабинета.

Извади от долапа пакетче, отвори шишето, като че ли приготвяше лекарство, изсипа праха във виното.

И пак седна до пианото.

Засвири „Requiem" от Моцарт и чувстваше, че душата му отлита при сянката на техните велики учители.

Пиетро свърши и хлопна завинаги капака на пианото.

В стаята влезе Паладини.

Особено разположен. Мисълта, че ще пътува, среща нови хора, жени, гъделичкаше задрямалите желания. Неапол му дотегна с тишината и еднообразие-

то. „Там, там, гдето никоя не ме чака, после ще стане позната, близка, моя. Коя ли ще бъде? Каква?"

Даже забрави в тези минути, че е влюбен и последното ѝ писмо е в джеба до сърцето му.

– Слушай, Пиетро, ние с нашите разправии забравихме календара. Знаеш ли какво е утре, сети се, не можеш – твоят рожден ден. При мене дойде депутация, готвят банкет, помолиха ме да пея. Разбира се, съгласих се и поблагодарих от твое име. Програмата ще бъде само от парчета на великия неаполитанец Пиетро. Ще видиш как ще пея!...

Пиетро слушаше равнодушен, като че ли туй не се отнасяше до него.

Седнаха да вечерят. От улицата се чуваха звукове на музика и викове.

– Що е туй, Лаура? – попита Паладини.

– Неаполитанците още днес поздравяват синьора Пиетро с рождения ден.

– Видиш, Пиетро, как те обича Неапол?

Паладини стана и отвори прозореца.

„E viva Pietro! E viva Paladini!"* – раздаде се във въздуха.

– Да излезем, Пиетро, на балкона.

– Излезте сами – отвикнал съм от този шум.

Паладини излезе.

Още по-бурни викове: „E viva Pietro!... E viva Paladini!... E viva Paladini!"...

– Славен е твоят Неапол – каза Паладини, като се върна при Пиетро. – На стари години ще се прибера тука. И тъй ще пътуваме, Пиетро. Addio, Napoli**... Маршрутът – Париж, Лондон, Берлин, Варшава, Петербург, Одеса, Виена, Рим и Хамбург – сбогом, стари свят!

* Да живее Пиетро! Да живее Паладини!

** Сбогом, Неапол!

Да, Пиетро, ние заминаваме и заминаваме като победители. Слушал си за виконтесата Marigny – мило, хубаво дете. Днес ще пием за нейно здраве. Знаеш, туй небесно създание, бисер на френската република, както я наричат, предпочита да бъде проста m-me Паладини, отколкото la duchesse d'Avignon. Да, Пиетро, аз съм щастлив – ще пътуваме, ти си пак същият, старият мой Пиетро – обичам и ме обичат – най-после, намерих, която търсих цял живот.

Той наля вино, дигна чашата и извика:

– Vive m-me Паладини! Да, драги, скоро ще имаш работа не само с мене, и с внуци.

Паладини извади от джеба плик с писмо и портрета на виконтесата.

– Гледай, гледай, безчувствени Пиетро! Какъв ангел праща съдбата на твоя недостоен син.

Паладини не откъсваше очи от фотографията. В тази минута искрено, безумно обичаше.

Часът удари 10. Ясно, равномерно подчертаваше всеки удар, сякаш казваше: „Време е, време е!"

Пиетро стана.

– Къде? – попита Паладини.

– Аз... сега...

Пиетро отиде в кабинета.

Паладини зачете милите редове.

„Аз реших, mon petit et notre tout puissant Paladini*, да ви придружа във вашето дълго пътуване – не да разделя славата ви, да отпочина от житейски тревоги и вълнения. После, желая – няма да се сърдите – във вашето величие да вложа нещо от мене.

Бих искала, ако позволи – не моят Паладини, онзи, който принадлежи само на бога, да акомпанирам

* Мой малък и наш всемогъщ Паладини.

някои ваши парчета. Кълна се, не го правя от амбиция, но, вярвам, най-великият пианист няма да предаде вашата душа тъй, както аз ще я предам. Спомням последния ни разговор. Вие ме питахте с такъв страх и неувереност: съгласна ли съм да бъда скромна т-те Паладини и извинявахте се, че не можете да ми предложите ни трон, ни херцогска корона. Мили Паладини! Коя не би желала да бъде жена на бога.

И какво е сиянието на царските корони пред блясъка на вечното слънце.

P. S. Всичките познати охладняха към мене, като че ли съм ги изиграла в нещо. Не им се сърдя – туй показва само колко е велико моето щастие.

Toute à vous Lucie."

* * *

Пиетро държеше в ръката шишето, мълчалив, безстрастен палач, комуто е безразлично кой ще бъде негова жертва.

Пред очите му се изправи Паладини с усмивка до портрета на виконтесата. Как добре познаваше Пиетро тази усмивка. Такава усмивка не е виждал у никого. Надали друг смъртен е обичал тъй лакомо живота.

„Вечно дете... И ще изпие горчивата чаша весело, доверчиво... Кой я поднася?!"

В стаята за ядене Паладини запя: „Salve! Dimora casta, pura!"*

Пиетро изтърва шишето на масата.

„Не!... – извика той. – Пиетро не може да бъде убиец. Пиетро може да създава гении, не да ги убива. Туй е работа на тълпата. Аз ще изчезна сам. Не мога да ос-

* „Поздрав! Непорочна, чиста девойко!" – ария из операта „Норма" от Белини.

тана при тебе, Паладини. Ти слезе при прости смъртни, иди при тях."

Той извади от чекмеджето писмо, сложи го на масата и настани грамофона.

В стаята се раздадоха чудни звукове на неговия Паладини.

Пиетро напълни чашата като уморен жаден пътник, изпи я на един дъх и се отпусна в креслото.

* * *

Паладини чу прелюдията на Crépuscule.

Страшно подозрение се зароди в него. Болезнени тръпки пробягнаха в душата, стори му се, че усеща земетресение.

– Пиетро! – извика той в ужас.

Никакъв отговор, само плачът на грамофона терзаеше ухото.

Паладини бързо тръгна към кабинета, отвори вратата и се вкамени.

Неподвижен, Пиетро седи в креслото.

Лицето му е спокойно, сякаш спи. На масата шишето, празна чаша с няколко капки на дъното и писмото. А във въздуха звучи вълшебната мелодия.

Паладини не мърда, не смее да извика Лаура, какво ще ѝ каже?

Пиетро умря! Значи туй е вярно. Не е било заплашване. Той вижда лицето на злорадстващия Орсини. Целият живот, година по година, се мярна пред него: мизерия, борба, отчаяние – после победа, богатство, слава...

И ето трупа на Пиетро!

Туй ли е финалът?

А от рамката на стената го гледаше несретникът – великият навремето Луиджи.

Грамофонът ридаеше.

Паладини не можеше да слуша този глас. Той блъсна масичката и тръбата заедно с плочата се търколиха на земята.

Взе писмото, скъса плика и прочете:

„Аз умирам и ви моля едно – недейте пя. Пийте, колкото щете, но недейте пя... защото вие не сте вече Паладини. Той умря и днес аз го погребвам със себе си. Едно време ви казах, че ще станете велик певец, и вие станахте. Сега сте нищо – повярвайте на стария учител. Среда няма за Паладини. Или бог, или нищо. Бихте ли желали да ви сравнят с Орсини, а отсега той е по-горе от вас."

Свърши писмото, озърна се наоколо.

И му се показа, че стои на развалините на целия свят.

Хаос.

И в този хаос той търсеше светъл лъч, ровеше се в миналото... Мариета, трупата... Образът на Мариета беше бледен... Трупата? Било ли е туй? Нима е бил някога в мизерия?

Спомни свещеника Паладини...

Паладини!... Туй велико име не е негово – чуждо. Гледа плика: „На Джовани." Да, той не е Паладини, а е Джовани, беден корсиканец, който толкова години е лъгал света.

Но и след този ужас в Паладини трептеше мисълта, че има друго, което Пиетро не може да убие – има Lucie.

Извади портрета ѝ, сложи го на масата и впи очи в него.

Усмихнатото ѝ личице му се видя сериозно, сдържано.

„Ней трябва бог, не аз."

Остави портрета и пак погледна Пиетро.

В паметта изникна първата им среща, сетне Милан, Орсини, овации на Пиетро, дебютът, опиянението на публиката. И Пиетро, великият тогава Пиетро, излиза на сцената и заявява, че няма да пее вече. Той зарад него се отказа от славата и умря пак за него.

„Пиетро! – произнесе високо Паладини. – Аз те убих."

И падна на колене. По лицето на великия блуден син капеха горещи сълзи.

„Учителю, прости ме!..."

Паладини се задушаваше, усети потребност от въздух. Стана и отвори прозореца.

Градът ликуваше: шум, музика, весели женски гласове, смях. Отсреща се простираха осветени улици, подвижни тълпи по всички направления.

Безизходна самота, несъкрушима мъка за нещо, изгубено завинаги, напълниха душата.

Той в безсилие седна до масата.

„Аз не съм Паладини!..."

Тази мисъл пронизваше мозъка.

В него се яви безумно желание да я махне, заглуши, да се забрави...

Отвръща поглед. Дига очи – Луиджи с укор му сочи трупа на Пиетро и го кани при себе си. А отвън долитат жизнерадостни песни и викове на тържествуващия Неапол.

НЕПОЗНАТА

Агонцев излезе от бирарията.

Оправи пардесюто, тури ръкавиците и погледна небето.

Засипни дъжд. И туй не го разсърди.

С галоши и чадър, той му се зарадва.

Освежи се.

Тръгна спокойно из улиците, както умеят да ходят в България столичани, знаещи, че всичко в София е тяхно.

Вървеше и наблюдаваше как малки ръчици елегантно поподигаха и без туй къси роклички. И дълги, губещи се някъде чорапи се мяркаха пред очите му.

Тези откъснати, недовършени картини галеха погледа по-нежно, по-силно от най-смелото живо галене на голи жени.

Дъждът се усили.

Изящните крачка се вмъкваха във файтони, криеха се в магазините, влизаха в къщите.

Улиците опустяха. Само неподвижната фигура на стражаря, сгушена в мушамата, стърчеше на тротоара.

Взе да мръква. Агонцев търсеше с очи файтон – ни един.

Мина няколко улици, зави надясно и неволно спря.

До стената на високо здание стоеше женска фигура без чадър.

Дъждът удряше право в лицето ѝ, закрито с гъст, черен воал.

Той доближи до нея и без да заговори, затули я с чадъра.

– Вярвам, че ще ме извините за тази дързост... да услужа, без да ви познавам.

– Моля... Такава любезност – и извинения! Представете си: без чадър – и ни един файтон – каза тя трагично, а гласецът звучеше весело.

– На софийското време не трябва да се вярва, както... Но туй не е важно. Далече ли живеете?

– Много далече.

– И на равнодушната природа това е безразлично – каза той усмихнато, – но аз ѝ благодаря и мисля, че ще бъде най-умното да ви придружа до къщи. Вие живеете...?

– Към арсенала.

– И мен ми е пътят за там.

Тя прибра високо роклята и те тръгнаха.

Чадърът увеличи тъмнината над тях. Но по вървежа и гласа той схвана, че тя е младичка и трябва да е хубава.

Грозните жени не са смели.

– Слушайте – проговори тя, – прекалявате вашата любезност. Дръжте чадъра над двамата.

– Нищо, госпожице...

– Защо госпожице?

– Госпожо!...

– Не... Госпожице... Само отде предполагате, че съм госпожица?

– Така казах...

– И пак държите чадъра само над мене.

– Ако държа над двамата, и двамата ще се измокрим.

– Туй ще бъде по-справедливо, аз не желая да наститвате зарад мен. А, знаете що? Вземете ме подръка. Как се не сетихме по-рано?

– Аз не смеех да предложа...

– А мен просто не ми дойде на ума.

Тя промъкна ръчичката си под неговата. И те весело закрачиха.

– Сега е друго – каза тя.

– Мен и потоп не би ме уплашил...

– Тъй ли?

– Да...

Тя се засмя.

– Представлявам си: мама да ме види сега под-ръка с непознат господин.

– В случая това е много естествено Force majeure*, както би казал някой адвокат?

– Вие да не сте адвокат?

– О не...

– А?

– Писател...

– Писател?!... Аз почвам да не се сърдя на дъжда... Каква щастлива случайност...

– Нима?

– Разбира се, а не би ли било нескромно от моя страна да зная фамилията на писателя? Аз познавам някои... Да не сте...

И тя почна да нарежда имената на по-известните от тях.

– Не... Не... И не!...

– Не, не мога да отгатна.

– Не е чудно. Името ми е тъй малко известно.

Тя каза още няколко имена, които даже го обидиха.

– Отказвам се. Или съм невежа в литературата, или не сте писател.

– Писател... И не от младите.

– Кажете откровено, известен ли сте много?

* Непреодолима сила.

– Ето въпрос – красиви ли сте?

– Туй е друго.

– Същото нещо... Вие поне имате огледало, а ние?...

– А критиката?

– Туй е такова огледало, че понякога не можеш си позна сурата. Извинете за израза.

– Остава последно средство – да си кажете името.

– Туряте ме в неловко положение. Като го чуете, ще последва разочарование.

– Без предисловия!...

– Агонцев...

– Агонцев?!... – извика тя. – Вие сте Агонцев?... – И да не беше дъждът, сигурно би си отдръпнала ръката. – Вие сте този, който много напада жената – особено българката? Да знаете само колко пъти съм се карала зарад вас. Как ви мразех. Исках да ви пиша даже... Вие не познавате жената. Вие сте зъл клеветник. Женската душа не е чаша бира, която изпиваме на един дъх. За да разбереш жената, малко е да бъдеш гений, трябва да бъдеш бог!...

– Струва ми се, и той надали би я разбрал сега.

– Моля, без сарказъмчета...

– Виждате ли? Не трябваше да си казвам името: случайната среща излезе неприятна.

– Защо? Напротив, аз съм доволна, че можах лично да кажа туй, което мисля за вас.

Дъждът престана отдавна, но те и двамата не забелязваха това.

– Преди всичко кажете ми, защо тъй мразите жената?

– Кой ви каза, че я мразя?

– А разказите ви?

– Разказите – едно, животът – друго. В разказите търся идеал, в живота се примирявам с тях – вземам ги, каквито са.

– Нима не сте срещнали ни една жена, която не може да се разлюби?

– Ни една не може да ме задържи за дълго.

– Коя е причината?

– Лъжата, вечната лъжа. Жената не е искрена даже насаме със себе си.

– И не трябва да бъде. Тя не би имала никаква цена. А колко е силна сега!...

– Не е тя силна, ние сме много слаби.

– Кажете искрено – бихте ли желали жената да бъде чиста?

– Разбира се...

– Какво щяхте да правите тогава вие – нещастници?

– Бихме станали, щем не щем, по-нравствени.

– Ба!... Щяхте да ни изнасилвате по улиците...

Те вървяха из непавирани квартали, пълни с камъни, дупки и локви.

Тя случайно пропадна в една от тях. Агонцев взе да ругае общината.

– Аз съм цяла мокра! Чадърът не ме спаси, чепиците са пълни с вода.

Той мълчеше смутен.

– А вие далече ли още живеете? – попита тя.

– Не... През една уличка надясно.

– Да отидем у вас. Не мога да ходя повече. Имате ли нещо против?

Агонцев не знаеше какво да отговори. Той се боеше от едно – да не би да се шегува, да го опитва.

– Мълчите?... Може би не е удобно? А propos, да не сте женен?...

– Пазил ме бог досега.

– Но може би вкъщи да ви чакат?... Да продължим пътя – проговори рязко тя и гласът ѝ трепереше обидено.

– Моля... криво тълкувате моето мълчание. Туй би било такава чест... Но аз мисля за вас: не бихте ли се изложила? Аз се ползвам с лошо име в женския свят.

– Не е ли по-опасно да се изложа на пневмония?...

– Зависи от човека...

– Аз предпочитам душевни страдания – те нямат нужда от лекар. Allons!*

Тя още по-силно се притисна до него и те бързо продължиха пътя.

След малко влязоха в квартирата на Агонцев.

Той пална електричеството.

Агонцев държеше две стаи, съединени с врата – спалня и кабинет.

В спалнята гореше стенна печка. Вратите ѝ бяха отворени и огънят осветяваше приготвения за лягане креват.

– Колко е хубаво тука! – извика тя радостно, като дете.

А той крадешком разглеждаше гъстия воал и схвана под черния фон снежната белина на лицето. Видя малките изящни крачка и ръчици, чудно сформираната снага. И не знаеше какво да прави, що да каже...

Обстановката не ѝ направи впечатление – обикновена софийска мебелирана стая.

Обърнаха ѝ внимание женските фотографии на писалището, по стените.

Тя забрави намокрените чепици и усети онуй сладко – нескромно чувство – да надникнеш в интимния мир на друг, чужд човек, да се вмъкнеш като неканен гост в душата му.

– Мъничък музей!... – усмихна се тя. – Не е малък за вашите години.

Тя хвърли бърз поглед към него и остана доволна.

– Да, чудна колекция!...

* Хайде!

– Туй са моите гробища.

– Нима всичките са умрели?

– За мене... Да...

– Но колко спомени!

Той забеляза, че тя потреперва.

– Вие ще настинете, госпожице!

Тя продължаваше да разглежда едната от фотографиите.

– Аз съвсем забравих мокрите чепици. Ще ми позволите да се възползвам от вашето гостоприемство? Няма да злоупотребя с него, ще се изсуша малко. После ще бъдете тъй любезен да намерите файтон. Нали?

– Иска ли питане? Да направя ли чай с малко ром? Туй ще ви стопли.

– Колко сте мил!... Аз ще ида в другата стая до огъня, ще се занимая с тоалета. Но чепиците са съвсем мокри... Не ще мога да ги събуя – проговори тя отчаяно.

– Г-це!... – почна той и усещаше, че гласът му се схваща. – Ще позволите ли?...

Те се погледнаха, тя леко се усмихна.

– Аз съм под вашата закрила – каза тя, като седна на канапето и му протегна единия си крачец. – Force majeure! Така ли беше? А „покойниците" не ревнуват ли?

– Загубиха право.

Той ѝ сне чепиците и усети, че съзнанието му почна да се замъглява.

Лек аромат от цялото ѝ същество като невидима вълна обгърна лицето му.

Донесе пантофи.

– А защо не си снемете шапката?

– О не... Аз ще запазя най-строго инкогнито.

– Защо такова наказание? Аз не ви зная даже името...

– Лицето е по-важно от името. Вие не трябва да знаете коя съм. Това не е само каприз, а е желание, принцип, както казвате вие, мъжете.

– Трябва да се подчиня.

– Разбира се...

Тя мина в другата стая. През отворената врата Агонцев видя как тя седна, сне чорапите и сложи крачката си на столче срещу огъня.

Той цял изтръпна, забрави, че трябва да прави чай. „Що е туй? Каква е тя? Коя... Интрига ли? Авантюра?"

– Как върви чаят? – попита тя.

Той взе машинката, запали спирта и седна до масата.

При всичката си опитност в живота, той не знаеше как да се държи. Боеше се да не направи глупост и не откъсваше поглед от мраморните крачка и главичката, подпряна с ръка на едно коляно.

– Г-н Агонцев, нима там е по-весело?

– Г-це, аз мислех... Без разрешение...

– Вас са научили да искате разрешение? Печална система...

– Не желая да ме обвинят в неделикатност...

– Елате тука.

Той влезе в спалнята.

– Седнете до мен, ще ви питам нещо.

Той седна и неволно впи очи в голите до колене крачка.

Кръвта нахлу в мозъка му. Тя спокойно проговори:

– Кажете ми откровено, чудно ви е всичко туй, нали? Бихте желали да знаете коя съм? Що съм? И т.н.

– Да...

– Аз съм обикновено младичко, лекичко момиче, изоставено, възпитано, дето завърне, миткало навсякъде, и в странство... Което печели хляба си ей с такива случайни срещи и нищо не ще да знае ни за общественото мнение, ни за вашето сега... Разбрахте ли?...

– Не е нещо невъзможно, но не ми се вярва.

– Не вярвате?... И може би имате право. Аз съм дъщеря на почтени родители, свърших гимназия, ходих на Запад, следвах музика, литература... Богата съм и реших да живея.

– Има ги сега и такива.

– Нà... Изглежда да сте опитен човек в живота. Писател-психолог!... Нима не можете да познаете каква съм? – И отведнъж каза: – Как мислите, дали съм порядъчна жена?

– Ma foi*... Ето въпрос...

– Нима е достатъчно да се възползвам от вашата услуга, да дойда в квартирата, да седя във ваше присъствие без чорапи – за да ме мислите за лека жена?... А?

– Не казах. Но медалът има и друга страна: нима една прилична, comme il faut, bien élévée** г-ца ще влезе нощно време сама в спалнята на един непознат, ще взема такива предизвикателни пози? Съгласете се, че...

– Да, право... Аз съм обикновена улична проститутка, която се докарва, за да увеличи цената си. Така... Нали?

– Не казах и това.

– А бихте ли желали да бъда чисто, непорочно момиче? Детракирано създание, решено да се отдаде кому да е... И съдбата го тласнала към вас... А? Хубаво щеше да бъде – нещо от „Хиляда и една нощ“. Не вярвате? И имате право.

– Нима непорочно момиче може да говори така?

– Ами ако съм demi-vierge***? Какво ще кажете?

– Българката не може да бъде demi-vierge, или... или...

* Честна дума, вярвай ми.
** Както трябва, добре възпитана.
*** Полудевственица.

– Тъй ли?!... Много тънко сте ни изучили. А не допущате ли, че съм женена? Мъжът ми е ревнив, звяр, проследил е нашия път... Не се ли боите от него? От скандали, бой?...

Агонцев взе да я гледа.

– Кажете нещо. Вие се уплашихте. Не бойте се – аз съм разведена. Защо мълчите? Или ви е страх да не съм много скъпа, опасна?... Случва се това и с най-благородни жени, нали? Най-сетне кажете, поне харесвате ли ме?

– Аз ще ви кажа едно – че не отговарям повече за себе си.

– А аз за себе си отговарям. Значи, вие ме харесвате. Не важи каква съм, нали? Вирджиния или Месалина?... Колко чадъра преди вашия са се навеждали над мен. Аз предпочитах да се намокря и избрах вас. Искате ли ме?...

Той падна на колене пред краката ѝ.

– Мила! Не знам коя си, каква си... Аз съм пиян, луд...

– Колко е часът? – попита тя.

– Осем.

– До дванайсет аз съм ваша. Загасете електричеството.

– Защо?

– Искам да снема воала.

Той се двоумеше. Тя натисна копчето и две ръчици обвиха шията му.

– Щастието пада от небето – прошепна тя...

Агонцев усеща, че тя е заспала, заспала дълбоко...

Страшно изкушение обхвана душата му – той може да узнае коя е тя. Да, той трябва да знае. Може ли човек да не види тази, която му е дала толкова блаженство! Но не посмя да палне електричеството.

Полека стана от леглото, отиде към долапа и извади оттам походното си фенерче. Като апаш – разбивач на каси, доближи на пръсти до кревата, натисна копчето и насочи светлината към спящата си другарка. Чудна главичка с бяло като сняг лице, зачервено от страстта, топлината и съня, безгрижно почиваше на възглавницата.

Агонцев не снемаше поглед от нея. Искаше да я фотографира в мозъка си. Забеляза на лявата страна под окото мъничка като леща луничка. Стори му се, че тя се задвижи. Загаси фенерчето и предпазливо легна до своето съкровище.

Няколко часа след туй те се разделиха – весели, честити, доволни един от друг.

Тя обеща да дойде пак.

Агонцев живееше със спомените за тази нощ, с мечти за нова среща.

Непознатата погълна цялото му съществуване. Той скъса с временните си любовници, симпатии.

У него се яви непреодолимо желание да узнае коя е тя.

Почна да посещава театри, концерти, кинематограф.

Ходеше на гости, дето не е стъпвал с години.

Скиташе из улиците, в Борисовата градина – никъде не я срещна.

И се отчая.

„Трябва да е заминала, инак би ли сторила това!"

И ето, една вечер в ложите на „Одеон" той я видя – предателката луничка я издаде.

Тя небрежно разглеждаше публиката и случайно спря поглед на него.

Очите им се срещнаха. Ни един мускул не трепна на лицето ѝ.

Той ѝ беше чужд.

„Но... Това е тя..."

– Коя е тази жена? – попита другаря си и с леко движение на пръста посочи ложата.

– Нима не я знаеш още? Има два месеца, откак е дошла в София. Завъртя умовете на всички. С цял свят е любезна, с никого не е близка. Кръстиха я „недостъпната".

– Недостъпната!... – проговори Агонцев. Искаше да каже нещо, но си прехапа езика.

„Недостъпната!..." И неволно спомни вълшебната нощ.

Агонцев не спущаше очи от нея, дръзко я фиксираше – дори се усмихваше.

Тя издържаше погледа му като статуя.

Туй го ядоса. Идеше му да стане, да отиде в ложата, да ѝ каже:

„Стига сте играли комедии..."

„Нима не е тя? Може ли да има две такива красиви жени с тъй поразително еднакви лунички?"

На другия ден Агонцев узна де живее тя и всичкото свободно време обикаляше там.

Обърна внимание даже на стражарите.

Един ден вратите се отварят – излиза тя сама. Тръгва към булевард „Фердинанд", оттам към Борисовата градина.

Агонцев я последва.

В една от алеите тя седна на пейка.

Агонцев се намести на съседната и впи поглед в нея.

„О, това си ти, мила моя! Този път няма да те изпусна."

Споменът за чудните минути му даваше кураж. Той не можеше да владее себе си. Стана и пристъпи към нея.

– Госпожице!... Ние сме сами. Защо се преструвате?

– Извинявайте, господине, аз не ви познавам и нямам навик да приказвам с непознати хора.

Агонцев разглеждаше мъничката луничка и усмихнато каза:

– А аз ви познавам. Имам доказателства за това: такава луничка няма ни една жена в София. И аз я видях в моята стая. Какво ще кажете?

– Ще кажа, че сте много нахален, и ще ви моля да ме оставите на мира.

Тя стана и гордо, величествено закрачи из алеята.

Агонцев тръгна след нея.

„Що значи туй? Но това е тя!...“

Усили вървежа, доближи я и нашепна:

– Припомнете си – дъжд, локви, моята квартира, загасеното електричество... Помните ли? Аз ви дадох дума да запазя вашето инкогнито, но го наруших. И сега благодарение на тази луничка намерих тази, която ми даде толкова щастие.

Тя продължаваше да върви, той да шепне все по-смели, по-страстни думи.

– Защо сте тъй жестока? Нима щастието не се повтаря? Успокойте се – няма да ви издам. Кажете, ще дойдете ли пак? Вие обещахте и не дойдохте. Не играйте роля – това сте вие, която бяхте у мен, в моята стая, в моите обятия...

Тя бързо се обърна. Красивото ѝ лице гореше от гняв и обида. Презрителна усмивка сви устните ѝ.

Той неволно отстъпи.

– Подли твари!... – произнесе тя. – Да, това съм аз, която бях във вашата стая, във вашите обятия. На вас, мъжете, не стига да бъдете щастливи – трябва цял свят да знае това. Вие вземате жената през нощта не от любов, а да можете през деня я посочите с пръст на целия свят. Аз ви дадох щастие и турих те с толкова мъничко условие... Вие и него не сдържахте, а

цял живот крещите за благородство. Да, аз бях ваша и тези дни щях да дойда пак, но сега – сбогом завинаги и тържествувайте, че узнахте коя съм...

И тя, като кралица след аудиенция, мина край него.

Агонцев я изпрати с очи, безпомощно седна на близката пейка и като гимназист, пропаднал на изпит, глупаво гледаше наоколо.

ВИРЯНОВ

I

Вирянов е сам в стаята, нарежда багажа си.

Отвори сандъка, извади нови дрехи, прегледа ги, почисти и закачи на стената. Провери ризите, чорапите, яките и остана доволен от гардероба.

Всичко туй не беше модно, но ново и трайно. „За една година ще стигне."

Подир се залови за библиотеката, сложи книжка по книжка на малка етажерка и пристъпи към най-съкровената собственост – ръкописите. Не би ги отстъпил на Гешев за Евлогиевото наследство. Отдели черновките от преписаното, тури настрана последния недовършен разказ, гордо, самодоволно облегна се на стола и се замисли, замечта.

Вирянов имаше вяра в себе си.

Простичък провинциал, с грубо скроено облекло, недодялани маниери, попаднал в столицата, неизвестен никому – сега в скромната стаичка усещаше своето „аз", убеден, че ще победи София – тази разгалена хубавица – и някоя сутрин като Байрон ще се събуди знаменитост. Нямаше още другари, но обиколен от евтини томчета на Пшибишевски, Хамсун, Тетмайер, не се чувстваше сам.

Свършил пет класа в затънтена провинция, отгдето не е ходил никъде, дошел в София по настояване на вуйча си с писмо до виден партизанин, Вирянов с радост прие място на секретар в едно учреждение със 150 лева заплата.

Строго разпредели бюджета и намери, че може да се живее. „Други и това нямат."

Главното – уверен, че туй е временно. Наистина никой, даже покровителят повече не е обещал, но един вътрешен глас шепнеше, че друго го чака, изтеглил е добър билет в жизнената лотария. В свободно време ходеше към ханчето, семинарията, Курубаглар – сам, далеч от хора, жизнерадостен, като птица, пусната от кафез. Тъпчеше в душата си с железни мисли всичко робско, условно, рутинно. Заканваше се на цялото човечество, не снемаше шапка на династията. Усмихнато, иронично гледаше министрите във файтон, със стражар на капрата – колко нищожно му се виждаше тяхното величие.

Не подозираше, че туй настроение дължеше само на 150 лева в месец и цял зависи от каприза на сгушеното, несимпатично старче, което го е натъкмило на служба.

Стаичката му не беше лоша – необходимото имаше – хазяйката добра, хазяйчето мило, чистичко, отворено. През прозорците – градинка: цветя, плодни дръвчета, беседка. Скромно, в Ючбунар – нали е в София.

Столицата го обнови, възроди, вля пресни сили в организма. Жадно гълташе софийския въздух, усещаше лекост в гърдите, ясни мисли в главата, силни желания, енергия да се бори, да надвие хората и живота.

Син на бедни родители, той имаше в рода си чичо на баща му, известен въстаник в турско време, хванат в плен, умрял сред адски мъки, но не предал другарите. Вирянов се гордееше с него и чувстваше в себе си наследство от този железен човек.

София го опияни. С възторг обикаляше улиците, разглеждаше високите здания, гордо изправени в небето, без да искат да знаят кой ще ги плаща; магазини с тънки като паяжина материи; паметници, които говореха за миналото изчезнало величие – мълчаливи за сегашното време. Народното събрание, в което са вли-

зали толкова хора и ни един човек; театърът с класически колесници, влачени бог знае где от неопитни файтонджии; павирани улици до банките, кметството, министерства, гдето тъй лесно се подхлъзва столичанинът; трамваите, автомобилите, електричеството – всичко туй зашеметяваше смаяния провинциал, шепнеше му за Европа, наумяваше места, обстановки, описани от любимите автори. Там, гдето животът не се е сгушил под сянката на някой дебел исторически бряст, а се е разлял надлъж и нашир, кипи, бучи, увлича и не дави силните натури.

А жените? Нима досега е виждал жени? И образи, създадени от фантазията, взети назаем от романите – днес среща на всяка крачка живи в плът и кръв, нежни, усмихнати, спиращи случайни погледи на него. И кой знае? Може би... Но не, не смееше още да мечтае за това. Първо време, струваше му се, че не е в София, а е задрямал в кафенето на бай Костаки, ей сегичка ще се стресне и Месечината, прочутият майтапчия в околията, ще го подмята за пътуването му в столицата.

„Дявол да го вземе! – мислеше той. – Човек е неблагодарно животно, егоист, претенциозен, сляп, знае само да критикува, да обвинява света, че нищо не дава, че от ден на ден животът става по-лош и по-лош. Какво съм сторил аз – за да имам всичко туй? С какво съм го заслужил? Безгрижно тичах из калните улици, бос, по една ризка, с комат в устата – когато тук невидима ръка на непознат магьосник е натъкмявала тези декорации. Застроила, залесила, павирала, осветила, дигнала театри, кинематографи, наконтила хиляди хубавици – и аз ги гледам, наслаждавам се, без да съм вложил една мисъл, една стотинка за това."

И се убеди – не може да не се обича България – в София. Разбра защо тъй злобно я ругаят в провинцията. Тя е наша богиня – раздава милости и щастие. Не всекиму – на избраниците, и то по каприз, без ценз.

Що е провинцията? – Мръсна, мързелива слугиня, която зад гърба одумва господарката.

Вирянов се влюби в София.

Само този, който дълго е живял в някое затънтено кътче на България, гдето сред дивата като жителите му природа няма една гледка, едно мило усмихнато личице, гдето красивият пейзаж се цени на товари дърва, а животът се зъби – само той може да разбере разтърсването в душата на Вирянова.

Колко жалък му се виждаше родният градец, кафенето на бай Костаки, с едни и същи физиономии и разговори, градската градина сред пазара, читалището с театъра и хубавата комшийка Суса, боса, по чехли, за която всички в махалата лудееха.

Вирянов започна да живее.

Да бъдеш млад, здрав, не грозен, пълен със сили, да нямаш задължения, да имаш пламенно сърце, обезпечено легло и хляб, гдето скитат толкова немили-недраги – малко ли е туй?

И това е дебютът. А после? – После – слава, щастие, живот. Понякога главата му се замайваше от сладки мечти.

Вирянов не завиждаше никому. Хората имат много, но никой не е доволен напълно ни от другите, ни от себе си – все им липсва нещо. Те са богати, по-скоро – охолни, даже не охолни – минават за такива, благодарение на кредит и реклама. Имат свои къщи, а изглеждат в тях вечно обезпокоявани квартиранти. Имат красиви млади жени, изящни дъщери, но всичко туй им струва много повече от самите тях. Отиват през лятото на нашите курорти и се връщат с изхабени нерви, разочаровани съпруги, отчаяни балдъзи – и една полица раздрусва най-здравите основи на огнищата им.

Ние нямаме богаташи. У нас не казват: „той е богат" – „разполага". И наистина – мъжете, жените разполагат в столицата като вкъщи. В долапите на Министерството на финансите, в бюджета има разлика между избраниците, случайно попаднали в София – в живота се смятат всички равни като пред смъртта. Дребен чиновник с госпожата си на улица „Леге" не се дава на семейство от генерален щаб. Те се сблъскват с еднаква надменност в халите, у Ангел Цвятков, срещат се в „Батенберг", казиното, кинематографа. Отгде, как балансират, амортизират, ликвидират тези вечно хвърчащи дългове – знаят само те. За нас е тайна – ако не сме служили в паркета. Изворът на тези рудници е покрит с мрак, като съпружеска спалня.

Туй е водовъртеж, в който всеки ден някой се дави. Аркадия, построена над гърлото на вулкана. Кога ли ще се обади?

Но софиянци са стотици. Après nous le déluge*... М... му!...

Здрава почва никъде няма. Всички – със земята – висим на косъм във въздуха.

И сред този шум в мъничкия Вавилон, в тази Европа на дребно – Вирянов със 150 лева заплата се усещаше най-честит на земното кълбо.

* * *

Вирянов се хранеше по разни малки гостилнички. Правеше икономии – парите трябваха за книги.

Нямаше кураж да посегне на по-добри локали.

Кафе пиеше в „Арменското кафене" – евтино и не по-лошо от другаде. Има вестници, хора, все като него.

Той беше във възторг и от стаичката. Но най-

* След нас потоп.

скъпата мебел – масата с ръкописи и етажерката с нови автори. С каква наслада ги трупаше един до друг. Гълташе книгите от Народната библиотека, а вечер сядаше и твореше.

Залови се да учи и френски.

Как жизнерадостно описваше на другаря си от родния градец София и живота в нея.

В „Арменското кафене" Вирянов се запозна със студента-юрист Кленовски. Бил е на Запад, пак се готви да заминава. Трябва да уреди някои университетски сметки.

Един ден се срещнаха и тръгнаха към Борисовата градина.

– Защо се завряхте в Ючбунар? Много е далеч от центъра. Туй е провинция за нас. И зарежете вашите гостилнички. Елате в „Средна гора". Там се хранят студенти, студентки, не е скъпо, има кредит, близо до театъра, казиното, библиотеката.

Вирянов остана доволен от новия познат. Дългогодишният софийски жител беше полезен. Препоръча го в „Средна гора", запозна го с вестникари, литератори, посвещаваше го в потайностите на софийския живот. Намери облеклото му, при все че е ново, здраво и чисто – не столично.

– Такива обуща, якѝ и връзки не носят тук. Можеш да имаш бръмбари в главата, убеждения от турско време – яката и връзката трябва да са модни. Да не ходиш никога на баня, но да се бръснеш най-малко два пъти в седмицата. Не казвам да се контиш – не! Туй е работа на особени типове. Да приличаш на човек, в гардероба на когото висят рединготи, смокинги, фракове, а ти от небрежност се обличаш в по-удобни дрехи. Ходи гладен, а пред хората трябва да пушиш папироси първо качество. Софийската публика не е любопитна: ял ли си, или не, но няма да прости да се явиш в

казиното небръснат и пред носа на някоя госпожица – кой знае, може би ученица на Марто – да извадиш табакера с тютюн. Табакера! Мила, стара наша дума... Фи! Да я произнесеш в салона!

Вирянов слушаше и виждаше – между тях действително има разлика. Той е уж с нови дрехи. На Кленовски облеклото полуизносено, а изглежда инак, не бие в очи, не се забелязва в тълпата. На Вирянов чепиците – без никакви фигурки – спираха вниманието като ботуши под цивилни панталони.

– Така е. И не да демонстрираш с туй, както го правите провинциалистите, не! Да изглежда, че облеклото и всичко отдавна ти е омръзнало, да се държиш тъй, уж и в София скучаеш. А тука – живее се хубаво – стига сериозно да желаеш това.

Към Борисовата градина настигнаха друг студент, Логинов.

– Да – продължи Кленовски, – у Монасана има хубава фраза: Il ne faut pas avoir du talent – il faut être classé*. По френски е много изящно – по нашенски би казал: „Качи се на главата на другите, за да не се качат на твоята.“

– Защо не се качи досега? – попита Логинов.

– Мълчи! С тебе – после. Аз деля човечеството на производители и консуматори и предпочитам да бъда консуматор. Не ме интересува кое, где, как и от кого се произвежда. Стига да има и да имам.

– Не е ново. Всеки иска да живее охолно и без труд.

– И се мъчи да убеди другиго, че трудът е полезен и приятен. Човекът е най-лошото животно, защото е умен. По-хищен от вълка, по-хитър от лисицата, погаден от хиената.

– При все това – в живота има нещо друго – веч-

* Не е необходимо да имаш талант – трябва да бъдеш изтъкнат.

но ново, неуловимо, мило. Стремеж за някъде далече, вън от нас.

– Хубави песни за ученички от IV клас. Да не хвърчим, да си седим на земята.

– И все гледаме нагоре. Слънцето е високо, недостижимо, а му се радваме. Защо ние – егоисти, материалисти – понякога в театъра, операта се захласваме, ставаме други?

– Защото и там гладни кокошки като тебе просо сънуват.

– Значи ти не вярваш, че хората се усъвършенстват?

– Не ме интересува. Ни топло, ни студено.

– А изкуството, жената, любовта?

– Всичко туй е хубаво – иска много пари, време и жертви. Природата е величествена, изкуството също, но право да ти кажа, може би съм варварин, предпочитам собствена вила в Чамкория, отколкото пейзаж от нея, нарисуван от Микеланжело заедно с Леонардо да Винчи – без право да го продам.

– Допотопно!

– Животно – кажи го, не се бой! Кой знае, не е ли оставил Ной по-свестни хора да загинат, а е прибрал такива типове като тебе. Бъди уверен, при нов потоп най-напред ще те изхвърлят от ковчега.

– Дрънкай си. Богатството е всесилно – не е всичко. В края на краищата – нищо. Човек работи, мечтае – търси ново, друго. Животът остава празен. И същият, който от милионите не би отделил залък за баща си, хвърля ги пред краката на жената за един поглед. И две пари не струват милионите, ако тя отвръща очи.

– Где си изкопал такава жена?

– Има. И да няма – търсим, мечтаем за нея. Има нещо по-горе от твоята собствена вила в Чамкория.

* * *

Най-много радваха Вирянов в София жените. Колко са и – навсякъде! Рядко сами – в голяма компания – или той и тя – тя и той – весели, доволни, приказват с един, с друг. Спират, стискат ръце, шепнат, говорят високо, смело на „ти“. Сърдят се, канят, обещават, отказват нещо, препират се и не искат да знаят, че наоколо гледат, слушат, наблюдават. Вкъщи също. Дохождат гости – моми, мъже – все млади.

Той им се радва и не забелязва, че хазяйчето, кога трябва и не трябва, влиза в стаята му. Вирянов я гледа, а вътрешно се топи.

„Смеят се, шегуват се, закачат, свои са, близки. О! Да се съгласи някоя от тях, коя да е, да ме обикне. Хубави са, дявол ги взел – до една. И да не е много хубава – онази ти коса натъкмена така... някак си... панделки... прозрачна блузка... дантелка на ризката... деколтенце... ажурен чорап... – тегли... мами... – не гледаш лицето ѝ... А очите!... Уж различни – черни, сиви, кафяви, усмихнати, умислени, дълбоки, ясни, замрежени – а все едно говорят: „Харесваш ме, нали? Знам що мислиш и аз мисля, ама нà!“ „Ех!...“ – въздъхна той един ден, като се връщаше от Борисовата градина, гдето ходеше да мечтае. Доближаваше се до къщи и се чудеше какво ще прави там. Не му се четеше, пишеше, нямаше где да иде. За пръв път усети скука, липса на нещо. Книгите станаха мъртви, безсъдържателни. Имаше нужда от жив човек, чужда душа.

„Всичко е хубаво, ама нà. Трябва да се родиш в София, поне дълго да живееш. Чужденец съм тука! Всички са свои. Где ще има свободни моми? Кой ще отстъпи? И кому? – Мен!...“

Страшна тъга го обзе за неговата самотия сред този весел Вавилон.

Влезе в коридора, забеляза, че вратата на стаята му е открехната. Наближава, отваря. Неволно се дърпа, сякаш попаднал по погрешка в чужда стая. Гледа и не вярва – на кревата спи хазяйчето. Най-спокойно с ръчица под главичката. Какво да прави? Да си отиде ли, да остане? Да я събуди или не? Не мърда, а мозъкът му работи. „Ето я! Една от тях...“ Очите му не се откъсват от устничките ѝ. Те гаче ли шепнат нещо... „Ами ако я целуна? Какво ще стане?...“ И без да знае какво ще стане, наведе се, прегърна я и впи устните в нейните. Зави му се свят – чу до себе си нежен гласец:

– Лошо момче!... Измъчи ме. Трябваше сама да дойда.

* * *

Почнаха се честити дни и нощи. Нов лъч озари живота му. Не завиждаше никому, спокойно гледаше чуждите хубавици – получил своя дял в София. Не можеше да ѝ се насити – ходеше с нея на разходка към Руския паметник, водеше я по бирариите в махалата и се гордееше, че прилича на другите. Тя сутрин носеше млякото в леглото, кичеше стаята с цветя и цял ден чуруликаше вкъщи. Главното – ни дума за женитба. „Ето живот! – мислеше той. – У нас какво би излязло от тази идилия? Нещастен брак или нечуван скандал.“ Тук това е нищо – за хората, за нея – значи, и за него. Обичат се, и толкоз! Какво е било вчера? Какво ще стане утре? – Не е тяхна, не е негова работа. В София всеки има свои грижи. Срещат се само за щастие и наслада.

* * *

Чуден майски ден!

В градината на бай Георги масите за ядене са

вече наредени. Часът е 11 1/2. Влезе Вирянов, закачи шапката и бастона на дървото, отиде да си умие ръцете, седна на сянка на своето място и поръча ракия. Пред него приборът му, неговата кърпа с халка, до нея тефтерчето – символ на софийската охолност и доверие. От кухнята идеха съблазнителни миризми на всевъзможни яхнии и печени. Вирянов изпи ракията и се замисли. Беше доволен от себе си и София. „Не е толкова страшен животът, както го рисуваме в провинцията." Почна да проверява бюджета си. „Живее се. Ще печатам разкази... Тогава, сбогом, роден кът! Ти си ме отгледал малко мършавичък, но сам си я закъсал, не ти се сърдя. Нека се поохраним на чужд гръб. Обичам твоите девствени балкани, вечно неизменни чудни пейзажи зиме и лете – не стига това на модерния поет. Ние пак ще се видим – няма да се червиш за твоя син..."

Влязоха няколко души и прекъснаха мечтите.

Градината се пълнеше. Някои бяха познати на Вирянова. Навикнали, обръгнали, от цяла България, равнодушно гледаха наоколо и пъхаха кърпите зад жилетката си. Какво е за тях хубавицата София? – Капризна, лековерна жена – ту законна съпруга с претенции, натяквания, ту любовница със сцени и скандали, ту мащеха с опяване, че много ядат, а нищо не вършат.

Взеха да разнасят. Бай Георги се появи на сцената. Влизаше в салона, мяркаше се в градината. Обикаляше масите, поздравяваше тъй, че всеки се смяташе удостоен с особено внимание. До някои стари, сигурни абонати сядаше за минутка, ставаше и отиваше понататък. Тук-там гласът му губеше своята мелодичност, погледът ставаше служебен и се спираше изразително-въпросително на тефтерчето.

И целия месец така.

Щом наближи първо число, забелязва се навсякъде тенденция на чистота. Бай Георги става по-нежен.

Тефтерчетата демонстративно сложени на видно място и гаче ли шепнат на някои: „Този път май ще се мръщи бай Георги."

Няколко дена той е във вълнение. Проверява, брои, взема, връща, заличава, записва, благодари по български и френски, черпи и не спи като в обикновено време. Поглежда на несигурните стари абонати и съмнителни нови. Те се преструват, че не го виждат, вземат вид, че не са получили още пари, не живеят с първо число, то е само за бюрократите, а те случайно в туй време нямат стотинка. И в края на краищата това са такива дребни работи – чудно е защо бай Георги се тревожи. Светът се крепи на кредита. Парите е създал човекът, а стомахът е от бога. Повечето пъти бай Георги се съгласява с тяхната философия. И пак се почва нормалният живот. До масата на Вирянов седнаха Логинов и Кленовски.

Гарсоните сновяха насам-нататък. „Ракия! Супа! Печено! Сладко! Вино!" – сливаха се във въздуха. Чуваше се тракане на чинии, ножове, мляскане, сърбане.

Вирянов ядеше и наблюдаваше публиката: повече студенти, студентки – тук-там чиновник или пенсионер. Разглеждаше студентките – все хубави, пресничкu, спретнато облечени, с часовник на ръка и елегантни чантички. Смели и скромнички. „Боже мой! Всичко туй принадлежи някому! А аз седях в провинцията..."

И разбра, че хазяйчето му е простичко. Не е грозно, да, но няма онова, туй, външно в маниерите, разговора. „Нима да беше нещо по-свястно, щеше да обърне внимание на мен?..." Неволно ги сравняваше – хазяйчето изглеждаше симид между бисквити. „Е! някоя от тези да се престори на заспала в стаята ми!..." Дълбоко въздъхна, видя, при тях идеха разни господа, заедно излизаха. В душата му се събуждаше мъничко озлобле-

ние. „Нима са по-горе от мен?“ Бясна жажда за живот, щастие – закипя в гърдите му.

– Яж, яж, Вирянов! – каза Кленовски. – Ще им се наситиш. Сигурно мислиш: ангели, блян, поезия? – пиявици, крокодили! Защо им са гимназии, университети? Нима да завъртят главата на Логинов трябват ум, семестри, дипломи?

Логинов не го слушаше. Не снемаше поглед от срещната маса. Хубава блондинка при всяко движение на вилицата и ножа дигаше очи към него, спираше ги за миг, отпущаше, режеше месото и леко се усмихваше.

– Е така, Логинов, ще те реже един ден и пак ще се смее – проговори Кленовски, – а ти ще се хилиш от радост, че такива коралови зъбчета ще те дъвчат.

– Ти или си напарен от жена, или никога си нямал успех – обади се Вирянов.

– Аз не се занимавам с тях и имам свое мнение за тази твар. Тя е необходима, не е лукс. Мястото ѝ денем е в кухнята, нощем в спалнята – не в салони и университета. В салона струва много скъпо, в университета – нищо.

II

В „Славянска беседа“ вечеринка. Кленовски насила доведе Вирянова.

– Аз не танцувам – протестираше той.

– Ще се научиш. И танците са между друго като бюфета. Салонът е малък панаир. Има стока, продавачи, купувачи – трябва да си отваряш очите на четири. И тука рекламата е душата на всичко. Събират се опитни фалшификатори и контрабандисти от двата пола. Какви охолни, безгрижни изглеждат някои господа, а вкъщи ще сложат на нощна масичка увехнало цвете, програмата за кадрил-монстр и празна кесия. Колко госпожи и госпожици минават за хубавици, подлудяват младежите, смущават покоя на стари ветерани-ергени, а да ги видиш сутрин в Евино деколте – ще загубиш апетит за брак и любов. Гледай: ей този там, фрак-клак, преди малко ми искаше 20 лева назаем. Виж оная дамичка с блестящата диадема в косата, до нея съпруга, началник на отделение, с редингот, по-светнал от диадемата. Погледни Логинов до неговата „недостъпна“, както я наричат. Горкият! Мисли – тя заради него забрави вселената, декламира в мозъка последното му стихотворение. Зад нея седи млад поручик и шепне нещо. Логинов я пита, тя отговаря на офицерчето.

Кленовски злословеше. Вирянов, усмихнат, слушаше.

Вечеринката беше в своя разгар. Салонът приличаше на голям аквариум с плуващи насам-натам пъстри риби. Вирянов минаваше от залата в бюфета, пак се връщаше и не съжаляваше, че дойде. Публиката го забавляваше. По едно време в коридора застана пред голямо огледало. Той рядко се е виждал в цял ръст – само по витрините. Огледа се и се убеди, че смело може да конкурира даже без танци. Облечен у Наймана, обут у Полака, стройна фигура, малък крак, мургаво, сериозно, умно лице, пламнали очи, черна къдрава коса, 23-годишен – всичко туй е нещо, капитал. Чоплеше го в тази обстановка сред младежи, че не е свършил гимназия. Френският език дразнеше ухото. Да, беше скромен чиновник, буболечка в бюджета. Никъде не се казваше секретар на учреждението, гдето служеше, а просто – „Вирянов!“ „Писател! – препоръчваха го познатите. – Да ви представя нашия другар – Вирянов, писател!“ И нещо нежно го гъделичкаше в такива минути.

Кленовски седеше в ъгъла до печката със злорадно лице, гаче ли ей сега зданието ще рухне и ще затрупа пълзящата сган.

Вирянов отиде в бюфета и поръча сироп. След мал-

ко до неговата маса седна господин, прилично облечен, с прошарена коса, с такова напрегнато, намръщено чело, тъй изпитателен поглед, че Вирянов го взе за детектив.

– Гарсон, бира! – Извади цигари.

Вирянов пушеше.

– Pardon! – каза непознатият. Приповдигна се и запали.

– Merci!

– Нищо, нищо.

– Извинете, г-н Вирянов, аз исках отдавна да се запозная с вас.

Той стана.

– Карнолев! Сътрудник на „Български глас". Аз четох разказите ви в „Земният шар" и „Вселена" и подлистниците в „Народно благо". За разказите не съм дотам съдия, но подлистниците – чудо! Нашият редактор е на същото мнение, иска да ви срещне. На тая тема ще приказваме още. Елате някой ден у нас.

Карнолев подаде визитна картичка с адреса на редакцията.

Край тях минаха Кленовски и Логинов.

– Познавате ги? – попита Карнолев.

– Много добре. Оригинали! Единият от всичко е във възторг, другият проклина целия свят. Оптимизъм подръка с песимизъм.

– Песимисти! Оптимисти! – произнесе с пренебрежение Карнолев. – Глупости! Философията не е за нас, при все че само философски народ може да изтърпи 500-годишно робство. Животът е война, г-н Вирянов. Трябва да бъдеш винаги нащрек, да го гледаш право в очите, като тореадор бика, щом се зазяпа – да го хванеш за рогата, както казват нашите държавници в опозиция. Философи! И двамата в края на краищата ще умрат от глад. Единият – не ще, другият – не може да работи. Туй са български обломовци – не признават само труд, за всичко останало са пъргави. Кленовски разиграва Диогена. България не е родина за такива хора. И нашият Диоген не се задоволява с бъчва, иска мебелирана стая без наем, а бай Георги да бъде вечен меценат. Вие, г-н Вирянов, сте друг. Ние следим – всяка нова сила, талант, е наш човек. Оставете „Народно благо". Безпартиен вестник бил! Може ли такова нещо? Кой го чете? Тяло без глава, празна кесия, стара честна мома. Елате при нас!

– Не съм партизанин – каза скромно Вирянов.

– Толкова по-добре. „Български глас" се харчи. Ние плащаме. А в свободно време пак си пишете „Сънища в облаците".

– Не ме тегли политиката. Дойдох с намерение да постъпя в университета, да работя, да спестя пари и замина в странство. Не е ли обидно – литератор да не е чел Мопасана в оригинал?

– Да ви кажа, на млади години четох и аз, особено руски писатели – сега нищо освен вестници. Ежедневка – там сме. Тя храни мозъка, душата, стомаха. Да следиш, отгатваш какво противникът крои, да дебнеш, да се пазиш и го изненадаш. Туй е животът – вечна борба. Винаги горд, смел, прав – и в победата, и в поражението. Най-много в поражението. Главното – прав, особено когато не си. Общи, сериозни социални въпроси са за кабинети – колко са в София? Има ли в тях кабинетни хора? Университет? Френски! Махнете тия фантазии! Защо ви са? За ценз? Той трябва за съдийчета, инженерчета, даскали. У нас ценз няма – хляб има. За министри има затвори – ценз няма. Ще свършите, ще станете чиновник – каква заплата? 200–300–400 лева. И кога? Когато сам не струваш две пари. Ние сме в опозиция. Аз получавам – не да се хваля – 500 лева месечно. Никакво началство. А като дойдем пак на власт, и френски ще заговорим в странство.

– И у вас има партизанско робство. Всеки е длъжен да мисли с чужд ум.

– Чужд ум?! Кой у нас мисли със своя? Важно е да се наложиш. Да, помислете, ако имате нещо подходящо, същия час хонорар.

Кадрилът се свърши. Бюфетът се препълни.

Близо до тяхната маса се настани Логинов с компания. Той ставаше, викаше, караше се с келнерите, сам донасяше сладка и сироп на дамите.

Карнолев се дигна.

– До скоро виждане, г-н Вирянов, подир обед винаги съм в редакцията.

– Много рано си отивате.

– Стига, по навик надзърнах. Не сме на вашите години! Сбогом! Не забравяйте.

Вирянов остана сам.

– Ела при нас – каза му Логинов.

Вирянов се двоумеше.

– Не бой се, няма да те изядат.

Отиде и се запозна с всичките. Между госпожиците имаше една без кавалер, тя не танцуваше, Вирянов не откъсваше поглед от нея. Бяло, чисто, детинско лице, светла на къдри коса, унесени някъде очи.

– Вирянов! – извика Логинов. – Така ли се занимават дамите? Седни до г-ца Морева.

Той се премести и не знаеше какво да прави. Гледаше я и се убеди, че в живота има недосегаеми блаженства. Ненапразно хората се борят и страдат.

– Трябва да сте отскоро в София? – попита тя.

Олекна му.

– Да, г-це.

– Студент, нали?

– О, не! Мисля да държа матура и да се запиша, вие сте в университета? Кой факултет?

– Историко-филологически, трети семестър. И аз съм нова за София.

– Харесва ли ви?

– Не мога да ѝ навикна. Тя ме зашеметява. В нашия квартал не я усещам. Там е тихо. Щом се кача на трамвая, изтръпвам, сякаш отивам в чужбина. Често ми се ще да се върна дома в нашето малко градче – с вади, криви улици, стари керемиди по покривите, в моята стаичка с дървено балконче над градината. Там дишах по-леко, живеех – разходки в боаза, на лозето. Всичко свое, мило, безшумно. Тука се плаша, от що – не знам. И вкъщи четях, много четях. Сега няма време, а целия ден нищо не правя.

– И аз преживях тази идилия. Но тя не може да трае вечно. Животът е в София, нашия Париж.

– Париж! Трябва да е страшно. Да се поразходим малко – предложи Морева.

Станаха, той ѝ подáде ръка и тръгнаха към салона.

Радост, гордост пълнеха душата му.

– Г-н Вирянов, Логинов каза, че сте писател – да не сте автор на разказа „Без край“?

– Да – скромно отговори той.

– Много хубав! Няколко пъти го прочетох.

Те дълго приказваха за разказа, литература, София.

Късно след полунощ Кленовски, Логинов, Вирянов и г-ца Аня Морева с хазяйката излязоха от „Славянска беседа“. Логинов не млъкваше, Вирянов разправяше нещо на Морева, хазяйката критикуваше тоалетите на дамите. Само Кленовски, с дигната яка, ръце в джобовете, мълчеше.

– Какво си се одрямал? – попита го Логинов. – Даже не ругаеш.

– Аз се одрямах, но ще спя спокойно. А ти сега ще възпяваш изгрева на зимно слънце, към пладне ще хъркаш, а твоята Хлоя ще бъде с онзи поручик.

– Юда!

– Да – а ще се бесиш ти!

До Народното събрание Кленовски и Логинов си взеха сбогом. Вирянов придружи дамите до Докторския паметник.

Жизнерадостен, като свършила гимназия ученичка след първия бал, Вирянов се върна вкъщи.

Живееше вече почти в центъра на града.

Нещо ново нахлу в живота му. Разговорът с Карнолев, запознаването с Аня откриваха други, светли хоризонти. Образът на Аня стоеше пред него. „Боже мой! Какво щастие има по земята!" На масата лежеше писмо. От техните. Вирянов не го отвори – не искаше да си разваля настроението. Съблече се, легна, загаси електричеството и се унесе...

* * *

Аня ходеше на вечеринки повече да направи удоволствие на хазяйката – млада, хубава вдовица, любителка на светски шум и танци.

Аня предпочиташе театъра. И там има публика, но всеки за себе си. Няма разговори, запознавания, с вечно едни и същи комплименти за нейната хубост. „Ето Вирянов не е такъв. Колко е скромен! И защо мъжете ни говорят само за любов? Нима с нас за друго не може да се приказва? А и той е млад... Какви очи!..." – промърмори в полусън и склони главичката на възглавницата.

III

Подлистниците на Вирянов обърнаха внимание.

Той често посещаваше редакцията, понякога работеше там.

– Г-н Вирянов – каза един ден редакторът, – вие сте млад, а тъй наблюдателен. Така бързо долавяте фалшивото у хората. Напишете нещо за нашите партии. Както виждате – нищо лично.

Вирянов не беше чужд на политическия живот, следеше събитията, но партизанските страсти и еж-би не го интересуваха, не засягаха.

Темата се видя благодарна. Изредиха се толкова режими, такава каша са забъркали, с години можеш да храниш читателя.

Почна да пише.

Нищо ново в статията нямаше, но езикът беше остър, хаплив и на места тъй незаслужено деликатен, че ставаше двойно по-обиден. Появяването ѝ произведе фурор в партийните кръгове на вестника. Редакторът стискаше ръцете му.

– Вие сте сила, г-н Вирянов! Не сте за долния етаж – горе, горе!

Броят излезе, Вирянов го взе и се почуди. В ръкописа заглавието: „Нашите партии". Сега с едри букви прочете: „Нашите противници".

Отиде при редактора.

– Има недоразумение или печатна грешка.

– Ни едното, ни другото.

И догдето Вирянов се накани да протестира, извади от масата купчинка банкноти.

– Напълно заслужено – не възразявайте!

– Но... аз... друго!...

– Прекалена скромност!

Редактора извикаха при лидера и Вирянов остана с банкнотите.

* * *

Минаха месеци.

Колегите-литератори го закачаха. Вирянов ус-

михнато се защищаваше – писателят може да пише навсякъде, без да го ангажира фирмата. Изкуството няма отечество, постоянно местожителство. Партизаните около вестника почнаха да го коткат. Те отгатваха в довчерашния скромен провинциал бистър практически ум, зъл, енергичен, спокоен и особен начин хладнокръвно да дразни противника.

* * *

Редакторът, Вирянов и още няколко души бяха поканени на интимна вечеря у виден лидер на партията, депутат Горчинов. Ядоха, пиха и заговориха за вестника – уголемяване формата, усилване фонда, освежаване силите. Вирянов чак сега забеляза, че Карнолев го няма. Попита съседа.

– Не е добре с редактора. Донейде и вие сте причината...

– Аз?

– Чудно ви е?

Вирянов искрено се чудеше.

– Да – протегна лидерът. – Вестникът е гласът на партията. Той трябва да бъде силен, внушителен. Ние имаме стари ветерани, но освен бойна опитност и политическо благоразумие има нужда понякога от замах... тъй да кажа – вдъхновение. Говоря за перото на господин Вирянов. Туй е талант. Казвам го без резерва. Моите най-искрени уважения към бившия ни главен сътрудник господин Карнолев. „Tempora mutantur et...“*, с други думи, всичко се менява. Той безукорно пазеше интересите ни, като вярно куче. Нямаше у него онова... туй... тънкост... Карнолев лаеше, хапеше, но много шум дигаше и зъби му липсваха вече. Вирянов хапе, без да лае. Господин Вирянов, ние ви предлагаме вакантната длъжност.

* Времената се менят и (ние се меним в тях).

Вирянов се смути.

– Господа, преди всичко аз не съм партизанин...

– Ние не вербуваме партизани, те са легион и без вас. Нека види обществото, че при нас може да работи всеки честен интелигентен човек. Ние не ангажираме вашата съвест. Вие ще бъдете независими и обезпечени – пак ще се занимавате с литература. Толкова ли държите на службата?

Вирянов се зачерви, досрамя го за нея.

– Аз мисля – продължи лидерът, – вие заслужавате повече. Време е нашата младеж да разчита на силите си, не на държавния бюджет. Най-после предлагаме – не насилваме.

Вирянов седеше на тръне като хубава госпожица, на която правят предложение, но тя не може още ясно да разбере какво е то.

След кафето едни отидоха в кабинета, други – в салона.

Редакторът тръгна с Вирянова.

– Не изпускайте случая. Ще направите положение. Помислете хубаво. За такива неща два пъти не канят. Кандидати много.

Вкусната вечеря, пивко вино, обстановката влияеха не по-малко от думите на Горчинов.

„Ето среда, в която мога да живея отсега.“

Сети се за службата. Каква мизерна му се виждаше. А можеше ли без нея? Насъщният хляб. Храни ли литературата най-видните писатели?

В затънтено кътче на душата се водеше борба.

В такова настроение Вирянов се върна вкъщи.

Чувстваше, че в живота му иде завой, кръстопът. Любимите автори будеха любов към свободата, истина и красота. Може ли да ги има в каква да е редакция?

Свобода! Не беше свободен и в службата. И там роб, но на нещо отвлечено, тук на личности. „Главен сътрудник на „Български глас!" – как гордо го произнасяше Карнолев.

Вирянов се умори от напрегнато мислене и легна, без да реши нещо.

През нощта сънува голям кабинет, същ като в къщата на лидера. Седи до писалището в меко широко кресло. Вън посетители. Разсилният долага.

– Да почакат!

Някой чука.

– Entrez!*

Влиза Аня, усмихната, протяга ръце.

Става, тръгва към нея.

– Аня!

И се събуди.

Отиде на служба и написа заявление за оставка. Шефът го извика.

– Що е туй?

– Оставка.

– А после? Да не си получил наследство?

– Намерих частна работа.

– Частна работа? Ти си луд!

– Заплатата е два пъти по-голяма.

– А пенсията? Пенсията – натърти началникът. – Ти си млад, можеш 40 години да служиш. Опомни се! Някой те е надъхал. Кажи ми кой в България храни по-хубаво от държавата.

– Аз реших – категорично отговори Вирянов.

– Добре, умивам си ръцете.

Вирянов излезе.

Маститият бюрократ продължаваше да гледа отпреде си. Това беше по-горе от разбирането му. Той

* Влезте!

мислеше, че всички порядъчни българи трябва да умират пенсионери.

IV

След вечеринката Вирянов и Аня се виждаха няколко пъти в университета, библиотеката, театъра. Къси, случайни разговори. Мили за него – радваха, че не са се забравили.

Где можеше да бъде по-дълго насаме с нея?

Общи познати нямаха, да отиде у тях не се решаваше, не го е поканила, не искаше да се натрапва.

Един ден най-неочаквано се срещнаха около черквата „Александър Невски". Още отдалече и двамата леко се усмихнаха.

– Вкъщи, госпожице?

– Да.

– Мога ли да ви придружа?

– Разбира се.

Стигнаха Докторския паметник.

– Да минем през градината – каза Аня.

Пусто. Празни пейки, безшумни дървета, безмълвни надписи на паметника – всичко наоколо дишаше покой.

– Колко е хубаво тука! – проговори Вирянов. – Не е като Градската градина. Не я обичам. Центърът ме плашеше с лукс и мизерия. Отначало често дохождах в туй уединение да отдъхвам. Знаете ли, аз пристигнах в София с няколко лева. И не се отчайвах. Заканих се да победя. Ей на онази пейка мечтаех за борбата с живота. Да седнем малко – нерешително предложи той.

– На онази пейка? – усмихна се Аня.

Изглеждаше – тя не бърза, сложи книгите и чантичката до себе си.

Вирянов никога не би станал от мястото. Само-

тията хармонираше с настроението му. Тъй близо до нея – той се усещаше сам. София, редакцията, литературата не пълнеха душата.

– Пишете ли, господин Вирянов?

– Да, много, почва да тежи. Писането залъгва, не храни сърцето. Искам да живея, все чакам нещо.

– Вие сте мъж, друго. Ние, жените, собствено аз – какво мога да чакам? Убедих се, не съм за тука.

Вирянов чертаеше с пръчката по пясъка и тихо каза:

– Да, не сте за София.

– Нали? Защо и вие мислите така?

– Чувствате се гостенка – тегли ви вкъщи.

– Аз имам намерение да се върна.

Той смаяно я погледна.

– А университетът?

– Все едно, няма да издържа три години. И защо ще свърша? Да се занимавам мога и там. Дома повече работих. Сега станах мързеливичка.

– Защо дойдохте тогава?

– Нашите настояваха. Искаха даже в странство да ме пратят.

– Трябва много да ви обичат?

– Едничко съм, глезено дете.

Как му се искаше да каже, че има хора по-силно да я обичат от техните.

Той мислено ѝ шепнеше галени думи, а езикът се схващаше, говореше друго.

– Чудно момиче сте!

– Защо!

– Не приличате на другарките си. София ги окри-ли. Те жадно я гълтат. Вие бягате от нея. Трябва да има много важни причини за това?

– Разбирам за какво загатвате. Не! Няма подобно нещо – каза тя спокойно и сериозно.

– И тъй, ще заминете?

– Да. Не съм за големи градове, те ме плашат.

Вирянов се замисли. „Ето живота! – А счастье было так возможно, так близко! След малко ще си иде, сетне ще замине и – точка...“

Той дигна глава и схвана, че Аня го наблюдава. Колко мила му се видя в тази минута.

– Госпожице! – едвам прошепна Вирянов.

Гласът звучеше като детинска молба.

– Какво има?

– Ще изпълните ли едно мое желание?

Погледите им се срещнаха.

– Ще изпълните ли?

– Да – отговори тя решително.

Той грабна ръцете ѝ и нежно ги стисна.

– Благодаря, благодаря, госпожице Аня. Простете, че ви наричам тъй. Но казахте „да“ – без да знаете желанието ми?

– Зная го.

– Нима?

– Да не бързам със заминаването.

– Да... да... да...

– Не съм решила окончателно. Боже мой, часът е скоро 11! Закъснях – хазяйката ме чака за обед. Никога не ми се е случвало това. Да вървим!

Вирянов я придружи до квартирата и взе сбогом.

– Заповядайте някога и донесете някой разказ – промърмори тя смутено и се качи по стълбата.

Вирянов стоеше до пътните врата. На горното стъпало Аня се запря и се обърна.

– Довиждане! – извика тя весело и изчезна.

* * *

Жизнерадостен, седеше Вирянов в кабинета си. Не му се работеше. Искаше да отиде някъде далече, вън от града, с компания, не да гуляе – между много хора, весели, доволни, – да мечтае за Аня.

Прибра пръснати ръкописи, тури ги в чекмеджето и заключи. Пишеше голям роман, нахвърляше материал. Герои, героини днес не го интересуваха. Роман все е живот. А той е тъй високо над земята.

Излезе на улицата. Чудно време. Струваше му се, не може да бъде друго.

Тръгна към Борисовата градина. При Орлите се върна.

Мръкваше. Дигнаха електричеството. Отби се в „Братски труд". Там завари познати – писатели, артисти, любителки, студентки.

– О, господин редакторе!

– Заповядайте!

– Що има?

– Министерска криза?

Вирянов се усмихваше. По-рано им завиждаше, смяташе ги по-горе от себе си. Сега снизходително гледаше. „Щастие ли е това? Всеки ден едно и също..." Всички тези госпожици – някои с цигари в уста, с чаша в ръка – не будеха в него ни вдъхновение, ни желания, ни страдания. Напразно другарите парадираха с тяхната близост. Млади, преснички още, но в мъглата на тютюневия пушек, над изящни главички с разпилени коси, небрежни пози, пламнали от вино очи – Вирянов виждаше усмихнатото личице на Аня, застанала на стълбата. „Какво ли прави? Чете, мисли за дома? Или?..." – не посмя да довърши мечтата.

Запали цигара и поръча сироп. Вино и ракия почна да пие рядко – не от здравословни, морални или парични съображения. В прилично общество тази миризма не е приятна. Наоколо шум, смях, спорове.

Той мислеше.

Защо тези хубави деца, волни птички, не го трогваха вече? А какво би дал преди за една от тях. Нямаха ли душа? Кое ги свързва? Говорят за политика, изложби, ежби в театъра, Оперната дружба, заеми, лов – защо са тъй равнодушни? Или тук, пред хората – а там някъде, насаме, в скътана стаичка, не е така? Не се чете нищо подобно в погледите. С тях само се шегуват – те не са съпруги, годеници, любовници – другарки – правят опити, репетиция за семеен живот. А коя няма в куфарчето си сноп писма, албумче със стихове на местни поети? Но далеч от патриархалните гнезда, те смело обират забраненото дърво и не се отчайват. София прощава. Ненапразно тя е родина на всякакви амнистии. Като свършат – ще се разпилеят из България и пак ще станат предишни. Сегашните им поклонници няма да ги познаят. Ще извадят пожълтелите албумчета с мухлясали цветя и стихотворения и ще разправят на наивните провинциали за българския Вавилон, където само силните натури изплуват – в тъй бурно море. Провинцията е доверчива, скучно е там, свободната любов се преследва, а висшето образование се цени не като в столицата.

Унесен, Вирянов не забелязваше, че госпожица Ася, с която отскоро се запозна, не спуща очи от него. Съседът ѝ, пийнал вече, злобно я гледаше.

– Аз... такова... не позволявам... и толкова!

– Вирянов! – каза Ася, възмутена от невниманието му. – Кога ще станете столичанин?

Всички се изсмяха.

Той се смути. Това ѝ даде кураж.

– Вие навярно още получавате писма от родното огнище?

– Да, от майка си.

– Други, други писъмца, с къдрици, теменужки, следи от сълзи...

– Туй ли ми пречи да бъда столичанин?

– Обяснения после. Помнете ми думата – скромността ще ви погуби.

– Съжалявам, госпожице, че не мога да ви кажа също.

– Браво, браво, Вирянов! – раздаде се наоколо.

– Хапна ли? – нашепна ѝ другарката.

Ася не се смути.

– Г-н Вирянов! Придружете ме до къщи. Моят рицар от ревност се напи и спи.

– С най-голямо удоволствие.

Пияният отвори очи.

– Кой ще си ходи?... J'y suis, j'y reste!* Никой да не мърда!

Като си отиваха, Ася по никой начин не искаше да остане с него. Другите го взеха под мишци. Той протестираше, ругаеше, заплашваше. Най-сетне качиха го във файтон и откараха дома.

Вирянов тръгна с Ася.

Тя не мълкна целия път.

– Винаги ли сте такъв с жените? С всичките?

– Какъв съм? Не ви разбирам.

– Туй било писател! – презрително промърмори Ася.

Стигнаха в квартирата.

– Ако обичате, елате, ще ни направя кафе.

– Спи ми се.

– Ей че комплимент!

– Сбогом!

– Не сбогом – довиждане!

Вирянов зави в квартала на Аня. Той се чудеше тази вечер на себе си. „Що става с мене? Такова весело, нежно момиче, а аз? Да, нашият сой е еничарски. Хубава е Ася! Много мирише на кръчми и мъже. Аня! Мила Аня...“ – прошепна Вирянов.

* Тук съм, тук оставам.

V

Звездата на Вирянов се издигна в небесата.

Живееше в редакцията на „Български глас“, в една от най-хубавите улици на столицата. Голяма светла стая, с балкон.

Издадоха разказите му в изящно томче.

Срещите с Аня почти всеки ден. С трепет и благоговение поднесе ѝ книжката, специално подвързана, с името ѝ на кориците. Отваря я – „На милата Аня Морева – моя блян в живота.“ Неизпитана, плаха сладост пробягна в душата ѝ.

Но ето лицето ѝ пламва от смущение.

– Какво има? – попита тревожно Вирянов.

– Нищо! Боже мой! Книжката е напечатана и...

– Какво? Какво?

– Хората... всичките... в София... там... у нас... ще четат това...

– Туй ви обижда? – проговори той в ужас.

– О, не! Това е твърде много щастие, г-н Вирянов!

Гърдите ѝ високо се дигаха от вълнение, тя го погледна – в очите ѝ имаше повече вдъхновение, отколкото във всичките му разкази.

– Аня! – прошепна той и припадна до рамото ѝ.

Книжката се търколи на земята.

* * *

Томчето стана евангелие за Аня. Вземаше го вечер от масата, прочиташе посвещението, целуваше буквите и честита, заспиваше.

Блажени дни се почнаха за Вирянов. С вестник в ръка, цигара екстра в устата, гордо гледаше той от балкона случайно минаващи из улицата тълпи, излезли от своите леговища на Ючбунар или Подуяне. Не ги наблюдаваше вече, съжаляваше. Книжката се харчеше, критиката заговори – хвалеха. Поместиха портрета му с къса биография в „Български глас". Какви чудни минути прекарваха с Аня! Ходеха в Банки, Костенец баня, Чамкория.

Тя обикна София.

– А помниш, Аня, как се боеше от нея?

– Глупавичка бях.

– А сега боиш ли се от някого? А?

– От що? Нали си до мене. Но щастието, Ваня, особено на жената, иска уединение. Колко бих желала да бъдем сами, не тука... там, у нас, в градинката до полите на Балкана, гдето още мечтаех за любов, за тебе... да... да... Струва ми се, и тогава те виждах в моите сънища, виках те, ти, лошичък, не идеше, мъчеше ме. Да, сега не ме е страх от нищо. Знаеш какво? Понякога ме преследва мисъл, че някой ни дебне, да ни направи пакост. Кажи, мили, пречим ли някому с нашата любов?

Вместо отговор той ѝ милваше косата и с целувки запушваше мрачните въпроси.

Уви! Аня излезе права. Нещо в живота ни дебне. Невидимо, не дух – живо същество, в плът и кръв, без име, затуй по-страшно от призрак и човек. Заспиваме безгрижно, събуждаме се весели, сядаме да ядем спокойно. Унесеш се в съня във въображаеми, затуй по-сладки, обятия – пред тебе се изправя в тъмнината уж забравен образ, с неразчистени окончателно сметки. Радостно си отваряш очите сутрин, мижиш пред лъчите на слънцето като глезено дете пред погледа на майката, озърнеш се – на масата писмо „пак за онази полица". Неизправен длъжник от люлката до гроба. А уж честен, честен във всичко.

Един ден в сериозен вестник се появи сериозна статия за Вирянов. Началото го омая. „Ние виждаме в разказите чиста, благородна душа, възвишени стремежи, търсене красота в живота. Вяра, че мъжът е рицар, роден за добро и подвизи, жената е ангел-утешител, пратена от небето да услажда трънливия му път. Омръзнаха ни вечно мрачни песимисти писатели – виждащи зло навсякъде и в човека – звяр. Не е такъв Вирянов в произведенията си – нежен, горд. Уви – в произведенията!..."

Вирянов изтръпна като свидетел пред подозрителен поглед на следователя.

„И с него се повтори старата песен – думи – едно, дела – друго. Авторът написа разказите, слезе от Олимп и се настани в една редакция. Той може би е доволен, ние, негови читатели, скърбим за това" и т.н.

Няколко дена Вирянов ходеше попарен с вряла вода. Помъчи се да бъде равнодушен, по-горе от дребни заяждания – не можа. Най-после кипна. Седна и написа злъчен отговор.

„... Преди всичко той е човек, българин, гражданин – има и трябва да има убеждения – защо е избрал тези, а не онези убеждения – сметка никому не дава – и не се черви от партията, в която работи."

Свърши статията, неволно спомни думите на Карнолев: „Винаги бъди прав, най-много – когато не си!"

В партията бяха във възторг от него. Почнаха още повече да го тачат, за да загладят неприятностите, причинени от противниците. Вирянов стана сила, ходеше с гордо дигната глава, насаме отпущаше челото, усещаше се победен от нещо.

Животът взе да го дразни.

Изостави модерни сюжети и се залови да пише на исторически теми. Настоящето го ядосваше, не теглеше към перото. „Да, по-рано писах повече, не доя-

ждах. Може ли да трае дълго такова творчество? Сега съм обезпечен, спокоен физически и духовно, работя, когато и каквото искам, без да бързам да печатам за хонорар. Нима всички трябва да преживеем Кнут-Хамсуновия глад? И дава ли смученето на талаш дълго време идеи и образи? Защо писателят да бяга от обществото? Бедността и самотията са лоши проводници. Празен стомах не се залъгва с пейзажи и поетични главички. Облаците се описват, но там не се живее, а фантазията отваря само апетит. Всичко е мрачно тогава, а не съм за сатира. Аз съм независим, време имам, талант – и те не го отричат. Няма да го разпилея на дребно. И не е ли завист това? Кой от тях не би приел моето място? Лемков? Дайнов? Да, но Лемков е социалист, Дайнов е особен човек, кокетира с мизерията."

„И двамата са безспорно таланти, ще дадат ли нещо при тези условия? И защо безспорно? На Дайнов не приеха пиесата. Затуй ли, че е ругал театъра? Не вярвам. Наистина на Душков поставиха драмата – той от срам я сне от сцената. Где е критерият тогава? Кой е съдията? Видя, че туй е хаос. Никой нищо не разбира – ни авторът, ни читателят, ни критикът. Кое е хубаво? Бездарно? Кой трябва да пише? Кой не? Никой не знае. После, на стари години, след смъртта, ще се произнесе потомството, а дотогава? Да чакаме? Не! Не може така! Никой не е бил само писател. Пушкин, Лермонтов, Шчедрин – вицегубернатор – автор на „Помпадуры и Помпадурши". Геният си е гений навсякъде. Минаха времената на бохемата. Сам Мюрже казва, че всичко туй е хубаво да се спомня до маса с чаша старо вино в ръка, не да се преживява. Нима за да бъдеш Верлен – трябва да пиеш? Гете – изтънчен аристократ? Сне ли Берне поне листец от лаврите му? Дворцов човек, а какъв полет на духа? Именно сега ще създам нещо голямо, сериозно, обмислено, обработено. Колко време ми отнема редакцията? Свободен съм." И чувстваше, че мъничкото парченце от неговото „аз", отстъпено на вестника, приличаше на гвоздея на Настрадин ходжа, закачен в душата му. „Но аз пътувам, наблюдавам. Партизанин!" „В България няма живот вън от партии!" – успокои го фразата на един виден държавник. И спомни думите на Пол Бурже: „Писателят вижда от кабинета повече от турист, обиколил света." Най-после туй са детински работи. Нима всеки охолен човек е безчестен?

А съзнаваше, че не е туй, което искаше да бъде. По-рано – неопределена величина в обществото, непроявен в нищо, но с надежди в област, гдето отведнъж прескачаш другите. Сега е „известност" – да, класирана не по бюджет, пак по заплата – не по талант – онзи талант, за който у нас обикновено не плащат. Другарите престанаха да го закачат, не го представяха вече „писател", а „главен сътрудник" на „Българский глас". Не е малко – много. Но стари и млади, признати и не писатели, държаха се с него като с овца от друго, чуждо, даже нещо като краставо стадо. Туй го мъчеше.

Той навикна да проверява живота си, да няма в биографията му некрасиви странички. Осторожен и в писмата. Знаеше колко е строго потомството към избраниците. Но по-рядко и по-рядко надничаше в олтара на душата си. Взе да се усеща там в чужда черква.

VI

Една вечер, на гости у Горчинов, Вирянов се запозна с дъщеря му – Луиза, – току-що се завърнала от странство.

Аня и Луиза!

При запознаването с Аня болезнено-сладко изтръпна душата на Вирянов. Пред Луиза очите се отво-

риха от учудване и възторг. Не е виждал толкова красота в една жена.

Аня го порази с миниатюрна изящност. Луиза се наложи като жива статуя.

Аня приличаше на тиха, нежна, пролетна мелодия, създадена за пробуждане на поети. Луиза като Вагнеров оркестър заглушаваше всичко наоколо.

– Много ми е приятно – каза тя спокойно и протегна ръката си.

Вирянов усети особено стеснение. С Аня – друго – дете, ученица, той – професор, макар неопитен. Тука се губеше като придворен в свитата.

Не е черквица за топли молитви – храм за тържествени богослужения. „Обиколила Европа, свири на пиано, пее. А как се облича!...“

И на нея Вирянов поднесе томчето с разкази, не посмя нищо да надпише. След седмица забеляза книжката неразрязана.

Луиза не беше доволна от живота. Шокираше я, че са от провинция. Наистина преселени отдавна, откак баща ѝ станал депутат, но все понякога дохождаха оттам на гости разни лели. В отделенията се казваше Лалка – тук я прекръстиха Луиза. „Лалка! Фи! Слугинско име!...“ – мръщеше се малката госпожица. Баща ѝ много я глезеше, а тя все му се сърдеше, че още не е станал министър. Поне за малко – да може вечно да пише „бивш министър“. В странство това значи много. Тя беше убедена, че трябваше да се роди министерска дъщеря, както в приказките се раждат все принцеси.

Първо време Вирянов минаваше за обикновен кавалер. Но Луиза му прости всички недостатъци, когато баща ѝ в интимна беседа намекна, ако дойдат на власт, между младите той е най-„ministrable“* в партията.

* Кандидат за министър.

Вирянов енергично протестираше против тези предположения и казваше, че би предпочел дипломатически пост в някоя столица на Централна Европа. И още по-усилено се залови за френски – скритом вземаше уроци у един изпаднал французин. Луиза се съгласяваше с него – само в странство се живее, а тука? Ходила е в двореца – нищо особено.

Като станаха по-близки, на една разходка тя посъветва, ако е избрал дипломация – не е зле да се поотучи от чирпански маниери.

Вирянов кипна.

– Преди всичко не съм от Чирпан.

– Все тамък някъде.

Той сам обръщаше внимание на държането в обществото. Може да липсва нещо, но такава обида! И отгде-накъде?

Да, туй не беше Аня.

Той се замисли за отношенията си към Луиза.

Чести срещи, насаме вкъщи и на разходка – никога не са загатвали даже за любов. Обича ли я? Нима, който пита – обича? А тя? Кой знае. Но тая фраза? Бележка на салонна дама или интимност? Ами ако те и не мислят за него?

Един ден Вирянов изтръпна. Лидерът много тържествено го покани в кабинета.

– Г-н Вирянов, има деликатни теми, но между благородни хора всичко се урежда. Вие често дохождате у нас, виждате се с Луиза, излизате на разходка. Разбира се, туй се коментира, нали знаете, обществено мнение.

Вирянов бледнееше. Земята се губеше под крака-та. Схвана, че по вежлив начин най-нахално го пъдят от къщи.

– Г-н Горчинов! – почна той с достойнство. – Аз никога никъде не съм се натрапвал.

И реши да продължи в същия тон, да унищожи и него, и Луиза.

Горчинов се усмихна.

– Драги Вирянов, не е въпрос за натрапване, да се оформят официално отношенията. Знаете как ви уважавам, моята мечта е да станете мой заместник в партията. Не вярвам да ме подозирате в някакви сделки. Желая щастие и на двама ви. Луиза ще каже останалото.

Горчинов излезе.

На вратата се показа Луиза. Никога не бе я виждал тъй хубава, величествена – сякаш стоеше на официален прием в салона на българската легация в Париж.

Другият, задрямалият „чирпански" Вирянов, когото Луиза искаше съвсем да приспи, се обаждаше: „Къде хвърчиш? Ама Аня? Аня? Да..."

Просто я забрави – както по-рано всичко забравяше за нея. И като се върна вкъщи, съзна, че почва да се влюбва в Луиза, а обичаше още Аня. Проклета човешка душа! Защо не го разобикне Аня? Намрази? Наистина той нищо не ѝ е обещал. Но самата любов не е ли посилна от всякакви клетви? Нима жената пуща в своето „светая светих" като в увеселително заведение за ден, нощ? Може ли да я остави? А образът ѝ спокойно се нареди в паметта до хазяйчето в Ючбунар. Хубав, рядък спомен – и толкова. Не такава другарка му трябва. Тя е саможива, скромна, задоволява се с негова любов. Любов! Най-свободно чувство – а какви отговорности! Една е – колко тънкости! Обичал ли е хазяйчето? Не! Страст. Гореше плътта – Аня запали душата. Но и нейната любов е пролет – не целият живот. Идилия. Луиза – простор, борба.

Пред него се мярна тъжният лик на Аня, безпомощна като котенце, изхвърлено на улицата. „Боже мой! Колко е заплетен животът за честен човек!"

„Не! Няма да ѝ нанеса такъв удар. Твърде много щастие ми даде. Не мога да бъда подлец!"

И реши да отиде при Аня.

* * *

До Аня долитаха слухове за Вирянов и Луиза. Тя още повече се затвори в черупката си. Пред очите ѝ плуваше мъгла и постепенно настъпи тъмна, беззвездна нощ. „Крив ли е? Кой е крив?" – не я интересуваше – страшното беше, че което е било, не е и няма никога да бъде. Отслабна, погрозня.

– Какво ти е, мила Аня? – питаше я загрижено хазяйката.

– Мама е много болна – излъга тя, за да скрие мъката. Никой не трябва да я споделя, както не е споделял радости. Съчувствието на най-близък отнема едничката сладост на страданията – гордостта на самотията.

На вратите някой почука.

– Entrez! – каза машинално Аня.

Вирянов.

Те се погледнаха и преди да заговорят, казаха си всичко.

Настъпи мъчително мълчание.

– Аз дойдох – почна Вирянов.

В тона личеше, че прави жертва.

Тя схвана това.

Той млъкна. Аня нищо не каза. Само неволно дигна очи и – наместо любим човек, съюзник в живота – видя вероломен сдружник на човешкото щастие.

– Аня! Не си дете, трябва да се разберем. Аз съм виновен пред тебе. Да... да... да... не възразявай – не желая великодушни опрощавания. Вината е в мене – не в твоите укори и права. Аз дойдох да изкупя греха.

– Ваня! Кажи искрено, без заобикалки, обичаш ли ме?

Като осъден на смърт – тя впи поглед в него. Вирянов на миг се смути. Електрически ток пробягна в душата му и изчезна някъде вън от нея.

– Аз съм готов да се оженя за тебе!

Той го произнесе твърдо, решително, като актьор мъчно заучено място в ролята.

Каза и изтръпна.

– Ваня! Ти си свободен! – проговори Аня тихо, напрегна всичките си малки сили и излезе.

* * *

Една сутрин Вирянов се събуди на власт и съпруг на Луиза.

„Български глас" повиши тона. Разтуриха камарата, назначиха нови избори и пръснаха се по градове, села и колиби. Народът обича нова власт, като жената нова рокля. Каквато да е – даже пребоядисана стара.

Тръгна и Вирянов с бабалъка си по агитация. Отбиха се в родния му град. Отначало не можаха да го познаят в кафенето на бай Костаки. Не вярваха, че туй е техният Иванчо, с когото се майтапеха при заминаването му в София. Вирянов снизходително се усмихваше на добродушните съграждани.

Посети гробовете на майка си и вуйча, продаде наследствените имоти и реши да направи къща в София на мястото, подарено на Луиза от баща ѝ.

Обикаляха, говореха, преграκнаха – и Вирянов стана депутат. Отвори се камарата и се заловиха за работа.

Много скоро Вирянов схвана, че всички – и той – едно мислят, друго говорят, трето вършат, а в края на краищата излиза четвърто, което не са и сънували.

Усети в душата си раздвояване. Почна да търси в тези нови негови „аз" – писателя. И се убеди, като отиваше в камарата, събрания, комисии – че го оставя вкъщи заедно с домашната си дреха на закачалката.

Виден партизанин, редактор, сега депутат – Вирянов се срещаше с много хора, познати и приятели. Всички искаха нещо – много. Няколко души – едно и също. Добър, щедър, обещаваше и незабелязано захвана да лъже. По-рано общеше с другите с открита душа – сега между него и околните се издигна гише. Вирянов го носеше навсякъде, даже из улиците.

– Моля ви се, господин Вирянов, извинете за минутка...

– Елате в редакцията!

– Ще видя в камарата.

– Ще говоря с министъра.

Върви, не се спира, ръка не подава, гледа настрана или приказва, ако е с някого.

А до Луиза в най-нежни минути се чувстваше на гости – спалнята ѝ не беше гнездо на влюбените, тронна зала, гдето тя му разрешаваше аудиенции.

Властта не го зашемети. Пред него се мяркаха дипломатически постове, министерски кресла – той не бързаше, безконечно щастлив, че отсега ще може изцяло да се предаде на литературата. Ще им докаже, че е имал право – талантът си е талант, трябват и условия. Какво са дали те? А драмата му е приета – скоро ще се играе. Пише голям социален роман. Специално за него е обиколил някои градове. Ругаха го бивши колеги от „Братски труд". Вирянов не се сърдеше. Завистта и злобата бяха очевидни. Повече пишеха за депутата Вирянов, даже за бабалъка му – не за писателя. Беше спокоен, неуязвим. Сам си е пробил пътя в живота, настанил се е в сериозна партия, благоразумно се е оженил. Кой може да го упрекне в нещо безчестно? Остана преди всичко поет-мечтател. Политика – второстепенно, дълг; литературата – храм. Охолността не убива таланта и душата – ако ги е имало.

Да... може би по-нататък ще приеме някоя легация, за да изпълни даденото обещание на Луиза. Не е

невъзможно да стане и министър – ако наложат обстоятелствата, – но ще бъде известен само като писател. Кой на негово място не би захвърлил перото?

* * *

Вирянов е в кабинета си в собствена къща. Спокойно седи до писалището в широко удобно кресло с ръце, сложени на доста набъбнало коремче. Донесоха закуската – кафе с мляко и кифлички с масло. Рядък за българина béatitude*.

Пред него ръкописът на новия роман. Той го разглежда, препрочита по-важни места, някои с глас. Но в най-вдъхновени страници, въпреки майсторски описания на природата, интересни герои и героини, сполучливи диалози – долавя, че нещо липсва. Създаденото не заразява даже него. В лирични моменти – прозира фалш – вижда му се чуждо това настроение. Хумор, ирония, сатира – някак си плахи, сякаш не му прилича този тон. Гаче ли душата хвана хрема и не може вече да усеща ни аромата, ни мръсотиите на живота.

С мъчителна тъга оставя ръкописа и се замисля.

Отвори чекмеджето и почна да се рови в миналото.

Извади ученическата фотография – муцунка на самодоволно хлапе – важно застанал под акацията в градината на гимназията. В ръката сбирка на Пенчови стихотворения, тогавашния кумир.

Намери първото томче, посветено на Аня.

Разгърна го, зачете.

И в най-малкия разказ биеше човешки пулс на болки, радости, трепетни надежди, разочарования.

Очите му се насълзиха.

* Блаженство.

Унесен, не забеляза как вратата се отвори и се показа сияеща Луиза.

– Ваня!

– Какво има? – попита учудено.

– Подписан е указът за нашето назначение в Париж – проговори тя с благоговение и тихо, като привидение, изчезна.

ЛИДА ДРУГАНОВА

Увеселителният влак бавно влезе в гарата.

Прозорците на вагони представляваха подвижна изложба на усмихнати, жизнерадостни женски личица.

Команда недисциплинирани войници.

Слизаха, скачаха от стъпалата столични гостенки.

Прозрачни фусти, въздушни блузки с изгадени разперени крила на квачка, с трептящи под тях сгушени пиленца, паяжинни чорапи, шапчици – всевъзможни фасони и цветове.

Разпилени букети по перона с благоухание на младостта.

Скромната провинциална публика, ненавикнала на такава гледка, плахо зяпаше. Радваше им се.

Младите не знаеха при коя по-напред да отидат. Старите нещо спомняха, ровеха се в архивите на паметта и не намираха там нищо подобно.

– Нямаше в наше време толкова жени.

– Блазе им! – сочеха офицерчета и студенти. – За всички има.

– Какви са тези майки! Как са ги пуснали сами.

Тръгнаха към изхода. Някои пазаряваха файтони.

– Пеш, господа! – извика един. – Всички пеш!

– Пеш! – повториха другите.

Малката тълпа се подчини и закрачи към града.

– Друганова и тука се нареди – обадиха се няколко госпожици.

– С кого?

– Нима ѝ важи...

– Горкият Саша! Защо ли дойде с нея.

И наистина само Лида Друганова седна във файтон, поканена да спре у Катя Визанкова, случайна позната на един курорт във Франция.

Срещу тях се намести брат ѝ, известен в окръга млад адвокат.

Навалицата на пътя пречеше. Напразно файтонджията викаше, никой не мърдаше.

Всички ѝ завиждаха и я ненавиждаха.

Имаха право – хубава беше Лида. Без съперници и вечно между тях.

Конете наблегнаха и победиха.

Излязоха на главната улица. Спряха пред модерна на два етажа къща, балкон с асма, градина.

Заведоха я в приготвената ѝ стая.

– Малко ще ме извините – обърна се тя към Визанков.

– Моля, моля.

– Само по-бързичко – каза Катя, – скоро ще обядваме.

Привечер софийски гости и местната младеж тръгнаха за боровата гора.

Из улиците в колони, в полите на хълмчето се пръснаха на групички, във верига по двама и весело се катериха по пътеките.

Най-отзад отделно вървяха Лида и Визанков.

Качиха се, излязоха на полянката.

Лида застана срещу града и мислеше за София. Визанков седна на земята, облегна се и разглеждаше Лида.

Тя постоя още малко и отиде при него. Внимателно подгъна роклята и се настани.

Мълчаха.

Лида чакаше той да почне.

– Защо мълчите? – попита тя.

– Говорете вие, идете от София – ние тука, виждате целия град – шепа нещастници.

И млъкна.

Лида нервно късаше тревата. Идеше ѝ да го удари. Равнодушие в нейно присъствие. Тя му прави чест – а той...

– Господин Визанков!

– Какво?

– Вие трябва да сте влюбени, и сериозно.

Той схвана мисълта ѝ.

– Съвсем не.

– Защо мълчите тогава?

– Спомням.

– Нима спомени могат да бъдат по-приятни от настояще?

– И още как!

– Мога ли да зная какво спомняте?

– Русия, руската жена, нейната любов и неволно правя сравнение.

– С нас?

– Да. Чудя се на българката. Не скъпи себе си, излага се на пиацата и свършва, простете за израза, с битпазар. Българинът е по-практичен, до гроб пести. А неговото фалиране е поправимо – вашето няма реабилитация.

– За какво, за кого говорите? Кое даде повод?

– Тези пръснати в гората двойки.

– Що има лошо, престъпно?

– Престъпно – нищо, лошо – да. И само за тях.

Лида се загледа в пространство.

– И тъй, не скъпим себе си, излагаме се на пиацата? – повтори тя злобничко думите му. – По-добре да се затворим между четири стени? Не съм съгласна. Времената са такива – трябва да играеш на борсата, за да живееш между порядъчни хора. Колкото за битпазар – не знаеше какво да възрази, – рано е още да се мисли. Най-после един път се живее. Животът е къс.

– Къс е в сбирките на поети. Инак е много дълъг.

– Кажете, признавате ли нещо вън от младост и красота? Не е ли жената ваш бог?

– Нима сте бог за някого? И ходят ли по кръчми богините? Един път се живее – вярно е – само за жената. Мъжът живее десет пъти. Там е печалното за вас. Добре, че понякога навреме иде отрезняване – и найопърничавата свършва с брак.

– Брак? Никога! Аз искам да живея, господин Визанков – и живея – подчерта Лида.

– Слушайте, госпожице, не сте толкова, както изглеждате и искате да минете.

– Нима изглеждам?

– Да.

– Личи?

– Като фирма на магазин.

– Какво сравнение. Забелязах – имате особен език с жените.

– Те ме научиха. Българката не се обижда, стига да не ѝ загатваш, че е стара и грозна.

– Затуй не се обиждам? Да? Откровени сте, ще бъда още повече – вие ми се харесвате. Изповядвам го без всякакви лоши мисли. И ако спрях у вас – не само зарад Катя.

Той я погледна и нищо не каза.

Последните лъчи гаснеха. Двойките сновяха по алеите. Стара сводница – ухилена пълна месечина – безочливо изплува на небосвода и освети най-затънтените скривалища. Нищо не я стряска.

От сътворението на земята тя е виждала такива неща – не могат я смути софийски пакостници даже от последните семестри.

Тихият градец спеше в законни обятия. А щаст-

ливците се разпиляха из горичката. Смях, песни, разговори, шепнене... и сладка тишина.

– Да си ходим, господин Визанков. Катя ни чака и огладнях.

Из пътя малко остана да не каже: „Вижте колко съм скромна днес." Но прехапа езика, сети се, че не тя – той беше скромен.

Визанков беше много внимателен към Лида. Всяка сутрин я питаше няма ли нужда от нещо, придружаваше я на разходка, когато сестра му не можеше да излиза.

Това ѝ се виждаше много естествено.

Зает в последно време с дела, Визанков я занемари донейде си. Лида почна да се сърди. Нима досега той е търсил обществото ѝ от обикновена вежливост? И може ли където да е, да бъде по-весело, по-интересно, отколкото с нея?

– Вие ми изневерихте, господин Визанков – каза тя полушеговито, полуобидено при срещата, – утре без възражения в боровата гора. Остават ми няколко дена – искам да ги използвам. Аз тъй обичам природата!

– Добре, че съм свободен, щеше да ми бъде твърде неприятно да откажа.

Лида сви вежди.

– А какво правихте толкова дни без мене? – попита тя така, сякаш хората спират живота си в нейно отсъствие.

– Мислех за вас.

– Да?

– Да и много.

– Мога ли да зная що? Аз съм тъй любопитна.

– Не днес, тази вечер имам неотложна работа.

– Моля ви се...

– Утре.

След малко Визанков отиде в кабинета. Лида в стаята си. Написа няколко пощенски картички и седна до отворения прозорец.

Чудна нощ, светла като ден. Отнякъде лъх на цветя.

Лида лъжеше, че обича природата. Тя нищо не ѝ говореше, не грееше душата ѝ. Небесните простори, безкрайните хоризонти не галеха окото ѝ. Лида свободно дишаше само в усамотени локали, обиколена с компания, безразлично каква, стига да има смях, пиене, даже скандали и весели млади хора. Луда за разходки вън от града с автомобил – не я интересуваха пейзажите – светкавичната бързина, смелият шофьор и срамежлив като момиче момък, седнал до нея с нежни, нерешителни шепнения на ухото.

Сериозното, официалното отбягваше. Концерти, представления издържаше с мъка като – часовете в гимназията едно време.

Лида гледаше отпреде си и мислеше за живота. Не философски въпроси интересуваха хубавата ѝ главичка – защо живее? Не! Как ще живее? Все така? Или?... Тука влизаше в лабиринт със затворена врата и плахо спираше. Не смееше да почука. Що ли има вътре?...

Стана, съблече се, по навик постоя пред огледалото, взе една книга, легна и почна да чете.

Скучен роман – женена жена обича друг. Той ѝ предлага да бягат. Тя е решена да напусне къщата. Но ето в креватчето, в съня малкият ѝ син извиква: „Мамо!..." Тя се стряска, отива при детето, пада на колене и заплаква. Влиза мъжът, тя изповядва всичко.

„Добър за кино... Чуден човек е Визанков! Толкова дни сме заедно, бяхме и насаме, казах му даже, че го харесвам, той нарочно ме избягва."

Искаше да заспи, да мине по-скоро нощта – не можеше от горещина. Отметна одеялото и се пренесе в миналото. Колко преживявания, мечти, спомени, натрупани в мозъка и душата, решени жизнени задачи, а след тях пак нови и нови. Картини, образи релефно се нижеха едни след други – герои много – героинята само тя – в късичка над колене рокличка, в гимназическа форма, модно облекло – тържествуваща между пламнали очи на мъже и злобни погледи на другарки – и неволно се пита: „Аз ли съм едновремешна Лида?"

Ту ѝ се струваше, че е по-лоша от лека жена, ту се усеща съща, даже по-благоразумна. Не се лъже, не вярва на хората като преди – и целият живот с най-малки подробности възкръсна пред нея.

– Ставай, Лида!

– Чух, чух! – сърдито се обади мързеливката.

Хубавият сън хвръкна. Гласът на майката винаги разваляше най-сладките ѝ мечтания.

Лида се протегна, спомни нещо и се усмихна.

Отведнъж скочи на дъските, застана пред огледалото и се забрави от радост и гордост.

Това не е тя по улиците. Сега да я видят – за да се харесва, няма нужда от нищо. Тук би приела да конкурира с цяла София – не на „Цар Освободител", където съперниците под скъпия плат крият мършава снага.

Почна да се облича и пак се изправи пред огледалото – доволна от себе си – не от облеклото. Немодно, износено, загубило всякакъв фасон.

А чепиците? – Кръпки, изкривени токове. Блянове и изкривени токове!

Колко труд, търпение и изобретателност ѝ трябваха да даде приличен вид на тоалета.

Дрехите не я грозяха. Не! Тя приличаше на главичка от Грез, сложена в овехтяла рамка.

Не се отчайваше, беше ѝ обидно. Инстинктивна завист и злобичка се загнездиха в душата ѝ.

Лида взе чантата, едничък изящен предмет, подарък от далечен роднина.

Влезе майката.

– Къде? Рано е още.

– Ще ида при Олга да преговоря историята, нали знаеш, нямам учебници.

Майката млъкна. Аргументът беше силен.

– Дай ми 20 стотинки.

– Чакай да видя...

Туй се повтаряше всеки ден. Ядосваше Лида, мъчеше майката.

Лида излезе.

Тя обичаше да се разхожда сама из улиците. Мина „Витошка", стигна „Св. Крал", булевард „Дондуков", „Търговска".

Купи две кифли, тури ги в чантата и зави към Градската градина. Седна на пейка, скри чепиците отдолу и се замечта. Край нея минаваха работници, чиновници, студенти, офицери. Тя не ги гледаше, но усещаше устремените им погледи. Не се сърдеше. Наблизо часовникът удари 7 и 3 четвърти. Лида стана и тръгна към гимназията.

Щом отвори вратата на техния клас – шум, вик, тичане, скачане на чинове до полузамазани стъкла. Не е девическа гимназия – клон от менажерия на гладни, жадни за живот зверчета. Тясно им е в този държавен кафез. Стените, таванът притискат душата, прозорците мъчат зрението.

Като в приказки невидим зъл дух ги е затворил тук и от време на време смуче младата им кръв. А очакваният рицар-спасител не иде. Те бълнуват за простор, градини, полета, осветени салони, балми рокли,

оркестри, нежни разговори, а – ето – удря големият звънец като погребална камбана на детински мечти и наместо чаровни видения – формули, може би умни, потребни някому, но излишни, смешки за техни залисани с друго главички.

Устничките шепнат: „Любов! Свобода!...“ „Ред, дисциплина!“ – звучи наоколо. Ставай рано, яж надвенатри, бързай – сякаш с туй бързане ще станат поучени. „Седи мирно, махни панделката, разтури къдриците!...“ – вечна, еднообразна песен. Вкъщи разправии с бащата за пари, с майката за случайно намерен под сламеника портрет. „За какво ни готвят?“ – питат се неволно и в гимназията, и в дома.

Но беззащитните робини на хиляди правилници имат силен гръмоотвод – равнодушие към всичко старо и особена способност да не чуват туй, което не им отърва. Цели реферати се държат на някоя палавица за минутно спиране на улицата с тогоз или оногоз, а пред очите ѝ се мярка полянка в Борисовата градина и пръстите на ръката проверяват в блузката – там ли е последното писмо.

Лида странеше от съученичките. С богатите се държеше гордо, с бедните презрително.

Без да знае защо, смяташе, че животът ѝ няма да бъде като техния. В душата смътно се зараждаше онова неуловимо съзнание за силата на своята хубост, което има в жената още от дете.

Лида нямаше съперници. Това знаеха всичките в гимназията. Никой не я обичаше, но тя беше тъй влюбена в себе си, че туй ѝ стигаше.

Лида днес не научи уроците. Надяваше се да не я питат.

Случайно я дигнаха.

– Не ми е добре, госпожице – проговори тя и лицето ѝ така се промени, че учителката съчувствено каза:

– Не трябваше да дохождаш. Иди си вкъщи и легни.

Лида напусна класа. Тръгна из улиците.

Да, тя беше хубава. Но още недостъпна мечта за хората. В цялото моминство досега имаше няколко тайни, невинни срещи, две-три случайно откраднати целувки и куп писма и картички от познати и обожатели.

Лида вървеше по тротоара и мислеше за обещанието, дадено на единичката близка другарка, студентка Веся – да отиде довечера у тях. Ще има гости, ще пеят, свирят, после ще отидат в кино.

Лида често ходеше у нея и там се запозна с млади офицери и студенти.

Следобед Лида се срещна с Веся.

– Нали ще дойдеш?

– Право да ти кажа – почна Лида, – не ми се ще.

– И тая хубава! Защо?

– Сама не зная, боя се...

– От що?

– Така, страх ме е...

– Не ставай дете. По-рано как дохождаше?

– Тогава бяха много души – сега твоят и „онзи“..

– Ще дойдат и други – каза Веся убедително.

В дъното на душата си Лида мислеше само за тази вечеринка.

Какви сладкà ядоха миналия път – топят се в устата. Пяха, играха, и нищо. Любезни, внимателни всички. Пред нея ясно се мярка пламналият поглед на подпоручик Смелков – канапето в съседна на салона стая. Той и тя са там – така изискваше играта. Останали насаме, те се гледат. Невидима сила ги тегли един към друг. Смелков обгръща талията ѝ. Лида не мърда от сладък ужас... но помни, много добре помни,

че сериозно му каза: „Моля, недейте!..." Кога, как и защо се целунаха – никак не помни.

– Е, ще дойдеш? Утре е празник.

– Трябва да обадя на мама, да нямаме пак разправии.

Още в коридора Лида чу познатия глас и изтръпна. Веся радостно я посрещна.

– Браво, Лида! Мислех, ще ме излъжеш.

Влязоха в стаята. Вътре седяха подпоручик Смелков и капитан Врабчев. На масата наредени закуски, шишета, торти, плодове.

Лида се смути, гаче ли попадна в неприлично място. Стори ѝ се, че между тях има нещо уговорено.

– Къде са другите? – попита тя.

– Ще дойдат, ще дойдат – обидено каза Смелков, – кого толкова чакате?

– А... не... никого...

Тя го погледна, озърна се, видя Веся, прочете на едно шише: „Chartreuse", и в нея се яви желание да се махне оттука, да бъде сега при майка си.

– Седни, Лида – покани я Веся, – каква си днес особена.

– Нищо... аз... искам...

Влязоха двама студенти и две госпожици.

Лида остана.

Говориха, шегуваха се, ядоха, пиха: мъжете коняк, вино; дамите – ликьори.

Полека-лека страховете на Лида изчезнаха.

Игри нямаше. Разправяха за концерти, театъра – ни дума за любов.

– Е, господа! Сега в кино. Автомобилите дойдоха – заповеднически произнесе капитанът.

До прозорците задавено пухтяха мотори.

– Хайде – проговори Веся.

Почнаха да се обличат.

Лида стана и усети, че главата ѝ тежи, краката треперят.

Излязоха.

Тъмна нощ. Само надалече блещукаше усамотена електрическа крушка.

Лида се загледа в нея. Видя автомобилите и се уплаши. Огнени очи я пронизваха, обгръщаха като чудовище, готово да я глътне.

– Веся! – промърмори тя.

– Какво?

– Лошо ми е.

– От що?

– Трябва да е от ликьора.

– Нищо, на чистия въздух ще мине.

– Къде ще ходим?

– В Модерния. Седни със Смелков, аз с капитана.

– Защо не заедно?

– Цял ден сме заедно и тясно е.

Смелков отдръпна вратиците.

– Заповядайте, госпожице!

Тя в нерешителност стоеше.

– Сядай, Лида! – извика Веся. – Ще изпуснем първата част.

Автомобилите зафучаха из улиците, стигнаха Градската градина, завиха към „Цар Освободител" и излязоха на Цариградското шосе.

Майката е на черква.

Лида не е болна, но лежи с отворени от ужас очи. Иска да не мисли, да не съществува за хората, да я

оставят сама. Никой да не идва при нея, да не я питат за нищо. А предателският мозък – тъй мъчно запомнящ най-прости събития от историята – ясно възпроизвеждаше страшни подробности. Паметта като нагласен от враг апарат работи спокойно, непрекъснато. Тя спомня как две силни, груби и в същото време нежни ръце обвиват снагата ѝ. Усеща дишане, особена, приятна мекота на възглавниците в автомобила. Пред нея изпъква стаята на другарката – усмихнато, лошо усмихнато лице на Веся, пламнал, зловещ поглед на Смелков. Вижда шишето и пак чете: „Chartreuse" Колко е сладък! Как топло ѝ стана след първата чаша – почна да се смее, шегува. Излязоха. Другите гости изчезнаха някъде. А те бързаха, бързаха, сякаш ги гонеше някой. „Веся – всичко е тя. Какво ѝ е? А аз?" И пак се пренесе в автомобила. В хаоса на преживяното Лида не можа да си обясни как от началото до края не каза дума – онемя... Само извика и потъна в дълбок кладенец...

„Сега?... Мама ще дойде... Не!... Аз не мога да живея! Не мога! Трябва да умра."

Дойде ѝ на ума смъртта на една героиня в романа, случайно попаднал в ръцете ѝ. Тя изневерява на мъжа си и решава да свърши със себе си. Отива нощно време боса по риза в градината, покрита със сняг. Намират я замръзнала. Всички плачат, съжаляват я. Ще направи също. Сети се, че не е зима. Захвана да търси начин на самоубийство. От револвер не разбираше. Въже я плашеше. Да се удави? – Где? Да се хвърли под трамвай? – Ще я разкъса на парчета, няма да я познаят даже. Отрова? – Да, отрова, като онази ученичка ще купи хинин от няколко аптеки.

Това решение я успокои.

Желанието да умре я накара да се загледа в живота. Безгрижният до вчера ум и детинска душа надничаха в задгробния мир, а здравият, млад организъм, инстинктивната жажда за простор канеха другаде. Как ще се раздели с всичко досегашно, любимо. Толкова неща обича. Мили ѝ са – София, големите магазини, скромната ѝ стаичка, даже гимназията. Най-после иска да живее! Да! Ще иде при него. Той няма право да я остави сега. Така направи и Лина. Ще каже на мама, заедно ще отидат при военния министър, при царя. Как ще говори за това? Целият град да знае... Ами ако не я вземе. Сигур – няма. Кой се жени за такива?...

Ужас я обзе, че не е вече като другите. А ги мразеше, смяташе се по-горе от тях. Колко ли ще се радват.

Лида продължаваше да мисли – и се усети мишка, хваната в капана. Изход, спасение няма.

И зарида.

Сълзи капеха по страните ѝ и с тях се изливаше от душата всичко чисто, хубаво, човешко, детинско.

Тя вкуси първата пълна чаша на живота. Нектарът се изпари – горчивината зарази цялата кръв.

„Ще обадя на мама!... Нека ме убие..."

„Мамо!..." – извика тя в отчаяние.

В стаята влезе Веся.

Лида още по-силно заплака.

– Веся! Веся! Какво стана?

– Глупавичко дете! Стана, каквото става всеки ден. Не си първа, ни последна. Я се обличай, наместо да плачеш. Какво ще помисли майка ти, ако те завари така.

– Нека завари! Ще ѝ разправя всичко. Не мога...

– Ти си луда!

– Боже мой! Как ще живея отсега?

– Като другите.

Веся седна на леглото ѝ.

– Слушай, Лида, ти си въобразяваш, че се е случило бог знае що – минали са времената с камъни да ни бият и с катран да мажат вратите.

– Не са минали, Веся. Колко приказват хората за Тина, Роза – и ние приказваме. Никой не ходи у тях.

– Сами са криви, не умеят да се държат. А Фета? За Богородица минава. И кои говорят? В София повече са такива. Мъжете дрънкат еднакво за всички, даже по-много за скромните. И кой знае коя мома каква е? Колкото за туй – не се бой. Пак ще свършиш гимназията, после университета, ще станем учителки и стига да искаме, ще се оженим. Едно ще кажа – сега трябва да бъдеш сериозна с мъжете, по-срамежлива, по-честна от честните...

Веся се наведе и почна да ѝ шепне нещо на ухото. Лида се усмихна.

– Да – продължи Веся, – ще живеем, и хубаво. А ти си седнала да ревеш.

Полека-лека Лида дойде на себе си, вдигна се, уми се, облече се и излязоха.

Веся не се отделяше от нея. Думите ѝ се оказаха по-целебни от сълзи и самоубийства.

Вечерта майката забележи по лицето ѝ особено вълнение и тревожно попита: „Какво ти е?“ Тя най-спокойно отговори: „Уморена съм, мамо. Много учихме с Олга.“

Опитното око схвана, че лъже – но какво да каже. Долавяше последно време нещо подозрително – чувстваше се безсилна – сиромашията запушваше устата.

Минаха месеци. Веся се оказа права. Нищо в живота на Лида не се промени към лошо. Тя окончателно се успокои и се убеди, че е съща, даже по-хубава, много по-хубава.

И почна да живее.

Разбулването страшната моминска тайна с полуизмама, полунасилие – изплуваше понякога като сън. Тя не разбра нищо тогава – ни от любов, ни страст. Постепенно зверчето се събуди, яви се апетит, ненаситност. После – навик, размесен с умора. След мъж – дойдоха мъже – веселие, безделие, охолност, мързел и алчност за тоалети и ядене. Стана опитна, захвана сама да избира. От невинна жертва се обърна в капризен безпощаден палач...

Всичко това в тишината на нощта пробягна в ума ѝ. Безгрижно студентчество, отегчителна работа на учителка, отиване в странство. Но преживяното в Европа тя не смяташе за факти, както не броеше годините, прекарани там. „Боже! – усмихна се Лида. – Аз исках да се женя за Смелков! Считах това за неземно щастие – ами да беше се съгласил?“

И пак взе да мисли за Византов.

„За него бих се оженила... Е-хе... стигнах до женитба. Рано е, рано. Да си поживея още – тогава...“

Лида и Византов седяха в боровата горичка на същата полянка.

Той мълчеше, не му се приказваше. Ядосваше се на нея, че не е човек. Даже красотата ѝ повече го сърдеше – отколкото възхищаваше.

В София Византов е слушал много за Лида и още две госпожици. За тях говореха такива чудовищни работи, че хората престанаха да вярват и на истинските.

Свършил лицей в Роберт-колеж, университета в Русия, Византов е навикнал да гледа на жената с чувство на художник, размесено с религиозно благоговение. Българката го изненада, възмути със своето безсъзнателно, нехайно прахосване на младостта.

„А е много хубава! За музей – не храм!"

И Лида мълчеше. Сред еднообразна, безшумна природа, пръснатия отпреде ѝ скромен градец, къщурки с вехти като стари шапки покриви – стана ѝ мъчно за София, за нейни любими места и компании.

– Как можете постоянно да живеете тука? – произнесе тя с пренебрежение.

– Какво има повече в София? – Хора, здания. Живот няма и там – своя, близка, интимна, чиста, задушевна среда.

– Много прилагателни наредихте, за всичките не отговарям. В София всеки има своето. Това е важното.

– Кое свое? „Алказар"? Кабарето? „Мажестик"? Това ли? Има ли вашата София – душа, сърце? Живях в Русия, не говоря за големи градове, в най-затънтени – и жизнерадостният, и самотният човек намира кътче, гдето е свой.

– Слушала съм – рускините в туй отношение не са като нас – каза Лида усмихнато.

– Не тълкувайте зле думите ми. Не познавате русите, особено рускините, макар и да сте чели Толстой и Тургенев.

– Писателски измислици. Чела съм „В навечерието" и ми се струва, Елена, а кой знае и самият Инсаров – са Тургеневски фантазии.

– Да допуснем. Какво бихте казали, ако българскu писател нарисува тип като Елена? Няма ли да му се изсмеете в лицето? Вие, жена, българка?

– Толкова ли сме лоши? И криви ли сме? Не забравяйте, Елена е срещнала Инсаров – нима българката не би желала такава среща? Где е Инсаров? Уж е българин. В Русия го е имало между малцина наши – тука, на родината – ни един. Какво ме гледате? Чудно ви е, че не говоря глупости? Четох, много, в университета. В книгите заглушавах болката. Плакала съм над „Война и мир", когато умира княз Андрей. Тръпки ме побиваха при сцената между Анатолий и Наташа. Напомняше нещо мое. С кого ще говоря за това? Колко са като вас? Аз даже не ви разбирах отначало, мислех, че играете комедии. Всеки друг на ваше място десет пъти досега би се обяснил в любов или обърнал гръб, щом му заприказвам за романи. Кажете какво би правила Елена в България? Що върши Инсаров след Освобождението? Бори се за нови идеи? – Обира собствената къща. И искате българката да го обича, уважава? Стига сте ни нападали. Преди всичко сме жени – глупави, слаби, безпомощни. Вие държите в ръцете властта, създавате закони – как гледате на жените? В камарата и пресата крещите за морал, чистота на момата, светостта на брака и семейството. От съпругата искате безусловна вярност, от дъщерите непорочност – строги към роднини, даже слугините – същи вие, женени и не, вън от камарата и къщи способни сте да посегнете на 13-годишно момиче, на най-близкия човек, стига да мине безнаказано. Не ми говорете за българи, познавам ги. Не сме знаели да обичаме, възможно е – и да обичаме – кого? Тях? Тфу!

Византов с внимание и учудване я слушаше. Не очакваше такава искреност. Трогна го. Последният жест развали впечатлението. Сякаш я виждаше в кабаре в нейна компания.

– Да – продължи Лида, – аз деля хората на две категории – богати и бедни. Едните и другите не струват нищо. Първите са крали навреме и сега се мъчат да изглеждат поне порядъчни – вторите съжаляват, че са нямали тази възможност, и сами се гаврят със своята честност. С тях нямам вземане-даване. Покрай мизерията намразих сиромасите. Те са по-нещастни от сакати. Аз по-спокойно гледам из улиците куц човек, отколкото с разнищено пардесю и смачкана, мазна яка.

Бедност! Най-мръсна болест, по-ужасна от смърт. Скъсани чепици, мокри чорапи! Знаете ли какво е?

– Туй е за бедните, а богатите?

– Обирах ги без жал. Да почувства българин, да го заболи – трябва да го ограбиш. Към останало, най-обидни унижения, е равнодушен. Мислите, се шегувам? Говоря най-сериозно. Не сте навикнали на такива признания?

– О не! Зная даже няколко странички от биографията ви.

– Отгде? – попита смаяна.

– Не важи.

Не се засрами, доядя я, че не беше изненада за него.

– Толкова по-добре – каза тя нервно. – Може би съм покварена, изродена, луда – наречете ме проститутка, ако искате, все ми е едно. Но съм по-чиста от ваши идейни борци, поети, писатели, които си играят с нас за сюжети на своите произведения. И реших да отмъстя за себе си и другите на всички мъже, на колкото мога...

– И в края на краищата ще фалирате. Деца сте, самотници, изоставени сирачета от обществото, особено такива като вас. Животът е по-силен от вашите закани.

Тя нищо не каза.

– А кажете ми, госпожице Лида – попита Визанков отведнъж, – толкова ли са страшни скъсани чепици?

– Ужасно е!

– Ами ако за нови, елегантни чепици – и погледна нейните, – за скъпа блузка, модна шапка трябва да се плаща с нещо от себе си? И кое е по-хубаво – скъсани чепици или разпокъсана душа?

– Пак ваши сравнения! Разпокъсана душа! Има ли? Аз поне не забелязвам ни у себе си, ни у други. Има злоба, омраза, завист.

– Вярвате ли в съвест? Чиста и не – светла и болна?

– Право да кажа, рядко съм се спирала на отвлечени въпроси. Душа, съвест – са тъмни понятия за мене.

– Но признавате зрение, слух, вкус. Те различно възприемат нещата. Мръщат се, като вкусиш нещо горчиво, кисело, мръсно. Не се ли мръщи и душата от случайно вкусване на жизнена гадост, не се ли потърсва? Има ли по-възвишено в този свят от безкористен мъжки подвиг? По-лъчезарно отômомински свян?

– Момински свян! Безценен бисер! Но ако падне в мъжки ръце, добива пазарна цена. Слушайте, г-н Визанков, нима една мома – обречена на глад и лишения – трябва да се убие?

– У нас няма още такава мизерия.

– Има, има, не я виждате. Мислите, само в Лондон и Париж гладуват. Вие не знаете какво нещо е немотията за младо, жизнерадостно момиче. Липса на най-необходими човешки условия вкъщи е по-страшно от недояждане. Това разяжда не само тялото – душата, мозъка. Кажете, за бога – вие, умен, благороден, надали българин даже, – кое е по-търпимо – разпокъсана душа под меки, топли, нови дрехи или спокойна съвест, сгушена сред зима в полутъмна, тясна, нечиста, студена стая? И може ли да бъде съвестта спокойна в такава обстановка? Животни ли сме? И где е туй място, учреждение, храм или пазар, гето боси, дрипави момичета могат да намерят честен хляб? – попита с ядосан тон, цяла развълнувана.

Визанков я гледаше.

– Нима и вие паднахте от мизерия?

Смела, дръзка, безочлива понякога, тя не очакваше тъй грубо зададен въпрос. Смяташе го по-деликатен. Но този път реши да не се обижда.

– Аз ли? Не! Но струва ми се, лъжа. Пак бедноти-

ята е виновна донякъде. Две слабости имах като ученичка – обичах сладкà и да се возя във файтон. Пари нямаше. После, у нас, в България, в семейства като моето, най-скучно е вкъщи и аз ходех по гости. Там – торти, ликьори, разходки, автомобили, кино, домашни вечеринки. Колко сълзи, лъжи изхабих за това пред майката. И като много минах през онази вратичка в живота, където излъстяването има изглед на взаимна безсъзнателна любов.

– Но вие сте обикнали и сте се увлекли...

– Не! Не съм обичала. Нито „онзи". Не го обвинявам – беше дете, лаком за жени, както аз за бонбони. Можеше ли да бъде чужд човек сериозен там, където аз си играех. Да цени моята чест, когато сама не ѝ давах значение. При все – туй ми са най-светли спомени. Нямаше мръсотии, цинизъм. Дафнис и Хлоя – не класическите – сегашни, но чисти, неопитни, наивни, непокварени. Ние не лъгахме един друг – природата ни изигра и двамата, пострадах само аз. Да – протегна Лида, пренесена в миналото, – такъв беше моят дебют. И мислех, след този позор за мен всичко е свършено, никой няма да ме погледне, ще ме сочат с пръст из улиците. Не излезе така. Именно след туй се нахвърлиха отгоре ми всички. Като страхливи гастрономи, несмеещи сами да ходят на лов – лакомо се облизваха на ударения от друг дивеч. Тогава познах душевни болки, унижения и гадости на мъжа и – промених ролите – наместо да бъда лъгана, почнах да лъжа.

– Нима между вашите обожатели не се намери един достоен да го обикнете сериозно?

– Как не! Много. Но никой не би желал да го обикна сериозно. Аз бях за развлечение, като карти, табла. Вън от мене те имаха други важни грижи.

– Слушайте, госпожице Лида, вие сте тъй млада – не кокетирайте с протести, – така хубава, ще срещнете чист момък, ще бъдете честити. Сами бягате от щастие и покой. Защо мъчите този нещастник Саша? Той всичко е захвърлил заради вас в София, стана посмешище в града, не знае где да се дене и ви обича искрено, идеално.

– Идеално! Идеалист! Защо не се ожени тогава за Гуна? Познавате я. Тя е луда за него и е добра. Но е грозна, а идеалът трябва да бъде красив. Стига за него. Аз го изпратих днес в София.

– Колко сте лоша.

– Ще стана още по-лоша... но не с всички – проговори тя тихо и го обгърна със замрежения си поглед.

Византов седи в кабинета и пише на годеницата си в Русия.

Пише за Лида, описва срещите им, живота ѝ. Неволно прави сравнение с далечната любима.

От време на време вдига очи към портрета ѝ, сложен на масата.

На вратата някой почука.

– Entrez!

Влезе Лида.

Тъмна копринена домашна роба. Облекло по-опасно от нищо.

Той смаяно я гледаше.

Тя пристъпваше лекичко, усмихната. Тъй влиза по нощница при баща си, преди да си легне, глезено момиченце, да го целуне и каже: „Лека нощ!"

Лида се отпусна на канапето.

– Не очаквахте?

– Право да кажа – не.

– Скучно ми е, не ми се спи, не ми се чете. Не преча, нали?

– О, не!

Погледите им се срещнаха. Очите ѝ горяха.

Визанков я наблюдаваше. Стори му се, че това дохождане за нея е обикновено нещо. Така е било порано, в София, тъй ще бъде и после – същи думи, пози, само с други и при друга обстановка.

– Елате при мене – каза тя.

– Госпожице!

– Елате!

– Не ставайте дете, госпожице Друганова – сериозно проговори той.

Лида се вдигна и отиде до масата. Видя фотографията.

– Колко е хубава!

Наведе се над портрета. Разпиляната ѝ по плещи коса гъделичкаше лицето му. Чуваше дишането ѝ.

Като отдавна непил пияница при поднесена чаша стар фин шампан – изтръпна Визанков. Ароматен лъх на пламнала снага го зашемети. Той бързо стана, отвори прозореца и се облегна на него.

– Господин Визанков, вие сте по-лош от мене...

В тези минута Лида искрено го желаеше с цялото си същество, без никакви сметки, планове и цели.

– Госпожице! Защо е всичко това? Не съм герой за вашите романи.

– Онази не позволява? – ядовито посочи портрета.

– Госпожице!

– Господин Визанков! Оставете мъдрувания настрана. Аз ви харесвам. Не стига ли това?

– Не стига!

– Нима съм ви противна? – засмя се тя и доближи до прозореца.

– Госпожице Друганова, не правете глупости. Найумното – идете си.

– Да си ида? – ужасена попита Лида. – Вярност на тази... – процеди тя. – А сигурен ли сте?...

Визанков кипна.

Цялата ѝ покварена душа изплува на озлобените ѝ черти.

– Аз ви забранявам да говорите за нея! Чухте ли? Вървете си! – не се сдържаше Визанков.

– Боже мой!... Вие ме пъдите!... Когато... аз... сама... Защо?... Кажете защо?...

– Искате ли?

– Да...

– Не съм навикнал на table d'hôte*. Разбирате ли?

Лида пребледня. Краката ѝ се подсякоха. „Table d'hôte" – машинално повтори.

Главата ѝ се зави, отпусна се на един стол. Но отведнъж скочи и тръгна към вратата, без да проговори, без да го погледне.

Влезе в стаята и се хвърли на леглото.

„Table d'hôte!"

Това не го каза някой от нейната компания в София. Не! Човек, пред когото тя пръв път безропотно, безкористно преклони глава, искаше да го ощастливи и сама да изпита поне минута чиста любовна наслада.

Туй не очакваше Лида.

Разгаде се истерично ридание. Никога не е плакала тъй.

Даже след фаталната вечер в автомобила. Едвам към разсъмване, както лежеше, дълбоко заспа.

Събуди се късно. Сънят я подкрепи. Бодро скочи от кревата, смъкна робата, уми се, облече се и излезе на разходка.

Всичко, засегнато в душата ѝ от Визанков при

---

* Обед или вечеря в гостилница в определен час и с определен вид ястия срещу определена и еднаква за всички цена.

срещите, станалото вчера – изчезна нанякъде. Тя мислеше за София, своите хора. Телеграфира на Саша, че тръгва – да посрещне.

За обед дойде възбудено весела, малко яде, много приказва.

Смутеният Визанков не съществуваше за нея.

Нито му се сърдеше, нито го харесваше вече. Като станаха от масата – заяви, че заминава, и настоя никой да не я изпраща.

В 4 часа Лида пристигна на гарата, взе билет и се настани в първокласно купе.

Удари последният звънец. Влакът се задвижи, засили се и полетя към столицата – родното ѝ място, нейно топло, сигурно гнездо.

Отиде в коридора и се облегна на прозореца.

Пред очите ѝ високо се простираше боровата гора, постепенно бягаше назад, на завоя се изгуби.

Мярна се Визанков в кабинета до портрета на рускинята.

Лида се намръщи, презрително се усмихна, а на ръката ѝ падна едвам-едвам видима капчица сълза.

ДУМИ ЗА ГЕОРГИ СТАМАТОВ

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

Георги П. Стаматов е роден на 25 май 1869 г. в Тираспол (Русия, дн. в пределите на Република Молдова). Баща му е българин по произход и по професия юрист. Известен специалист по наказателното право. Работи като съдебен следовател. През 1880 г. идва в България и получава назначение като председател на Върховния касационен съд в София. След държавния преврат от 27 април 1881 г. е включен като министър на правосъдието в правителството на Казимир Ернрот (27 април – 1 юли 1881).

Младият Г. П. Стаматов първоначално е изпратен в Южнославянския пансион на Тодор Минков, където за пръв път влиза в досег със свои сънародници от България. Сред тях са и Алеко Константинов, и Георги Кирков (по-късно един от видните дейци на социалистическото движение в страната). По-близки отношения установява с Алеко. През 1882 г. се премества при родителите си в България и по желание на своя баща постъпва във Военното училище в София. Казармената обстановка в училището никак не му се понравя и затова с увлечение чете произведенията на най-изтъкнатите представители на руската и западната литература.

След завършване на Военното училище е изпратен като офицер в Пловдив, но след едногодишен престой в него е преместен в Сливен, където остава до 1890 г. Заради русофилските му настроения е уволнен от армията от правителството на Стефан Стамболов. Скъсал с военната кариера, записва право във Висшето училище в София (дн. Софийски университет „Св. Климент Охридски“). Продължава образованието си в Женева, но окончателно го завършва в София. От 1902 г. работи като военен следовател в различни краища на страната. По време на участие-

то на България в Първата световна война (октомври 1915 – септември 1918) е мобилизиран като военен съдия. През изминалите няколко военни години през ръцете му преминават стотици войнишки дела, но не издава нито една смъртна присъда по тях.

В периода след световната война продължава съдебната си професия до пенсионирането си през 1921 г. Умира в София на 9 ноември 1942 г.

Литературната му дейност датира от началото на 90-те години на XIX в. За пръв път печати стихотворението си „Невесел е за мен денят“ (под псевдонима Аврамов) във Вазовото списание „Денница“ (1897). Следващата година заедно със своя другар Г. Стойнов (приятели още от Военното училище) пристъпва към издаването на сп. „Разсъмване“, от което излизат само няколко книжки (от които няма запазени нито една). В началото на XX в. се сближава с писателя Антон Страшимиров, който го привлича в редакцията на сп. „Наш живот“. Там се запознава лично и с някои други представители на българската литература като Кирил Христов и пр., но въпреки това не се задържа дълго в него. Сътрудничи на редица други периодични списания – „Мисъл“, „Българска сбирка“, „Съвременник“, „Съвременна мисъл“, „Листопад“, „Златорог“, „Българска мисъл“ и пр. По-късно печати свои творби и във вестниците „Литературен глас“ и „Вестник на жената“.

Първоначалните му занимания с поезия скоро заглъхват и намира призванието си в прозата. Първият му разказ „Откога Загорови са щастливи“ излиза в сп. „Мисъл“ (1894, кн. 10). След него последват и нови белетристични творби – „Идилия“, „Вестовой Димо“, „Хамалин“, „Записки на един мой познат“ и пр. Началните си разкази и очерци събира в отделен том, който се появява на бял свят в Солун (1905). Десет години по-късно излиза и още един том с негови разкази под заглавие „Скици“. През 1942 г. публикува и първия си роман „Рибари“ с предговор от Калина Малина. Опитва перото си и в драматургията. Автор е на драмите „Лигурийци“ и „Кръв и вода“. Те, както и споменатият по-горе роман, не оставят трайна диря в неговото творчество. В българската литература той се откроява най-вече като майстор на разказа. Неговите герои са обикновени хора от средата на градския живот. Пише почти в афористичен стил, което някои от изследователите на творчеството са склонни да обясняват със страха му от българския език, който той научава чак след идването си в България през 80-те години на XIX в.

МИЛЕН КУМАНОВ

Г. П. СТАМАТОВ

Понеже Стаматов гледа на своите книжовни творения без всяка суета и пише само в ефимерните минути, когато не може да пръска в разговори своето горчиво наблюдение, своя жесток сарказъм и своите песимистически афоризми, едва ли някога си наумява с тъга, че в тая България, дето прогърмяха ненужно толкова имена, той е почти неизвестен. Писателят, който е рисувал нашите нрави с един озлобен дух на отрицание и сякаш с отмъстителност, вижда вероятно в своята литературна съдба едно потвърждение на своите мрачни възрения. Тъй Молиеровият Алцест се радваше, че ще изгуби своя процес, за да докаже, че наистина не съществува правосъдие.

Инак тая слаба известност на Стаматова е доста странна. По своя дух неговите разкази трябваше, напротив, да се нравят най-много на нашата интелигенция. Те изразяват наистина нейните настроения на социално недоволство и нравствен бунт. При това, единствен между младите ни белетристи, Стаматов е засегнал тънките и болезнени струни на нашето горе-долу културно общество. Другите са отбягвали тия теми по някаква инстинктивна боязън или нарочно. Едни от тях ни рисуват вечно еднакви селски сцени, които са ни вече дотегнали със своята плитка психология, с еднообразните си силуети и с някаква блудкавост в състраданието. Други плахо забулват своя взор пред кипящия и грозен, и мъчителен живот и търсят мотиви на творчество в мъртвите легенди на миналото: но вдъхновението е тук изкуствено, езикът се труфи с увехнали очарования и един дъх на суха архаичност вее в тия произведения, които искат уж да се издигнат до наивната и вечно млада поезия на символите.

Стаматов не търси теми в монотонните и повърхностни анекдоти на селския живот, нито протяга груба светотатствена ръка към народните умотворения. По инстинкт на човек, който има остро ощущение за нашата съвременност, той насочва погледите си главно върху живота на интелигентните слоеве. В тях той търси новата българска душа, формирана под гнета на лютите нужди на новия живот. Лъхната от леки веения на чуждата култура, озарена божем от някакви лъчи на идейност, тая душа е сурова в действителност, както е била през тъмните времена. Суха и твърда, с бездни от егоизъм, сгърчена сякаш в някакво озлобление, тя е способна да се издигне в мимолетни пориви само за да падне пак в своята първична грубост, но вече съвършено овдовяла от илюзии и отрицаеща еднакво небето, нравствения дълг и човешката красота. Тая душа Стаматов не е могъл да ни я представи с нейните остри конфликти, с яростните ѝ устреми, едва скрити зад ново заучените светски гримаси, и с нейното дъно от атавистични страсти, наследени от незнайни и трагични поколения: той ни е дал от нея само някои откъслечни и бързи видения. Но те са тъй призивателни, тъй енергична и люта ръка ги е рисувала, такъв трепет на жизнена правда носят те, че човекът, който ги е откъснал от живота, е може би един писател с публицистически замах, е може би един лош художник, но във всеки случай той е един творец.

* * *

Публицист, лош художник – това са собствено упреците, които постоянно се хвърлят на Стаматова и заради които някои дори го отричат съвсем. Ако да бъде човек „публицист", значи да засяга теми, които вълнуват в един момент обществената съвест или възбуждат някои от вечните проблеми на човешкото битие, то публицисти бяха например Тургенев със „Записките на един ловец", Зола с последната серия от неговите социални романи, такива са мнозина от съвременните драматурзи, които изнесоха на сцената трагичните обществени конфликти. Трябва ли да ги отречем в името на чистото, гордото и безкорист-

но изкуство, което се уединява от човечеството в своя блян за върховна красота? Но ако публицист значи белетрист, лишен от дарба да дава акцент на действителност на своите фикции и да вдъхва въобще едно впечатление на живот на творенията си, тогава тоя упрек не може да падне върху Стаматова, защото той е именно един от малцината наши писатели, способни да създават одухотворени лица в своите произведения.

Колкото за художествеността, към която Стаматов показва едно грубо нехайство, няма съмнение, че тя е едно съществено условие. Хубавият и звучен език, призивателната сила на фигурите, ритъмът на фразата, хармонията на построението, тоя особен дъх на гиздавина или на чувственост, или на енергия, който има стилът, всичко това съставлява една велика добродетел на книжовното изкуство. Бих казал, че в художествената красота е сякаш единственото възпоминание, което човек е запазил от симфониите на рая, след като е бил изпъден от него.

И тук обаче не трябва да попадаме в превзетост. Основното качество в белетристиката не е книжовната хубост, а жизнената правда, творчеството. Няма съмнение, че когато писателят е художник и същевременно творец, тогава той ни дава хармонични произведения, в които артистичният блян на поетическо съвършенство и строгата истина на живота се сливат в едно безсмъртно дело. Такива творения са ни дали например Флобер и Толстой. Но колко ефимерно е упоението от чистата формална красота, когато тя облича мъртви творения, подобно на ония великолепни одежди, с които са натруфени восъчните фигури в някои музеи! Кой е в наше време по-съвършен художник от Габриеле д'Анунцио? По звучност, по ритъм и по пластична красота неговият език е единствен. Но кой си припомня днес неговото „Ил триомфо дела Морте"? И кой е можал да чете докрай знаменитото „Ил фуоко", в което стилът има такава безподобна прелест? А има толкова велики белетристи, които не са били такива „художници". Балзак, който е създал – подир бога и Шекспира – най-много лица, не намираше поради свирепите гонения на своите кредитори никога достатъчно време и свобода, за да даде поне една търпима форма на своя език и да построи романите си поне тъй, щото читателят да не се губи между епизодите; мъчителният и болезнен гений на Достоевски тоже не съумя да се изрази в красиви фрази, в хармонични творения. Но как триумфално минават през времето техните романи и как всяко ново поколение, добило по-остри понятия за живота, открива в тях по-големи дълбочини на взора и по-голямо могъщество на творчеството!

Знаем: опасно е да се напомнят недостатъците на великите писатели, защото това насърчава начинающите към небрежност и самомнение. Известен е тоя водевилен герой, който казваше: „Аз съм крастав като Наполеона, имам епилепсия като Цезаря, пия 54 чаши бира като Бисмарка: значи и аз съм велик човек." В изкушение да смущава трагичните сенки на Балзака и Достоевски би могъл да попадне някой наш писател, чиито фрази са грапави и който крои романите си без чувство на стройност. Но с горните примери ние искахме да посочим само несъстоятелността на тая критика, която гледа чисто формално на белетристическите произведения и ги съди от името на някакви тиранически норми, мимо които са добили вечност толкова писатели.

* * *

При все това трябва да се отбележи, че наистина езикът на Стаматова страда от голяма небрежност. Собствено Стаматов няма никакъв стил в художествена смисъл на думата. Той пише като човек, който разказва анекдоти във весела компания. Никаква любов няма той към хубавата фраза и даже не се съзира в него нито сянка от чувство на звучност, за колорит, за хармония. Стаматов сякаш не подозира за онова фино наслаждение, което дава художествената реч; и ако му кажете, че „думите са тайнствените пътища на душата", той ще ви отговори, че думите имат това значение, което имат чашите – когато в тях се налее бира.

Небрежен, хром, ту претрупан с паразитни епитети,

ту брутален в своя лаконизъм, често пъти в разрив със самия строеж на българската фраза и понякога отрицаващ дори и духа на нашия синтаксис, езикът на Стаматова се нрави със своята естественост, едно непринудено движение, бихме казали, с един вид бон гарсонизъм. Толкова наши белетристи ни дразнят със своята несръчна маниера да подражават наивността и еднообразния ритъм на народната реч, толкова от тях ни мъчат със своите претенции на декадентска изтънченост или на психологическо вглъбление, че по контраста Стаматовият език ни обезоръжава някак със своята прямота и с разпуснатата си искреност.

Лишен от формална хубост, езикът на Стаматова има обаче едно важно качество: неговата енергия на израза. Това, което той не може да изкаже с гиздави и звучни думи, той го призовава с образи. Неправилният и груб език на Стаматова добива чрез тях някаква странна сила и става чудесно годен за психологически анализ, защото често пъти един сръчен образ открива душата и озарява нейните глъбини по-сигурно, нежели няколко страници на многоглаголие, облечено в претенциозни психологически фрази.

Няколко примера илюстрират най-добре тоя щастлив дар на Стаматова. Венски е изгубил на карти една огромна сума, която не може да плати, и решава да се самоубие, защото се бои от обществото, което ще го преследва със своята мълва. Жена му узнава случайно това решение и го отклонява от него със своята нежност и със сълзите си. Когато, сломен от вълнения, той заспива, тя „се дигна по едно време от канапето, целуна ръката на мъжа си и на пръсти, гаче ли отиваше на любовно свиждане, отиде в кабинета му, отвори чекмеджето и зе оттам револвера. И в тая минута ѝ се струваше, че тя победи смъртта, сякаш че заедно с револвера тя държеше и смъртта в ръцете си."

Митя, героят на „Едно кътче на душата", крие старателно от жена си един дневник, в който той хвърля своята душа, отбулена от всеки людски свян, с всичката грозота на егоизъм, притворство и злост, която се укрива в човешката натура. Тоя тайнствен дневник дразни непрестанно въображението на Невена. И любопитството ѝ

я мъчи вече като мания. В един момент на неудържимо изкушение тя влиза в стаята на Митя и успява да измъкне из заключения ящик няколко тайнствени листа хартия. Митя я заварва, когато тя събира листата, току-що прочетени, за да ги скрие на мястото им. Тук между мъжа, който чувства, че са извършили някакъв взлом в душата му, и жената, която, подобна на Ева, е наказана от самото удовлетворение на своята жажда, между тия две жертви на фаталната човешка психология, жадуваща за истина и неспособна да я открие, без да предизвика катастрофи, избухва една сцена, която Стаматов е скицирал с голяма правдивост и с някакво художествено упоение.

„Кажи ми, казва Митьо на жена си, позволих ли си някога аз да човъркам в твоята душа? Човек ли бях аз, когато ме обичаш, или нещастник, живущ под полицейски надзор?... Е... какво направи ти сега? Знаеш ли ти, че след туй аз не мога да живея с тебе?... И да искам, не мога. Аз не мога да живея с човек, който ми влиза в душата като в хан"...

Образът е може би лишен от грация, но каква сурова енергия в него и каква сила на психологическо призиване! Кой анализ би могъл да ни представи кипналата душа на Митя по-добре от тоя образ?

Слушайте какво пише в „Изненадан" Марийка на своя мъж Реченски, един тъп, брутален и циничен тип, комуто тя известява, че е побягнала.

„Аз ти пиша, пиша ти затуй, защото нямам сила да ти кажа всичко в лицето: гнус ме е да те гледам – да виждам твоите очи! Мен ми е противно – чуваш ли? – противно ми е от мисълта, че след малко ти ще дойдеш в тая стая и след като ме разгледаш, като някой шпионин, след като направиш обиск в душата ми, цинично ще се усмихнеш... Аз съм готова да се хвърля под трамвая, отколкото да ти позволя още един път да ме доближиш. Ах, тия твои мръсни цинични очи, тия стражарски погледи, с които ме пронизваш... О, боже мой, да бъдеш всяка вечер изнасилвана, може ли да има нещо по-страшно от туй?"

Често пъти образите на Стаматова са тъй дръзки и имат тоя дъх на вулгарна мощ. Те във всеки случай шо-

кират българския книжовен вкус, защото езикът на нашата литература е още хрисим, девствен. Стаматов обаче е презирал всякога това целомъдрие и той не се колебае да употреби най-ненадейните изрази, стига те да могат да призоват у нас самата действителност такава, каквато се явява пред неговия остър и прям взор. И тук, както и в своето наблюдение, както и в своя анализ, както и в своята наклонност към песимистичните сюжети, Стаматов е ученик на френските натуралисти. Както неговото въображение не трепва пред никаква нравствена грозота, а, напротив, дири човешките недъзи с някакво люто упорство, тъй и в своя език той не се спира пред никакъв циничен образ, пред никаква вулгарна дума. Виктор Юго (който впрочем се хвалеше в тоя случай) каза, че той извършил в езика тая революция, която Конвентът извърши в историята. Това може да се каже по-скоро за натуралистите начело със Зола. Те наистина извадиха литературата из салоните и я завлякоха по улиците. И тя взе от улиците тяхната прашна атмосфера, техния остър мирис и енергичните грубости на техния суров език. Стаматов върви сега по техните стъпки. Несъмнено той няма още оная смелост на натуралистите, но той внася във всеки случай един съвсем нов елемент в нашия книжовен език. Това впечатление ни дава почти всеки негов разказ.

„Бившият Лермонтов", един бивш поет, който е сега „бивш човек", се оженва за старата, дебелата, грозната Смарагда.

Всяка вечер, когато се връща вкъщи, той трепва при мисълта, че „ще яде с нея, ще спи с нея, ще диша с нея". Когато понякога той почне да си напомнюва младежките си мечти за поезия и слава, тя се явява на тоя небосклон „като някоя чудовищна комета, която един ден ще го смаже"... И има моменти, в които той се пита: Как можа той, поет, мечтаещ за красавица, нежна, крехка като душата на поема, да прекара брачната си нощ с нея? Да прегръща 80 кила старо, угоено, девствено, небутнато от никого месо?

Ако Стаматов е искал да предизвика у нас един трепет на отвращение, един остър, почти физически усет на

грозота, той не можеше да намери наистина един образ, който да ни представи по-осезателно безкрайния ужас на нощите, прекарани в леглото на тая чудовищна съпруга, чиято дълготрайна девственост се явява като едно извращение на естеството и едва ли не като една нравствена деградация на жената. „Дано косите побелеят и никой, никой да не развърже твоя пояс..." Това бе, както е известно, най-жестоката клетва, която елинските деви в древността бяха изнамерили за своите неприятелки. Стаматов е имал едно чудесно вдъхновение на артист, когато към физическата страховитост на Смарагда е прибавил и порока на нейното старо целомъдрие.

Такива образи изобилстват в разказите на Стаматова. Казахме вече, че те са брутални по форма и често пъти вулгарни като действителния живот. Но те имат една сила на признание, безподобна в нашата литература, и понякога те откриват някои нюанси на душата, които ни изненадват със своята тънка вярност и с артистичния си релеф.

* * *

Освен образната си и енергична реч, разказите на Стаматова имат и друго едно качество: иронията. Тая ирония не е от много фино естество. Тя не се явява като у западните писатели в бегли, едва усетими алюзии. Тя е, напротив, силно подчертана, надъхана със злост, ядовита и на места брутална. Тя се изразява в сурови, некнижни фрази, които миришат на дим, коняк и тютюн. Те носят сякаш лютия звук на Стаматовата жива реч, блестяща, парадоксална, разхайтена, дръзко-песимистична като у някой хъш, който би прочел Шопенхауера, и страстна като у някой библейски пророк, който би приказвал в някоя бирария, играейки на покер. И всеки негов ироничен афоризъм го извиква във въображението ни, беседуещ неизменно с чаша в ръка, възбуден със своите живи и трескави очи, със своето сухо и нервозно лице, със синкавите си и люти устни, с нещо особено в цялото му същество, което

го прави крайно мил, даже в минутите на горчивина и раздразнение. И това е твърде странно, тоя глас, който остава приятен въпреки своите остри и болезнено звучащи ноти; и тоя характер, който подкупва неотразимо въпреки своите чести пориви на нападателна философия. Може би иронията на Стаматова като causeur да ми се вижда особено прелъстителна, на мен, който го познавам лично, защото той забулва своите резкости с очарованието на своята личност, която е искрена, гореща и добра. Но чувствам, че тя подкупва и в разказите му, макар да е лишена от книжна тънкост. Защото това нейно действие произлиза не от формата, която е небрежна, а от вдъхновението, което има жизнена правда.

Иронията на Стаматова наистина е ефектна, защото тя съдържа винаги едно вярно наблюдение, изразено по остроумен начин, или някакъв образ, който отначало поразява със своята ненадейност и сетне пленява със своята мощна истина. И повечето силуети в разказите на Стаматова, тъкмо ония, които ни дават най-силно впечатление на живот и индивидуална характеристика, са скицирани само с няколко сръчни иронични черти.

Малков е чиновник със завидно положение. Той ходи редовно в канцеларията си, има „чинопочитание" и нито метафизическите проблеми на човешкия дух, нито социалният въпрос го тревожат. Той води един честит растителен живот, без амбиции и страхове. Но минават години и неговата самота почва да му тежи. „Омръзна му – било на служба, било вкъщи – да не вижда нищо отпреде си освен безстрастното лице на своя разсилен. Нещо му липсваше. Той даже почна да мечтае." Тая последна фраза рисува чудесно катадневната и пуста душа на Малкова, в която първите мечти се явяват като знак за нещо ненормално. И наистина нещо странно се начева в душата на Малкова. На гости у едни познати той среща Зора. „Красивото момиче произведе такова впечатление на Малкова, че той се усещаше способен насила да я вземе, ако не му я дадат. Той се домогваше до нея тъй, както едно време се домогваше за университетския диплом." Из тия няколко реда се изпречва с поразяваща ясност силуетът на Малкова. Натура, на която културата не е дала никаква сантиментална изтънченост, в него любовта прониква без нюанси, изведнъж, с всичката катастрофическа сила и внезапност на някоя стихия. Той наистина би взел Зора насила...

Той няма да прибегне до тая героическа мярка, защото родителите ѝ му я дават доброволно. Но един ден тя среща Славина, прочутия художник, влюбва се в него и забягва у дома му. Славин я посреща хладно, за да не го обвинява тя сетне, че той я е съблазнил. Тя обаче се принася жертва на своите чувства с една тиха, безвъзвратна решителност и с едно безгранично покорство в хубавите си пламнали очи. И неволно Славин я сравнява с другите жени, които бе срещал в чужбина. „Там сладострастието беше вакханално или истерично – лицето на Зора изразяваше тъга. Тя мязаше по-скоро на една великомъченица, която се готви да умре за християнската вяра, отколкото на жена, която чака бесни милвания."

Никой наш писател не бе изразил досега тъй тънко идеалистичната любов на българката. Наивна, меланхолична и съвършено чужда на бурната или болезнена чувствителност, тя не напомня поривите на западните жени. Трябва да забележим, че Стаматов изобразява въобще с голяма вярност българската жена. Той даже ни е открил у нея някои типични черти, които влизат в основните елементи на нейната психология. Ето какво говори той чрез устата на Славина, който се е наситил вече на Зора: „Само едно липсва на българките – нямат оная нежност, която не мирише на брак. Всяка целувка на българката напомня, че най-сетне вие ще трябва да се ожените за нея... Какво еднообразие в чувствата, в най-страстните пориви... След пет месеци българката е съща, каквато е била в първата нощ... За тях любовта е като ходене на служба у другите българи. Всичкото е, колкото да не остане недоволно началството..."

Духовити фрази, които звучат като някой парадокс, изказан във весела компания. Но в тия иронични определения се крие една дълбока характеристика. В тях се явява

настоящата българка със своя дълбок семеен инстинкт, със своето традиционно понятие за брака като естествена форма на любовта и с тая нейна свенливост, която дава наистина на чувствените ѝ отношения вид на самопожертвоване.

Тоя силен дар на психологически анализ, който съставлява господстващото качество на Стаматова и определя неговата характеристика като писател, се проявява най-блестящо, когато той скицира женски силуети; и той добива един вид злорадствен релеф при описанието на тоя дълбок, непримирим и лют конфликт, който се таи в съпружеския живот. Тоя дар на душевна характеристика личи, макар и в по-малка сила, и в мъжките портрети на Стаматова. Разказът „В миши дупки" е в това отношение бележит. Саркастичният дух на Стаматова, неговото остро и вярно наблюдение са ни дали тук за жалкия вътрешен мир на нашия чиновник едно видение, ужасяващо по своята грозна истина.

От всичките разкази на Стаматова най-издържан по душевна характеристика и сравнително най-съвършен по строеж и по развитие е обаче „Бившият Лермонтов". Никъде Стаматовият горчив дух на разочарование, неговата художествена сухост на душата, която не се смилява пред никакво страдание, никъде неговият суров песимистически поглед върху нашия живот не бяха се изразили с такава безпощадна правда. „Бившият Лермонтов" няма да остане като тип в българската белетристика, защото Стаматов нито има достатъчно интуитивна сила, за да схване отведнъж тая съвкупност от съществени черти, която съставлява един „тип", нито обладава нужното търпение, за да даде пълнота и съвършена моделировка на своите портрети. В „Бившият Лермонтов" той е доловил обаче някои характерни черти, които по вярност и релеф са безподобни в нашата нова белетристика.

„Бившият Лермонтов" е това, което французите наричат un raté, т.е. един човек, който не е успял в своята художническа амбиция. Такива типове са били често рисувани в европейския роман. Те изобилстват в творенията на Алфонс Доде, който ни е оставил една незабравима галерия от ratés. Но каква разлика между тия ratés на културните народи и нашите „бивши лермонтовци"! Ония остават с болезнена любов верни на своето безплодно призвание и издъхват със своята трагична мечта за творчество. „Бившият Лермонтов" изнемогва при първия неуспех и се отвръща от своите мимолетни пориви. „Да, той имаше талант, в туй беше убеден днес. Но той мислеше, че талантът ни оре, ни копае, а пада право от небето. А слава, купена с труд, талант, над който трябва да бдиш дене и нощe, с пот на лице и с кръв на сърце да накараш хората да пеят твои песни – иска се време, чакане, търпение. А той чувстваше, че преди всичко е българин..."

Видейки българин, „бившият Лермонтов" се отчайва още в първия момент и предава поезията на забвение. Други мечти, по-осезателни, го мъчат сега. Той иска да вземе добра служба. И тая амбиция е по-повелителна, отколкото книжовната слава. „Я предложи на някой българин да бъде Достоевски или главен секретар – за да видиш какво ще приеме той."

В такъв ироничен дух Стаматов рисува не само характерите; с подобен род черти той ни скицира и обстановките. Славин и Зора отиват привечер на разходка към градската градина. Стаматов не ни говори за небето, по което се носи една феерия от бегли нюанси, нито за дрезгавината, която неусетно пада по полето, нито за дърветата, които си шъпнат в тихата агония на деня. Въобще той никъде не рисува пейзажи, нито има грижа да свързва с тях настроението на своите герои. Природата отсъства почти съвършено в творенията на Стаматов. Казва ни само за сведение, че когато Зора и Славин тръгнали към Борисовата градина, бил „чуден софийски ден". Но вижте с каква иронична картинност рисува той публиката:

„На две-три крачки, до сериозен полковник от генералния щаб, с ръка, склонена до кичести екселбанти, тихо се тътре един ючбунарец, с шаячни широки панталони и броеница в ръка. Няколко госпожи, гаче ли са от бъчва с парфюм, усилват крачките си, за да не вървят наред до

една жена с кърпа на главата и с българско кожухче. Отстрана на алеята върви един млад висок господин с цилиндър, голям, сякаш някой магазин му го е турил на главата за реклама... По шосето, на кон, с изправена като топола снага, минава пъргаво офицерче. Лицето му има изглед, като че ли зад него вървят най-малко двайсет генерали и триста ескадрона..."

Това сатирическо настроение на Стаматова, което лъха във всичките негови разкази и съставлява даже основният тон на някои от тях, като напр. в чудесния разказ „Миши дупки" или „Голгота", дават повод на някои да наричат тия творения фейлетони. Наистина в тях има нещо, което ги уподобява на карикатури. Но това не отнема на Стаматовите разкази тяхната литературна ценност. Напротив, иронията, която искри в тях и която усилва релефа на някои верни черти, им придава особено очарование.

Знайно е, че сатиричният замах не изключва реализма в художественото творчество. Типовете на Куртелин – един даровит френски писател, който по саркастическо наблюдение, по небрежност и енергия на езика има голяма прилика със Стаматова – се отличават, както е известно, често пъти с карикатурни черти. Но никой френски критик не се е сетил да ги обезцени като фейлетони: напротив, всички виждат у Куртелин един истински последовател на Молиера. В „Мъртвите души" Чичиков и Манилов не изглеждат ли на карикатурни силуети, при все че руската психология е изобразена в тях с гениална дълбочина? Няма нужда да напомняме Флобера, който дори в описанието на физическите черти на лицата дава волност на своята сатирическа фантазия и който в „Саламбо" ни дава чудовищни видения, като тоя образ на Суфета, който преследва читателя като халюцинация. Ще посочим само пътем, че знаменитият недовършен роман на Флобера „Бувар и Пекуше" е една чиста карикатура на наивния и самонадеян ум на френския филистер, както безсмъртният Оме в „Мадам Бовари" е карикатурата на оная антиклерикална философия, която френският буржоа е наследил от Волтера и енциклопедистите. Френската критика не обвинява

обаче Флобера, че е фейлетонист. Само педантизмът на някои наши критици може да се радва на тия догматически подразделения, според които едно белетристично творение може да се изхвърли от литературата или поне се обезцени в художествено отношение под предлог, че в него имало публицистически дух, че в него имало сатирически замах като във фейлетоните или защото не съответствало на определените книжовни родове. Даже в живописта, която е, тъй да се каже, едно конкретно изкуство и дето родовете бяха по-ясно разграничени, няма вече рязка разлика между картините и карикатурата. Някои скици на Дега, на Тулуз-Лотрек, на Форен, рисунките на Реноар и пр. карикатури ли са, или картини? Такъв въпрос не си задава вече художествената критика; литературната критика няма също нужда да различава фейлетоните от разказите, както е забравила вече и старите подразделения в драматическото изкуство. Това, което е съществено при критическите оценки, то са качествата на наблюдение или на фантазия, силата на оригинално творчество, духът на самобитност, особеностите на чувствителността и най-вече тая божия дарба да създава същества с живот и плът, по която се познава истинският писател...

Забележката, че духът и маниерата на Стаматовите разкази имат нещо сродно със съвременната карикатура, е вярна. Тя е вярна въобще за целия натуралистически роман, под чието прямо влияние тя се развива напоследък по вдъхновение и мотиви. Отличителните черти на съвременната художествена карикатура: песимизъм, дух на отрицание, социално недоволство, жестокост в изображението на човешките недъзи, сухост на душата и известна бедност на въображението, се забелязват наистина в Стаматовите разкази. Ученик на френските натуралисти, Стаматов е наблюдавал българската действителност с техния остър и безпощаден взор. Няма съмнение, че руската литература е изтънчила у Стаматова естествения му дар на психологически анализ и наклонността му към ирония. Тъй също и неговият темперамент на револте, възбуждан безспирно през стоенето му във войска-

та като офицер, грозотата и дребнавите страсти на нашия обществен живот, с които той тъй рано бе влязъл в конфликти, живеенето му в революционна атмосфера в Женева, всичко това обяснява отрицателния дух, крайния песимизъм и бунтовническото чувство, веещо в неговите разкази. Но произведенията на френските натуралисти, главно Зола, Мопасан и Октав Мирбо, са упражнили наймогъщо действие върху неговия дух и цялото му творчество носи следи от тяхното влияние.

Това влияние се забелязва не само в духа, но и в самата техника на Стаматовите разкази. Казахме вече, че в езика си Стаматов е енергичен и дързък като тях. И в построението на разказите си той също напомнюва натуралистите, особено Мопасана. Известно е, че в своите разкази Мопасан скицира лицата с няколко черти, които се явяват в момента, когато той ги изважда на сцената: той не търси тяхното цяло битие, нито развитието на техния характер. Стаматов има същата маниера: ние не знаем нищо за миналото на неговите герои, те излизат пред нас с формиран вече характер и даже когато ги виждаме ясно, те имат за нас нещо загадъчно и незнайно. У Мопасана обаче лицата са очертани с такава майсторска ръка на творец, щото те застават пред нас с един осезателен реален образ и в пълна интимност със средата, в която ги виждаме и която авторът е нарисувал с две-три линии. У Стаматова остава, напротив, едно впечатление на непълнота, неясност. Откъде се е взел у нас тоя Венски, който се решава тъй лесно да се самоубие, защото не може да заплати в определения срок сумата, изгубена на карти? Къде е добил той това тънко, остро, болезнено чувство на оная специална чест на картоиграч, тъй невероятна и фактически несъществуваща в нашето общество? Тая очарователна и крехка Зора, която напуска мъжа си и отива да живее при Славина, отде е намерила тая смелост в решенията си, тоя кураж да направи един скандал в София и да понася тъй твърдо клюките на тая среда, с която бе свързана по положение и с която въпреки всичко остава сродна по душа? А Славин, гениалният художник, който сякаш е излязъл измежду страниците на някоя книга на Ницше, как е можал да се появи в нашето общество, отгде е взел това абсолютно презрение към задълженията на тая стара нравственост, с която ние сме някак инстинктивно свързани даже когато я отрицаваме на теория?

Ние не знаем това. Стаматов не ни казва нищо. И тия силуети, макар и живущи често пъти с интензивен живот, сякаш не се опират на нищо, а се носят пред нас летящи и чужди на нашата среда.

Тук е именно главният недостатък на Стаматова като творец. Ще прибавим, че тоя недостатък се чувства главно в ония лица, които са горе-долу симпатични и които са измислени от него произволно. В отрицателните типове той се забелязва малко. Няма съмнение, че и те са без определен контур и са нарисувани с небрежно нахвърляни линии; но тия линии са тъй дълбоки, те дават на лицата такъв силен релеф, че отсъствието на съвършена моделировка не се забелязва, а остава само едно силно впечатление на живот и истина. Силното натуралистическо дарование на Стаматова се проявява тук въпреки всичките негови небрежности в езика, в структурата и плана на разказа. Неговото остро наблюдение е натрупало в неговата памет огромен запас от черти, пги sur le vif, и той може да черпи оттам с неизменното свое нехайство и да твори живи същества.

Единствената сила на Стаматова е именно в наблюдението. Щом излезе вън от своите впечатления от живота и подчини творчеството си на предвзети намерения, той създава бледи фикции, в които е искал да вложи някоя идея; но на които не е съумял да дари живот. Такъв е например Славин. От всичките лица в първия том на разказите му[1] Славин е единственият, когото авторът ни рисува с пълна симпатия. В него Стаматов е искал очевидно да изрази своя индивидуализъм, отрицаващ всякакви обществени приличия, всякакви нравствени норми, всякакви атавистически угризения на съвестта; въобще да очертае една психология на художник-свръхчовек, който счита, че целият свят е създа-

[1] Избрани очерки и разкази, т. I, изд. Ив. х. Николов, София.

ден, за да му дава наслаждения и мотиви за творчество, и който би казал, че човечеството е един околен път, който бог е избрал, за да създаде няколко гениални артисти. Такъв един тип има в последния роман на младата френска поетеса графиня Дьо Ноай. У нея тоя тип е твърде несъвършен. У Стаматова пък той е съвършено безжизнен, несъществуващ, инекзистан. Той е една блудкава и противна фикция, която е в такава рязка дисхармония с нашата действителност, че аз съм в недоумение как такъв един натуралист като Стаматов се е поддал в тая съблазън.

Трябва накрай да забележим, че индивидуализмът на Стаматова не носи за щастие в другите му разкази такъв книжен характер. Тъй в хубавия разказ „За едно кътче на душата" индивидуалистическият мотив лежи в една дълбоко наблюдавана, вечно вярна психологическа истина: невъзможността да отбулим съвършено душата си даже пред най-милите си същества, и катастрофите, които бихме предизвикали, ако да имахме чести моменти на безусловна откровеност. И тук фабулата е някак неловка (въобще като повечето натуралисти Стаматов няма le don d'invention), но душевният анализ е остър, безпощаден и издържан докрай. В същия тоя разказ песимизмът на Стаматов, който другаде се явява във форма на анекдотично настроение или пък ни се вижда навеян от жалкия български живот, се издига вече до едно въззрение върху вечната човешка природа и звучи като един вопъл против фаталността на човешкото битие. „Нищо, нищо няма свето в тоя свят, щом ние сами на себе си не смеем да прощаваме... всичко е жестоко, глупаво жестоко, и ако има за какво да благодарим на природата, то е само за туй, че ние не сме безсмъртни."

От писателя, който тъй дълбоко прониква в душата и който изтръгва от нея такива потайни и болезнени истини, българската книжнина може с право да очаква могъщи творения, които да носят суровия отпечатък на живота и трагичния дух на времето.

1907 *СИМЕОН РАДЕВ*

Г. П. СТАМАТОВ. НАЧАЛОТО НА МЕЖДИННОТО ВРЕМЕ

Г. П. Стаматов е може би най-сложният и най-неразбраният български писател от края на XIX и началото на XX век. Вероятно защото е възприеман само като писател сатирик и защото е оставил свидетелства за личното си отношение към недъзите на обществото, ние го възприемаме единствено като жесток отрицател и безнадежден скептик и песимист. Поведението му, самата му житейска съдба, безконечните му страдания и човешки провали карат критици и историци на литературата да виждат в него крайния негативист и безпощадния изобличител на порядките в следосвобожденското общество. Г. П. Стаматов е възприеман като писател, който е извън традицията на Иван Вазов и особено близък до Алеко Константинов. Описаните от него пороци у мъже и жени, у индустриалци и военни са единственият знак, който определя мястото на писателя в едно или друго направление на следосвобожденската ни литература. А това място е сред прокарващите новите тенденции на изостряне на социалната проблематика, на пълно разочарование и отвращение от действителността. Може и така да е. Но Стаматов не бива да се чете извън общия контекст на литературния процес, извън естествения ход на историята на българската литература.

Ако съдим за Г. П. Стаматов по стила или по патоса на творбите му, сигурно ще имаме основание да го определяме като напълно различен от значимите образци на литературата ни. Творческата оригиналност на писателя е необходима, за да присъства той изобщо в литературата, но духът на творчеството и обществените идеи заедно с типа личност, който е изобразен в произведенията му, определят характера и мястото в литературния процес.

Кой е Г. П. Стаматов и къде е той в историята на българската литература?

Г. Стаматов се утвърждава в литературата, когато вече господства линията на П. П. Славейков, д-р Кръстев, З. Стоянов и П. К. Яворов. Светът на Вазов се е разпаднал. Новото индивидуалистично общество утвърждава нови идеали и морални ценности. Силната личност, „свръхчовекът" се издигат в култ; обикновената човешка личност не се зачита. Човекът е поставен на изпитания и сам трябва да се справя с несгодите на живота. Животът става все по-труден – невъзможен дори. Мъката от бедността и разрухата на настоящето преминава в тъга по изгубените идеали на миналото. Социалното разслоение е довело хората до невиждани преди разделения. Един срещу друг са довчерашни приятели, другари и поборници за народната свобода. Днес те са врагове.

Литературата изразява тези процеси. Тя първа ги усети още когато бяха в зародиш и ги показа в истинската им същност и дълбочина. Очертаният модел е на общество на разпадналите се връзки между хората, на липсата на единство, на раздори, борби за власт и надмощие. Всичко изглежда безнадеждно, защото не разбирателството, не благородството и добротата, а силата крепи обществото. Който е слаб, не бива да оцелее. В творчеството на П. К. Яворов или на Елин Пелин виждаме индивидуалистичното общество в завършен вид. Там почти няма надежди, радости и разбирателство между хората. Разпадът обезверява личността, откъсва я от общността на другите и я настройва враждебно към света. Но и обществото е враждебно към личността, когато тя не умее сама да преодолява трудностите. Литературата е или сурово обективна, или изпълнена с мрачни настроения и „упадъчност". Тя губи патос и перспективност. Нейният реализъм е обективно точен, дълбок, но някак неутрален. Писателят сякаш повече изобразява и по-малко коментира и оценява действителността.

Стаматов произхожда от такова общество. Той живее в него и познава същността му. Този свят вече го е моделирал, дал му е сетивата, развил е дори съпротивителните му сили. Но в недрата на индивидуалистичното общество се заражда нова енергия, която започва да го променя. Настъпва времето за нов градеж, за ново обединение и съзидание. И колкото и странно да изглежда, изразител на това време е не друг, а „скептикът" Георги П. Стаматов. Странно е за предубедения изследовател на историята на българската литература, но не и за внимателния читател на Стаматовото творчество. Защото Стаматов наистина изобразява това, което е пред очите му и сред което живее, но изразява ново отношение към действителността. Самият той принадлежи вече на друго време и на нови обществени идеи.

Героят на Г. П. Стаматов болезнено осъзнава порочността и несъстоятелността на света, в който живее. В поквареното общество живеят покварени хора. Всичко тяхно е лъжа, разврат, изгода. Стремежите са ниски, егоистични, жалки, защото животът е дребен и без идеали. За да не те мачка този живот и за да ти осигури спокойно съществуване, не бива да му се съпротивляваш и да искаш да го променяш. По-силният винаги ще бъде по-силен и от него ще зависи винаги съдбата ти. Всеки ден е един и същ. Любовта, бракът, творчеството са също толкова опорочени и скверни, защото са предмет на покупко-продажба. Ала привидно са възвишени. Оковите на живота, основан върху сметката и интригата, не позволяват да се откъснеш и да полетиш след мечтите. То би било тежко престъпление и ще се накаже сурово и жестоко.

Това са не само правилата на живота, но и неговите най-важни и „светли" идеали. Когато осъзнаеш духа на законите в едно общество, имаш два избора: да се подчиниш или да се съпротивляваш. В творчеството на Г. П. Стаматов героят започва да извървява пътя от подчинението към съпротивата. И може би това е най-важната му отлика от героя на предходната литература. Той не приема (или невинаги приема), че службата, бракът, военният дълг, творчеството не са по-различни от проституцията, разврата, подкупа, интригата. Самата логика на живота в обществото му е противна. И не желае да бъде безволев изпълнител на чужд господар. Как така от млад романтик ще се превръщаш в тъп чиновник, за когото единствените вълнения

са по време на уволнения или ревизии? Как така възвишените чувства между мъж и жена ще се превърнат в непоносими страдания или в досадни задължения? Но усетиш ли се веднъж унизен, вече си готов за съпротива. Чрез Г. П. Стаматов индивидуалистичното общество се усеща унизено и несправедливо. От Стаматов нататък започват нови и особено интересни процеси в българската литература. Роденият нов герой не приема мястото си и вече се озърта, за да се изправи по-малко смазан и уплашен от дебнещите го непрестанно опасности в чиновнишкото му битие.

В творчеството на писателя се откроява един образ, който може да бъде наречен „обобщаващ": жената. Но това не е толкова образ, който е отчетливо рисуван, а по-скоро някаква идея, обща мисъл, представа. В жената на Стаматов има предизвикателства, които по тогавашните стандарти и норми на живот са истински разврат. Но развратен е и мъжът. Обществото обаче се прикрива или се опитва да се прикрие, като организира пикници, вечеринки, балове, излети сред природата и така придава на мъжката и женската „разпуснатост" (според Стаматов) невинност и светска изтънченост. Хората един друг се клеветят. Те обвиняват някоя жертва, попаднала със скандал в прицела на общественото мнение, за същото, което и те вършат – но го вършат по-предпазливо и прикрито. Важното е да не бъдеш нарочен.

Тогава цялата злоба и ненавист, всичката енергия на лъжеморала се стоварват върху тебе. Ето кое дразни и възмущава героя на Стаматов. Жената най-често става жертва на подобна „морална непримиримост" на обществото, защото тя е все още безправна. Макар да е силна и властна.

Стаматов обича да показва как се е променила жената в съпружеските окови. Тя непременно надебелява и погрознява, озлобява се и става отмъстителна и завистлива към младите и щастливите. Но това „падение" не е естествен резултат от нормалното стареене, а заради липсата на морални устои в обществото; заради липсата на сигурност и уважение към светлото и доброто. Щом обществото е зло и не приема възвишените, как те ще оцелеят, без да се про-

менят и ако не възприемат нормите и правилата на обществения морал? Ето го реализма на Георги П. Стаматов!

Много е писано за разказите на Стаматов, посветени на военния живот и офицерството. Изтъква се неприязънта на писателя към казармения ред, към уравниловката и жестокостта към войниците. Аз не бих отдал тези чувства на лошите спомени на един бивш офицер от военната си служба. Казармата е обект на изображение и изобличение, защото тя е олицетворение на състоянието в държавата и обществото. Тя ги крепи и пази. Ако обществото е силно, морално, единно, и в казармата ще царува ред и справедливост, мъжество и висока чест. И обратното: разрухата на обществото е разруха и за войската. Такава разруха ни показва големият писател. В неговите разкази проличава тревогата от липсата на идеали и възвишеност у офицерите на царството. Пиянството, порокът, високомерието и жестокостта, с която се отнасят към войниците, са най-противното у тях и най-тревожният знак, че се е случило непоправимото и че няма надежди.

В творчеството на т.нар. градски писатели (какъвто е и Г. П. Стаматов) винаги присъства темата за „малкия човек". „Малкият човек" живее в града. На село има несретници, бедняци, но няма „малки хора", защото отчуждението не е толкова подчертано. Земята приобщава в крайна сметка всички към себе си и ги изравнява по някакъв начин. Самотата е в града. Там е и безправието, разслоението, чинопочитанието. Там обществото избира един тип хора, за да издевателства над тях, да ги мачка, обижда и експлоатира, но и за да проявява от време на време някакво съжаление или дори благотворителност. Г. Стаматов изследва този тип онеправдана обществена група. Тя е съставена от напуснали селото бедняци, дошли в града, за да търсят лесно и бързо препитание. Но градът има свои грижи и не им обръща внимание. Ако все пак се устроят някъде, то е, за да бъдат после изритани и използвани безогледно и безправно. „Малкият човек" в творчеството на Г. Стаматов е в някаква степен бунтар. Той постепенно се изпълва с достойнство и набира сили за бъдеща съпротива. Това става бавно, чрез приобщаване към страданието на

другите и осъзнаване на несправедливостта като белег на това общество. „Малките хора“ започват да се опознават един друг и заживяват в своето солидарно общество. Заслуга на писателя е, че пръв видя този герой и изобрази процеса на крехка съпротива и проява на лично достойнство.

Няма как да избегнем и проблема за „стила на Г. П. Стаматов“. Критиката е единодушна (в това число и д-р Кръстев, и Симеон Радев), че Стаматов е силен изобличител, но „слаб стилист“. Публицистичният патос и късното научаване на българския език са обясненията за накъсаната и често небрежна фраза на Стаматов. Да, Стаматов пише различно от Иван Вазов, Елин Пелин или Йордан Йовков. Но той не пише „по-лошо“ от тях. Стаматов просто е друг тип писател, принадлежащ на друга епоха, която сама търси своя нов стил. Може ли да си слаб стилист, небрежен към фразата, и да си в състояние да изразяваш дълбоки обществени и лични състояния, да пресъздаваш живота и образите на толкова интересни и сложни типове? Георги Стаматов откри новия герой на епохата, нейните нови проблеми. И понеже тази епоха започва да събира в себе си хората, да ги обединява и организира за ново съзидание, тя се самоизразява накъсано, задъхано, припряно. Нейният език е друг. Това не е езикът на Вазовата епоха. Той е по-груб, по-експресивен и лапидарен. В него думите се съчетават някак набързо и без да изглаждат ръбовете си. Стаматов си служи с него, и то успешно, с майсторство и вдъхновение...

Аз поставям Г. П. Стаматов между Иван Вазов и Йордан Йовков. Това са двата върха на две колективистични общества. Пътя между тях извървяват мнозина; между двамата се разполагат сложни развойни процеси, много и различни по стил и характер писатели. Сред тях един от най-значимите, най-даровитите и най-изявените е и Георги П. Стаматов. Време е да го прочетем в неговото величие, обществена и литературна значимост и да му отдадем заслуженото на начинател на ново време в българската литература от началото на XX век.

ПАНКО АНЧЕВ

СЪДЪРЖАНИЕ

Георги П. Стаматов
МАЛКИЯТ СОДОМ

Съставителство и студия
ПАНКО АНЧЕВ
Редактор
ИВАН ГРАНИТСКИ
Биографични бележки
МИЛЕН КУМАНОВ
Графичен дизайн и корица
ПЕТЪР ДОБРЕВ
Коректор
ВАЛЕРИЯ СИМЕОНОВА
Предпечатна подготовка
ЕТ „ПолиКАД“

Формат 32/84/108
Печатни коли 35,5
Издателство
„ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“
Печат
„ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА“ ЕАД

ИЗДАТЕЛСТВО „ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“

Поредица „БЪЛГАРСКА КЛАСИКА“
в 120 тома
2002 – 2005 година

Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

1. Захарий Стоянов – ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ? – 5 лв.
2. Иван Вазов – НЕМИЛИ-НЕДРАГИ – 5 лв.
3. Йордан Йовков – СТАРОПЛАНИНСКИ ЛЕГЕНДИ – 5 лв.
4. Димчо Дебелянов – ЧЕРНА ПЕСЕН – 4 лв.
5. Христо Ботев – ПОЛИТИЧЕСКА ЗИМА – 5 лв.
6. Пейо Яворов – ПЕСЕН НА ПЕСЕНТА МИ – 5 лв.
7. Паисий Хилендарски – СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ – 4 лв.
8. Софроний Врачански – ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ ГРЕШНАГО СОФРОНИЯ – 4 лв.
9. Иван Вазов – ПОД ИГОТО – 6 лв.
10. Любен Каравелов – БЪЛГАРИ ОТ СТАРО ВРЕМЕ – 5 лв.
11. Добри Чинтулов – СТАНИ, СТАНИ, ЮНАК БАЛКАНСКИ – 5 лв.
12. Алеко Константинов – БАЙ ГАНЬО – 6 лв.
13. Васил Левски – НАРОДЕ???? – 5 лв.
14. Иван Вазов – ЕПОПЕЯ НА ЗАБРАВЕНИТЕ – 5 лв.
15. Петко Славейков – ИЗВОРЪТ НА БЕЛОНОГАТА – 6 лв.
16. Пенчо Славейков – ЕПИЧЕСКИ ПЕСНИ – 6 лв.
17. Константин Величков – ЦАРИГРАДСКИ СОНЕТИ – 5 лв.
18. Стоян Михайловски – КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД – 5 лв.
19. Гео Милев – ЖЕСТОКИЯТ ПРЪСТЕН – 5 лв.
20. Елисавета Багряна – ВЕЧНАТА И СВЯТАТА – 5 лв.
21. Асен Разцветников – ЖЕРТВЕНИ КЛАДИ – 5 лв.
22. Пенчо Славейков – НА ОСТРОВА НА БЛАЖЕНИТЕ – 6 лв.
23. Димитър Талев – ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК – 6 лв.

24. Христо Фотев – ПЕЙЗАЖ ОТ ДУМИ – 6 лв.
25. Любен Дилов – ПЪТЯТ НА ИКАР – 6 лв.
26. Кирил Христов – ХЕЙ, ПРОЛЕТ ИДЕ – 6 лв.
27. Петко Тодоров – ИДИЛИИ – 6 лв.
28. Стефан Стамболов – СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ (поезия и публицистика) – 6 лв.
29. Емануил Попдимитров – СЪНЯТ НА ЛЮБОВТА – 5 лв.
30. Георги С. Раковски – БЪЛГАРСКИЙ ВЪПРОС – 6 лв.
31. Братя Миладинови – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ – 6 лв.
32. Захарий Стоянов – ЗАПИСКИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – книга 1 – 6 лв.
33. Захарий Стоянов – ЗАПИСКИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – книга 2 – 6 лв.
34. Райко Жинзифов, Григор Пърличев и Никола Козлев – ХАЙДУТ СИДЕР И ЧЕРЕН АРАП – 6 лв.
35. Неофит Бозвели – МАТИ БОЛГАРИЯ – 5 лв.
36. Добри Войников – КРИВОРАЗБРАНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ – 5 лв.
37. Иван Мешеков – ТАЛАНТЪТ КАТО ПРОМЕТЕЕВ ДАР – 6 лв.
38. Георги Стаматов – МАЛКИЯТ СОДОМ – 6 лв.
39. Боян Пенев – ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕЛИГЕНЦИЯ – 6 лв.

ПРЕДСТОЯЩИ ЗАГЛАВИЯ:

40. Любен Каравелов – СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТ (публицистика)
41. Васил Друмев – НЕЩАСТНА ФАМИЛИЯ
42. Цани Гинчев – ГАНЧО КОСЕРКАТА
43. Теодор Траянов – БЪЛГАРСКИ БАЛАДИ
44. Николай Райнов – МЕЖДУ ПУСТИНЯТА И ЖИВОТА
45. Христо Смирненски – ДА БЪДЕ ДЕН
46. Николай Лилиев – ПТИЦИ В НОЩТА
47. Георги Райчев – СЪНОВИДЕНИЯ
48. Елин Пелин – ВЕТРЕНАТА МЕЛНИЦА
49. Михалаки Георгиев – МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО
50. Константин Петканов – МОРАВА ЗВЕЗДА КЪРВАВА
51. Константин Константинов – ПЪТ ПРЕЗ ГОДИНИТЕ
52. Никола Фурнаджиев – ПРОЛЕТЕН ВЯТЪР
53. Ангел Каралийчев – РЪЖ
54. Стоян Загорчинов – ДЕН ПОСЛЕДЕН
55. Д-р Кръстев – МЛАДИ И СТАРИ
56. Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ – книга 1
57. Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ – книга 2
58. Спиридон Казанджиев – ПРЕД ИЗВОРА НА ЖИВОТА
59. Васил Пундев – ДНЕШНАТА БЪЛГАРСКА ЛИРИКА
60. Никола Вапцаров – МОТОРНИ ПЕСНИ
61. Тодор Влайков – ПРЕЖИВЯНОТО
62. Дора Габе – ПОЧАКАЙ, СЛЪНЦЕ
63. Илия Бешков – СЛОВО И ОБРАЗ
64. Атанас Далчев – ПРОЗОРЕЦ
65. Йордан Йовков – АКО МОЖЕХА ДА ГОВОРЯТ
66. Пейо К. Яворов – В ПОЛИТЕ НА ВИТОША
67. Любен Каравелов – МАМИНО ДЕТЕНЦЕ
68. Пенчо Славейков – КЪРВАВА ПЕСЕН
69. Иван Радославов – ИДЕИ И КРИТИКА
70. Елин Пелин – ПОД МАНАСТИРСКАТА ЛОЗА
71. Димитър Димов – ТЮТЮН – I том
72. Димитър Димов – ТЮТЮН – II том
73. Чудомир – НАШЕНЦИ
74. Йордан Йовков – АЛБЕНА
75. Димитър Талев – ПРЕСПАНСКИТЕ КАМБАНИ
76. Георги Караславов – СНАХА
77. Светослав Минков – ДАМАТА С РЕНТГЕНОВИТЕ ОЧИ
78. Добри Немиров – БЕДНИЯТ ЛУКА
79. Антон Страшимиров – ХОРО
80. Николай Марангозов – НА ПОВРАТКИ В СЕЛО
81. Ст. Л. Костов – ГОЛЕМАНОВ
82. Ламар – ЖЕЛЕЗНИ ИКОНИ
83. Илия Волен – ЧЕРНИ УГАРИ
84. Владимир Василев – ПАНТЕИСТИ И МАНИАЦИ
85. Александър Балабанов – МЯСТОТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА
86. Михаил Арнаудов – БЪЛГАРСКИ ОБРАЗИ
87. Георги Кирков – ПОЛИТИЧЕСКА ЗООЛОГИЯ
88. Димитър Подвързачов – КАК ДЯВОЛЪТ ЧЕТЕ ЕВАНГЕЛИЕТО
89. Иван Хаджийски – БИТ И ДУШЕВНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
90. Иван Хаджийски – ОПТИМИСТИЧНА ТЕОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
91. Йордан Иванов – БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ

92. Иван Шишманов – ОТ ПАИСИЙ ДО РАКОВСКИ
93. Христо Радевски – ПУЛС
94. Сирак Скитник – СТАРО И НОВО ИЗКУСТВО
95. Александър Геров – ХОРА И ЗВЕЗДИ
96. Валери Петров – СБОГУВАНЕ С МОРЕТО
97. Александър Вутимски – СИНЬОТО МОМЧЕ
98. Богомил Райнов – ЛЮБОВЕН КАЛЕНДАР
99. Веселин Ханчев – ЖИВ СЪМ
100. Пеньо Пенев – ДНИ НА ПРОВЕРКА
101. Димитър Димов – ОСЪДЕНИ ДУШИ
102. Емилиян Станев – АНТИХРИСТ
103. Антон Дончев – ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО
104. Николай Хайтов – ДИВИ РАЗКАЗИ
105. Генчо Стоев – ЦЕНАТА НА ЗЛАТОТО
106. Павел Матев – ПРЕОБРАЖЕНИЯ
107. Андрей Германов – ОЦЕЛЕЛИЯТ ПРИ ТЕРМОПИЛИТЕ
108. Любомир Левчев – СТИХОВИДЕНИЯ
109. Михаил Берберов – ПУЛСАЦИИ
110. Георги Джагаров – В МИНУТИ НА МЪЛЧАНИЕ
111. Петър Мутафчиев – ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
112. Васил Златарски – ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ
113. Димитър Благоев – НАШИТЕ АПОСТОЛИ
114. Христо Вакарелски – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ОБИЧАИ
115. Петър Динеков – ВЪЗРОЖДЕНСКИ СТРАНИЦИ
116. Асен Златаров – СЛЪНЦЕТО И ЖИВОТЪТ
117. Дамян Дамянов – ИСКА МИ СЕ ДА ЖИВЕЯ
118. Павел Вежинов – ЗВЕЗДИТЕ НАД НАС
119. Иван Пейчев – ЕСЕН НА БРЕГА
120. Дончо Цончев – ЧЕРВЕНИ СЛОНОВЕ

Класическите произведения на българската литература са слънчевите стълбове, крепящи националното ни самосъзнание. Те са кристалните мостове на възторга, по които Отечеството ще премине през огън и страдание и ще пребъде в третото хилядолетие. Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

ИЗДАТЕЛСТВО • ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ •